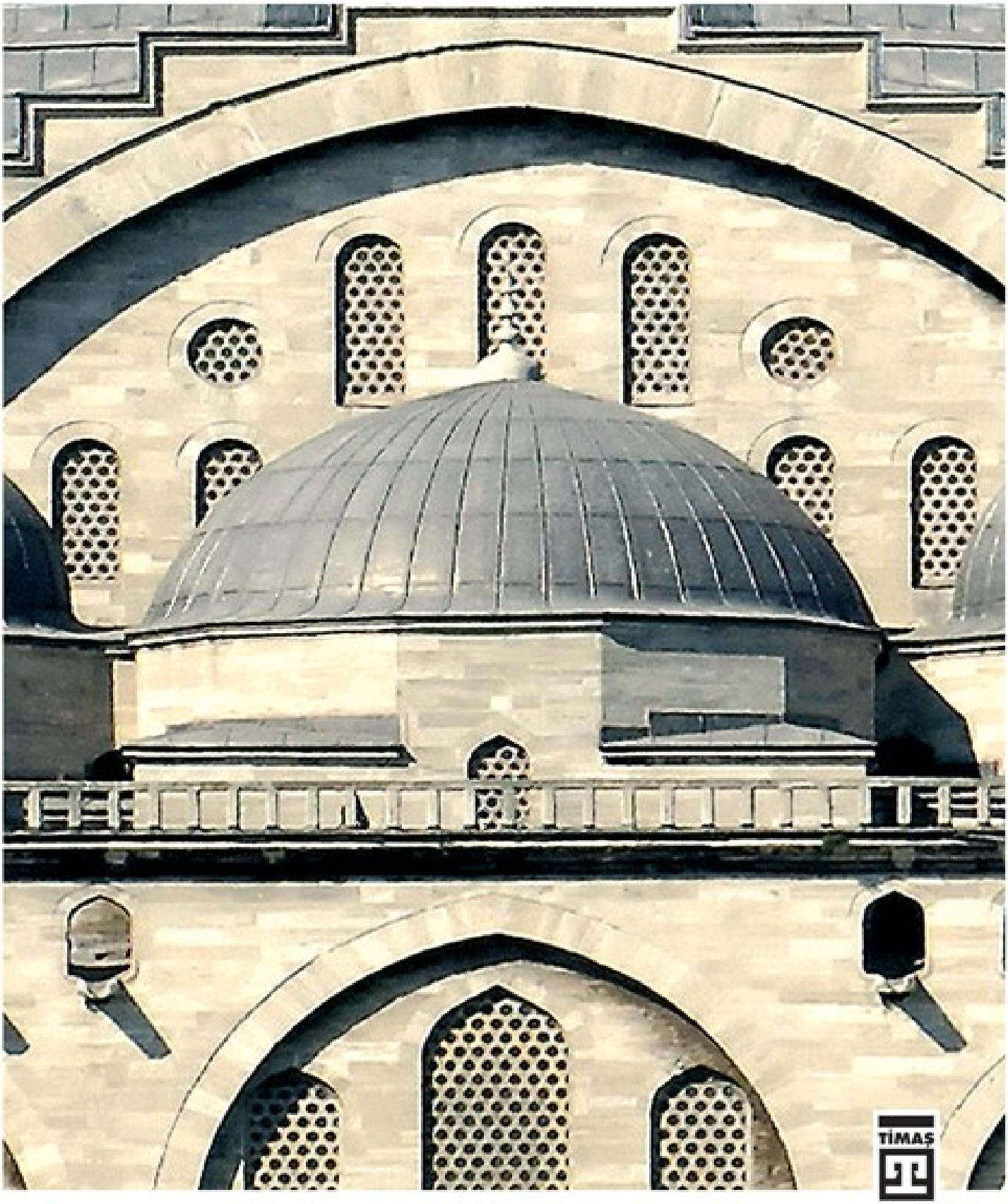
KUBBEYİ YERE KOYMAMAK

TURGUT CANSEVER

iyiki kitaplar var...

KUBBEYİ YERE KOYMAMAK

Turgut Cansever

Hazırlayan

mustafa Armağan

TİMAŞ YAYINLARI | 1614
Tarih - İnceleme Araştırma Dizisi | 10

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Seval Akbıyık

REDAKSİYON VE TASHİH
Betül Eren
Aslı Berk

KAPAK TASARIMI
Mehmet öğün

ISBN
978-975-263-537-7

E-ISBN
978-605-08-0243-6

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi, Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TURGUT CANSEVER

1921’de Antalya’da doğdu. 1946’da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü’nü bitirdi. 1949’da İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü’nde doktorasını tamamladı. 1950-51’de DGSA’da öğretim üyeliği yaptı. 1957’de İstanbul Belediyesi’nin planlama çalışmalarını yürüttü. 1960’ta doçent oldu. Aynı yıl ODTÜ Mimarlık Fakültesi’nde iki yarıyıl diploma projesi yöneticisi olarak görev yaptı. 1959 ve 1960’ta kuruluşunda bulunduğu Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı Başkanlığı’nı, 1961’de İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü’nü yürüttü. 1974’te İmar ve İskân Bakanlığı’nda danışmanlık, 1974-75’te İstanbul Metropol Planlama Dairesi’nde başkanlık yaptı. 1974-77 yılları arasında Avrupa Konseyi Türk Delegasyonu Üyeliği’nde bulundu. 1975-80 arasında İstanbul Belediyesi’nde, 1980’de Ankara Belediyesi’nde metropol planlama, yeni yerleşmeler, kent merkezleri ve koruma sorunları gibi konularda danışmanlık görevleri üstlendi. 1980’de Edirne Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi (bugünkü Trakya Üniversitesi) Mimarlık Bölümü’nde bir yarıyıl diploma projesi yönetti. 1983’te Mekke Üniversitesi’nde eğitim programını hazırlayan kurumun danışmanı olarak çalıştı, aynı yıl Ağa Han Mimarlık Ödülü için jüri üyesi seçildi. Çeşitli alanlardaki tasarım ve uygulamalarında modern mimarlığın sorunlarına tarihî, çevresel ve kültürel değerlere ağırlık vererek yaklaştı. Ankara’daki Türk Tarih Kurumu Binası, Bodrum’daki Ertegün Evi (1980) ve Demir Turizm Kompleksi (1992) ile üç kez Ağa Han Mimarlık Ödülü’ne layık görülmesinin yanı sıra, çeşitli ulusal ve uluslararası yarışmalarda dereceler aldı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
BİRİNCİ BÖLÜM / MİMARÎDE AŞKIN ÇÖZÜMLEME
İKİNCİ BÖLÜM / OSMANLI ÇÖZÜMLEMESİNDEN POSTMODERNİZME
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / EV'DEN KONUTA
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / HABİTAT VE ŞEHİR

ÖNSÖZ

NİÇİN TURGUT CANSEVER ve NİÇİN 'BÜTÜN ESERLERİ'?

Şüphesiz Türkiye'deki düşünce ortamı her şeye rağmen belli bir olgunluğa doğru seyrediyor, dış dünya ile etkileşim arttıkça ortaya daha yetkin ve dişe dokunur ürünler çıkıyor ve çıkmaya da devam edecek gibi görünüyor. Ama atlanılan bir nokta var burada: Ortaya çıkan ürünlerin çok büyük bir kısmı ya reddiye yahut şerh, çoğucası da tercüme. Bu nedenle anormal bir aşağılık kompleksi ile malûller.

Bütün bu etkinleşme çabaları içerisinde kendi sesini bulabilmiş, kendi sesiyle konuşan ve düşüncelerini bir dantela gibi gergefinin üzerine işleyen mütefekkirlerin sayısı da bir elin parmaklarını geçmeyecek nadirlikte. Hele bunların içinde bir başka alanda (sanat, bilim, vs.) yetkinliğini dost düşman herkese kabul ettirmiş, söylediklerini bu anlamdaki başarısıyla destekleyen ya da eylemi sadece "'Sözde kalmayan' birisi var mı?" diye sorsam, sanırım düşünme süremiz biraz daha uzayacaktır.

"Niçin Turgut Cansever?" sorusunun cevabının bu açıklamalarla bir parça verildiğini zannediyorum. Kendine özel bir düşünme sistematiğini yine kendine özel bir sesle dile getiren Turgut Cansever, Türkiye'nin yetiştirdiği ender düşünür-sanatçılardan birisi. 'Sanat güneşi' teranelerinin giderek ayyuka çıktığı, sanatın şarkıcılıkla eşitlendiği bir ortamda has sanatın ve saf düşüncenin ayak seslerini duymak için Turgut Cansever'e kulak vermenin yeterli olacağı kanaatindeyim.

Tanzimat'la gelen geleneğe rijid düşmanlık ile buna tepki olarak giderek kalınlaşan sözde muhafazakâr sığınmacı tavrın evliliği sonucunda verimsizleşen, kısırlaşan ve nitelikli, kendisi olan ürünlerin var olmasını neredeyse imkânsızlaştıran bir ortamda, kargaşadan, gündelik hesaplardan uzakta kendi fikir ve sanat kozasını ören bu bilge insan, duymak isteyenlerin bile zor fark edeceği seyreklikteki yazı ve konuşmalarıyla düşüncelerini kamuoyuna duyurmayı yıllardır büyük bir görev bilmişti. Konfüçyüs'tan İbn Arabi'ye, Medine'den Brasilia'ya, Sinan'dan Haussmann'a, sanat müziğinden Barok müziğe, Osmanlı konut tecrübesinden Habitat'a, tevhide dayalı mimarîden modern

mimarînin babalarına uzanan derin ve ışıltılı bir çizgide üretilen bu felsefenin, okuyucuların gözünden sür-git uzak kalmasına seyirci kalmaya gönlü razı olmayan birkaç kişiden birisi olmam hasebiyle 1991'den itibaren bu dağınık yazıları derleme çabası içinde buldum kendimi. Bu çabanın verimleri, daha önce iki kitap ile şekillenmişti.[1] Zamanla her iki kitabın baskısının tükenmesi ve aranması neticesinde yeniden basılmaları söz konusu olduğunda bir başka sorunla karşılaştık. Zira her iki kitabı çok da konu ve tür tasnifine tâbi tutmadan, okuyuculara bir an evvel ulaştırmak gayesiyle yayına hazırlamıştık. Dolayısıyla bir kitapta bahsedilen konunun devamı bazen öbür kitapta olabiliyor, bu da okuyucunun yeterli verimi almasına izin vermiyordu.

Elinizdeki kitap bu mahzurları bertaraf etmek üzere yeni bir tasnifle ele alınarak hazırlandı. *Kubbeyi Yere Koymamak,* Turgut Cansever'in diğer kitaplarında ele aldığı temel konulara giriş mahiyetindeki konuşmalarından teşekkül ediyor. Bu özelliği ile de bir düşünür-sanatçının 1976'dan bu yana her nesle hep aynı azim ve tevazu ile nitelikli bir şeyler sunma gayretinin dökümü özelliğine sahip.

Turgut Cansever, kuşkusuz kelimenin dar anlamında bir 'yazar' (*ecrit*) değil. Yani yazı yazmak, yazdığı yazının zevkine varmak için yazı yazan bir insan değil. Yazı yazmak, düşüncelerini açıklamakta bir araç, ona göre. Bu yüzden yazıları, düşünce hamulesi altında ezilmiş gibi yürüyen, sarsak adımlı atlara benziyor. Ama sıra konuşmaya geldiğinde düşüncelerinin nasıl şaha kalktığını, hele karşısında kendisini kışkırtan bir partner varsa nasıl diabolic eğriler çizdiğini görmek insanı doğrusu şaşırtıyor. Engin tecrübesi, hiç umulmadık bir zamanda mükellef bir sofra gibi önümüze açılıyor; cevval muhayyilesi, T.S. Eliot'un sözünü ettiği "denizin dibini tırmıklayan bir çift el" gibi beklenmedik mekânlara tayy ediyor; donanımlı ve yer yer 'polemikçi' düşüncesi her adımda yeni ufukları kat ediyor. Bu açıdan Turgut Cansever'in konuşmaları, gerçek bir düşünce, muhayyile ve tecrübe şöleni oluyor okuyucular için.

Şüphesiz bilge-mimar Turgut Cansever'in düşüncelerini paylaşmayanlar, tartışılabilir bulanlar, hatta hiç 'tutmayanlar' da olacaktır. Olmalıdır da. Ancak bir düşünürün özgünlüğünün, bazı şeyleri hep doğru düşünüp söylüyor olmasından değil, *böyle*

söylüyor olmasından ileri geldiğini kim inkâr edebilir ki? Hatta burada Kant'ın sesini de duyar gibi oluyorum: "Bir filozofu önemli kılan şey, doğru cevap vermesi değil, *doğru soruları sormasıdır.*" (T. Cansever de bir tartışmada, Batının soru sorduğundan söz edildiğinde şöyle demişti: "Batı ne kadar *doğru soru soruyor*? Önemli olan bu.") Dolayısıyla onun düşüncelerine bütünüyle karşı çıkanlar bile, tıpkı mimarlığının inkâr edilemediği gibi, düşünce ve sorularının inşa ediliş biçimine, *bunları böyle dile getiriyor oluşunun ilginçliğine* itiraz edemeyeceklerdir.

Son olarak bu kitapların yayına hazırlanmasında başta sayın Turgut Cansever olmak üzere emeği geçenlere ve bu kitaptaki konuşmaları yapanlara şükran borcumu eda etmek istiyorum. Benim yaptığım, sadece mevcut malzemeyi derlemek ve ayıklayıp okuyucunun dikkatine sunmaktan ibaret olmuştur. Kitap haline getirirken kaçınılmaz olarak fuzuli kaçan ifade ve tekrarlardan olabildiğince arındırmaya çalıştığım bu konuşmalar, onun düşüncelerinin çeşitli cephelerini aydınlatan satırlar olarak karşınıza çıkıyor.

Sözlerimi bitirirken sizi bir düşünür-sanatçının nesiller boyu devam eden yürekli diyaloğuna davet ediyorum.

MUSTAFA ARMAĞAN

BİRİNCİ BÖLÜM / MİMARÎDE AŞKIN ÇÖZÜMLEME

MİMARÎ FELSEFESİ

"Mimarî'de yeni yönelişleri ortaya
koyabilecek tek ülke Türkiye'dir"[2]

SÖYLEŞİ: ÖMER MADRA-FUAT ŞAHİNLER

Turgut Cansever mimar, düşünür... Tasarlarken tarihten, antropolojiden, teolojiden, sosyolojiden hareket ediyor. Evlere ve kentlere bakarken önce felsefî temellerle ilgileniyor, evrensel düşünceyle mahallî çözümlerin birleştirilmesinin yollarını arıyor. Cansever'le, Ömer Madra, yanlarına Fuat Şahinler'i de aldılar, Mezopotamya'dan Çin'e uzanan çok geniş bir coğrafyada, Pekin'den Bodrum'a yürüdüler, San Francisco'dan Stockholm'e koştular... Turgut Cansever'in Beyoğlu'nda, olağanüstü güzellikteki Rumeli

Han'ın (Roumelie) en üst katındaki bürosunda yapılan ve ontoloji, roman, memnu meyve, Konfüçyüs, Buda, Wright, Stirling, Havva, Şeytan, Akçura, Lao Tse, Mies van der Rohe, Sullivan ve Amerikan çatısı üzerine, Doğu ve İslâm düşüncesi ağırlıklı, Tevrat, İncil ve Kur'an metinlerine sık sık atıfta bulunan söyleşi, kaçınılmaz olarak felsefî bir 'monolog'a dönüştü. Bu sıkı 'felsefî manifesto'yu görüşlerinize sunuyoruz.

Söze isterseniz mimarînin genel olarak kültür çabalarıyla bağlantılarından söz ederek başlayalım. Sizin yaptığınız projeler bana göre terbiye edici, kente örnek teşkil edici nitelikte oluyor. Özellikle Bodrum (Demir Evleri) uygulamasından söz etmek istiyorum. Ben gördüm onları; taşın, taş ustasının bir binanın kimliğindeki rolünü... Siz de taştan, taşın yumuşatılmasından, belli bir yöredeki inşaat ve mimarînin, yörenin fırsatlarının kullanılmasıyla ortaya çıkarılabileceğinden söz ettiniz.

Bu son derece ehemmiyetli bir şey, bugün de tekrar gündemde olan bir mesele. Tüm insan teşebbüslerinin içinde bulunduğu bir temel çelişki var; evrenselle yerel yahut aktüelin, ebediyen geçerli olacak çözümle, bir yerde ve bir zaman içinde geçerli olan çözümün ilk nazarda birbirlerinden çok farklı, birbirlerinin tamamen zıddı amaçları varmış gibi düşünülebilir. Bu, yaradılışın yapısındaki bir tezattan oluşuyor. İnsanlık tarihi biri yahut öbürü için kendini bağımlı sayan çağların yanılgılarıyla doludur. Dünyada hiçbir çözümlemenin ebediyen geçerli olacağını düşünmek mümkün değil. Yani Yaratıcının sözcüsü olduğunu söyleyen peygamberler, meselâ Hz. Muhammed, "En mübarek nesil benim neslim, ondan sonraki daha az, ondan sonraki daha az" diyor, yani bu büyük ilâhî tecelli vuku bulduktan sonra üstünlüğünü nesiller boyunca kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor ve o evrensel çözümü nesillerin yeniden inşa etmeleri gerekiyor.

Dolayısıyla her şeyin tarihî bir zemin üzerinde, bir tarihî süreç üzerinde cereyan ettiğini kabul etmek mecburiyeti var. Tabiî her mahallî ânın, her mahallî hadisenin kendi dahili var. Bu, mikrokosmosun realitesine inanmak zaruretini ortaya koyuyor. Oraya inmezseniz, yaptığınız şey, üzerinde bulunduğu mekândan, içinde

bulunduğu andan kopuk, sahte, dünya ile bağlanmayan ve dünyada yaşama ve gelecek nesillere hizmet verme yahut onların çabalarına bir ışık tutma şansından mahrum, tamamen bireysel bir heveskârlık halinde kalıyor.

Ama coğrafya hep galip geliyor.

Coğrafya galip geliyor, mahallî tarih galip geliyor, insanların talepleri galip geliyor. Yalnız bunu bu mahallî çerçevenin içerisine hapsederseniz, o zaman da bütün dünyanın, bütün insanlığın oluşumundan kopartmış, nihayet evrensel oluşum sürecini inkâr etmiş oluyorsunuz. Dolayısıyla evrensel ile mahallînin nasıl uzlaştırılabileceği sorusu karşımıza çıkıyor. Evrensel olmak isteyen yaklaşımların ortaya koydukları sonuçlardan bir tanesi, herkesin kullanmasını arzu ettikleri normlar, standartlar, davranış biçimleri getirmeleri. Din de öyle; din davranış modelleri -ahlâk gibi- koyuyor. Ahlâk bu davranış modellerini bu pragmatik dünyadan çıkartıyor. Din bir kâinat görüşünden, bir varlık görüşünden hareket ederek, yani metafiziğin kaynaklarından hareket ederek insanların nasıl davranmaları lazım geldiğine dair modeller, standartlar geliştiriyor.

Eğer davranışın bir standardı varsa, davranışını çevreleyecek mekânın, vücuda getirdiklerinin de o davranışın standardına uygun, onu tamamlayan bir niteliği olması gerekiyor. Bunu yapı alanına tatbik ettiğiniz an, sorumluluğunuzu çok farklı şekilde görmek mecburiyeti doğuyor. Bir yapı 30 sene de yaşıyor, birkaç yüz sene de. Ama en kısa ömürlü yapıyı da, 30 sene yaşayacak yapıyı da dünyada bir yere koyduğunuz zaman, 5 sene sonra onun yanına ikinci bir yapı yerleştirdiğinizde, birinci yapı ikinci yapıyı belirliyor; mesafesiyle, duruşuyla, etkenliğiyle, özellikleriyle. Dolayısıyla birinci yapı 30 senede yok olsa bile, ruhu öbürlerinde, meydana getirdiği sosyal statüyle yaşıyor.

Mimar bir yapıyı 30 senelik ömürle kısıtlı olacak şekilde düşünebilir mi, yoksa ebediyen kalacak şekilde mi düşünmek durumundadır?

Bütün insanlık tarihinde iki temel yaklaşım var. Ebedîlik peşinde koşan firavunlar biçimleriyle, yapı teknikleriyle ebediyen orada kalacak yapılar tasavvur ediyorlar. Cengiz Han ise bütün şehirleri yıkıyor. Cengiz Han ve oğullarının şehirleri yıkmasının, statik ne

varsa hepsini yok etmeye çalışmasının sebebi, donmuş bir dünyanın insanlara ve başka nesillere hükmetmeyip onları esir alması manasına geldiğini düşünmeleridir.

O zaman mimarlık mesleği, tanımı gereği, Firavun'a daha yakın.

Hayır, o zaman mimarlık mesleği, meselâ, çadırların dizaynını ön plana alıyor. Timurlenk'in çadırını ziyaret eden bir Batılı (Clavijo), o çadırın ne kadar harikulade olduğundan söz ediyor. Tabiî ara kültürler, evrensel değerlerin daha kalıcı, yerel ve aktüel meselelere cevap vermek isteyen yapıların ise geçici olmalarını öngören yaklaşımlar da var. Bu yaklaşım modern çağımıza da benziyor. Avrupa'ya değil de daha çok Amerika'ya, biraz da Japonya'ya benziyor. Meselâ Amerikan belwood frame ahşap iskelet tekniği, madenlerle birleştirilmiş, yüksek kaliteli ama çok uzun ömürlü olmayan bir yapı tekniği öngörüyor. Tıpkı Osmanlı ve Asya ahşap teknikleri gibi. Çadırların birbirine bağlanan ahşap çubuklarının maden yahut iplerle birbirine birleştirilmesi gibi.

Amerikalı bir şehir iktisatçısı, "Yapıların 20-30 yıl içinde eskimesini mümkün kılın, ben size bütün dünya şehirlerinin bütün meselelerini çözeyim" diyor. Statikleşmiş unsurlar devam eden hayatta daha çok olumsuz etkiler yapıyor. Durum böyle olunca, o zaman neyin evrensel olması gerektiği sorusu ortaya çıkıyor. Yaptığımız yapının kendisinin mi, yoksa o yapıya biçim veren iradenin, ruhun mu devam etmesi gerekir?

Çok iyi biliyoruz ki, ev planları bazen bir iki asır devam ediyor Anadolu'da. Pencere standartları, bütün bir kasabada, hatta imparatorlukta, Mostar'da, Safranbolu'da yahut Denizli'de aynı. Bütün bir kültür bütünlüğünde pencereden alınan tat müşterek oluyor. Bu, binanın içiyle dışı arasındaki ilişkinin ortak bakış açılarına dayandırılması demek oluyor.

Kolektif bilinçaltı ya da gelenek böyle teessüs ediyor. Peki o zaman mimar, makro ile mikroyu nasıl bağdaştırıyor?

Modern dünyada hakikaten unutulmuş olan şey, çevre dizaynı meselesi. Amerikan şehirlerinin merkez alanlarına baktığınız zaman, kimsenin yanındakiyle ahenk kurmaya çalışmadığı, yalnızca yanındakinden daha etkili olmaya çabaladığı görülüyor. Tabiî bunun

açıkça başka bir sosyal ve ekonomik sebebi var. Bu binaların hepsi, sermayenin yahut idarî organizasyonların güçlerini ispat etmek için böyle yapılıyor.

Bu, kamusal yapılar için de geçerli mi?

Amerika'da esas itibarıyla iş binaları için geçerli.

Evlerde nasıl oluyor?

Bu, dünyanın belki %5'inde böyle. Amerikan dünyasının %3'ünde, %5'inde belki de. O zaman 'evlerde nasıl oluyor, nasıl olsun?' sorusu çıkıyor ortaya. Batı Ortaçağında nasıldı? Çin'de nasıldı? İslâm dünyasında nasıldı? Türk-İslâm âleminde, Osmanlı dünyasında nasıldı? Meselâ Çin'de Pekin'i alırsanız, bütün Pekin bir grid (ızgara planlı)... Bunun merkezinde, ebedîlik iddiasında olan İmparator'un sarayına giden akis var. Kendisini bütün topluma kabul ettirmek hırsıyla hareket eden, bütün toplumun da kabullendiği bir yönetim var.

Mimarlar da buna uyuyorlar.

O zaman şehir gridi bu aksa paralel ve dik yollardan oluşuyordu. Yine de Uzakdoğu erdeminin sonucu olarak bu insanlar biraz da kendi istediklerini yapsınlar diye, bu grid içerisinde parseller meydana getiriliyordu. Bir, bir buçuk, iki metre yüksekliğinde beyaza boyalı duvarlarla bahçeler yapılıyordu. Bu bahçenin içerisine herkes kendi evini inşa ediyordu. Ama bunlar yine de imparatorun iradesi altında -insanlar arasındaki münasebetleri de düzenlediği gibi- yapılıyordu. Yaşama tarzı da bazı standartlara bağlanıyordu. Kapıdan içeri girildiği zaman bahçenin görülmesi istenmediği için sokak cephesinin ortasında bulunan kapıdan girince bir paravanla karşılaşılıyordu. Paravanın bir tarafından inilerek bir orta bahçeye giriliyor, bahçenin iki tarafında iki pavyon -genellikle yatak odaları- karşıda da misafirlerin kabul edildiği esas yapı bulunuyordu. Yatak odalarının bulunduğu kısım daha dar, daha küçük, dolayısıyla çatıları daha alçaktı. Karşı taraftaki daha geniş, daha büyük bir yaşama alanı, misafirlerin kabul edildiği yer daha yüksek oluyordu. Bütün Pekin evleri, bir büyük, iki küçük evin çatılarının ağaçlarla bütünleşmesinden oluşuyordu. İçinden baktığınız zaman, beyaz duvarların üzerinde bazen sarı, bazen mavi sırlı, bazen siyah

kiremitli duvar görüntüsüyle karşılaşıyordunuz. Evlerin damları da siyahtı. Fakat mahyalarında sarı, turkuaz ve yine siyah kiremitle çatılar tamamlanıyor, adeta tezyin ediliyordu.

İmparatorluk iradesi, eski Pekin'i, eski Çin uygarlığını belirliyor mimarî olarak. Yeni bir erkin doğması, İmparatorun yerini Mao'nun ve komünist erkin alması, mimarîye nasıl yansıyor? Eski Çin uygarlığı kadar güçlü olabiliyor mu? Biraz önce, Amerikalı işadamlarının asıl şehir çizgisini, 'line schedule'ı belirlediğini söylediniz. Bunu bir imparatorluk erki gibi mi almamız lazım?

Çin için sorduğunuz soruya cevap vermeden önce Çin'in tamamen homojen olmadığını söylemek lazım. Bu, Pekin'in hikâyesi. Böyle bir iradenin karşılığında, Lao Tse, "En iyi hükümdar, halkını en az idare eden hükümdardır" diyor. Yani Pekin'i meydana getiren irade, Taoizmin, tamamen karşısında yer alıyor, ama Çin dünyasına Taoizmden çok Konfüçyanizm hâkim olduğu için hadise böyle cereyan ediyor. Amerika'da -kıyas edersek Cengiz Han'a çok büyük haksızlık olur gerçi- Cengiz Han'ınkinden de kültürsüz bir vahşet hâkim. Kuvveti ele geçirenlerin kendilerini dünyaya kabul ettirme iradeleri var orada. Nietzsche'nin *Zerdüşt*'te söylediği gibi: "Son adam 'Yıldız nedir, güzel nedir?' der ve tepinir; 'Komşuyla sulh ve komşunun şeytanıyla da sulh' der." Amerika'da hâkim olan şey, bu büyük ideallerin eksikliğidir. Hanımlar yap-satçıların kataloglarına bakıyorlar, "Aaa, ben Kolonyal istemem, benimki Neo-Gotik olsun" diyorlar, o kataloglardaki resimlerden hareket ederek, evlerini Neo-Gotik, Kolonyal yahut modern yapıyorlar. Yani burada yapılanla inanç arasında ve hele de aktüel zaruret arasında bilinçli bağlar kesin olarak yok. Tabiî bütün Amerika yalnızca bundan ibaret demek de çok büyük haksızlık ve tutarsızlık olur. Bu bütünlüğü kurmak için dünyada en büyük gayreti Mies van der Rohe veya Frank Lloyd Wright gibi insanlar Amerika'da ortaya koyuyor. F. L. Wright 1880'lerde, "Standartlar geliştirmeliyiz. İnsanların hepsi bazı ortak şeylerin tadını o zaman alabilirler" diyordu.

Batı Avrupa kültürü dünyaya öyle hâkim olmuş bulunuyor ki, meselâ Beethoven'in müziğinin standartlarına karşıysanız, yoksunuz demektir. İnsan olarak aforoz ediyor sizi. Aksi takdirde

bağıracaksınız, sesiniz yüksek olacak ve bir miktar saldırgan olacaksınız. Doğrusu, Batı Avrupa kültüründeki standartların bütün insanlığa kabul ettirilmesi mekanizmasıyla bilinçli standartlar geliştirmek arasında çok ciddi farklar var. Mies van der Rohe, 1949'da Chicago'da bir bina grubu yapıyor: Göl Kenarı Apartmanları. On-on beş sene sonra bir İngiliz grup atölyesini geziyor, Mies van der Rohe'nin asistanlarını pencereler üzerinde deney yaparken görüyorlar. İngiliz mimarlar soruyor: "Ne yapıyorsunuz?" "Pencereyi deniyoruz" diyor asistanlar. "Nesini deniyorsunuz? Bunlar, 10-15 sene önce yapılan pencere değil mi?" diye soruyorlar. Genç asistanlardan "Evet" cevabını alınca "O zaman yeni bir şey yapın da onu deneyin" diyorlar. Asistanlar şöyle yanıtlıyor: "Bu soru bize hep soruluyor. Biz de üstada sorduk, 'ne cevap verelim?' diye. Üstad dedi ki: 'Bir şeyin yanlışını bulmadıkça değiştirmiyoruz.' Değiştirebilmek için yanlışını arıyoruz."

Burada ortak değerlerin hangi şartlar içerisinde geliştirileceğinin temel felsefesi ortaya konmuş oluyor. Nietzsche, "Sanatçının vicdanı yoktur" diyor. Vicdanı olmayan o sanatçının yerini, farklı bir sanatçının alması gerektiği dile getirilmiş oluyor Mies'in bu yaklaşımıyla. Bu ortak değerler neler üzerine oturtulmalıdır? Amerika'daki gibi rastgele oluşmuş, bilinçsiz temayüllere hizmet veren standartlar ve üretim biçimleriyle bu mesele çözülemez şüphesiz. İkinci olarak, her şeye rağmen Mies'in o apartman grubunda uyguladığı standartların ancak Mies'in o yapılarında kullanılma şansı var. O standartların olsa olsa ruhunu her yerde kullanmak imkânı olabilir. Modern mimarînin, yani Siamcıların 1920'den sonra gelişen hareketinin, tıkandığı nokta burası oldu ve dolayısıyla bu noktada Amerika da tıkandı. Bu durumda standartları ruhlarıyla bütünleşmiş, her türlü yapıda kullanma imkânı olan yaklaşımlar yerine, standartların etkili görünümlerini istismar eden yaklaşımlar doğdu.

Bir örnek verebilir misiniz?

İnsanların evlerinin her tarafı cam oldu, mahrem dünya kalmadı. Isıtma imkânı, sıcaktan evleri koruma imkânı kalmadı. Chicago ya da New York'un sıcağında bir bina yapıldıysa ertesi sene Stockholm'de taklit edildi, daha ertesi sene Hindistan'da, Tokyo'da, İstanbul'da

taklit edildi, sınırlarının ne olacağı analiz edilmeden, abartılarak ve ruhlarından yoksun hale getirilerek Amerika'nın içinde ve dışında tekrar edilmeye başlandı.

O zaman demek ki, standartta bir kayma oldu ve başka bir şey standardın yerine geçmeye başladı.

Geçmeye başladı ve standardın tam tersi hâkim oldu. Amerika'nın hikâyesi biraz böyle. Çin'de daha fenası oldu. Orada -dikkatle okursanız- Heidegger'e, Gazalî'ye, Muhyiddin-i Arabî'ye temas eden -başından sonuna kadar- Konfüçyanizmle haşır neşir bir metin görüyorsunuz. Buna rağmen, Marksist diyalektiğin, materyalist tarih görüşünün tek yönlülüğü ve kendisini tarih içerisinde şimdiye kadar vuku bulmuş ilk çözüm addetmesi, geçmişe bakma imkânını bu toplumların ellerinden kopartıp aldığı gibi; ekonomizm, halk dalkavukluğu vs. şeklindeki hastalıklarla -buna bir de merkezî, despotik parti tasavvurunu ekleyip kültürsüz kişilerin elinde toplanmış bu büyük otoriteyi düşünürseniz- bu ülkelerde gerçek sanat çözümlemesi gündem dışına itilmiş oldu.

Meselâ, Stalin dönemi resminin sefaleti gibi bir sefalet çağı insanlık tarihinde bir kere daha yaşanmamıştır. Bu derece bayağılığın, bu derece bilinçsizliğin yaşandığı bir çağ... Aynı şey Çin için de geçerli. Orada da bütün Marksist diyalektik bir ontoloji aslında, bir varlık görüşü. Ama bu ontoloji, bir ontoloji kritiği yapılmadan "trak!" diye kabul edilmiş ve neticelerinin ne olacağı da hiçbir şekilde tartışmaya konulmamış bir varlık görüşü. Bu varlık görüşünün irdelenmesinden insanın nasıl davranması lazım geldiği ortaya çıkacak. Bir zaman sonra, milliyetçi bir rüzgâr esiyor "Çin büyüktür!", "Çin'in eski eserleri vardır" diye, ama sonuçta Mavi Mabed'in benzeri bir biftek lokantası yapıyorlar!

Bunun Pekin'in genel mimarî üslûbuna yansıması nasıl oldu?

Bütün Pekin'i yıktılar, bütün o muhteşem Pekin'i... Hani biraz evvel anlattığım ağaçlarla, renklerle bir rüya olan Pekin'i. İnsanlık tarihinin belki üç bin senede meydana getirdiği en muhteşem ürünlerinden birini yıktılar, bizim İstanbul'u yıktığımız gibi...

Standart olanla evrenseli kıyasladınız aslında. Ama yine de şurada bir ikilem var: Bodrum'da yaptığınız binalar, senenin çok kısa bir döneminde kullanılan, onun dışındaki sürelerde terk edilen, yalnız bırakılan, dolayısıyla muhtemelen o yöredeki konutların kullanım biçimiyle çok çakışmayan bir kullanım biçimi bu. Böyle yapılanmalar için, yani tatil konutları için farklı öneriler geliştirilemez mi?

Bodrum'daki evlerin konusu içerisinde bu düşünülmedi değil. Esas itibariyle ben ve benim yaşımdaki birçok insan "Bütün ömrümüzü keşke burada geçirsek" diyoruz. Ben karar aldım esasında, gidip orada yaşamak istiyorum.

Genel bir eğilim var...

Haberleşme imkânları var. Hayatı yaşanmaz kılan, insanı korkunç makineler haline dönüştüren şehirden insanlar daha sakin, tabiatla daha bütünleşmiş çevrelere göçmek istiyorlar. Biz bu yapıları, imkân olursa, kış aylarında veya kullanılmadıkları mevsimlerde başka insanlara kiraya versek, onlar da kullansalar, yapıdan tam yıl yararlanılsa... Bunu çok istiyoruz. Ama meselâ bir ressamın şansıyla bir mimarın şansı aynı değil. Ben Demir'de bu 35 evi yapabilmek için tam 40 sene bekledim. Orada da meselem, o evlerle ve o evlerde sürekli yaşamak isteyecek orta yaşını tamamlamış kişilerle, "Hangi mimarî nitelikte -fonksiyonel nitelikte değil- bir çevre meydana getirmeliyim?" sorusuydu.

Şimdi Osmanlı toplumu büyük bir İslâm toplumu. Dolayısıyla İslâm'ın evrensel değerler sistemi bütünüyle hâkim. Burada Türk göçebe kültürüyle Arap ve İslâm hareketli kültürünün birbiriyle rastlaşması ve birbirini tamamlaması hadisesi de var. Bu çözüm birçok açıdan ilginç. Meselâ Peygamber'in, Dört Halife'nin ve arkasından Emevîlerin meydana getirdiği büyük İslâm devletinin oluşma hızıyla hiç alakası olmayan bir oluşma hızı var. Özellikle çok yavaş, çok daha mütevazı adımlar atarak ilerleyen bir hadise.

Çözümden kastınız nedir?

Asya göçebeleriyle İslâmî hareketli kültürün birleşmesinden oluşan bir yaşama tarzı, bir duyarlık yapısı gerekli. Ve dolayısıyla mimarî, şehirleşme vs. çözümlerini kastediyorum. Devletin

oluşturulması ve gelişmesinde de benzer noktalar var. Çok hızlı bir hareketlilik söz konusu. Cengiz Han'ınki gibi; Karakurum'dan Viyana'ya giden askerler, haber geliyor, Karakurum'a dönüyor, 6 ay sonra tekrar Viyana'nın önüne geliyorlar. Osmanlı dünyasında böyle bir şey yok. Modern dünyada da var Cengiz Han'ın hareketliliği gibi hareketlilikler. Osmanlı dünyasında her şey çok daha yavaş, çok daha planlı, ama sürekli hareket halinde. Peki kalıcı olan ne? Diyelim ki camiler, yani büyük ideolojinin sembolleri... Aslında onlar da, Amerika'nın kendini kabul ettirmek isteyen tröstleri, büyük kartelleri gibi büyük olma iddiasında değiller. Aksine küçük olma peşindeler. İmparatorluğun en büyük sadrazamlarından Sinan Paşa yahut Siyavuş Paşa'nın karşı tarafta inşa ettirdiği cami, el kadar bir şey. Ehramlar, kalıcı olmak isteyen Firavunun yapıları, tam piramiter. Ama minareler atektonik yapılar, üstleri geniş, altları dar. Tamamen kalıcı olduğuna inandıkları ideolojinin sembolleri dahi o kadar kalıcı değil.

O kadar kalıcı değil...

Benim neslim bunu böyle görüyor ama müteakip nesil farklı şekilde görmek ve yeniden anlamak mecburiyetindedir. Benim anladığım şey, bütün nesillere hiçbir zaman hâkim olmayacak, olmasını da istemiyorum. Peygamber'e gelen vahiy: "Her nesil ne olduğunu yeniden anlamak mecburiyetindedir." Bu, toplumun en kalıcı tezahürleri için, en kalıcı olmasını istediği ürünleri için böyle. Tabiî bunun etrafında bilgi müesseseleri oluşur. Onlar daha kalıcı, daha toprağa bağlıdır.

Sokakları düşünürseniz herhangi bir iradenin ifadesi olmadıklarını anlarsınız. Bir iradenin tezahürü olan şeyler tek tek evler, yani çadırlar yahut tektonikler. Çürüksulu Ahmet Paşa Yalısı'nı, o kırmızı binayı, genç executive'lerden bir gruba gezdirdiğimde çok enteresan bir şey oldu. Eve bakan insan bütün pencereleri ve kapıları açmıştı. Daha evvel hiç aklımdan geçmeyen bir şeyi gördüm orada. Dışarıdan adeta koyu kırmızı renkli bir obüs, bir kaya parçası gibi, kapalı bir mücevherin zırhı gibi olduğunu düşündüm. İçerisine girdiğiniz zaman, her tarafından rüzgârların estiği bahçeye, denize, saraya, Boğaz'a, Marmara'ya bakan adeta koskoca, rengârenk bir çadır... Dışarıdaki monolitik etkiye karşılık içerisi adeta bir tül gibi...

Bütün Osmanlı evleri adeta tek odalı gibiydi. Türk evini inceleyen bütün yazılar açıkça ortaya koyuyor ki, çadırdan eve dönüştüğünde ev bir odaydı, eski Türkçedeki deyişle *otağ* idi. Her biri otağ olan tektonikler eskiyen parçaların yerine yenileri konabilen yahut da yıkılıp yeniden yapıldığı zaman eski parçaları üç kere, beş kere, on kere kullanılabilen birimlerden oluşuyor. Bu birimler, bütünlüğü kuran bir temel felsefe içerisinde yerlerini alıyor; birbirlerine ekleniyor ve bütünleştiren bir kabuğun içerisinde bu defa daha büyük yeni birimleri, evleri, oluşturuyorlar. Pekin'deki evlerden de kat kat az bir şema içine girme mecburiyetleri var.

Aslında evin bir başka yönü de iki tabakadan oluşmasıdır. Bir tanesi, zemin tabakası. Komşuya, komşu ve sokak duvarı vs. ile toprağa bağlı, kâgir, topraktan yukarı doğru çıkan bir tabaka. Bunun üzerine çatıdan aşağı doğru inen ve o taş duvarların içine saplanan parçalarla, taş duvarla bütünleşen bir yukarıdan aşağı çözümleme var. Bir transandantal çözümleme; yerelle transandantal çözümlemenin birbiriyle bütünleştiği bir olay. Dolayısıyla yerel tarihîliğin bütün ifadelerini üzerine alıyor. Fakat transandantal çözümleme de ancak bu yerel şartlar içerisinde var olabileceğinin idrakiyle geliştiği için aşağıdaki hadiseye basabilecek şekilde düşünülüyor. Burada evrensel düşünceyle mahallî düşüncenin, mahallî çözümlemenin birbiriyle nasıl birleştirildiğinin müthiş bir örneğini görüyoruz.

Burada adeta bir master plandan bahsediyorsunuz.

Tabiî, bir bütünleştirici felsefeden, felsefî temelden bahsediyoruz.

Bu mimarîye nasıl geçiyor? Mimarlar aracılığıyla mı? Bu felsefî temelin mimarîye yansımasında mimarların mı rolü var?

25-30 sene önce Amerika'da resim eğitimine başlayacaklar için "Hangi düzeye kadar eğitmek lazımdır?" sorusu soruldu. Soruya cevap şuydu: "Asgarî bir felsefe eğitimi görmüş olmalıdır." Şimdi, tamamen dindar bir toplum düşünün (dindar softa demek değil). Dinin bütün davranış biçimlerini nasıl tanımladığını, davranış biçimlerinin neden öyle olması lazım geldiğini öğreten, açıklayan, düşünce temelleriyle bilinçli bir din hayatı yaşayan bir toplumu düşünün. Dinin öngördüğü sınırlar içerisinde hareket etmeyi mübah,

onun dışına çıkmanın da günah olduğunu düşünen herkes birbirinin yardımına ihtiyaç duyuyor ve bir kolektif çaba oluyor. Burada bu kolektif çabaya dinî düşünceyi geliştiren ulemanın katkısı da kaçınılmaz oluyor. Böylece bu kültür, tarihî tecrübeyi de içine alarak kendi teknolojik, sosyal, psişik, ruhî dünyasının iç çelişkileri asgarîye indirilmiş ürününü üretiyor. Ondan sonra da mimar denen insan bu aktüel şartlar içerisinde komşuyla iyi münasebet, sokaktan görünüş, iyi güneş ışığı almak, çocuğun oynadığı sokak kesimini ev kadınının görmesine imkân vermek, evdeki yaşlı insanla genç çocuğun ilişkisini düzenlemek vs. bunların tümünü çözümleyecek aktüel çabayı ortaya koymak mecburiyetinde kalıyor. Bu genel felsefe olmayınca, herkes rastgele, adeta kör dövüşü denecek bir ortamda, kendilerini kabul ettirmek için özel çabalar sarf ediyor, her köşesi bir büyük idrakin, bir büyük duyarlığın yansıması olması gereken şehrin bir kargaşa alanı olmasına sebep oluyorlar.

Kopukluk hangi noktada çıkıyor? Otağdan betonarme bloklara geçerken nerede vuku buluyor kopukluk?

Burada büyük firmanın, tröstün kendisini kabul ettirmek için herkesin büyüklüğüne, kudretine hayran kalacağı bir yapı yapma tavrı ortaya çıkıyor. Burada piyasa ilişkilerinin daha küçük ölçekte işleyişini kendi toplumumuzda da yaşıyoruz, daha da kirletici örneğiyle. Adamın biri genç birine ev siparişi veriyor. Genç, o evin çözümlenmesi için uğraştığı kadar, aklının arkasında -benim aklımın arkasında yaşadığı için biliyorum- “Öyle bir şey yapayım ki, yaptıktan sonra benim başka bir iş almama imkân versin,” diye düşünüyor. “Öyle bir şey yapayım ki insanları şaşırtsın ve beni bununla biten bir noktaya getirmesin, ötesinde bir noktaya getirsin” diyor. İşin kendisine ait gerçek meseleler ikinci plana düşüyor, yaptığı eser vasıta oluyor.

Böylece çevreyle bütün ilişkisi kopmuş oluyor.

Kendisini öne çıkarmak düşüncesi hâkim olunca, yanındakini hor görmek de tabiî netice oluyor. Buna işi sipariş eden kişinin niyetinin bozukluğu ilave edilirse, işin bütünü bu iki kişinin ittifakına dayanıyor. Bütün gayret, beraberce daha gösterişli malzeme, daha şaşırtıcı biçimler, benzeri hiç olmayan şeyler yapma teşebbüsü, daha

karmaşık yapılar vs. gibi bir insan hayatının yüksek değerlerine yönelik bir gayret yerine tam tersi, satılabilirlik, daha çok kâr gibi amaçlar ortaya çıkıyor. Tam bir kültürel kirlenme.

Şimdi yerelle transandantal arasındaki genel çerçeveyi, kültürel bağlamını soracaktım.

Bu yapma iradesini yönlendiren kültür temelinin yerini satılabilirlik alınca, bir anda kültür meselesi gündem dışı hale geliyor. Dosdoğru kültürel kirlilik oluyor. Buradan itibaren diğer sanatlarla mimarînin ilişkisini kurma imkânı doğuyor. Anadolu'da bir genç insan çırak olarak verilip, 5-10 sene çırak olarak çalışıp usta olduktan sonra kalfa, yani *halife*, yani mimarın halifesi oluyor... Kalfa, 'halife' kelimesinden geliyor, büyük standartları meydana getiren zümrenin yerine iş yapan insan anlamında. Standartları değiştiren değil, standartları yerel şartlar içinde kullanmayı bilen insan.

Yoksa standartlar spontane olarak, kültürün bir ürünü olarak var zaten.

Devamı olarak var, ayrıca da yalnız spontane olarak değil, lonca ahlâkının gereği olarak da var. Ekonomik ilişkiler açısından da var. Her şehrin bir *Tahtakale*'si var. Tahtakale'de tırabzanlar, silmeler, profiller, ahşap kaplamalar, kereste mağazalarında binaların inşa sistemine göre ormandan, bina içinde kullanılacak yükseklikte kesilmiş ağaçlar...

Tahtakale bu mimarînin sanayii...

Bütün bu ahşap elemanları imal eden ve pazarlayan yer.

Bu açıdan son derece sembolik önemi olan bir şey. Tahtakale'nin bugünkü döviz ticaretine yönelik konumu bütün değişikliği simgeliyor diyebilir miyiz?

Tepetaklak olmuş vaziyette eski şehir. Bütün pencere ve kapılar orada üretilirdi. Ve siz nasıl Amerikan yahut Batı Avrupa yapı elemanları kataloglarına bakıp malzeme alıyorsanız, malzemeyi Tahtakale'den alıyordunuz, kalfa da monte ediyordu. Şimdi kalfa kalfa olduğu zaman evvela üç ev yapıyor, üç evden kazandığı parayla evlenecek kadar para sahibi oluyor. Dördüncü eviyle çocuk

sahibi oluyor. Beşinci eviyle evin odalarından birinin tavanını yapıyor, altıncı, yedinci, sekizinci evleriyle üçüncü odanın, sonra dördüncünün...

Tavan çok önemli yani...

Tavan gökyüzünü, halı da üstüne basılan cenneti temsil ediyor... Burada o tavanla uyumlu haldeki halı, sedir, kumaşlar, belki birkaç yastık, duvara ilave edilen birkaç süsleme iç dünyayı meydana getiriyor. Dolap kapakları, rahleler malzemeye özel bir şekilde bakma ve bunları değerlendirme alışkanlığını veriyor insanlara. Osmanlı dünyasında halı, tavanlar, imkân nispetinde sade tutulmuş. Duvar düzenleri, üzerine ilave edilmiş tezyinat esas yaşanan dünyayı vücuda getiriyor. Tezyinat sorunu çok ehemmiyetli. Tezyinat herhangi bir eşyanın yahut varlığın binanın üzerine ilave edilen, onu süsleyen bir parçasıdır. Tezyinîlik ise yapılan işin bir ziynet, yani süs karakterinde olması anlamına geliyor. Tezyinîlik, İslâm sanatlarının temel özelliğidir. Bu, insanlık tarihinde oldukça nadir rastlanan bir hadise.

Uzakdoğu'da, özellikle Çin dünyasında, göçebe kültürlerde ve İslâm dünyasında karşılaşılır tezyinîlikle. Meselâ Batı Ortaçağında tüm mimarî, trajik yahut dramatiktir, tezyinî değildir. Hem İslâm dünyasında hem de Hıristiyan Ortaçağında bütünlük birbirinden bağımsız birimlerin kitle kolektivitesidir. Bu karakteriyle yığına hep ilaveler yapabilirsiniz, parçalarını kullanabilirsiniz. Şehrin mahiyeti de öyle olduğu için, şehrin bir kitle kolektivitesinin olması, yapısının tabiî sonucudur.

Burada Whitehead'den söz etmek istiyorum. Alfred North Whitehead -modern ontolojinin büyük isimlerinden biridir- özellikle Rönesans sonrasından, fakat 18-20 asırlık bir Avrupa felsefesinden bahsederken, "Bütün Batı Avrupa felsefesi antikiteden beri bir sekeldir. Zira bütün bu 18-20 asırlık felsefe, varlığın sürekli, dinamik bir süreç olduğunu hiç nazar-ı itibara almadan yola çıkmıştır. Dolayısıyla bütün gelişmesi yanlışlarla doludur," diyor. Bunun Batı dünyasında en üst tezahürü Rönesans'la ortaya çıkıyor. Rönesans'ın yanılgıları da bugünkü insanlığın felaketlerine yol açmış bulunuyor. Bir başka hususa ise Ernst Dietz işaret ediyor: "İnsanlık tarihinde Rönesans'la ortaya çıkmış bir merkez etrafında, bölünmez, her tarafı

merkeze bağlı bütünlük fikri ve bu fikre göre meydana getirilmiş sanat eseri yalnızca Rönesans'ta vardır" diyor. Bu çok önemli bir yanılgı, ömrü de çok kısa olan bir şey.

İslâm ve Hıristiyan Ortaçağ kültürlerinin sanat ürünleri, birbirlerinden farklı olarak tezyinî bütünlükler gösterir. Bu tezyinî bütünlük bütün bir transandantal vizyonun objektif dünyaya yansımasıyla gerçekleşiyor. Yani affedici, koruyan Allah fikri, dünyayı güzelleştirmekle mükellef insanın tavrına dönüşüyor ve ürün de böylece trajik-dramatik olmak yerine gerçek fakat tezyinî oluyor. Bu tezyinîlik vasfı, meselâ Batı Avrupa Barok saraylarının tahta döşemeleri, iddialı geometrilerinin yerini halının almasına imkân veriyor. Yakın insanî ilişkiler kurabilen bir şey halı. Keza tavanın aynı niteliklerle düzenlenmesine imkân veriyor. Bir arkadaşım Kosigin'in İstanbul'a geldiği zaman Sultanahmet Camii'ni ziyaret esnasında hemen arkasındaymış; Kosigin, kadınlar locasına çıkarılıp çinileri görünce "İnanılmaz bir güzellik, insanın bundan daha güzel bir şey görmesi ihtimali yok. İnsana sevme arzusu geliyor," demiş. Tabiî Kosigin o çok despotik Stalinist çağın aşılmaya çalışıldığı dönemin insanı. Bu özelliği fark etmesi, modern insanın davranışlarıyla bir yakınlığı olduğunu ortaya koyuyor.

Burada bir başka noktaya dönmek isterim. 1960 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası Müsabakasını kazanınca, diploma projesinin kritiği olarak üniversiteye davet edilmiştim. 60 sonbaharında, "Diploma projesini nasıl ele almalıyız"ı tartışmıştık. Konu, Mimarlık Fakültesiydi. Beraberce şunu söyledik: "Bunun adına ister mimarî deyin ister başka bir şey, insan çevresi bir bütünlüktür." Landscape'inden mefruşatına, tezyinatına, bütün teknik ve strüktürel meselelerine varıncaya kadar bir bütünlüktür. Bu, ne kadar tutarlı olursa, içinde yaşayan insanı o kadar çevreler, çelişmeden uzak tutar. Bu konu bittikten sonraydı, Amerika'dan genç bir asistan geldi, "Berkeley'den geliyorum" dedi. "Berkeley'de karar alındı, Mimarlık Fakültesi'nin adı Çevre Tasarım Fakültesi haline dönüştürüldü." Çağın bir kaderi tabiî.

Toplumun bütününü yönlendiren bir temel felsefenin, temel inanç sisteminin olmadığı yerde, dikotomiler kaçınılmaz oluyor. En basit sanat eserinde de, en basit mimarî üründe de bunlar yok edilecek şeyler değil. Çelişkilerden bütünüyle arındırılmış bir dünya düşünmek

imkânsız. Bir evin içerisinde hareketlerimizin çelişkileri var; düz giderken öbür tarafa dönüyoruz, bir odaya girmek için yukarı çıkıyoruz, aşağı iniyoruz. Bir *kitsch* gibi çelişkileri tamamen yok farz eden, hayalî bir dünyada yaşamış, soluk, sahte romantizmler bayağılığın kendisidir. İznik çinilerini gördük, değil mi? Çok hoş bir sergiydi, Türk Yatırım Bankası'nın yayınladığı *İznik* adlı kitap daha da hoş aslında. Kitapta büyük önemiyle ortaya çıkmıyor ama bütün büyük abidelerle bütünleşmiş duvar seramiklerinde, duvar panolarında, o immateryal beyaz zemin üzerindeki karşı hareketlerle, yavaş, sakin hareketlerle gelişen muhteşem canlılık, parlak renklerin dünyaya ışık saçan güzelliği kendi içinde dikotomileri yaşatıyor. Bütün bir cennet tasavvurunun adeta dünyaya getirilmesi... Halbuki bu dikotomileri herkesin kullanımına; bütünleştirici bilince sahip olmadan, hatta biçimin dili hakkında bilgiye sahip olmadan mimarîde olduğu gibi bina ile içerisine yerleştirilen eşya arasında da gerçek bir kaos ve seviyesizleşme oluşuyor.

Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde sanat ve mimarî tenkidinin halkı, basit insanı aydınlatıcı çok büyük bir rolü var. Maalesef toplumumuz mimarî açıdan bu tenkidi yapamadığı gibi, geçmişinde mevcut olan vizüel duyarlılıkları da yaşatmaya devam etmedi. Meselâ en basit insanların bile hat ve mimarî üzerinde çok zengin konuşmaları cereyan ediyordu geçmişte. Herkes biraz hattat, biraz müzisyen, biraz edebiyatçıydı. Daha büyük edebiyatçıyı saygıyla anıyor, tekrar ediyordu. Hatırlıyorum, annemin misafiri hanımlar Bursa'da evlerin renklerini konuşurlardı. En büyük tartışma buydu. Meselâ bir hanım şöyle diyor: "Bey diyor ki: 'Şu bizim evin çivit rengi artık benim canımı sıkmaya başladı, hanım. Bu sokakta, şu bey evine filanca sarıyı koydu. O sarının yanında bizim çivit rengini kaldıralım da, beyaza boyayalım'. Ben de diyorum ki: 'Eğer evin dışını beyaza boyarsak o zaman evin içini ne yapacağız?' Öbür hanım, 'Ama sizin sokakta şuraya ışık düşer, o ışık o kadar güzeldir ki, mavi renkle beraber beyaza boyarsanız kaybolacak.'"

Toplumun bu kaybolmuş değerlerinin yerine hangi değerleri koyarak yapacağız bunu?

Geçenlerde bir yerde yazdım: Gırtlağına kadar pislik içerisinde oturup roman okumayı yahut arya söylemeyi insanlar kültür

zannediyorlar. O korkunç çirkin dünyaya karşı hiçbir duyarlığı, hiçbir karşı çıkışı, çözüm getirme çabası olmadan insanlar küçücük bir kompartımanda kendilerini mesut sanıyorlar. Burada bir temel noktaya gelmek istiyorum. Memnu meyvenin yenme hikâyesine. Tevrat ve İncil'de bir şekilde, Kur'ân'da başka şekilde anlatılıyor. Tevrat'la İncil'de anlatılma şekli şöyle: Âdem'le Havva Cennet'te bulunurken şeytanın dürtüsüyle memnu meyveyi yiyor, günahkâr olduktan sonra Cennet'ten kovuluyorlar. Kur'an'da anlatılma şekli ise farklı. Âdem'le Havva Cennet'te bulunuyorlar. Tarifi icabı, her üç şekilde de Cennet, insan varlığının mutlak uyum halinde bulunduğu bir ortam. Uyum mutlak olduğu için de bilinç imkânsız...

Evet, hiç çelişme yok çünkü.

Şeytanın dürtüsü ile memnu meyveyi yiyor, Allah'ın iradesine karşı geldiklerini fark ediyor ve pişman oluyorlar. Koruyucu, affedici Allah onların günahlarını affediyor. Fakat çevrenin farkına varıyorlar. Kur'an'da bu, "Ve dünyayı bildiler," cümlesiyle ifade ediliyor. Buna "beşerin insana dönüşmesi" diyor İslâm düşünürleri. Bütün yaratıkların en mükemmeli, *eşref-i mahlûkat* olduğunu söylüyor.

Şimdiki çevreye bakınca insanın eşref-i mahlûkat olduğunu düşünmek bir hayli güçleşiyor.

Doğrusu burada, tiyatroyu, sinemayı yahut da romanı esas kültür addeden, insanın esas yücelme noktası kabul eden görüşlerin sağlamlığına katılmak da çok zor gözüküyor bana.

Burada çevresini, hatta bütün kozmik çevreyi bu kadar bozan günümüz insanının kendi sonunu da hazırladığını görüyoruz...

Çok ağır bir şekilde cezalandırılacağını da. O cezalandırma da, tabiî, diğer iki dinin içerisinde yer alıyor. Bu yol takip edilmezse, insanlık korkunç bir cehennemi yaşamak zorunda kalacak. Zaten yaşıyor da.

Yaşıyor ama bu daha azı gibi geliyor bana...

Burada çevre bilincinin gelişmekte olduğunu söylemek mecburiyeti de var. Dünyayı korumak için genç nesiller yeni bir bakış açısı getiriyor. Fakat doğayı doğa olarak korumak insanın ilk vazifesi ise, doğayı güzelleştirerek insanın doğayla bütünleşmesini sağlamak

da kaçınılmaz ikinci vazifesidir. Sanıyorum ki, bu olmadan iktisat da yapılamaz, politika da.

Sanat hatta...

Sanat da yapılamaz. Sanat çok şaşkın, ferdî çabalar, hezeyanlar, çok kıymetli buluşlar olarak karşımıza çıkıyor zaman zaman. Şehir planları yaparak bütün ülkeyi düzenleriz zannetmek, planı bir ilâh gücünde tasavvur etmektir; yanılgıdır. Bu yanılgı Türk şehirlerinin içine düştüğü durumu ortaya çıkarttı. Eğer mimarîyi, onu taşıyacak iktisadî ve sosyal temayül ve yönelişlerle bütünleştirememişsek, bir toplumsal bilinç haline getirmemişsek onu devam ettirmek imkânımız yoktur. Dolayısıyla tartışmamız, bunun felsefî düşünce ve inanç temellerini tesis etmemiz, buradan hareketle evrensel geçerliliği olan yahut daha geniş zaman dilimleri, daha büyük coğrafî alanlar için geçerli olacak standartları oluşturmamız, o standartları da mahallî ve aktüel şartlar içerisinde uygulayacak kişileri, donuk kalıplar içerisinde kalmaya mahkûm etmeyecek şekilde tasarlamamız gerekir.

Hindistan devrimi 20. asrın ikinci yarısında devam eden etkisiyle aslında standartlara kazandırmak istediği Taoist, Konfüçyanist, Zen Budist düşünce derinliklerinden gelmiştir. Ama bu düşüncelerin içerisinde tek taraflı güçlere imkân veren açık kapılar, Mies van der Rohe'nin içine düştüğü yanılgıyı ortaya çıkartmıştır. Dolayısıyla, "Nasıl standartlar vücuda getirmeliyiz?" sorusu karşımıza çıkıyor. Prefabrike, beton konut imal eden fabrikaların yanılgılarıyla karşılaştırırsanız, Mies van der Rohe'ninki bir meleğin yanılgısı gibi kalır, öbürü İblis'in kendisinin tezahürü.

Modernizm akımının bağlayıcı olduğunu, kendi standartlarıyla bir tür boyunduruk koyduğunu söyleyebilir miyiz?

Yalnız modernizme, yani 1910-1950, hatta 1960 arasına postmodernistlerin gözüyle bakmamak gerektiği kanısındayım. Batı Avrupa kültürü, özellikle Rönesans'tan sonra -tabiî Barok bir parça Ortaçağın Rönesans süzgecinden geçerek yeniden gündeme gelmesidir, fakat Barok ve Rokoko'yu takip eden çağ, tam bir kargaşadır- her biçimin, o biçimi meydana getiren iradenin tam yansıması olduğu, hatta ta kendisi olduğu bilinci unutuldu. Peygamber, "Ne yaparsanız, yaptığınız her şey inancınızın ta

kendisidir," diyor. Bu bilinç kaybolunca bu defa çevremizi nasıl meydana getirdiğimizin temelleri de yok oldu. Bütün 19. asrın eklektisizmi ve biçim duyarsızlığı, hâkim Batı kültürünün karakteristiği haline geldi. Bunu tebarüz ettirmek isteyen bir toplum olarak Türkiye, yeni kültür atılımını adeta zaruri saydı. Bu ortamda, asrın başında sanatın estetik alanının bir hadisesi değil de, ahlâk alanının bir hadisesi olduğu fark edildi.

Genetik estetik alanında Alois Riegl'ın yaptığı iş, geç Roma döneminde inanç, düşünce ve davranış biçimlerinde meydana gelen değişmelerle sanat biçimleri arasındaki münasebeti yeniden tesis etmeye yönelikti. Ludwig Coellen bunu Batı Avrupa'ya tatbik ediyor. Bir Gürcü sanat tarihçisi, aynı yıllarda 7.- 9. asır Ermeni ve Gürcülerinin aynı polar, geometrik tezyinatı kullandıklarını belirtiyor ve iki Hıristiyan kilisesindeki düşünce farklarının iki ayrı üslûbu ortaya çıkardığını vurguluyor.

1938'de Ernst Diez konuya giriyor. *Art Islamica*'da 1938'de yayınladığı "Stylistic Analysis of Islamic Art", "Ornamentalism in Islamic Art", "Simultaneity in Islamic Art" ve "Çin, Moğol Kaya Yapılarında Duvar Tezyinatı" başlıklı yazıları çok önemli. Orada Uygur-Budist düşüncesinin gelişmesiyle tezyinatın nasıl üslûp değiştirdiğini anlatıyor. Erwin Panofski, Gotik katedralin biçim gelişmesiyle 13. asır Hıristiyan düşüncesinde meydana gelen değişmeler arasındaki bağları ortaya koyuyor. Rönesans ve Barok için buna benzer çalışmalar daha sonra geliyor. Meselâ Wölfflin *Principles of Art History*'de (Sanat Tarihinin İlkeleri) meseleyi şöyle açıklıyor: "Hiç şüphe yok ki, Barok ve Rönesans biçim kategorileri karşısında farklı tavırlar alıyorlardı. Çünkü farklı inançlara dayanıyorlardı."

Belki de Lasko mağaraları ile Altamira mağaraları arasındaki fark da böyle bir nedenden ileri geliyor.

Tabiî, Diez "Stylistic Analysis of Islamic Art"da, pre-historik kültürlerin mekânı nasıl tasavvur ettiklerini çok açık bir şekilde anlatıyor. İlkel kültürlerde boşluk korkusu (*horror vacuum*), mekân tasavvuru yok. Onun için primitif kültürlerin meydana getirdiği şekiller tamamen birbirine yaslı ve mekânı tarif ediyor. Meselâ İznik

Sergisi'nde 'boşluk korkusu' cümlesi vardı. Tamamen deplase, geç kalmış, zavallı bir İngiliz sanat tarihçiliği yanılgısı.

Peki 20. yüzyılın son çeyreğinde?

1920'lerde başlayan modern hareket bir kere bir biçim-inanç kopukluğunu aşma gayretini getiriyordu. Biraz Kur'an'da anlatılan insanın oluşumu gibi... Asrın başında bugünkünden de güçlü bir şekilde bireyin önemi gündemdeydi. Demokratik toplumun oluşmasında bireyin yüceliği çok ehemmiyetli bir faktördü.

Le Corbusier, Frank Lloyd Wright ve diğerleri durumun tamamen farkındaydılar. Ayrıca birey olunca, onun görülmesi, hareket eden göz vasıtasıyla mümkün oluyordu. Bu durumda da bu bir tektoniğe dönüşüyordu. Bir menhir gibi, bir minare gibi... Hareket konsepti bütün üslûbu belirleyen bir başka faktör olarak ortaya çıkıyordu. Bunlar asır başı mimarîsinin teorik olarak ortaya konmamakla birlikte gündeme getirdiği meseleleriydi. İş, meselelerin özünü anlayarak geliştirmek isteyenler yerine, ortaya çıkan biçimlerin en farklı olanlarını piyasaya sürmek isteyen bezirgânların eline düşünce bütün hareket göçtü.

Rönesans'tan beri, hatta büyük ölçüde Hıristiyan Ortaçağını da Nietzsche gibi insanların tenkitlerinden yola çıkarak tenkit eden 1920-1950 arası modernizminin sağlıklılaştırıcı, aslî gerçeklere yönlendirici gayretleri, büsbütün bir kenara itildi. Nietzsche'nin bir sözü var: "Batan güneşi severim, çünkü o doğacaktır. Devrilen sütunu severim, çünkü o tekrar dikilecektir." Biz en büyük batan güneştik. Evvela battığımız için daha evvel doğmak ihtimalimiz var. Nasıl, nelerin doğmak ihtimali var, neler doğmalı, bugün neler olmalı tekrar?

Batan güneşten İslâmî düşünceyi mi kastediyorsunuz?

Hayır, Osmanlı dünyasını. Ötekiler İslâm dünyasından çok evvel sarsılmıştı. Hint dünyası 1860'da tahrip edilmeye başlandı. Uzakdoğu, Çin vs. onlar çok daha büyük bir sömürgecilik dönemi tahribatı yaşadılar. En geç tasfiye olan Osmanlı dünyasıydı. Tabiî, o da kendini çok büyük ölçüde zedelemiş buluyordu 20. asra gelindiğinde, kendi aslî kıymetlerini çok kenara itmişti.

Bundan ne çıkar diyorsunuz?

Eğer biz, yüce insanın güzel bir dünya inşa etmek için yola çıktığını düşünüyorsak, bu insanları unutan bir dünya olamaz; bir pathos, bulanıklık, bir etkileme dünyası da değildir inşa edilecek dünya. Burada yine Whitehead'e başvuruyorum, "Sonsuz berraklık mümkün değildir" diyor ve bunun açıklamasını yaparken, "İki artı iki her zaman dört etmez" diye ekliyor. "Bu, takriben böyledir; statik, değişmez bir şey değildir," diyor. Ama bizim insan olarak yaptığımız şey, kaçınılmaz bir şekilde sunî olmak mecburiyetinde. Ürün vasfının tabiîliği, sunî olmasındadır. Herhalde bizim için donmuş bir dünya söz konusu olamaz. Bilinçli insanların güzel bir dünya inşa etmelerine yönelmek istiyorsak, sabırlı ve yavaş hareket etmek mecburiyetimiz vardır. Meydana getireceğimiz biçimler insan ölçüsünde olmalıdır, insanla ezmeden, rahat ve bilinçli ilişki kurulabilmelidir. Küçük, onun için güzeldir; "Küçük güzeldir" sloganı onun için gündeme geldi. Geliştirdiğimiz standartlar dev strüktürler meydana getirmiyor. Dolayısıyla mega-strüktürler ismi altında dünyada estirilen şey tam bir yanlıştır.

O zaman Türkiye'de bir gökdelen inşa edilmesi birkaç kat yanlış oluyor.

Kat kat yanlış oluyor. Bütün kültürün temeline, kökenlerine göre yanlış oluyor. Yeni kültürümüzü de bu meseleleri çözecek şekilde ortaya koymak mecburiyetindeyiz. İşte bu noktada, müziğin yeri çok ayrı. Müzik her zaman insanın dünyasında yer almak mecburiyetinde; keza şiir de. Çünkü güzel sözle, güzel metaforlarla insanın dünyasını zenginleştirmektedir. Fakat roman gizli telkin aletidir; dolayısıyla ahlâk dışıdır. Muhyiddin-i Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*'inde, "İsrail peygamberlerinin dini bizatihi riyâdır. Çünkü halkı Hakk'a davet ettiler" diyor ve Peygamber'den naklen, "Halk Haktır," diyor ve ekliyor: "Onlar halkın Hakk olduğunu, halkı Hakk'a davet etmek suretiyle halkın gözünden gizlemek istediler."

Sizin mimarî uygulamalarınıza hiç gelemedik...

Bilinci biçimler dünyasına yansıtma çabasıdır yapmak istediğim. Yapmak istediğim şeylerden bir diğeri, maddî varlık tabakasının; yani bütün inşaat malzemesi, teknoloji vs'nin gereklerini dikkatle yerine getirerek, ancak bütün bu malzemeyi fikir ve inanç dünyamızın transandantal çerçevesi içerisine yerleştirerek sosyal, iktisadî ve

biyolojik varlık alanı gerçeklerini saygıyla inceleyip gereklerini tam yerine getirerek; güneş, gölge gibi biyolojik varlık alanının ihtiyaçlarını da karşılayarak, psişik dünyamızın gerektirdiği sükûnet ve huzuru sağlayarak, yavaş hareket çerçevesi içinde, bağımsız tektonikleri, üzerlerine ilave alabilecek kitle kolektivitelerini tezyinî bir niteliğe ulaştırmak istiyorum.

Sözünü ettiğiniz bu prospekt içinde Batı'da ya da Doğu'da önemli mimarlar ya da akımlar var mı?

Batı'da modernizm, sözünü ettiğim meselelerin önemli bir grubunu gündeme getirdi ve denedi ama asılları kopyalarıyla beraber çöktü. Oldukça büyük hastalıklar var.

Ustalardan söz etsek...

Mümkün değil, yaptıklarıyla değil de duyarlılıklarıyla farklı olan insanlar var.

Kim meselâ?

Meselâ Charles Moore. Ama burada Taksim Meydanı müsabakası için yaptığı hazin, sefalet...

Stirling'e ne diyorsunuz?

Tam bir şarlatan. 1983'de master jürisinde beraber bulunduk; gayri samimi...

Bu büyük isimler şişirme mi?

Çok şişirme... Mies van der Rohe'nin ciddiyeti, yanılgılarına rağmen, bir Stirling'de kesin olarak yok. Tabiî ki, Louis Kahn'ın duyarlılık ve sistematiğinin çok büyük bir yeri var dünyada, ama çok fırsat bulmuş insanın kendisini kontrol edememesinden doğan hastalıkları da var. Dakka'daki Kongre Binası, fakir Bangaldeş'de, 150-200 bin kişilik bir şehrin kullandığı kadar aydınlatma ve serinletme enerjisi gerektiriyor. Mies van der Rohe'nin üslûp denemelerine benzer derinlikleri var.

Sullivan nasıl?

Louis Sullivan'ın Chicago Mektebi'nin oluşması esnasında etkisi büyük. Samimi, temiz bir dünyanın yüksek çabasını veren bir insan.

Frank Lloyd Wright da öyledir.. Doğrusu postmodernistler içinde adamakıllı doğru laflar eden insanlar da var. Ama uygulama birdenbire namütenahi ticarî, kontrol edilmemiş güç gösterisine dönüştü.

Doğu'da bir kıpırtı görüyor musunuz?

Hasan Fethi'nin (Mısırlı ünlü mimar) teşebbüsü fazla folklorik. 1960'larda Tuğrul Akçura, Aydın Germen ve Doğan Avcıoğlu ile tartışmalarımız oldu. Bize yeni yönelişleri ortaya koyabilecek tek ülke Türkiye'dir, başka ülkelerin şansı çok az gibi geliyordu. Ne Çin meseleleri çözebilir gibi gözüküyordu -ki çözemediği ortaya çıktı- ne Rusya, ne Amerika, ne de Batı Avrupa.

Hâlâ böyle düşünüyorum. Ben çok iyimserim, hatta biraz fazla iyimser. Türkiye, insanlığın konut çözümüne örnek teşkil edecek adımlar atabilir. Ama önünde ordularla şeytanlar var. Geçen hafta biri geldi bana, "35 işçim var, bu işçiler çalışmak istiyorlar. Gebze'de 35 tane ev yapacağız. Bu insanlara, iktisadî şartlarına uygun, gerçekten güzel evler yapmaya var mısın?" dedi.

Varım dediniz yani...

Varım dedim tabiî. Bu fakir insanların evleri dünyanın en kültürlü insanının erişmek istediği zevk ve kültür düzeyinde olacak. Fakir bir çocuk dünyaya geldiği zaman, ona kültür bakımından seviyesiz bir çevre sunmaya kim hakkım var, diyebilir?

Yüzlerce sipariş veren de olması lazım ama...

Yüzlerce sipariş vermek isteyen de vardır. Yalnız haberleşme eksik şimdi.

Olağanüstü pembe bir hayalle noktalıyoruz bu söyleşiyi.

Umutsuzluk kâfire hastır. Bir anekdotla bağlayalım konuşmamızı. Konfüçyüs dere kenarında oturuyor şakirtleriyle. Karşı taraftan bir ihtiyar geliyor, dere de çok hızlı akıyor. Konfüçyüs "Şu ihtiyara söyleyin, nehri geçemez." diyor şakirtlerine. Şakirtler, "İhtiyar, nehre girme, geçemezsin" diyorlar. İhtiyar hiç oralı olmuyor ve karşı tarafa geçiyor. Konfüçyüs ihtiyarın yanına gidiyor ve diyor ki: "İhtiyar, ya ben hiçbir şey bilmiyorum, ya sen çok şey biliyorsun. Nehri nasıl geçtin?" İhtiyar cevaplıyor: "Evvela nehri geçmeye karar verdim.

Bundan sonra kendimi, beni karşıya geçirecek akıntılara teslim ettim. Böylece karşıya geçtim.” Konfüçyüs şakirtlerine dönüyor ve şöyle diyor: “İhtiyarı iyi dinleyin, o akıntılara güvendi ve karşıya geçti. İnsana neden güvenmesin?”

VARLIĞIN ÇELİŞKİLERİ VE ÇÖZÜMLERİ

“İslâm kültürü büyük çelişkilere
büyük çözümler getirmiştir”[3]

SÖYLEŞİ: NEVZAT SAYIN

Sizin karşınızda bir mimarla olmaktan çok bir düşünce adamıyla birlikte olduğumu biliyorum. Türkiye’de mimarların büyük çoğunluğu insanı öfkelendirecek kadar berbat şeylerle uğraşıyorlar. Az sayıdaki mimar nitelikli, iyi yapılar yapmaya uğraşıyor. Çok az sayıdaki mimar ise mimarlık faaliyetini üzerine kurduğu felsefeyle ve doğrudan doğruya mimarlığın kendisiyle de uğraşıyor. Siz bu çok az sayıdaki mimarlardan birisiniz. Mimarlık konusundaki temel görüşlerinizi anlatır mısınız?

Türkiye için yaptığınız ayrım bence doğru. Onun için de bana verdiğiniz yer benim için çok önemli, teşekkür ederim. Denebilir ki, böyle bir ayrım ne Batı Ortaçağı’nda, ne Rönesans ve Barok’ta, ne Osmanlı kültüründe ve başka kültürlerde bu derece keskin çizgilerle mevcuttu. Maalesef mimarlık faaliyeti çok iptidaî mevzuat kısıtlamaları yüzünden yapılamaz hale getirilmiştir. Çevremizdeki yapıların gerek komşu ilişkileri, gerek yükseklikleri, hatta bu ikisi belli olduktan sonra iç münasebetleri bile bu mevzuat kayıtlarıyla tarif edilmiş durumda.

Bu bir tarafa, şehir planları yeteri kadar yapı yapmaya imkân verecek arsa üretmediği için arsa kıtlığı var. Bu, kaçınılmaz biçimde projelendirme faaliyetinde, mal sahibinin yapı hacmini ve arsadan sağlamak istediği kazançları artırmaya yönelik bir çabayı da zaruri hale getiriyor. Mimar bunu yapmadığı zaman, piyasa dediğimiz ortamda iş bulma şansını yitiriyor. Bu durum, mimarın alakasını mimarîden mevzuata ya da mal sahibinin kazanç çabalarına yönelik bir çalışmaya itiyor. Bu da, mimarlığın kendisini mimar için bile önemsiz hale getiriyor. Halbuki eski İstanbul’da, Bursa’da veya herhangi bir Anadolu şehrinde insanlara ev yapan Osmanlı kalfası için bu tür bir saptırıcı etken hiçbir şekilde mevcut değildi. Konutlar

için esas mesele, komşuluk münasebetlerini doğru düzenlemek, iyi bir mimarî ifadeyi, yapının şehirle ilişkisinde şehre katkıda bulunacak bir mimarî çözümü ortaya koymaktı. Hatta fonksiyonel organizasyon -ki, asrın başından beri mimar olarak hepimizi çok yakında ilgilendiriyor- bile ön planda değildi. Çünkü ailelerin nasıl yaşayacağı, bir evin nasıl organize olması lazım geldiği, ailenin büyüklüğüne göre adeta birkaç plan tipolojisine indirgenmiş vaziyetteydi. Bu durumda geriye mimarlığın kendisi kalıyordu. Yani strüktürel nizam ve şehre yönelik insanların, insanların içerisinde yaşadıkları büyük mekânlara yönelik tavrın ortaya konulması... Bugün insanlar öğrendiklerini, sevdiklerini, yapmak istediklerini yapmaktan vazgeçip zorla bir cehennemde yaşama ve varolma savaşı veren bir tavır içerisinde bulunuyorlar. Bunu teslim etmek lazım.

Dışarıda kayda değer çok sayıda yapı görmüyorsunuz ama yüksek bir ortalama görüyorsunuz. Oysa bizde 1930'lara kadar gelen ve sonra garip bir şekilde yok olan bir şey bu. İmar yasaları, yönetmelikler vs. Her şey mimarın canına okuyabilir ama sonuç itibariyle bir yapı, yapı adına da belli nitelikleri taşır. Bunlar bile yok.

Belli başlı sebep, bence yine işverenin tavrından; o tavır da biraz önce söylediğim nedenlerden kaynaklanıyor. Burada işverenin kendisine hangi hizmeti yapması için mimara müracaat ettiği sorusu gündeme geliyor. Genellikle diyelim ki vasatî iki-üç katlı yapıların bulunduğu bir ortamda, beş katlı bir yapının ruhsatını alabilme yeteneği için mal sahibi mimara müracaat ediyor ve bunu yapabilen kişiler de piyasaya hâkim oluyor. Bu durum, böyle bir amacı olmayan işverenin de mimara bakış açısını belirliyor. Şu da var, çok iyi biliyoruz ki, gerçekte mimarî yapmak için gerekli ücret de ödenmiyor. Bir ufak hikâye nakletmek isterim. 1956 Mimarlar Odası Genel Kurulu'nda bir komite seçildi. Ben, Doğan Tekeli, Hasan Kırımlı ve üç-beş arkadaş önerge verdik, bir asgarî ücret tarifesi yazılması için. Bu çalışmayı bir sene kadar yaptık. 1957 İzmir Kongresi'nde ben başladım asgarî ücret tarifesine ilişkin görüşleri nakletmeye: "Ücret tarifesiyle hizmet kalitesi birbirinden ayrılmaz" vs. Yarım saat sonra beni yuhalayarak indirdiler kürsüden. İzmir milletvekili merhum Akif Kınay kalktı, dedi ki: "Arkadaşlar, bir fiyat oluşturun. Burada açıkça

konuşabiliriz. Bu arkadaşların söylediği gibi bir proje için dört ay lazım. Bunlar da 4.000 lira ücret diyorlar. Bak kardeşim, ben bir apartman projesini 500 liraya çiziyorum, haftada iki tane çiziyorum, bazen üç-dört de oluyor. Benim aylığım 2-3 bin liraya geliyor. Bu ücretle biz açlıktan ölüyoruz." Müthiş alkışladılar Akif'i...

Peki siz nasıl oldu da bütün bu gelişmelerin içerisinde bu tür bir mimarlık faaliyetini seçtiniz? Nasıl gelişti olay? Mimarlık eğitiminin öncesi, sonrasıyla...

Ben ressam olmak niyetindeydim. 1933'lerde resim yapıyordum. O seneler Halil Dikmen'i tanıdım. D Grubu'nun düşünen adamıydı. Zeki Faik (İzer), Cemal Tollu, Bedri Rahmi (Eyüboğlu) virtüözdüler, fakat Halil Dikmen düşünen bir insandı; resim hocamız oldu. Lise biterken babam protesto etti, "Ressam olmak yok" dedi; "ya mimar olursun, ya mühendis ya da doktor..." Velhasıl ben yalnızca Güzel Sanatlar Akademisi'ne müracaat ettim. Bir seneden çok uzun süre, eve çizilecek bir tek kağıt götürmedim. Sabah yedide evden çıkıyorum, çizilecek ne varsa okulda çiziyorum, bütün ders aralarında da öyle; akşamları okuyorum, resim yapıyorum. İkinci sene sonuydu, Sedad Hakkı Eldem yapı dersini anlatıyordu. Sedad Bey'in çatıyı tasvir eden müthiş güzellikteki özeti ve "Topuz kiremit de konduğu zaman yapı tamamdır" sözü bana tarif edilmez güzellikte bir şey gibi gözüktü ve mimar olmaya karar verdim.

Babamın oldukça zengin bir kütüphanesi vardı, o sırada çıkan mecmuaların hepsini takip ederdi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkardığı *Fikir Hareketleri*'nde o sıralarda tesadüfen Le Corbusier'nin "Ev, içinde yaşamak için bir makinedir" yazısını ve bazı felsefî yazıları okuma fırsatım olmuştu. Sınıf arkadaşım İlhan Usmanbaş ile -bizde kalıyordu- lise birinci sınıf bittiği sene *Zerdüşt Dedi ki*'yi bütün bir yaz deşifre etmeye çalıştık. Bir başka sene de, Elmalılı Ahmet Hamdi Yazır'ın *Hak Dini, Kur'an Dili* adlı tefsirinin birinci cildini tek başıma deşifre etmeye çalıştım. Halil Dikmen de benim için büyük bir şanstı.

Bir başka çok büyük şansım, Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun sanat tarihi dersimize gelmesi oldu. Müthiş bir hocaydı; notsuz konuşur, program takip etmez, resmi ortaya koyar ve talebelere, "Bu resimde ne görüyorsunuz?" diye sorardı. Talebelerle beraber resimde ne görüldüğü konuşulur, sohbet edilir, sanat meseleleri tartışılırdı. Başka

şeyler de vardı, bugün yok meselâ. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi -daha çok da Felsefe Bölümü- sonradan yanan Zeynep Hanım Konağı'nın konferans salonunda resim ve felsefe konuşmaları düzenlerdi. O ortamda, belli bir düşünce temeli olmadan insanın geleceğini tayin etmesinin pek mümkün olmadığı kanaati bende pekişti. Bu kanaatimi güçlendiren kişi de, Ernest Diez oldu. 1944'te Edebiyat Fakültesi'ne ders vermeye gelmişti Diez. İki sene "Emevi Sanatı" derslerini izledim. Daha sonra Mazhar Bey bana, "Mutlaka bir sanat tarihi doktorası yapmalısın, senin için çok iyi olur. Diez'den çok yararlanırsın" dedi. Bu amaçla Diez'in derslerini tekrarladım. En önemlisi de, doktora çalışması sırasında Michigan Üniversitesi'nin bir yayını olan *Art Islamica*'yı karıştırırken Diez'in dört yazısına rastlamam. Bu yazılar, sanat tarzı metodolojisinde bir dönüşümün adeta son ürünleriydi. Doğrusu, "İnsanın yaptığının tutarlı olması gerekiyorsa, neyi yapmak doğrudur ve bunun özünde ne olmalıdır?" soruları kaçınılmaz bir şekilde beni peşinden sürükledi.

Mimarlığınızın temelini oluşturan düşünce sisteminizle mimarlık pratiğiniz arasında en azından ikinci şahıslar açısından bir ayrım var: Düşüncenizin temelini oluşturan İslâmî inanç sistemine yakın olanlar mimarlığınıza uzaklar; büyük bölümü belki de mimarlığınız hakkında çok net bir fikre bile sahip değiller. Mimar olarak sizinle çok yakından ilgilenip yapılarınızın önünde duranların önemli bir bölümünün de İslâmî inanç sistemiyle hiçbir ilişkileri yok. Bu durum, sizin tarafınızdan nasıl görünüyor?

Maalesef bugünkü İslâm, bazı fikirlerle yüklenmiş bulunuyor. İbadet onlardan bir tanesi. İbadeti her şeyi halledecek tek güç addediyor Müslümanlar. İslâm'ın gündemindeki ilkelerin en önemlisi tevhid ilkesi. İnsanın söylediğiyle yaptığının tamamen aynı olması lazım geldiği şeklindeki ilke. İnanç ile yapılan arasındaki münasebet bütünlüğünü modern İslâm âlemi hiçbir şekilde tesis edemiyor. Bu, İslâm'a göre günahların en büyüğü, hiçbir şekilde affedilmeyecek bir günah. Her türlü felaketin de ana sebebi. Buna karşılık, asır başında varlık felsefesiyle, Gestalt Teorisi'yle beraber bütünün önemi tekrar kavranıldı. Sosyal yapıyı tamamen bir çelişkiler sistemi olarak gören

Marksizm'le birlikte ekonomik hayatla sosyal hayat arasındaki, insanın faaliyetiyle düşünceleri arasındaki bağlar gündeme geldi. Halbuki İslâm'da bu bağlar temel konseptin en önemli unsuru olduğu halde kaybedilmiş. Batı'da ise bu bütünlük ilkesi bir gelişme gösteriyor, hiç değilse asır başından beri. Batı'da gelişen düşüncelerden mimarîye yansıyan bazı çözümler var. Keza İslâm'da da insanın Allah karşısındaki konumundan, İslâmî kozmolojiden kaynaklanıyor bu. Batı tipi demokrasi, buna Marksist demokrasi de dahil, insanları esas itibariyle eşit addediyor. Hiyerarşik farklar bulunmasına rağmen bütün insanlar varlık içerisinde eş haklara sahip. O zaman toplumu meydana getiren birimler benzer büyüklükte ve bağımsız, biri diğeri tarafından hiçbir biçimde etkilenmeyen, yönlendirilmeyen tektonikler olarak algılanıyor.

Sizin yapılarınızda insanı müthiş etkileyen bir yan var. Onların önündeyken ilk anda çok tanıdık gibi geliyor. Fakat biraz yakından baktığım zaman, onun tanıdığım şey olmadığını görüyorum. Bir yapınızı anlamak için diğerlerini de bilmek gerekiyor. Bu parça-bütün toplamıyla bir duyguya varıyor insan; ilk an etkisiyle geçmişe ait gibi duran; inandırıcı, tutarlı-kalıcı etkisiyle gelecekte de var olacak ve tam o âna da ait olan bir yapıyla karşı karşıya olduğunuzu anlıyorsunuz. Bu neredeyse zamansızlık diye tanımlanabilecek bir durum olabilir mi?

Maxime Rodinson'un, *Muhammed* adlı kitabında, ünlü bir tarihçiden aktardığı bir görüş var: "Çelişkilerin çözümü insanın görevidir. Birbirine en zıt olan meselelerin çözümü, zıtlık ne kadar büyükse, o kadar büyük bir çözümdür." Rodinson, kitabında Peygamber'i anlatıyor. "O, insanlığın tanıdığı, zıtlıkların en büyüklerini çözümleyen ve bütünleştiren bir şahsiyetti" diyor ve "Müşfik, affedici ve acımasızdı. İffetli ve şehvetliydi" diye 10-15 karakteristik sıralıyor. "Her şey zıddıyla kâimdir" diyor İslâm. İnsan için de temel mesele, bu zıtlıkları bir araya getirmek ve ikisini de aynı zamanda fark edilebilir ve çözümlenmiş bir bütünlük içerisine yerleştirmek imkânı, yani çözüm oluyor. Buna, tarihle gelecek arasında bulunanın içinde bulunduğu ân ile sınırlı ve geçmişe bağlı

olup geleceğe de uzanır olması durumu denebilir. İki sorumluluğum birden var: Biri geçmiş tecrübeye saygı ve onun öğretilerine aktüel şartlar içerisinde nasıl çözümler getireceğime bakmak, buradan itibaren de gündeme getirilecek çözümün gelecek karşısında sorumluluk payı olduğunu unutmamak. Yapılan şeyin hem geçmişe, hem geleceğe doğru olması. Birbirinden bağımsız şahsiyeti olan parçaların eşdeğer olarak yan yana getirilmesiyle oluşan bütünlük fikri bir açık kompozisyon meydana getiriyor. Frank O. Gehry'nin 'ucu açık' dediği kompozisyon için ben 'ucu açık değil, her tarafı açık' diyorum. Bu açıdan rahatlıkla ifade edebilirim ki, açık kompozisyonun şehirdeki en büyük tezahür alanı mahalle.

Demir Evleri'ni örnek alalım. Oradaki evlerin her biri bir bütün, onların bir arada oluşturduğu bir büyük bütün var. Burada açık kompozisyon bütünün kendisi mi, yoksa evlerden her biri mi?

Her ikisi de. Demir'de tayin edici, hepsini yekpareleştirici bir biçim elemanı yok. Bütünlük, sistemdeki kabullerden kaynaklanıyor. Demir Evleri'nde bizi yönlendiren bir başka husus daha var. Mutlak fonksiyonel organizasyon, içindeki hayatı o fonksiyonel taleplerin varolduğu andaki ilişkilerle donduruyor. Halbuki yapı yalnızca bir çağın, 20-30 senelik bir dönemin kullanımına tahsis edilmemiş olsaydı, değişme ihtiyacıyla karşılaşmamış olacaktı. Oysa yapının ömrü inşa edildiği sırada öngörülen ihtiyaçların ötesine geçiyor. Değişme ihtiyacıyla karşı karşıya kalıyor fonksiyonel olarak. Bu durumda iki alternatif söz konusu: Ya yapıyı yıkmak ve yeni baştan yapmak ya da yapının üzerine parçalar ilave etmek. Osmanlı ahşap yapı ananesinin geliştirdiği çözüm, ikinci alternatif; yıkmamak, yeni fonksiyonları üzerine, yanına eklemek. Bir bakıma Mies Van der Rohe ve Louis Kahn'ın getirdiği çözüm: Yapı ölçülerini birden fazla fonksiyonu içerisine alacak biçimde belirlemek. Yapının biçimini bir tek fonksiyon belirlemiyor. Çok maksatlı kuruluşlarda bu kendiliğinden oluyor. Bir oturma odasını aynı zamanda yatak odası olarak kullanıyorsanız, o zaman lazım olandan daha büyük tutuyorsunuz demektir. O zaman da çare, fonksiyondan bağımsız tasarlamak oluyor. Mies ve Kahn'ın çok ciddi şekilde gündeme getirdikleri sorun da bu zaten.

O halde, 'iyi çözümlenmiş bir yapı çok farklı amaçlar için ve değişik zamanlarda kullanılabilen yapıdır' görüşüne katılır mısınız?

Burada tamamen fonksiyona bağımlı olmanın çözüm olmadığı kesin. Bu bittiği için öbür araştırma kaçınılmaz hale geldi bütün dünyada.

Fakat mimarların büyük çoğunluğunun çözüme fonksiyondan başladıkları ve geçmiş bir zamanda edinilmiş bilgi birikimine dayalı olarak ondan hiçbir zaman vazgeçmedikleri de bir gerçek.

Türkiye'de bugün mimarînin tıkanmasının sebeplerinden bir tanesi, bu dar fonksiyonalizm yaklaşımından kurtulamamaktır.

Demir Evleri'nin sahiplerinden birisi zaman içinde fonksiyonların ve ihtiyaçlarının değişmesine uygun bir talepte bulunsa bu eklemeyi yapar mısınız?

Demir'de mal sahiplerine iki imkân veriyoruz. Evin arsasıyla toplam döşeme alanı arasında belli bir oranı imar planı emrediyor. Fakat biz bu orana göre daha büyük arsalar da çizdik. Ev sahibi isterse bu alanın tümünü bir seferde kullanıyor, o zaman ilave yapma hakkından vazgeçiyor. İsterse ona daha küçük bir ev yapıyoruz, o zaman imar planının öngördüğü yapı hakkı kalıyor ona. Onu da planladık. İki ek söz konusu; aynen Bodrum'da olan anane. Bodrum'da aileler evlerinde yaşıyor, çocuklarından biri evlendiği zaman bahçede ona bir ev inşa ediliyor. Bu imkân var.

Mimarların hepsinin mal sahibiyle bir sıkıntısı vardır ve hepsi kendi parasıyla, kendi arsasında proje yapmanın ve "öyle olmaz, böyle olur" demenin keyfini yaşamak ister. Demir Evleri bu anlamda tipik bir örnek. Sualtı Arkeoloji Enstitüsü'nün proje ve uygulaması sizin; ama mal sahibi farklı kişiler. Mimar-mal sahibi-müteahhit ilişkisinden ne anladığınızı öğrenebilir miyiz?

Bodrum Çarşısı'nın projeyle hiçbir alakası yok, berbat ettiler onu. Anadolu Kulübü'nde mal sahipleriyle çok güzel dostluklarımız oldu. İnşaat sırasında projeyi değiştirmem için müthiş baskılar geldi, kavgalar oldu. Kendileriyle kavga ettiklerim sonra dostum oldu.

Sadullah Paşa Yalısı restorasyonu sırasında Seyfullah Esin'le dost olma imkânı bulduk. Keza Ahmet Ertegün'le, Muharrem Nuri Birgi ile de dost olduk. Projesini benim çizip kontrolünü de üstlendiğim iş pek olmadı. Bir tek Bodrum'daki Demir Evleri var.

Bir hatıramı nakledeyim: Yanan Akademi binasının restorasyonu sıraları, 1950-51. Bir taraftan Bayındırlık Bakanlığı'ndan, bir taraftan müteahhitten müthiş baskı geldi. Sedad (Hakkı Eldem) Bey de işin başında. Doğrusu Sedad Bey adeta bir cambazlık yapıyordu bunların arasında. Müteahhide kimi zaman "A, sen merak etme, sana şu kalemlerde şu kadar kazanç çıkartacağım ama yapmazsan canına okurum" diyordu, öbür taraftan Bayındırlık Bakanlığı'nı da, "Hepinizi dava ederim, şunu yapacaksınız" diye tehdit ediyordu. Bu, hayat değildi. Bu işin minimum hediyesi ülserdir. Kalp sektesinden ölür insan...

Ahmet Ertegün'le özellikle proje safhasında konuştuk. Sevk ve idarenin kuralıdır üç kuvvetin dengesi: Tasarlayan, yapan ve işveren. Bu üçünün menfaat zıtlığı çözüme götürür. Bakın, dünyanın her yerinde böyle olabilir ama Türkiye'de yapılmaz bu. Dünyanın her tarafında işi tatbik eden karşısında müesses usuller vardır. Tabiî o müesses usuller müteahhidin meslek âdâbı dışına çıkmasını engeller. Kalkıp da müteahhide proje tadilatı yaptırmaz kimse mal sahibiyle anlaşıp. Ama müteahhit -Fransa, İtalya ya da Amerika'da- aylık fiyat tespitine göre bedel öder. Meselâ bir ay içerisinde %0.25 fiyat farkı olmuşsa imalatta, o fark adama ödenir. Ama o adam %40 tenzilatla işi alıp sonra baltalayıp da çamura yatarak mal sahibinin ciğerini sökmek hususunda hiçbir bilgiye sahip değildir. Halbuki Türkiye'dekilerin bildiği tek şey, uzmanlık alanları bu.

Esasında sanat eseri bugünkü kapitalist sistemde, bu kültürlerin hiçbirinde böyle üretilmedi. Ne Uzakdoğu'da, ne Batı Ortaçağında, ne Osmanlı dünyasında müteahhit denilen müessese yoktu; taşeronlar vardı. Bu insanlar da işçilerin paralarını tahsil edip dağıtıyorlardı. Velhasıl bu üçlü mekanizmayı biz ikiye indirmek istedik. Denilebilirse, karşımızda evi hakkında bir şeyler söyleyecek insanlar bulunsun istedik ama o insanları belirli kalıplar içinde talepte bulunmak mecburiyetiyle karşı karşıya bıraktık. Çok mümkündür ki, bugün de meselâ Japon kalfaların, İskandinav ev üreticilerinin çalışma tarzında aynı şey geçerli. Osmanlı'da mal sahibi kalkıp,

“Burada üç katlı ev istiyorum” demiyordu, “geniş pencere isterim” de demiyordu. Osmanlı şehrinde evlerin pencere tipi belliydi, toplumca kabul edilmiş standartları vardı. O standartlar içinde ve komşuluk münasebeti çerçevesinde, genellikle de komşunun hakkını korumaya yönelik talepleri vardı ev sahibinin. Bir de ailenin yapısı gündeme geliyordu. “Şu kadar yatak odasına, şu kadar salona ihtiyaç var” deniliyordu. Geri kalanı -mimarî ifade vs.- bütünüyle toplumsal tercihlerin yansıması olarak kalfa tarafından gerçekleştiriliyordu.

Demir Evleri’nde biz buna benzer bir ön kabuller sistemini, standartları koyduk. Bazı evlerde farklı pencerelerle farklı ifade biçimleri sağladık. Normal, kare ve Fransız tipi kapılar ve pencereler uyguladık. Gropius’un Bauhaus binasıyla ilgili düşünceleri beni etkiledi doğrusu. Bir değişiklik olarak terasa çıkmayı kabul ettim. Terasa çıkabilmek için de ilk iş, kuleyi yıkmak oldu. Sonuç hoş oldu.

Merdivenlerin dar olduğu konusunda problemler var galiba.

Doğrusu onu da epeyce konuştuk. Bodrum evlerinde de merdivenler dar. Amsterdam’daki merdivenlerin darlığını biliyorsunuz, değil mi? Bana o dar merdivenden inmek, pek problem olarak gözükmedi. Bazı unsurlar küçük tutularak evin yaşama yerine biraz daha ferahlık hissi kazandırılabilir, biz de bunu yaptık. Demir Evleri’nde bir tasavvurumuz da ufak bir işletme kurmak, bahçelerin ve yolların bakımını, elektrik-su masrafları vs. tahsilini sağlamaktı. Tahsil için ev sahiplerine başvurduğumuz zaman problem çıkınca bu sistemden vazgeçtik. Sistemi kaçınılmaz bir şekilde planladığımızdan farklı olarak mahalle birimleri yahut yapı adası birimleri halinde teşkilatlandırıp onları meseleyi kendi içlerinde halletmeye yönlendirmenin daha doğru olduğunu düşündük.

Kullanıcının tasarıma katıldığına inanır mısınız?

Hayır, hayır. Kullanıcının taleplerini söylemesine sonuna kadar açık olmak lazım. Ama o taleplerden neler çıkabileceğini yine mimar çözecektir. Çözüm alternatiflerini kullanıcıyla konuşmak gerekir. Mutlaka birçok alternatifleri vardır ve değerlendirme de biri ya da öteki olmak durumundadır.

Son günlerde Antalya’da, Hadrian Kapısı karşısındaki Karataş Camii ile meşgulsünüz. Düşünce sisteminizle mimarî yapı arasındaki

ilişkinin doğrudan ifadesi olmak anlamında sizin için çok özel bir iş olmalı.

Bakın, Demir'de aklımdan bir proje geçiyor; bir artizanal merkez. Küçük bir mescit de koymayı düşünüyorum. O mescit Hadrian Kapısı'nda yaptığımdan daha saf bir şekilde nakledecek düşüncelerimi. Hadrian Kapısı'nda işveren bir dernek. Derneğe bağış yapmış Antalyalıların baskıları var. Adeta Türk aydınlarının düşmanlıkları altında, kendi kültürlerinin icabını yerine getiremez duruma girmişler. İkinci olarak, Hadrian Kapısı takriben 2.5 m tarihî seviyesine göre toprağa gömülü vaziyette. Üçüncü olarak Hadrian Kapısı'yla Karataş Camii ilişkisinde seviye farkı çok olumsuz bir münasebet şekli meydana getiriyor. Yanda yedi katlı apartmanlardan oluşan, akıl almaz çirkinlikler yığını var. Bu ikisine karşı, burada ne tür biçimler geliştirilmeli ki, mevcut güçler, ifadeler çatışması arasında yapılan şey hem varlığına ait olsun, hem de bir denge unsuru olarak oradaki apartmanların olumsuzluğunu dile getirsin.

Hadrian Kapısı'yla, onun da hakkını teslim ederek bir ilişki kurmak nasıl bir şey?

Adamakıllı karmaşık bir meseleydi. Çözüm için henüz iyi oldu diyemiyorum, çünkü inşaat yeni başlayacak. Biliyorsunuz, bir tek minare ayakta duruyor. Yaklaşım şu: Demir'de olduğu gibi, yığma yapı olsun ama Hadrian Kapısı'nın iri taşlarıyla rekabet etmesin. Kesme taştan değil, moloz taştan olsun. Sonra Hadrian Kapısı'nda olmayan, fakat Selçuk ananesinde olan bir şey: Dış cephede bir miktar seramik olsun, pencere sövelerinde, kâgir duvar arasında ve başka birkaç yerde. İklim çok sıcak ve güneşli, bu nedenle büyük ölçüde sağır duvarlar hâkim olsun. Osmanlı döneminde kubbe kasnakları yok. Daha ziyade Selçuk ve ilk Osmanlı camilerinde olduğu gibi, Bursa Ulucami'den de daha geç bir dönemde olduğu gibi kubbe saçak hizasında bitsin.

İslam'da Şehir ve Mimarî adlı kitabınızın önsözünde, "Mimarlığın 'İnsanın dünyadaki esas vazifesi dünyayı güzelleştirmektir' hadisinde tarif edilmiş çerçeve içinde oluşmasını sağlamak, mimarînin sosyal, ruhî ve inanca taalluk eden meselelerini doğru ortaya koymak ve

yanılgıları bertaraf etmek için çaba sarf etmek benim için kaçınılmaz bir görev olmuştur" diyorsunuz. Bu bir tür misyonerlik sıfatlaması. "Mütevazı bir takdir ve yeni bir idrakin oluşması için bir ilk adım teşkil etmesini" dilediğiniz bir bölüm var. Oysa kendinize görev addettiğiniz şeylerle gösterdiğiniz tevazu çok uygun değil gibi.

Bu iki cümle aslında birbirini tamamlıyor. Birincisi, bütün insanlar için geçerli bir temel misyonu ifa etmek mecburiyetinde olduğum kanaatindeyim. Fakat bu misyonun gerçekleşmesi öyle bir tek kişinin çabasıyla katiyen sağlanamaz. Toplumun kültürel yönelişinin bu yönde olması ve buna ait ilginin çok daha derinleşip yaygınlaşması da gerekir. Bu öyle büyük bir iş ki, hayatım boyunca yaptığım, son derece mütevazı bir şey olarak kalmak durumunda.

Buna katılmıyorum. Türkiye'de herkesin "Ne kadar çok metrekare yapı yapılırsa o kadar büyük başarıdır" diye düşündüğü bir ortamda siz az yapıyla da bir şey söylemenin mümkün olduğunu denediniz. Herkesin teknolojilerin tuzağına düştüğü, en dirençli insanların bile neredeyse başarının simgesel anlatımını orada aradıkları bu dönemde, siz geriye baktınız ve oradan çekip çıkarılacak birçok şeyle karşılaştınız. Hızlı davranmak, hızlı inşa etmek, hemen yapmak denilen bu dönemde, "İyi bir şey yapmak için daha yavaş olabiliriz" dediniz.

Bunların önemine inanıyorum ama yine de bütünü gerçekleştirmek için yapılması gerekenler arasında mütevazı olmaya karar verdim.

Bu da bir parça o misyonerlik durumuyla ilgili bir şey. Aslında insanlar sizin ifade ettiğiniz şeylere çok fazla sokulmak da istemiyor, hatta çok sakıncalı da buluyor olabilirler. Peki bu sizi yalnızlaştırmadı mı?

Haklısınız, bu kararlılık için "mütevazı bir kararlılık" demek doğru olmaz. O yalnızlığa razı olmak, ancak ona tam anlamıyla inanmakla mümkündü. Ama yapılması gereken işin, aşılması gereken yeni

merhalelerin boyutları göz önünde tutulursa, henüz işin başında olduğumuzu söylemek anlamına geliyor ‘mütevazı’ sözü. İddialılık insanı rahatsız ediyor. Benim inancım, gerçeğin en büyük sığınak olduğu inancıdır. Varlığına sığındığım gerçek bana kuvvet verdi ve devam etmeme fırsat tanıdı.

Bütün bir kentin sizin üslubunuzda inşa edilmesini doğru bulur muydunuz?

Bakın, bütün bir kent vücuda getirilirken o kenti tasarlayıp inşa edecek kadroların farklılaşma talepleri olacaktır, bizim üç-beş kişilik kadro içinde oluşan talepler gibi… O farklılaşma imkânlarının kapısını hiç kapatmadan, mutlaka olacaktır ve esasında onlarla yapılan bir şey gerçek zenginliğini bulacaktır; hem ferdiyetin, hem de kolektifliğin güzelliği ve tutarlılığı ancak o zaman mümkün olacaktır.

Peki mimarî tasarımda kolektiflik mümkün mü?

Tavır eğer Mies’in tarif ettiği tavır olursa evet! Şöyle diyor: “Bir şehri inşa ederken attığınız ilk adımlardan sonra yeni gerçekler oluşacak ve o yeni gerçekler için yeni ortak çözümler geliştirilebilecektir. Bütün bu süreci takip eden tek tek tasarımcıların fark ettikleri gerçekler olacaktır. Onların iradesiyle ilerlenecektir.” Konuşmamızın başında sözünü ettiğiniz iki temel tavrın üstünlüğü, çeşitliliğin sağlanmasının şartıdır. Bunu daha belirgin biçimde Konfüçyüs söylüyor: “Bir yerde saygı ve sevgi varsa, orada her şey yapılır”. Gelinmiş olan merhaleye saygıyla, sevgiyle bakmak vardır. Gelinen noktada ortaya çıkan gerçekleri birincisinin içinden hareket ederek gündeme getirmek… Başta söylediğim süreç devam ettiği takdirde, yapılan her şey hem yeni, hem de başlamış olanın bütünlüğü içinde olacaktır. Aynen bir nehrin dalgaları, nehrin içindeki su parçacıklarının hareketi gibi. O nehir nehir olarak devam eder ama her defasında biçim değiştirerek, yeniden şekillenerek, her an yeni bir mahiyet kazanarak…

Kimi yapıların kolaylıkla anlatılamayan etkileyicilikleri vardır. Bursa Ulucami, Süleymaniye’ye göre çok daha erken dönem yapısı; gerek yapım teknolojisi, gerek plan tipolojisi olarak birçok meselesi olan bir

yapı. Ama bana göre muhteşem bir yapı, müthiş etkileyici. Sizin de etkilendiğiniz yapılar var mı?

Aynen, Bursa Ulucami onlardan bir tanesi. Aslına bakarsanız, büyüyen ve merkezî gücü önem kazanan bir toplumda bu merkezîlik fikri Süleymaniye ya da Selimiye'de devam ediyor. Kompozisyon prensibi her şeye rağmen bir Rönesans yapısının kompozisyon prensibi değil. Ulucami'nin kompozisyon prensibiyle biçimi arasındaki münasebete göre, Ulucami'de kat kat güçlü olarak ortada. Sizin "Nasıl yapmayı düşünürdünüz?" dediğiniz mescit için şöyle derim: Wisconsin Üniversitesi'nde bir kilisesi vardır Mies'in; düz çatılıdır, "Ona benzer bir şey yapardım" diyorum. Onunla Ulucami arasında çok büyük bir yakınlık var aslında. Altında oturan insanlar hep eşdeğerdedir. Ulucami'de o ayakların sakin yükselişleri, üzerlerindeki her kubbenin müthiş sakin bir örtü olarak varoluşu, ortadaki havuzdan suyun yukarıya doğru fışkırması... Ulucami, tarihin en muhteşem mimarî örneklerinden biridir.

Bunu duyduğuma sevindim. Çünkü ne zaman kendimi iyi hissetmek istesem soluğu orada alıyorum ve o yapının mimarî tarihimiz içindeki yerini düşününce, bana kadri bilinen bir bina değilmiş gibi geliyor.

Maalesef. Bakın, Osmanlı camilerinin merkezî karakteri olduğu ve tamamen merkezîleşip mükemmelliğe eriştiği yolundaki sanat tarihi görüşü doğru değildir.

Ama yaygın ve genel kabul görmüş bir görüş bu.

Arkeologların mimarî bir eseri, bir sanat eserini, bir heykeli tanımlama tekniklerine benzer bir tanımlama tarzı bu, yanılgı da oradan doğuyor. Halbuki tam aksine, Ulucami'nin yüceliğini anladığımız zaman gerçek meselelere ve aslî kompozisyon prensiplerine erişmiş olacağız.

Ulucami gibi çok iyi olduğunu düşündüğünüz başka mekânlar var mı?

Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Konya İbrikçi Camii, Sinan'ın Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Camii. Tabiî Bursa'da Yeşil var,

Muradiye var...

Peki sizi böyle heyecanlandıran ve yakınına çekebilen yeni yapılar var mı?

Pek fazla yok. Tabiî Mies'in Wisconsin Üniversitesi'ndeki yapılarının rasyonelleri Türkiye ortamında yok. Mies'in yakın arkadaşlarından biriyle üç gün dolaştık Chicago'da. Dedi ki: "Biliyor musunuz ki, Mies'in yapıları bütün Chicago'da, hatta Amerika'da inşa edilen yapılardan %20 ilâ 35 arasında daha ucuza çıkıyor." Doğrusu, Timur dönemi yapıları güzeldir. Meselâ 13. asrın ikinci yarısında inşa edilen Eşrefoğlu Camii, Harzemşahlar'ın başkenti Hive'deki Ulucami. Bakın, o payeli cami oldukça eskidir. Kûfe'deki Ulucami de öyle. Tıpkı Mies'in Chicago Üniversitesi'ndeki binaları gibi Kûfe'deki Ulucami'nin de dört tarafı açık. Dört tarafında yalnızca küçük bir hendek var ve bu, cami mekânını tanımlıyor. Cami, aynı yükseklikteki saçaklardan ibaret. Hive'dekinin dış çerçevesi var. Kûfe'de ilk Ulucami, İslâm tarihinin ilk eseri birbirine eşit yükseklikteki kolonlarla üzerindeki çatıdan ibaret.

Peki Türkiye'den çıkmıyor mu?

Sedad Hakkı Eldem'in bir binası var. Maalesef Sedad Bey'in bir virtüöz tarafı hâkim. Virtüözlüğü derinliğini gündeme getirmeye imkân bırakmadı.

1930'lardan sonra Türkiye'de yapılanları benimsemiyorsunuz.

Onların içerisinde yine en ilginci, Sedad Bey'in bir yapısı, elektrik aletleri imal eden bir şirketin Fındıklı'daki binası. Tamamen düz sıvalı, üç katlı, ön cephesi camlı, açık. Üst tarafıysa neredeyse tamamen sağır. 1957'de yıkıldı. Terragny'nin Faşist Sendikalar Birliği binası için tadilat yapmaya kalktıklarında bütün İtalya ayağa kalkmıştı. Sedad Bey'in o yapısı, modern çağa girişi Terragny'nin binasından çok daha berrak bir şekilde ortaya koyuyor. Sedad Bey'in Termal Oteli güzel bir yapıydı. Tabiî Ankara'daki Başbakanlık binası -şimdiki DPT- dış cephesiyle hâlâ ilginç. Sedad Bey'in krokileri müthişti, müthiş güzel çizimleri vardı. Ve maalesef, projeleri düzeyinde bina inşa edemedi.

Yeniköy'deki kendi evini nasıl bulursunuz?

O, Sedad Bey'in yaptığı evlerin en güzeli. Aşağıdaki Tahsin Güner Yalısı biraz pasta gibi, süslü. Fakat yukarıdaki bina çok daha sade. Epey tadilata da uğradı. Taşlık Gazinosu ilginç bir yapıydı. *Architecture Reform*'da, 1946'da çok güzel bir yazısı yayınlandı Sedad Bey'in, Taşlık üzerine. Çok fazla bina bulmak kolay değil.

Peki Ankara Garı?

Tabiî ki, ilginç ve saygıdeğer bir yapı. Ben Ankara'daki o yapının hep yerinde durmasını isterim ama o da Türkiye'nin ürünü değil, Alman etkisinde yapılmış bir yapı. Sedad Bey'in Taksim'deki Ceylan Apartmanı biraz August Perre'nin daha zarafetle inşa edilmiş olanı. Hadi Şandor'un Maçka'daki -şimdi Reasürans binası- yapısı iriliği ile İstanbul'a yakışmıyor gibi geliyor bana ama geri çekilmesiyle, avlusuyla aleladenin dışına çıkan bir yapı. Hadi Şandor'un Sevinç Şandor'la birlikte yaptığı Beyazıt Medresesi ile Fen Fakültesi arasındaki kütüphane var.

Behruz Çinici'nin Meclis Camii için ne düşünüyorsunuz?

Onu görmedim ama Parlamenterler Sitesi'ni gördüm. Orada Behruz'un daha iyi yapmak için daha fazla efor sarf etmek, daha fazla karmaşık unsurlar ilave etmek şeklinde bir aslî yanlışı var. Camiyi içinden görmedim, sadece fotoğraflarını gördüm ama orada da aynı yanılgısı devam ediyor.

Fakat caminin yaklaşırken yarattığı kitle etkisi, uzun mihrap duvarının arka tarafındaki kotla ve su yüzeyiyle şeffaflaştırılmış ilişkisi çok başarılı.

Fotoğraflarından gördüğüm kadarıyla oldukça çok elemanla süslü bir iç mekân. O kadar fazla unsur bir yerden sonra belirsizliğin ve huzursuzluğun amaçlandığı hissini uyandırıyor. Burada bir Batı Ortaçağ Gotik yahut Neo-Gotik yapısının huzursuz ortamı var gibi geldi bana. Aslî şeylere sahip fakat onu aslî amaçlara yöneltecek sakin bir bakış açısı hiçbir zaman yok Behruz'da. Oturup da her şeyi yerli yerine koymak için vakit ayıracak hali de yok gibi gözüküyor.

"Yaşanan sanatla seyredilen sanat iki temel sanat felsefesini oluşturuyor. 20. asır mimarîsinin sefaletine, 20. asır sanatlarına karşı

savaşmak üzere mimarların yetişmesine ihtiyaç vardır. Tiyatrocularla, romancılarla, sinemacılarla savaşmak üzere...” diyorsunuz bir konuşmanızda. Bu cümlenin gerçekliği ne kadar?

Mesele şu: 20. asırda aslında 19. asra göre, tiyatro ve öteki seyir sanatlarında adımlar atıldı; cep tiyatroları gibi küçük tiyatrolar oluştu, seyirci oyuncuyla bütünleşsin, oyuna katılsın diye. Klasik tiyatroda zaman birliği, konu birliği prensiplerinin kırılmasına çalışıldı. Sinemada da benzer teknikler bol bol kullanılıyor. Olayın başlangıcından zaman zaman gerilere gidiliyor, geleceğe ait tasavvurlar oluyor ki, insanlar cereyan eden hadisenin içinde yer alma imkânını bulsunlar. TV’deki dizilerde aileler adeta akrabalarımız oluyor, neredeyse konuşuyoruz onlarla. Yani bir yönlendirme var. Amerikan filminin iyi polisi, kötü polisi, cinayet vakası, aile içindeki ihtilaflar vs... Bunlar neden sanat olsun? Sözün güzelliği, anlatımın güzelliği, şiiri bilfiil okumak, hatırlamak ve yaşamak ya da yazmak varken, musikiyi bilfiil yapmak veya yapılırken dinlemek, hayatımızın ayrılmaz parçası haline getirmek varken... Doğrusu, insanları yüceltecek faaliyetler düzenini düşünmeye ihtiyaç var. Farklı kültür düzeyindeki insanları, tümüne hitap edebilen ve baktıkça görüşleri derinleştiren bir eser, gerçek sanat eseridir bence. Çevreyi böyle bir mimarî ile inşa ettiğimiz, müzik, şiir yahut öteki artizanal ürünler bu derinliğe sahip oldukları zaman -sinema, tiyatro ve roman dahil- ve insanları bilinçsiz yakalayıp onları telkinle bir yerlere yöneltmediğimiz zaman, eserle ilişkisinde insan gittikçe derinleşme imkânı bulur. Fark ediyor musunuz, Amerikan kültürünün bütününde nasıl bir Hıristiyan kilisesi kontrolü bulunduğunu? Bütün o değer sistemlerini Türkiye’ye naklediyoruz.

Sinemada başarılı örnekler var ama.

Evet var. Kurosawa’nın “Ağustos’ta Rapsodi” filminde ihtiyar kadının o korkunç fırtınada Nagazaki’ye doğru yürüyüş sahneleri muhteşem; o hakikaten sinema. Ama orada da bilinçlendirme değil, telkin var. Telkin altında kalmadan bakarsanız sinemaya, o boyutuyla müthiş. Fakat içinde bir gizli eğitim, peşinden sürükleme tavrı olduğu zaman bu insanın en yüce varlık olduğu kabulüne ters düşen bir şey durumuna geliyor.

RÖNESANS’IN SONUÇLARI

“İnsanlık tarihinin en yüksek çözümlemesini yok ettik!”[4]

SÖYLEŞİ: MUSTAFA KUTLU

Sizinle yapılmış bir konuşmada Rönesans’ın yanılgılarının bugünkü insanlığın felaketlerine yol açtığını söylüyorsunuz. Bu görüşünüzü biraz daha açar mısınız?

Burada galiba iki konu var: Bir tanesi yaşadığımız çağın trajik meselelerinin başında Rönesans’ın yanılgılarının bulunduğu. Rönesans birkaç temel tavır ile tarif edilebilir. Bunun belki en belirgin tarafı, ‘mutlak objektif bakış açısı’ denebilecek bir bakış açısıdır. Rönesans resminde, bakan gözün bulunduğu noktadan ne görülüyorsa o anlatılır. Önceden kabul edilmiş hiçbir değerlendirme, bu anlatımda görüntüyü tadil etmez. Bir Hıristiyan Ortaçağ resminde önemli olan, daha büyük, daha üst bir yerde; bir İslâm minyatüründe ise önemli olan, önemli bir noktada bulunur ve ölçüsü itibariyle, aldığı yer ve daha evvelden öngörülen, kabul edilmiş değerler sistemini yansıtır. Yani gözle görülenden ibaret değildir bir İslâm minyatüründe düzene hâkim olan biçim oluşumu. Resmedilen konunun özüne, unsurlarına ait daha evvel kabul edilmiş bir hiyerarşiler sistemi yansır. Rönesans’ta bu hiyerarşiler sistemi ortadan kalkmakta, yalnızca görülen biçim görüldüğü gibi nakledilmektedir. Böyle olunca, hakikatin tümünün nakledildiği zannı hâkim olmaktadır. Hakikatin görülenden ibaret olduğu, hatta hakikatin o anda görülen şeklinin hakikatin bütünü olduğu zannı hâkim olmaktadır. Tabiî bu, varlığı anlamak bakımından son derece daraltıcı, kısıtlayıcı bir görüş açısıdır. Bu beraberinde birçok başka yanılgıyı da sürüklemektedir.

Burada bir meseleyi gündeme getirmek isterim. *Galile*’nin üçüncü baskısının önsözünün Türkçe tercümede yer almadığından başka bir yerde söz etmiştim. Japonya’da atom bombaları patlatıldıktan 15-20 gün sonra yazılmıştır. Bu baskının önsözü, birinci ve ikinci baskının önsözlerini tamamlayan ve Galile’yle ilgili Brecht’in tezlerini bütünüyle anlatan bir metindir.

Daha evvel sözünü ettiğim meseleleri tamamlayıcı olduğu için söylemek istiyorum. Brecht diyor ki: Anlattığımız tarihî hadise böyle cereyan ediyor. Papa, Papa olmadan evvel de Galile’nin dostuydu. Galile evrenle ilgili düşüncelerini ortaya koyduğunda Papa’yla müzakere ettiler. Papa matematikçi kardinalken Galile’nin bulduğu

bütün fizikî bulguların doğru olduğuna kani idi ve çevresi de aynı kanaatteydi. Ancak Galile ile tartıştıkları diğer mesele, bütün Hıristiyan din görüşünün, esası pek doğru olmayan bir kâinat görüşüne dayandırıldığı, bu kâinat görüşünün yanlış olduğu bir anda ortaya konulursa, sosyal-ahlâkî sistemin çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunacağı idi. Papa olunca da Galile'yle konuşmaları devam etti. Ve Papa metnin Latince yayımlanmasına razı oldu. Galile metni İtalyanca yayınlayınca, Papa da kilisenin bilim adamlarını davet etti ve metni incelediler. Verdikleri karar "Galile'nin söyledikleri doğrudur" şeklindeydi. Ama kitap yayınlanıp bütün Hıristiyan âleminde kitap halkın elinde dolaşırken, kilisenin içine düştüğü ikilem ortaya çıkınca bütün dünya Hıristiyan kiliselerinden tepki geldi.

Bu tepkiler, engizisyonun bilinen kararlarında etkili oldu. "Şüphesiz ki" diyor Brecht, "Galile bu davranışıyla bütün dünyayı değiştiren bir şey yaptı. Yani herkese kendi eliyle yıldızlara, kâinata bakmak ve herkesin kendi gözüyle kâinatı değerlendirmek imkânına sahip olduğu kanaatini verdi." Bu sebepten bugün geldiğimiz 20. asır, bütün teknolojik başarılarıyla, insana sağladığı konforla, sağlık alanında vücuda getirdiği müthiş katkılarla Galile'nin eseridir. Ancak aynı zamanda insanlık tarihinin benzerini yaşamadığı bütün sosyal-kültürel felaketlerle ve nükleer silahlarla, bütün insanlığın yok olmasıyla beraber.

İslâmî düşüncede Allah'a ve Peygamber'e birlikte inanmak, İslâmiyet'in ilk şartıdır. Yani herkesin kendi aklına göre bir Allah'a inanmasıyla, Peygamber'in vasıtasıyla Allah'ı anlaması arasında çok ciddi fark var. Bu meselede bu fark ortadan kaldırılmıştı. Galile'nin, Rönesans'ın yaklaşımıyla, her resmin, o resme bakan bir kişinin görüş açısıyla görülenin hakikat olduğu ve o hakikatin geçerli olduğu şeklindeki telakkisindeki yanlışla bugüne gelindi. Bilimsel araştırmanın, teknik gelişmenin bütünü kapsayan, bütünün içine yerleştirilmiş amaçlara yönelik olarak yürütülmesi yerine, tamamen şahısların tek tek, toplumda tam bir kaotik yaklaşım içerisinde dünyaya ilave ettikleri eklerin felaketini insanlık yaşamaktadır. Rönesans'a ait mesele esas itibariyle budur.

Başka hangi yanılgılarından söz edilebilir Rönesans'ın?

Bir ‘ân’ı tarif ettiği zaman, oluşumun o ânını dondurup o ânın mutlak doğruları yansıttığını düşünüyordu Rönesans insanı. Bunu en açık biçimde ifade eden sanatın, kuşkusuz resim olduğu söylenmelidir. Resim hiçbir çağda Rönesans’ta oynadığına benzer bir etkinliğe sahip olmamıştır. Dolayısıyla resmin tahlilinden hareket edersek birçok ipucu elde edebiliriz. Tabiî diğer sanatlarda da yansımalarını bulabiliriz. Böyle bir görüş açısı, hayatın bir süreç olduğunu, sürekli bir oluşum olduğunu bir kenara iter. Varlığı, incelediğimiz herhangi bir şeyi, onun etrafında dolaşarak, ona her tarafından bakarak anlamanın zaruri olduğunu da bir kenara iten bir görüştür bu. Bu da, hayatı donuk, statik bir varlık olarak kabul eden, denebilir ki bütün Batı felsefe tarihinin içinde bulunduğu yanılgının en üst noktasını ortaya çıkartıyor. Bunu bütün kültür hayatına teşmil eden bir hareket olarak gelişiyor. Modern çağda nükleer fizikte elde edilen bilgilerle kültür alanında oluşan hadiselerin çoğu Asya yahut İslâm kaynaklıdır. Kandinsky’nin resminde mekân telakkisi, o resme nasıl bakılması lazım geldiğine dair bilgi İslâmî kaynaklıdır. Rönesans, geldiğimiz yanılgıların temelini teşkil ediyor. Türkiye’de eser tiyatroda oynatılırken Galile’ye karşı çıkanlarla adeta bir soytarılar ortamında alay ediyordu. Bu tabiî çok ilkel bir Rönesans taraftarlığının tezahürü.

Trajik ve dramatik olan ile lirik veya tezyinî olan arasında ne gibi bir temel farklılık var?

Aslında Rönesans öncesi Batı kültürünün temel ögelerini incelemeye ihtiyaç var. Hıristiyanlığa karşı Rönesans ögelerinin bir kısmı İslâmî düşüncelerle temas halinde, bir başka kısmı da Hıristiyanlığa karşı olduğu gibi, İslâmiyet’e de aykırı. Bu konuda başlangıç düşünce, memnu meyvenin yenilme hikâyesinde ortaya çıkıyor. Genellikle bugüne kadar insanın dünya karşısındaki bilinçli tavrının oluşumuyla ilgili veçhesini pek çok yerde anlatmaya çalıştım. Öbür tarafını bugüne kadar pek fazla gündeme getirmemiştim. Siz bana bu fırsatı verdiniz.

Hıristiyan düşüncesinde, Âdem’le Havva memnu meyveyi yedikleri için günahkâr oluyor ve cennetten kovuluyorlar. Dünya bir günah dünyası olunca, günahın işlendiği, kefaretin ödendiği, sürekli çatışma, günahlar ve onların acılarının çekilme alanına dönüşüyor.

Bu da trajik tavrın temelini teşkil ediyor. Bilmiyorum seyrediyor musunuz, en sulhperver, en yumuşak gibi gözüken Amerikan dizilerinin içinde bile sürekli bir trajik olay bitiyor, bir başka trajik olay başlıyor. Tabiî İsa'nın hayatı da burada örnek olarak anlatılmış oluyor. Bunun sanat alanına, özellikle tasvir alanına yansıması 10. asırdan itibaren mümkün oluyor. Daha evvel ilk İsa tasvirleri yalnızca bir ışık halesi gibidir. 5.-6. asırda bir ideal İsa tasvirine müsaade ediliyor. İslâm'ın etkisiyle ikonaklastlar bütün tasvirleri kırıyorlar. 10. asırdan itibaren tekrar tasvir gündeme geliyor ve bu asırda bazı Katolik konseylerinde, İsa'nın ve havarilerin hayatlarına ait hadiselerin tasvir edilmesinin Katolik kilisesinin amaçlarına hizmet etmek kaydıyla meşru olduğu kararı alınıyor. O zaman İsa'nın ve havarilerin hayatı, dünyayı, günahların kefaretinin ödenme yeri olarak kabul etmeyi beraberinde getiriyor. Batı sanatı da bütünüyle bunun yansıması olarak ortaya çıkıyor.

Batıda günümüze kadar gelen Hıristiyanlık karşıtı düşünceler de bunları tevarüs etmişler mi acaba?

Somut resmin büyük temsilcilerinden bir tanesi Bracque. Onun birbiriyle çatışan geometrik biçimleri bu trajik çatışmayı devam ettiriyor. Mimarîdeki tezahür, Ortaçağ'da çok belirleyici. Bu da maddî dünya karşısında alınan tavırla ilgili. İslâm'da, dünyada ne varsa hepsini kullanmak, bunlardan yararlanmak insan için meşru addedilirken, Hıristiyanlık'ta bütün dünya hayatı günah sayılınca, binayı taştan yapmak mecburiyetinde kalıyorsunuz. Taş da maddenin en büyük sembolü. Bunu mimarînin içine yerleştirdiğinizde, taşın taş olmaktan çıkartılması için ne varsa hepsini yapmak aslî vazife haline geliyor. Taşın üzerine bir sürü profiller çiziliyor ve bunlarla siz artık taşı taş olarak görmenize imkân bırakmayan gölgeleri, ışıkları ve çizgileri görüyorsunuz. Bir bakıma Katolik kilisesinin iradesi, maddî varlığı yok etmeye yönelmiş oluyor. Bu da maddî dünya ile inançlar arasında son derece trajik bir çatışmanın ifadesi oluyor. Bu trajik çatışma bütün mimarî üründe tezahür ediyor.

Buna mukabil, İslâm inançlarının iki veçhesinden söz ettik. Dünyada ne varsa, bunlardan insanın yararlanma hakkı olduğundan, dünyayı bir günah merkezi olarak görmeyişinden... Dünya, Allah ne

yaptıysa güzel olduğu için güzel oluyor. İslâm, bu güzelliği fark etme ve muhafaza etme mükellefiyetini yüklüyor insana. Dolayısıyla dünyanın güzelliğini idrak etme imkânı doğuyor insan için.

Bir bakıma şöyle diyebilir miyiz: İnsan Cenab-ı Hakk'ı bildiği anda dünyayı da bilmiş oluyor.

Dünyayı bilirken de Cenab-ı Hakk'ı bilmiş oluyor. Bunu bilince de dünyaya karşı sorumlu hale geliyor. Bu bilince sahip tek yaratık olunca, bu güzelliğin hüsnü muhafazasını da yüklenebilecek yaratık oluyor.

Tezyine geliniyor böylece.

Tezyin nasıl mümkün olacak? Ancak transandantal olarak, yani İlâhî iradenin objektif dünyaya yansıtılmasıyla. O zaman yapılan resim, meydana getirilen her şey, Rönesans'ta olduğu gibi bir tek gözün müşahede ettiği dış biçimsel oluşumların bir âna münhasır yansıması olmaktan çıkıyor, aksine mevzubahis olay neyse, o olayın mahiyetinde varolan niteliklerin, vücuda getirilen biçime yansıması gerçekleşiyor. Meydana getirilen ürün, objektif âlemin bir yansıması değil, bir üst tasavvurun yansıması oluyor.

Buna mimarîden bir örnek verebilir misiniz?

Meselâ Osmanlı camilerinde kubbelerin üzerindeki kurşun kaplama çizgilerini düşünün. Bir süsleme gibi, bir mukarnas dizisini düşünün. Birbirine benzer unsurların bir gerdanlıkta olduğu gibi süsleyici kullanılışı. Burada bir de karşıt örnek lazım. Bir Rönesans eserinde, Floransa'da Bitti Sarayı'nı ele alalım. Benzeri, İstanbul'da Bankalar Caddesi'nde Osmanlı ve Merkez Bankası binaları. Bunların özellikle alt tarafındaki taşları düşünün. Bu taşlar Ortaçağ'dakinin tam aksine, taş olarak ama dosdoğru kaya gibi taş olarak var. Rönesans'ta bu taş, kaya gibi taş olarak yapının içerisinde yer alıyorsa, Süleymaniye Camii'nde bu taş kesilmiş, düzenlenmiş, bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kısaca insan tarafından belirli bir üst iradeye göre tanzim edildikten sonra binanın içerisine yerleştirilmiştir. Ama Ortaçağ'daki gibi taş yok edilmemiştir.

"Mimarî eserin kendisi mi, yoksa o yapıya biçim veren iradenin yani ruhun mu devam etmesi gerekir?" diye soruyorsunuz. Bu

çerçevede mahallî olan ile evrensel olan ilişkisi nasıl oluşabilir?

Burada iki mesele var. Bir tanesi değişme meselesi. Değişmenin sona erdiği yer evrensel, İlâhî gerçektir. İlâhî gerçekte değişme olmaz. Sanıyorum Kâbe bu açıdan çok büyük bir sembol ve tavaf o bakımdan çok ehemmiyetli bir hadisedir. Tavafta evrensel olanın etrafında dolaşarak onu anlamaya çalışırsınız. Ona temas edebilirsiniz ama bütünüyle hiçbir zaman erişemezsiniz. O değişmez, ama onun etrafında dolaşanların o evrensel gerçeği fark ettikleri anların hiçbiri ötekinin benzeri değildir. Bunlar namütenahi defa birbirlerine temas ederler.

Buna mukabil hayat, oluşum halinde. Evler yapılıyor. Evi büyük aileye göre düzenlerseniz, maddî-değişmez çerçevesiyle, aile içindeki değişmeler birbiriyle zıtlaşmadan devam etmek imkânını buluyor. Evi büyük aileye göre düzenlediğinizde değişmenin evrensel kuralına göre bir şey yapıyorsunuz. Ama bunu her zaman tahakkuk ettirme imkânı olmuyor. O zaman nüve aile dediğimiz bir ailenin bir süre sonra büyük aile olabileceğini düşünerek tedbir alırsanız, bu da yine evrensel bir çözümlemeye göre ortaya konmuş bir şey oluyor. Fakat bunun ötesinde, önemli olan üslûp. Üslup inançlarımızın yapılana yansımasıysa, inançlarımızı aksettiren üslubun evrensel değerlere dayanarak üretilmesine mani olacak hiçbir şey yok. Biz bunu idrak etmişsek, yani evi insanları soğuktan koruyacak bir kılıf diye kabul etmiyorsak, insanı insan sayarak, çocuğun bilincinin gelişmesine yardım eden bir şey sayıyorsak o zaman evi bir hayvan ahırı gibi düşünmemize imkân yok. Hatta hayvan ahırını bile öyle düşünmeye hakkımız yok. Bu evin biçimlenmesi, fonksiyonel organizasyonu dışında bir kültür hadisesi olarak ortaya çıkıyor. İçiyle dışıyla beraber, o da evrensel kültür kabullerine göre yapıya yansıtılıyor. Tabiî o zaman tezyinî oluyor.

Peki mahallîlik nasıl oluyor?

Yaradılışın kaçınılmaz, en bariz gerçeklerinden bazısı şunlar: Dünyanın öyle yerleri var ki, orada tahta yoktur. Öyle yerleri var ki taş yoktur. Kimi yerleri sıcak, kimi yerleri soğuktur. Siz binayı taşın bulunduğu yerde taşla, tahtanın bulunduğu yerde tahtayla, sıcağın olduğu yerde sıcaktan, soğuğun olduğu yerde soğuktan korunacak şekilde yapacaksınız. Bunların hepsi İlâhî iradeye uyumun sonuçları.

Maddî yapı ve varlığın biyo-sosyal alanına ait sorunların mahallî şartlara göre çözümlenmesi, İslâmî bir yaklaşımda Allah'ın emrettiği şekilde davranmak demek.

Erzurum'da ya da başka soğuk yerlerde baştan başa cam binalar yapıyorlar günümüzde...

Tabiî onun İslâmiyet'le alakası yok. O aslında Allah'ın yarattığı dünya ile çarpışmaya girmek anlamına geliyor. İnsan teknik geliştiriyor ve geliştirdiği teknikle Allah'ın yarattığı şartlara karşı çarpışıyor. Çarpışmayı bu şekilde gündeme getirdiği an dünyayı kirletiyor. Şuna işaret etmek istiyorum: bu mahallîlik meselesi çok ehemmiyetli. İslâm âleminin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir ölçüde bağımsızlığını kazanmasını müteakip Batılı kültür tarihçileri, İslâm âleminde mahallî çözümlerin maddî, biyo-sosyal alanda, yani iklime uymak ve inşa tekniği açısından zaruri olan farklılıklarını şöyle yorumlamaya teşebbüs ettiler: 'İslâm bu ülkelerde yeni bir şey yapmamış, daha evvel mevcut olan mahallî kültürleri devam ettirmiştir. Dolayısıyla, İslâm'ın sanat üzerinde etkisi olmamıştır.' Bunun yanlışlığını çok açık-seçik bir şekilde ortaya koymak ihtiyacı var. Bu ortamlarda İslâm'ın yaptığı şey, mahallî maddî gerçeklere, maddî yasalara, yani İlâhî iradeye uymak, o çerçeve içerisinde İlâhî emri yerine getirerek kendisini koruyacak evi yapmak ve İlâhî iradeye yönelik bilincini, yaptığına yansıtmak olmuştur. Böyle olduğu zaman mahallîlikle evrensellik arasında hiçbir çatışma kalmaz.

Asya göçerlerinin Anadolu'ya gelip İslâm ile müşerref olduktan sonra kurdukları bir bina sistemi var. Bunun bir takım unsurlarını sayıyorsunuz: Komşuluk hukuku, sokaktan bakılınca güzel gözükme, çocuğun oynadığı yeri ev halkının görmesi vs. Bütün bunların oluşturduğu binayı ana hatlarıyla nasıl görebiliriz?

Doğrusu bunu fark etmem benim bir çocukluk hatıramı gündeme getirmemle oldu. Biz 1928-33 arasında Bursa'da kaldık. Benim çocukluğum Bursa sokaklarında oynayarak, şehri tanıyarak geçti. Hisar İlkokulu'nda okudum. Bütün o sokakları tanırım. Evler esas itibariyle iki-üç katlıydı. Giriş katı genellikle misafirlerin kabul edildiği bir yerdi. Yatak odaları üst katta ve esas yaşama alanı da üst kat

sofasıydı. Bu açıdan tahlil edilirse, Sedad Hakkı Eldem'in işaret ettiği bir husus vardı, "Türk evi esas itibariyle tek katlı bir evdir" diyordu. Fakat bu tek kat, yerden yükseltilmiş bir tek kattır. Ortada genellikle bahçe uzanır, alt kat büyük ölçüde bahçeye bağlıdır. Mutfak bahçeyle bütünleşir. Bahçeyle birlikte yaşanacak içe bakan bir odayla, dıştan gelenin kabul edildiği dışa bağlı bir oda bulunur. Tabiî on asır içerisinde gelişiyor bu plan.

Bazı sembolik şeylere işaret ediyorsunuz: Tavan gökyüzüdür, halı cennet bahçesidir gibi. Bu tip sembolik noktalar...

Bunlar gerçekte de vardı, şiirde de var. Ahmet Haşim, "Bir Acem bahçesi, bir seccade" diyor meselâ. Bir başka şiirinde de, "Üstünde sema gizli bir örtü" diyor. Asrın ilk yarısını yaşamış bir Türk şairinin fark ettiği şey bunlar. Tanpınar'ın çok zengin bir şekilde fark ettiği ve genç nesillere ilettiği şeyler. Yahya Kemal de öyle, Nedim de öyle.

Göçebe bir toplumdan gelindiği için çadır unsurunun tesirlerini söz konusu edenler var.

Çadır teknik açıdan son derece önemli. Biraz evvel sözünü ettiğimiz hayatın bir süreç olması, sürekli değişmesi vakıasına çok iyi cevap veren bir biçim. Bugün burada, yarın orada tekrar kurulma imkânı var. Ailenin büyümesiyle çok az katkı yaparak birlikte yaşama imkânı tanıyor. Teknik olarak çadır çok etkili olmuştu. Ancak üslûp telakkisi açısından da önemli bir etkisi oldu. Çadırın içine evin döşemesine konulduğu gibi halı konuluyordu. Çadırın üstü de gökkubbe idi. Şüphesiz bu bağlar vardı.

Burada bir ikinci idrak aşaması gelişiyor. Çadır, tamamen standart düşüncenin ürünü ve yalnızca yukarıdan aşağıya doğru düşünülmüş bir ürün. Anadolu'da bir yerleşik kültür oluştuğu an, dar olan zeminle onun üzerine yerleştirilen arasındaki ilişki ciddi bir sorun olmaya başladı. Anadolu'da da Bizans, Rum, Ermeni kültürlerinde yalnız zeminden yukarıya doğru düşünülmüş bir ev kültürü var. Bu ev kültürü, 7. asırdan itibaren Bizans kültürünün İran-İslâm ilerlemesi karşısında çökmesiyle, daha sonra da Haçlıların yaptığı tahribatla tamamen yok oldu. Yalnız yer yer zeminde tek katlı kısımlar kalmış görünüyor. Bu noktada hayatın bir süreç olduğunu kabul edersek, o sürecin geçmiş safhalarının bir vakıa olarak kabul edilmesi süreç

telakkisinin ayrılmaz bir şartı ise Anadolu Selçuklu-Osmanlı yapısı, hayatı böyle kabul ederek üzerine kendi getirdiği üst kültürü yerleştirmiştir. Ama son bir asırdır bu üst kültürü, yani kültürün en son, en yüksek tabakasını silip yok etmişiz. Kimliğimizi yok etmemiz, kendimize karşı olduğu kadar insanlığa karşı da işlenmiş bir suç. İnsanlık tarihinin en yüksek çözümlemesini yok ettik. Bu, gelecek nesillere karşı suçtur. Dolayısıyla bunları hatırlayan nesiller, bizler, bunu tekrar kurmakla görevliyiz. Hem gelecek nesillere, hem insanlığa karşı aslî vazifemizdir bu.

Modern dünyada herkes yanında duran ile ahenkli bir beraberlik oluşturmak yerine ona baskın çıkmaya, egemen olmaya çabalıyor. Ne dersiniz, 'çevre dizaynı' modern dünyada unutuldu mu?

Şimdi kim daha çok yüksek bina yaparsa -bunun en bariz örneği Amerika- ben daha güçlüyüm demiş oluyor.

Bunu biraz piramitlerle, firavunlarla ölçebilir miyiz?

Ta kendisi; firavun zihniyeti bu. Daha yüksek bina yapmak zaten teknolojik yeteneği geliştirmekle mümkün. Antik Mısır kültürü de piramitleri teknik icapların en azamisi itibariyle tamamıyla maddî varlık âlemine ait, o alanda ortaya konabilecek bir şey olarak görüyordu. Bu öncelik kazanınca, varlığın biyo-sosyal, psişik, manevî değer alanlarına ait meseleler gündem dışında kalıyor. O zaman da dünya kirleniyor.

İlave olarak postmodern bakış açısının bir çözüm getirdiğini söyleyebilir miyiz?

Hayır. Postmodernizm, bir miktar tarihin bir vakıa ve bir kültürel muhtevaya sahip olduğunun farkına varılmasına dayanıyor. Yalnız bu iki farkına varış, bu meseleler karşısında doğru çözüm getirecek şekilde, bunu mümkün kılacak bir tavrı ihtiva etmiyor.

Konfüçyüs diyor ki: "Erişilen noktayı bilmek, gayeyi bulmaya yarar. Gaye bilinince sükûnete erilir. Sükûneti barış takip eder. Barış düşünceye imkân verir. Bu düşünce de insanı erişmek istediği yere ulaştırır." Bu, amaçla süreç arasındaki ilişkiyi bence çok mükemmel tayin eden bir cümle. Postmodern resimde Allahu Teala hakkında bir inanç hâkim olmadığı için, ayrıca da tarih bilinci bu amaca ulaşmak

için varolması gereken ciddi bir temel gibi değil, tamamen birbirinden kopuk bir malzemeler yığını addedildiği için malzemeyi yağma ediyorlar. Bu malzemeyi bütünlükten ve amaçtan kopuk, yığınlar halinde kullandıklarından bundan tarih bilinci, tarihin kendisi zarar görüyor. Bunun tutarlı sürekliliği ortadan kalkıyor, bir kültürel kargaşa ve kirlenme ortamına dönüşüyor. Onun için postmodernizm herhangi bir çözüm getiremedi ve getiremeyecektir.

Mimarîde yeni yönelişleri ortaya koyabilecek tek ülkenin Türkiye olduğu iddianızı neye dayanıyorsunuz?

Osmanlı dünyası aslî değer ve ölçülerini 17. asırdan itibaren büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştı. Fakat bilinç düzeyinde kaybolmuş olan bu değerler halk içinde yaşamaya devam ediyordu. Zaten halk içerisinde yaşamaya devam etmesi de Osmanlı toplumunun Batı saldırılarına 20. asır başına kadar dayanması imkânını verdi. Saldırılar geldiği zaman, I. Cihan Harbi'nin en geç teslim olan ülkesi oldu. Nietzsche, "Batan güneşi severim, çünkü doğacaktır; devrilen sütunu severim, çünkü dikilecektir" der. Buna mukabil, bütün Batı kültürleri doğmuş, yükselmiş fakat batmaya başlamış kültürlerdir. Dolayısıyla biz onlardan öndeyiz. Bunu kanıtlayacak namütenahi şey söyleyebilirim. Meselâ mimarî alanında Le Corbusier'nin Osmanlı evlerinde olduğu gibi immateryal, saf satıhlar üzerinde, Osmanlı penceresi gibi değil ama başka pencere diyagramlarıyla meydana getirdiği yapı cepheleri, büyük ölçüde Anadolu seyahatinin sonuçlarıdır. Modern mimarîde Osmanlı sivil mimarîsinin Le Corbusier tarafından fark edilmiş bir kısım temel özellikleri nasıl önemli bir rol oynamışsa Türk büyük mimarî ananesinin de Le Corbusier'den Louis Kahn'a kadar uzanan benzer bir etkisi vardır.

Modern mimarînin teknolojiyi temel tayin edici unsur olarak kabulü ile içine düştüğü tek yönlülük ve ifade sathîliğinin aşılması zarureti, insan varlığını yapının ana ögesi sayan yeni yaklaşımlara Türk ev ve konutlarının yalnız üslûp düzeyinde değil, varlığın bütün alanlarına şamil sorunların çözümünde de ışık tutacaktır.

İnsan ölçeğinde çeşitliliğe ve farklılaşmaya imkân veren bir standartlar sistematiğinin tekdüzeleştirici modern standartlar düzenini aşacağı; kalıcılık ve değişme arasındaki karşıtlığı aşmada,

biçim ifadelerinin tutarlı ve geçerli bütünlüğünü kurmada, kullanıcı ile teknokrat-tasarımcı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde Türk mimarlık ananesinin geliştirici etkilerinin geleceğin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olacağı açıktır. Bu çevrenin ve değerlerin içinde yaşamış ve oluşmuş Türk toplumunun geleceğin dünyasının oluşumunda oynayacağı rolün büyüklüğü aşikârdır.

Polifonik (çok sesli) musikinin eriyişinde Türk musikisinin büyük etkileri vardır. Fakat daha önemlisi, Batı çok sesli musikisinde, musiki, etkileyici ses gruplarının birleşmesiyle oluşurken; ritmik düzen, yani musikinin zaman içerisinde bir olay olmasının bilinciyle meydana getirilecek güzellik hiç gündemde yoktu. Batı klasik yahut Barok musikisini kökünden sarsan hadise, cazdır. Cazı yapanlar 16. asırda İslâmlaşmış, Müslüman Afrika'dan zorla götürülmüş esirlerdir. Onlar kendi aralarında bu ritmik düzenin şiirini yaşıyorlardı. 1934 yılına kadar İstanbul'dan Tunus'a müzisyenler gider; usul, makam öğretip konserler verirlermiş. Bu insanlar Amerika'da bütün Batı Barok musikisinin dışında bir halk musikisi geliştirdiler. Bunda ritmik düzen ve emprovizasyon çok önemli. Emprovizasyon yani taksim, Batı musikisinde mevcut olmayan bir hadise. Bu iki unsur, bugün bütün Batı musikisinin, Türkiye'deki bazı çevrelerin evrensel sanat dedikleri, birkaç asilzadenin kendi sarayları için sipariş ettikleri musikiyi kökünden sarsmaktadır.

Türkiye'deki bütün bu olumsuzluklar arasında umutlu bir şey görüyor musunuz? Umut var mı?

Var, var. Bakın iki şey söyleyeceğim. Bir taraftan genç mimarlar çevresinde dolaştığımda, diğer taraftan da daha genel kültür ilişkileri içinde bulunan çevrelerle konuştuğumda, doğrusu tahmin ettiğimden çok büyük bir destekle karşılaşıyorum. Bu bence önemli bir işaret. İkincisi şu: 1949'da beni Fransa'ya yolladılar. Altı ay Fransa'da kaldım, altı ay da Avrupa'yı dolaştım. İnsanlarla konuşurken, "Biz düşülecek yerin en alt noktasında bulunuyoruz, siz ise düşülecek yere doğru geliyorsunuz. Bundan sonra iş tersine dönüyor" diyordum. Dünyada çevresini Türkiye kadar kötü tahrip eden başka pek az ülke var. Ama durum şimdi düşünenler tarafından fark edilen bir noktaya geldi. Bu noktada eğer bir millî mutabakatı vücuda getirecek şekilde konuyu tahlil eder, gündeme getirirsek, çeşitli

ideolojik kesimlerden çözüm için temelde destek bulabiliriz sanıyorum. Çok basit; meselâ bir ‘standartlar ruhu’nun tekrar Türkiye’de gündeme getirilmesi imkânı bulunmalı. Bir zamanlar şiirde hece vezni gündeme getirilirken, aruz kalıplarının kısıtlayıcı, daraltıcı olduğu iddia ediliyordu. Standartlar ruhu edebiyatımızda, şiirimizde, musikimizde, mimarîmizde, adabımızda, zevkimizde vardı. Bunların kaybedilmesiyle her şey çöktü. Ama yine Batılı bir grup insan teknolojik zaruretler sebebiyle standartların tesisi ihtiyacını kabul ediyor. Tabiî ki bu sebepler standartları geliştirir. Ama standartların varolup yaşayabilmesi için standartlar ruhunun geliştirilmesi lazımdır. Standartlar ruhunun dayanakları da halkımızın inançlarında yatmaktadır.

RÖNESANS’IN YANILGILARI

“Rönesans varlığın bütünlüğünü gözden kaçırdı”[5]

SÖYLEŞİ: SEFA KAPLAN

Çeşitli konuşmalarınızda “Rönesans’ın yanılgılarının insanlığın felaketine yol açtığı”nı söylediniz. Oysa Rönesans, öteden beri insan düşüncesi için bir sıçrama noktası kabul edilir. Siz aksini savunuyorsunuz, neden?

Bertolt Brecht’in *Galile*’sini okudunuz mu bilmiyorum. Sabahattin Eyüboğlu ile Azra Erhat çevirmişlerdir Türkçe’ye. Ama üçüncü baskısına Brecht’in yazdığı önsöz -ki Nagazaki ve Hiroşima’da bombaların patlamasından birkaç ay sonra yazılmıştır- Türkçe tercümede yoktur. Brecht orada özetle diyor ki: “Hiç şüphe yok ki, Galile bu davranışıyla bütün dünyayı değiştiren bir şey yaptı. Yani herkese kendi eliyle yıldızlara, kâinata bakma ve herkesin kendi gözüyle kâinatı, varlığı değerlendirme imkânına sahip olduğu kanaatini verdi. Bu sebepten bugün geldiğimiz 20. asır, bütün teknolojik başarılarıyla, insana sağladığı konforla, sağlık alanında vücuda getirdiği müthiş ilerlemelerle Galile’nin eseridir. Ancak aynı zamanda insanlık tarihinin bir benzerini daha yaşamadığı bütün sosyal-kültürel felaketler ve nükleer silahlarla, bütün insanlığın yok olmasıyla beraber...” Türkçe çeviride hem Brecht’in bu değerlendirmeleri yoktur, hem de aslında bir matematikçi olan

Kardinal Ballermine'le dostluğu. Eyüboğlu ve Erhat çevirisinde olsun, tiyatrolarımızda oyunu sahneye koyanlar olsun, Kardinal ve çevresi küçültücü bir tavırla ele alınır. Halbuki Brecht'in metninden anlaşıldığı kadarıyla kilise de kendisiyle hemfikirdir ama inanç sisteminde bir yıkıntıya sebep olmadan bu bilginin gündeme getirilmesini istemişlerdir sadece. Bu nedenle Galile'den metni Latince yayınlamasını istiyorlar ama *Galile* İtalyanca yayınlanıyor. Gerisini biliyorsunuz...

Galile'nin dünyayı algılayış ve açıklayış biçimi, Rönesans resminin de çok önemli bir özelliğine tekabül ediyor. Anlatılan konuyu insan bir noktada durarak görür. Yalnız o görüş açısı hâkimdir Rönesans resmine. Hadisenin cereyan ettiği ortam, onun mimarî çizgileri buna göre tasvir edilir. Nasıl ressamın baktığı nokta esas ise resmin konusuna, resmin de aynı şekilde bir tek merkezi vardır. Yani bütün dünya, bakan kişinin bulunduğu noktadan anlaşılabilir diye düşünülür. Burada dürbünü alıp kâinatı bütünüyle kavrayabileceğine dair bir inanç hâkimdir. İşte yanılgı burada! Bırakın kâinatı, çok küçük bir zerreciğin bile çok karmaşık bir yapıya sahip olduğunu 20. asır bize öğretmiş bulunuyor. Bu açıdan bakılırsa, resim alanında 20. asır başında gündeme gelen hadiseler, yeni inanç ve yaklaşımlar, dünyanın bir tek noktadan bakılarak anlaşılamayacağına kanaatine dayanıyor. Çeşitli açılardan bakmak esastır artık. Kandinsky'nin resmini, karşısına geçip bakarak kavramak mümkün değildir. O resmi kavramak için resimde ortaya konulmuş bulunan biçimlerin mekân içerisinde olduklarını tasavvur edip kendinizi onların arasında dolaştırmanız icap eder.

Yani Rönesans tekil ve sabit bir bakış açısı koyuyor ortaya...

Tek görüş açısından bütün varlığın kavranabileceğine yönelik insan-merkezli düşünce, insanlık tarihinde çok nadir bir hadisedir. Rönesans dışında neredeyse yoktur. Ufak bir yakınlık, Helenistik kültürde zikredilebilir. Ama o yine de farklıdır. Rönesans'ta bu şartlar altında meydana getirilmiş eserin bir bütünlük olduğu savunulur. Tamamen kapalı bir bütünlüktür bu. Bunun üzerine hiçbir şey ilave edilemez ve hiçbir parça da çıkartılamaz. Bu şekilde meydana getirilen sanat eserinin çok yüksek vasıflı bir bütün olduğuna dair bir telakki vardır Rönesans devrinde. Bu saf Rönesans düşüncesi,

oldukça kısa bir dönem, 25 yıl kadar sürmüştür. Rafael, Leonardo ve Michelange'ın eserleri bu anlayış doğrultusunda tasarlanmıştır. Hareket noktası da aşağı yukarı şudur: İnsan bedeni, mutlak mükemmeli temsil eder. Nasıl ki insandan bir parça çıkarmak veya eklemek mümkün değilse, bir eser de aynı şekilde vücuda getirilmelidir. Buna karşılık gerek modern felsefeler, gerekse Batı Ortaçağ, İslâm ve Uzakdoğu felsefeleri hayatı böyle algılamayıp bir süreç olduğunu söylerler. Modern matematikte iki kere iki eşittir dörttür, bu Rönesans'ta kesinliktir ama sözünü ettiğimiz diğer felsefelerde ihtimaliyettir.

Buradan şu sonuç çıkıyor: Bilinenin tam aksine Rönesans insan düşüncesini donduran bir karaktere sahip...

Evet her şeyi donduruyor. Atina Mektebi'ni düşünün, Rafael'in resmini. Bir ânı alıp dondurur. Oysa Picasso, çok tartışılan portrelerinden birisinde tam tersini yapar bunun. Bir genç kızın yüzünü aynı satıh üzerinde bir karşıdan, bir tam profil, bir dörtte üç profil olarak üç defa resmeder. Onun donuk bir şey olmadığını, farklı görüş açılarından farklı biçimler vücuda getirdiğini koyar ortaya. Rönesans'ın bu donmuş anlayışı, değişmeye hiçbir şekilde açık değildir. Mekân ve varlık telakkisinde de durum aynıdır. Mekân sınırsız-sonsuz olarak değil, sınırları belli, bütünüyle tarif edilmiş bir yer olarak düşünülüyordu. Özellikle Rönesans ve sonrası ütopistler şehir tasavvurlarında iri, gösterişli ama değişmeyen unsurlardan oluşan bir âlemi amaç olarak alıyorlardı. 25 yıl gibi kısa bir süreye sığan Rönesans'ın ilk aşaması iki alanda ortaya çıktı. Resimde Michelange'ın maddî varlık değerlerini ön plana çıkartan ve biçimin her şeyi ifade etmeye yeteceğine dayanan Davut Heykeli'ne karşılık; hayatının ikinci döneminde maddî nitelikleri tamamen silinen, hatta denilebilir ki, Giacometti'nin yokluk felsefesine dayanan heykeline bir giriş teşkil edebilecek ışık-gölge özellikleri ön planda olan heykelleri tercih etmeye başlar. Resim alanında ise Venedik mektebinin rengi gündeme getirmesi bir dönüm noktası olmuştur.

Bugün objektif varlık telakkisi, her şeyin sadece gözün o an bulunduğu noktadan kavranabileceği inancı, her şeyin bitmiş ve donmuş nesneler olarak vücuda getirilebileceği ve bununla dünyanın inşa edilebileceği düşüncesi, insanın kendisine aşırı güveninin de bir

ifadesi olmuştur. Büyük bilimsel keşifler, kendinden evvelki bir tezi aşarak bugün geldiğimiz noktada namütenahi aşılacak bilgi alanı olduğunu ortaya koyarak, bilgi açısından Rönesans türü bir tek noktadan bakılarak değil, çeşitli noktalardan bakılarak ele alması bir mecburiyet haline gelmiştir. Dolayısıyla aynı nesneye başka insanların da bakış açılarının yansıtılması gündeme geliyor.

Peki ama hani Rönesans kilisenin tek yönlü bakış açısına alternatifti?

İki yanlış bir doğru etmiyor. Tasvir edilen nesne, tek görüş açısından tanımlanıyor. İkinci olarak tasvirle her şey dondurulmuş oluyor. Tasvir ettiğiniz her şeyin aslî özelliği bir süreç olması gerekirken, bu niteliği ortadan kaldırılmış oluyor.

Bu tek merkezli algılama biçimi somut olarak hangi alanları belirliyor?

İlk başta, devlet yapısının şekillenmesinde etkili oluyor. XV. yahut XVI. Louis, diğer Batı Avrupa kralları, hatta bugünün Batı Avrupa ülkelerinin insanları bütün dünyayı kendi görüş açılarına göre belirliyorlar. XIV. Louis, Versailles Sarayı'nın balkonunu, yapının tam merkez noktasında bulunacak şekilde düzenlettiriyor. O balkondan tüm kâinatı algılayacak ve yorumlayacaktır. Kontrastı görmek için Versailles'la Topkapı Sarayı'nı, keza Dolmabahçe Sarayı'yla Topkapı Sarayı'nı karşılaştırmak gerekir. Topkapı Sarayı, bir sürecin ürünü ve o süreç hiçbir şekilde reddedilmesine imkân olmayan bir gerçek. İnsanlar zaman içerisinde var olup yok oluyorlar. Bu değişmeye muvazi olarak şartlar değişiyor. Yaptığımız her şey, bizden evvel var olanı değiştiriyor ve bizden sonra bir şey yapacak nesillere yeni şartlar iletiyor. Böyle olunca, tarih bilinci ve gelecek sorumluluğu kaçınılmaz şekilde ön plana çıkıyor.

Çevre duyarlığı da böyle gelişiyor galiba...

İnsan bu idrake sahip olduğu zaman, hem bu idrake sahip olarak, hem de o noktadan itibaren gelecek karşısında, var olan dünya karşısında sorumluluğunu tarif etmek mecburiyetinde kalıyor. Gerçek bir etik, bu şartlar altında doğuyor. Her insanın bu şartlar altında meydana getireceği ürünü, ifa edeceği misyonu tarif etmek

mecburiyeti doğuyor. Böylece bugün demokratik dediğimiz modern düşünceyle bütünleşen bir varlık telakkisi oluşuyor.

Rönesans'ın yanılgıları sonraki dönemlere nasıl yansıyor?

Bir kişinin ya da toplumun görüş açısının esas sayılması, iki büyük tahribata sebep oldu insanlık için. Bir tanesi, Batı Avrupa dışındaki kültürlerin tahribi; ikincisi de tabiatın tahribidir. Mimarî açıdan bu mesele daha büyük önem taşıyor. Egosantrik yaklaşım teknokratları her şeyi tayin edecek güçte insanlar haline getiriyor. Bu teknokratlar da esas otoriteye hizmet ediyor. III. Napolyon muhtemel bir isyanı bastırmak için Paris'e yuvarlak meydanlar inşa ettiriyor ve dik açılı yollarla birbirine bağlatıyor. Arkasından da bu meydanlara topçu bataryaları yerleştiriyor. Yani Paris'i bir isyana karşı biçimlendiriyor. Bir şehrin isyan bastırmak üzere topçu bataryalarıyla şekillendirilmesinin insanlık açısından en ufak bir meşru tarafı olabilir mi?

Peki ya bizim yapı geleneğimiz...

Bunun en somut örneğini, en çarpık kabul edilen gecekondularda görebiliriz. Köyünden kalkıp gelen birisi ev yaptığı zaman, ikincisi, o evi yapana belli bir mesafede evini yapıyor, komşusunu rahatsız etmemek için. Tamamen insiyakî bir şekilde gecekondu mahallelerinde geleneğe bağlılık var. Hem kendisini emniyette hissedecek kadar yakın, hem de komşusunu rahatsız etmeyecek kadar uzak bir konuma yerleştiriyor evini. Oysa modern dönem bu farklılaşmaya izin vermiyor.

Benzer bir durum Türkiye için de söz konusu değil mi? Erzurum'a da, Antalya'ya da aynı okul planının uygulanması kimseyi şaşırtmıyor...

Elbette, teferruattan, komşuluk ilişkilerinden, şehrin içindeki mikrokosmosun realitesinden bihaber olan teknokrat, 'evini, okulunu böyle kuracaksın' diye emrediyor. Kışın eksi otuz derece olan yere de aynı bina, İzmir'e de aynı bina yapılıyor. Diyarbakır için bir kolej projesi istediler benden. Öğrendik ki Diyarbakır'da okullar yazın iki ay sıcaktan ders yapamazmış. Biz sıcağı bertaraf edecek, hava hareketlerini sağlayacak, aynı zamanda sınıf hacimlerini güneşten

koruyacak bir proje çizdik. Tasdiki tam altı ay sürdü. İnsanın iradesini, çevre karşısındaki duyarlılığını elinden alan ve insanları teknokratlara esir eden 20. asır kadar tahripkâr, 20. asır kadar insanlık tarihinde büyük felaketlere sebep olmuş başka bir çağ olmadı. O tek bakış açısının tabiî bir sonucu olarak her sektörün insanları kendi başına görüş tesis etti. Oysa kâinat hepsinin bütünlüğünden oluşuyor. Karayolu mühendisleri mimarîyi, mimarlar yatırımları belirlemeye başladılar. Bu neyin sonucu acaba?

Bütün bunlara rağmen Batı kentleri İstanbul'la kıyaslandığında ortaya başka sonuçlar çıkıyor...

Doğrusunu söylemek gerekirse Batı dünyası, Fransız İhtilali sonrası hariç, yakma-yıkma işini uzun zaman sürdürememiştir. Türkiye'deki tahribat ise 150 yıldır devam ediyor. Tanzimatçılar dünyaya çok sığ bakan insanlar. Ziya Paşa'nın, "Diyar-ı küfrü gezdim beldeler, kâşâneler gördüm" derken kastettiği, Paris ve Avrupa aristokrasisinin şatolarıdır. Osmanlı dünyasında o tür bir aristokrasi olmadığı için ne sömürü var, ne de bu sömürünün ürünü olan şatolar. Ondan 50 sene evvel Lamartine Osmanlı dünyasını gezerken Ziya Paşa'nın söylediklerinin tam tersini söylüyordu. Lamartine'in bahsettiği güzelliğin izini, ne yazık ki Ziya Paşa göremiyor.

Köklü çözüm önerilerinizden biri de 30 yıl içinde 60 milyon kişiye ev projesi...

Asıl soru şu: Bu evleri nasıl inşa etmeli ki gelecek nesiller güzel hayatlar yaşayabilecekleri güzel bir çevreye sahip olabilsinler? Nerelerden tasarruf ederek bu güzelliği meydana getirebiliriz? Türkiye geçtiğimiz sene 500 bin otomobil imal etti. Yılda gereken ev sayısı da 500 bin. Sanayi otomobile değil, ev inşa etmeye yönlendirilirse sorun çözümlenir.

Siz toplumda bunu sağlayacak bir zihniyet değişiminin ipuçlarını görebiliyor musunuz?

Tehlikenin farkına varılması gerekiyor. Üç-dört yıllık vadesi olan planlar içerisinde tehlikenin boyutlarını görmek mümkün olmuyor. Gelişmişliği yalnızca iktisadî ya da teknolojik parametrelerle veyahut insanî değerlerle ölçerseniz farklı önemlilik dizileri elde edersiniz.

Maalesef oldukça iptidaî bir şekilde, ülkede üretilenin fazlalığı gelişme sayılıyor. Geliştik ama ekonomiden arta kalanla ne yaptık? Gecekondu yapılıyor, Cihangir'de apartmanlar yapılıyor, otomobil üretiliyor. Sonuçta da şehirlerde nefes alacak delik kalmıyor. Soru şu: Bu makinelerin var olması bugünkü yaşama biçimimizi de zaruret haline getiriyor mu? Esas mesele bu soruda ve buna verilen cevapta yatıyor. Bu açıdan Orta Avrupa metropolleri dikkatimizi çekiyor. Buralarda vahşi şehirleşme yoktur. Frankfurt ve Münih metropollerinin merkez şehirlerinin nüfusu 1 milyon civarındadır. Bu merkez şehirlerin nüfusu artmıyor. Ama Frankfurt'un nüfusu 16, Münih'inki 14 milyon. Diğer dünya metropollerinden farklı olarak bu metropoller belirli merkezî fonksiyonları ifa eden merkez şehirlerdir. Çevresindekiler ise ihtisas şehirlerinden oluşur. Buna da galaksi biçimi metropol deniyor. Bu ihtisas şehirleri 100-150 bin nüfusa sahip olduğundan, insanlar çoğu zaman bisiklete bile binmeye ihtiyaç duymadan yürüyerek gidebiliyor işlerine. Bu da insanlara şehri yaşama ve çevreyle bütünleşme imkânı veriyor.

Bu durum "sanatın, estetik alanının değil, ahlâk alanının bir hadisesi olduğu" gerçeğinin Türkiye'de fark edilmemesinden mi kaynaklanıyor?

Elbette, sanatın ahlâk alanına ilişkin bir hadise olduğu anlaşılmadığı, çevre bilinci olmadan başka hiçbir kültürel gelişmeye imkân olmadığı için. Bir romancı romanını ancak çevre bilinciyle birlikte anlatabilir. Ressam resmini öyle yapabilir.

Ya yaratıcılık-estetik bağlantısı?

Yaratıcılık terimi bir Batı uydurmacasıdır. Nietzsche'nin bu konudaki tenkidi çok saygıdeğer bir tenkittir. O "Artistin vicdanı yoktur" diyor. Yalan mı?

Mimarların kendilerini sanatçı olarak görmesine karşı çıkıyorsunuz, neden?

Bugün dünyada en güzel konutlar Japonya'da inşa ediliyor. Hepsi birer mimarlık şaheseri. Takriben bunların %90-95'i Japon kalfalar tarafından yapılıyor. Bu insanlar sanatçı filan olmak iddiasında değiller. Yaptıkları binaların üzerinde isimleri yok. Yaptıkları evler

sanat eseri olarak gazetelerde, mecmualarda yayımlanmıyor. Bu yönleriyle Osmanlı kalfalarına benziyorlar. Cumhuriyet'in temellerini sarstığı şey, işte bu zihniyettir.

"Tiyatrocularla, romancılarla, sinemacılarla savaşmak üzere mimarların yetiştirilmesine ihtiyaç vardır" diyorsunuz...

Coomoraswamy'nin dediği gibi modern sanat, yaşanan ve seyredilen olmak üzere ikiye ayrılır. İlki, hayatın bir parçası, diğeri ise seyirliktir. Kandisky'nin resmiyle Rafael'in resmi arasındaki fark gibi. Sinema büsbütün seyirlik. Edebiyat alanında da roman böyle. Ama elbette Faulkner'ın romanı için geçerli değil bu. Faulkner sizi metnin içine sokar. Seyirlik sanatlarda insanın rolü pasiftir. Siz bugün sinemada, tiyatroda, romanda sunulanın pasif seyircisi durumundasınız. O size kendi bakış açısını dikte ediyor. Bilinçlendirme aracı olmaktan ziyade, etkileme aracı. Ama mimarî öyle değil. Sokakta yürürken bile binaların çevreyle, insanlarla ilişkilerini öğrenebilirsiniz. Bu öğrenme biçimi sizin şehre ve dünyaya yeniden katılmanızı sağlar. Dolayısıyla iş yine mimarlara düşüyor.

Yani sinemacı, tiyatrocu ve romancıları affetmek yok diyorsunuz...

Bu sanat türleri, Hıristiyan kilisesinin bütün Batı kültürüne tahvil ettiği ağlama, trajedi gibi şeyler sunîdir. Alfred de Vigny'nin "Kurt" isimli şiirini bilir misiniz? Kurdun ölümünü anlatıyor: "Sızlanmak, ağlamak var. Her ikisi de aynı derecede alçakçadır." Bunun alçaklık olduğunu anlatmak yerine marifet olduğunu anlatmak gündemde olmuştur, Batıda. Niçin arabeskin bayağılığı içinde boğuluyoruz? Çünkü, bu aslî değerler yerine çok küçük şeyleri insanlara sunup onları şaşırtmak ve etkilemek gibi gerçekte etikte yeri olmayan tavırların kültüre hâkim olmasından kaynaklanıyor. Türk tiyatrocularının konuşma dilinin Türk sinemasına yansımasını bilirsiniz. Türk sineması hâlâ kendisini bu bayağılıktan temizleyememiştir.

Mimarîde yeni yönelişlerin Türkiye'de vücut bulmasından neyi kastediyorsunuz?

Türkiye her şeye rağmen büyük değerleri en son kaybeden ülkedir. Aslî tercihlerini çok yakın bir tarihte terk etti. Dolayısıyla aslî tercihlerin tartışmasına en kolay girebilecek ülkelerden bir tanesi. Bu itibarla başka bağları da henüz teşekkül etmiş değil. Şansımız bu işte! Türk aydınları biraz çaba sarf edip de teklif ettikleri kültürün geçerli ürünlerini meydana getirmiş olsalardı, Türkiye o zaman geri dönüş ihtimaliyle karşı karşıya olmazdı. Fakat ne devlet sistemi, ne sosyal organizasyon, ne yasama, ne edebiyat, ne de sanat alanında bu yaklaşımın sahipleri saygı duyulabilecek bir tek eser meydana getirebildi. Ankara iyi-kötü şehrimsi bir yerdi, yok oldu. İstanbul tahrip edildi. Düşünme ve davranış tarzındaki tıkanma açıkça ortada. Türkiye'de yaygın bir umutsuzluk var. Ben o kanaatte değilim. İnsanlar, geleceğe dönük yaratıklardır. Geleceğine ilişkin projeler ortaya koyabilirseniz sizi desteklerler. Türk insanının sağduyusuna güveniyorum.

MİMARÎDE AŞKIN ÇÖZÜMLEME

"Mimarlığın bir üst düzey yaklaşımla yönlendirilmesi gerekir"[6]

Günümüz mimarlığı konusundaki görüşlerinizi öğrenebilir miyiz?

20. asır mimarî açıdan son derece fakir bir dönemdir. Bunun birkaç sebebi var. Esas itibariyle büyük gösterişçiliğe yönelinmiş; teknolojik başarı mimarîyi yapan esas faktör addedilmiş; dolayısıyla mimarînin ilgi alanı, çabası, bu gösterişli, şaşırtıcı, teknolojik aşamaları gündeme getirmeye yönelmiştir. Büyük kitlelerin barınması ve yaşaması gündemden kalkmıştır. İkinci sebep şu: 20. asırda kültür yaklaşımı, tamamen hastalıklı bir yaklaşım haline dönüşmüştür. İnsan yaşadığı çevrenin bilincinde olarak, güzel dünyayı yaşamanın tadını alarak ve o dünyada güzelliğin oluşmasına katılarak bir kültür hayatı sürdürmek ve geliştirmek yerine, sinema, tiyatro, televizyon, hatta alelâde kitap yayınları içerisinde pasif, herhangi bir katılım gücüne sahip olmayan bir seyirci durumuna itilmiştir. Bu şartlar altında insan, çevre kültüründen

koparılmıştır. Otuz senedir dünyada bir kültürel kirlenme hadisesinin ortaya çıktığı söylenebilir.

Bir dağılma, parçalanma, erozyon mu söz konusu sizce?

İnsanın doğal çevreden ve mimarî çevreden kopması. Mimarî çevrenin nasıl oluştuğu konusunda insanların fikir ve söz sahibi olmamaları, bu çevrenin oluşmasının kendileri için çok önemli olduğunun bilincinde olmayıp bunu adeta kültür hayatlarının dışında addetmeleri. Gazetelerimize, yayınlarımıza bakın; magazin, roman, edebiyat, sinema, televizyon, tiyatro gibi insanı tamamen pasif duruma iten sanatlardan bahsedilir. Gerçek çevre kültürünün, yani inşa edilmiş çevre ve mimarlık kültürünün olmadığı bir yerde sağlam temellere oturtulmuş başka hiçbir kültür gelişemez. İnsan resim yaptığında, çevresi ile ilişkisini yansıtır, heykel yaptığında, bu hem çevresi ile ilişkisini yansıtır, hem de çevrenin içinde yer alacak bir olayı vücuda getirmiş olur. Roman ve hikâye yazılınca, çevrenizdeki dünyayı, insan ilişkisini yazarsınız. Bugün kültür dediğimiz her şey kaçınılmaz bir biçimde mekân içerisinde cereyan eder. Mekândan arındırılmış hiçbir gelişme olmaz. *Mekâna ait meselelerin idraki ve bilinci olmadığı zaman, diğerleri tamamen boşta, kopuk, tutarsız teşebbüsler olarak kalır*. Anlam bütünlüğünü kapsamaz ve ortak zemine sahip olamazlar. Mimarînin 20. yüzyıldaki sefaletinin ana sebeplerinden biri bu.

Bunun nedenleri üzerinde biraz duralım isterseniz...

Doğrusu, oldukça eski yanılgılar... Filozof A. N. Whitehead, kitaplarından birinde, “20 asırlık Batı felsefesi tamamen bir yanılgıdır” diyor ve bu yanılgının nereden kaynaklandığını anlatıyor. Bu yanılgının 10 asırlık bölümünden size çok rahatlıkla söz edebilirim. 10. asırda Hıristiyan konseyleri resim yasağı yerine kilisenin amaçlarına hizmet edecek resmin yapılmasının caiz olduğu kararlarını aldılar. O zaman resim, kilisenin düşüncesinin halka kabul ettirilmesi için araç haline geldi. Yani insanın bilinçlenerek, bilinçli bir düşünceyi tartıp değerlendirerek benimsemesi yerine, gizli telkin yoluyla o düşünceye, o fikir yahut inanç hareketine katılması yolu tercih edildi. Bütün Batı Ortaçağ sanatları bu açıdan insanı kontrol eden bir merkezî gücün aletleri olarak gelişti.

Bu yanılgı, Ortaçağ Hıristiyan felsefesinden başlayarak günümüze kadar gittikçe güçlenerek geldi. Mimarînin kendisine gelirsek, 19. asır, yani geç Barok, Rokoko kültürlerinin mimarîye sınırlı çerçeve içerisinde de olsa imkân veren, yapım şekillerini kökünden tahrip eden ve mimarî ile hiç alakası olmayan mühendislik çözümlerinin dünyaya hâkim olmasına sebep oldu. Evvela dökme demir inşaatın mümkün olması, sonra çelik inşaat, 19. asır mühendislerini kendilerinin bütün insanlık tarihinin mimarî ve mühendisliğini kökünden değiştiren bir imkâna sahip oldukları düşüncesine götürdü. Eyfel Kulesi'ni yapmak, sergi salonları, galeriler, garlar... 19. asır mühendisliği, dünyayı değiştirdi ve bu değiştirme tam bir kültür tahribatı şeklinde gerçekleşti. İnsanın ürettiği şey, düşünce ve inanç kabullerinin yaptığına yansıması ile şekillenir. Yani biçim ile inanç arasında katiyen ayrılmayan bir bağ, bir bütünlük vardır. Sizin bir an, teknolojinin ürettiği bir şeyin kendi başına bir çözüm olduğunu düşünmeniz de bir inançtır fakat insanın varlığının ve insan idrakinin, gerçeğin kendisinin bir kenara itilip yalnız bir tek etken insanın hareketini belirler hale sokulmuş olur: Teknolojiyi ilâh yapmaktır bu.

Teknoloji fetişizmi mi?

Evet. Bunun sonunda insan çevresini belirlerken kendisi varlık ile bütünleşmiş bir mahluk iken, bu bütünlüğü kopartan ya da bütünlüğün yalnız bir veçhesini ön plana çıkartan, diğer tüm veçhelerini yok eden bir yaklaşım içerisine düşmüş oluyor. Kısaca, bu dünyaya bütün olarak bakamayan bir mahluk ve onun dünyayı bütünüyle kavramadan meydana getirdiği tek yönlü ürünler oluyor. Teknoloji insanın biyolojik varlığının ihtiyaçlarını yerine getiriyor. Peki ama sosyal olarak insanın icaplarının hangilerini yerine getiriyor? Meselâ otuz katlı bir bina yapıp içine bir aileyi yerleştirdiğiniz zaman, o insana nerede oturacağını emretmiş oluyorsunuz. Dolayısıyla o insanın çevresini yapma, idrak etme, değerlendirme, değiştirme haklarını elinden almış oluyorsunuz.

Komşular arası münasebet orada teknokratın tayin ettiği son derece sığ, iptidai, yan yana gelme münasebetinden ibaret bir şey haline geliyor. Teknokrat kendisinin teknokrat olarak başarısını gösteren ve ona işi veren grubun (sermaye yahut idarî) karar kuvvetini yansıtan, insanı küçültüp yok eden bir değer strüktürü

meydana getiriyor. Meselâ tevazu, çekingenlik, zarafet, yücelik hisleri, yakınlığı ve uzaklığı düzenleyen sevgi ve korku hisleri, komşuya saygı ve saygıyı yansıtacak bir şey yapmak... Bunların hepsi gündem dışı kalıyor. Çok daha önemlisi, üsluba ait temellerin de tamamen gündem dışında kalmasıdır. Yani üslûbun oluşmasına kullanıcının katılımı ve varlık karşısındaki tavrı ile içinde yaşadığı mimarî çerçeveyi meydana getiren mimarın, ortak inanç sistemlerine dayalı bir üslûp oluşması imkânı da ortadan kalkıyor. Tabiî çok önemli bir başka şey, meselâ sosyal alanda, çocukların nasıl oynadığı sorusudur. İhtiyarlar ile çocukların ilişkisi nedir? Toplumsal hayatta çeşitli yaş gruplarının, çeşitli sınıflardan insanların ilişkileri nasıl güzel dokular, güzel ilişki sistemleri meydana getirir? Bunların hepsi gündem dışı sayılıyor. Bu durumda aslında çok saçma sapan bir kelime gündeme geliyor: Dekorasyon. Dekor nedir? Önünde oyun oynanan sahte çerçevedir, bu da mimarînin önüne geçen önemli bir faktör olarak ortaya çıkar.

Biraz da ülkemize dönerek konuyu Türkiye üzerinde somutlaştıralım...

Bugün evler, mektepler, işyerleri, hastaneler inşa etmek, kısacası 60 milyon insanın ihtiyaçlarını karşılayacak binalar yapmak zorunda ve durumundayız. Oysa yetkili makamların bu konudaki çalışmaları ve önerdikleri politikalar hayli yetersiz, sorunu tümüyle çözmekten uzak. Bunun iki nedeni var: Birincisi kaynaklar kıt, ikincisi Türkiye'de mimarî bu kaynak içerisinde ihtiyacı karşılayacak, konut üretim sistemlerini geliştirmeye yönelik çözümleri arayıp bulmaktan tamamen uzak. Bugün inşaatların % 80'ini mimar olmayanlar inşa ediyor, sonuç ortada.

Bir şeye daha işaret edeyim: Kültürel değişme yalnız temel sanat türünün mimarî olmaktan çıkması değil, aynı zamanda yaşama kültürünün de biçim değiştirmesi şeklinde tezahür etmiştir. İstanbul 50 sene evvel büyük bir mimarlık ananesinin ürettiği yüksek kültür değerlerine sahip mimarî eserler vücuda getirilmiş bir şehir iken, bu yapılarda oturan en üst mevkideki insanlar evlerini bırakıp Osmanbey'de apartman katında oturmaya gittiler. Meselâ bazı arkadaşlarım, "Köylüler kente geldiler de mimarlık yıkıldı" diyorlar. Gerçek ise tamamen bunun tersidir esasında; Türk aydınları belirli

kültürel yanılmaların etkisi altında, bir nevi Batı hayranlığı altında kendi kültür çevrelerini terk edip Fransız modeli, havasız, koridorlu ve bütün bu sosyal münasebetleri içermeyen yoz yapılar içerisinde oturmayı tercih ettiler; onların verdiği örneklerle bütün toplum bu yozluğun içerisine girdi.

Peki bunun nedeni ne? Bir başka deyişle neden 'taşındık'? Neden farklı bir mimarîyle inşa edilmiş evler 'bizi' çekti?

Bu bir İslâmî düşünce tarzı: Lokman Suresi,"Bir kavim şirke düşmedikçe helâk olmayacaktır" diyor. Bunun anlamı şudur: Bir fetişist tavır oluşmadığı müddetçe bir toplum yok olamaz. Kültürel kimliğini değiştirebilir ama varlığını, bütünlüğünü koruyarak; zaman kategorisi, mekân kategorisi içerisinde varlığın bütünlüğünü gözeterek. Adımlarını böyle atmayan bir toplum mutlaka yok olur. Fransız apartmanlarını Türk toplumunun yaşama düzeyinin üzerinde konutlar addeden insan, Osmanlı evinin ne olduğunu, bütünlüğü içerisinde Fransız evinin veya Berlin'de en ilkel apartman evlerinin neden yanılgı olduğunu tahlil edemez duruma düşmedikçe bu hatayı yapmaz. Burada Batının üstün olduğu düşüncesi teşekkül etmiş ve ona göre davranılmış. Böyle bir yanılgı, ancak esas değerleri bütünüyle kavrayamayanların içine düşeceği bir yanılgıdır. Bu ise yalnız Türkiye'ye değil, dünyaya ait bir yanılgıdır ve herkes bedelini ödeyecektir.

Bizim geleneksel mimarîmiz neydi?

Bu mimarîyi kalfalar yapıyor, daha doğrusu uyguluyorlardı. Mimarîyi yapan ve bu mimarînin temel kurallarını koyan, bir üst düzey düşünür ve sanatkâr, teknokrattı. Meselâ, 1505'te İstanbul'daki depremden sonra devletin birçok yerinden mimarlar, bir yıl 'dayanıklı' bina yapımı üzerinde çalışıyorlar ve sonuçta, kubbeli binalar üzerine öyle kararlar alıyorlar ki, 1505'ten sonra geçen yedinci depremde bir tek kubbe çatlamıyor. Kısaca, üst düzey bir araştırma uygulanıyor. Şehir kurarken önce mahallelerin odak noktaları oluşturuluyor. Evler, sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler için gerekli olan bu odak noktaların etrafına yapılıyor.

Bunun da kuralları tespit edilmiş. Buna göre yol sistemi bunları birbirine bağlıyor, bundan sonra her mahallenin kendi yol şebekesi

ve inşa süreci gündeme geliyor. Bu süreç şöyle: Evvela cami, medrese, hamam, imaret, kıraathane ve marangozhaneden oluşan merkez oluşuyor. Cami ve medreseye göre ilk üç-beş ev, bu evlere göre de takip eden evler inşa ediliyor. Meydana gelen duruma göre de diğer evler yapılıyor, yani şehir bir anda, hepsi tasarlanmış bir organizma olarak değil, bir süreç olarak kuruluyor. Bu sürecin işleme ve oluşum mekanizmasının kuralları getiriliyor. İnsanlar evlerini sosyal ilişkileri dikkate alarak inşa ediyorlar; ne çok yakın, ne çok uzak... Birbirinin rüzgârına mani olmayacak şekilde. Binaların malzemeleri de bu anlayışa uygun; evler, daha sonra ortaya çıktığı gibi ve günümüzde de devam ettiği şekilde malzeme 'tüketimi' için yapılmıyor.

Binaları yapan kalfalar ihtiyaca göre, çevrenin bütünlüğünü dikkate alarak binalar inşa ediyorlardı. Örneğin belli bir pencere sistemi vardı. Kalfalar mimar, yani mimarîyi meydana getiren kişiler değildi; Osmanlı dünyasında insan ölçeğinde ve tarihî süreç içerisinde mekân özelliklerine göre, ana karakteristikleri değişmeden, sayıları ve mesafeleri düzenlenerek, her defasında yeni çözümler getiren tamamen farklı mimarî standartlar hâkimdi. Osmanlı evi, Rönesans'ta düşünüldüğü gibi üzerine hiçbir parça ilâve edilmeyen, içerisinden hiçbir parça çıkarılmayan sanat eseri değil, üzerine ilaveler alabilen, büyüyen ve ilavelerle güzelliğini kaybetmeyen, bu bilincin insanlara kazandırıldığı açık bütünlüklerdi. Tabiî bunun her şeyi kendisinde toplayan bir odak noktasına sahip, tek parçalı bir bütünlüğe nazaran ağırlık merkezi olmayan bir bütünlük karakteri vardı. O zaman her mimarî eleman bir tektonik olarak bütünlük içerisinde, bütünlüğün bir güzellik kazanmasına imkân veren bir vasıf elde ediyordu. Meselâ pencere dizileri yapıyı adeta pencerelerle süslenmiş bir unsur haline getiriyordu. Kanaatimce, her türlü tartışmasına hazır olduğum çok yüksek bir üslûp çözümlemesidir bu.

Konuşmanızda hayli 'siyah' bir tablo çizdiniz. Geleceğe yönelik düşünceleriniz neler?

Türkiye büyük bir kültürün en geç tarihe kadar yaşandığı bir ülke. Kaybolan kültürel değerlerimiz üzerine soru soran insan sayısının giderek çoğaldığını memnuniyetle görüyorum. Elbette bir geriye dönüş söz konusu olamaz; günün şartları çerçevesinde, mevcut

şartları göz önüne alarak yeniden düşünmek, yeni bilgiler üretmek ve uygulamak durumundayız. Görüşmenin başında ve devamında mimarînin ‘son derece fakir’ bir dönemden geçtiğini belirttim. Bunun sıkıntılarını hepimiz yaşıyoruz. Kanaatimce bunun aşılmasında çevre bilincine sahip insanlara büyük görevler düşüyor. Bu insanların konuyla ilgili aktif katılımı mümkün kılınmalı. Mahallî özellikler, insan boyutu hiçbir zaman göz ardı edilmemeli. Taklit bir mimarî yerine insanımızın ihtiyacını birinci şart olarak gündemine alan bir mimarî politikası üretilmeli, çünkü önümüzdeki yıllarda bizi bekleyen sorunlar hiç de küçümsenecek gibi değil. Mevcut şehirleri stabilize etmek, yapı hareketini asgariye indirmek ve ‘yeni şehirler’ yaklaşımı içerisinde teferruatçı, kısıtlayıcı, dondurucu yapılar yerine yerel gerçeğe açık şehirler inşa etmek gerekiyor. Birkaç yüz sene yaşayacak yapıları, şehirleri meydana getirmek ahlâkî sorumluluklar taşımayı gerektirir. Şehirler, gelecek nesillerin içerisinde yetişeceği, dünyaya ait değer yargılarını, gerçekleri fark edeceği ortamlardır. Gelecek nesiller, tarafımızdan, iptidaî, gayriahlâkî, çirkin bir ortamda yaşamaya mahkûm edilemez. Dolayısıyla mimarlık mesleği bugün olduğu durumdan farklı bir yapılaşmaya yöneltilmelidir. Bütün mimarlığın bir üst düzey yaklaşımla yönlendirilmesi gerekir.

MİMARî VE KÜLTÜRÜMÜZ

“Mimarî, insan ile varlık arasındaki
ilişkiyi düzenleyen disiplindir”[7]

Mimarîyi ve mimarînin işlev ve amacını nasıl tanımlıyorsunuz?

Mimarî, insan ile varlık arasındaki ilişkiyi, maddî, organik, ruhî ve fikrî bütün varlık alan ve tabakalarında düzenleyen disiplindir. Teknolojik, iktisadî ve politik sorunlara ek olarak insanın fikrî dünyasının tümünü kapsar. Varlık ile ilişkisini bilinçle düzenlemek insana özgüdür. Dünya ile bilinçli ilişkisini düzenleyemediği aşamada insan yalnızca fizyolojik bir yaratıktır.

Az veya çok varlıklı bütün insanların, bütün çocukların güzel bir dünyada yaşamak, haklarıdır. Bu bakımdan mimarînin görevi, büyük veya önemli anıtlar üretmekle sınırlı olmayıp bütün insanlara güzel evler, sokak, mahalle ve şehirler vücuda getirmek, kısacası dünyayı güzelleştirmektir. Bu niteliği ile mimarî, insanlığın kaçınılmaz bir

şekilde en üst ve en yüksek ürünüdür. Seyredilenin değil yaşananın, bilfiil hayatın idraki ve güzelliği için gerekli çerçevenin oluşturulması demektir.

İmtiyazcı yaklaşımlarda yalnız aristokratlara hizmet eden gösterişçilik yerine gerçek mimarî, ancak kullanıcının katılımları ile zenginleşen, gelişen bir çerçevedir. Böyle bir mimarî, faydacılık temelleri üzerinde gelişemez. Böyle bir mimarî yerel katkıya imkân veren ve bütün varlık sorunlarının evrensel biçimde ortak çözümlenmesine dayanan en üst düzeyde bir üründür. Ancak böylece bütün insanların güzel bir dünyada bilinçli insan olarak gelişmek ve dünyayı güzelleştirmeye katılmak hakları ellerinden alınmamış olacaktır.

Bu tanımlama ve değerlendirme Türkiye için de geçerli mi? Türkiye'de uygulanabiliyor mu? Ne derecede uygulanabilir?

Bu tanımlama varlığın yapısının bir ifadesidir. Kendisidir. Evrenseldir. Bütün çağlar ve bütün insanlık için geçerlidir. Evrenselliği, bu tanımlamanın yerel ve aktüel sorunlara kapalı olması anlamına gelmez. Tam aksine, başta iklim ve malzeme olmak üzere bütün yerel ve aktüel sorun ve imkânların değerlendirilmesini kaçınılmaz kıldığı için bu tanımlama Türkiye için de geçerli ve kaçınılmazdır.

Varlığın bütünlüğünü kavramak ve bilinçle, bağımsızca, gerçek bir sorumluluk duygusuyla davranmak yerine taklitçilik ve aşağılık kompleksleriyle ezilmiş olan ve fetişlerin hâkim olduğu Türkiye'de böyle bir yaklaşımın tartışması bile yeterince yapılamamaktadır. Bu bakımdan gelir düzeyi ne olursa olsun her toplum kesimine gerçek bir mimarî çerçeve geliştirilememiş, gerçek bir çevre bilinci ürünü olan bir uygulama yapılamamıştır, yapılamamaktadır.

Elli yıl öncesine kadar varolan fakir-zengin herkesin köyde, kasaba ve şehirde evinin, mahallesinin güzel, sağlıklı ve bilinçle geliştirilmiş olmasını sağlayan çözümlemenin yeniden uygulanabilmesi için bu yönde gerekli bilincin ve iradenin oluşması zorunlu ilk şarttır.

Geçmişe bir özlem mi bu?

Hayır, katiyen. Osmanlı şehir biçimi, her şehirlinin toplumsal mekânı düzenlemeye katılmasını temin ediyordu. Bu katılma imkânı modern demokratik ve toplumcu tüm çabaların temelini oluşturmaktadır günümüzde de.

Kültürümüzde mimarînin yeri nedir, nasıl olmalıdır?

İnsanın bilinçlenerek ve sorumluluk yüklenerek dünyanın oluşmasına, gelişme ve güzelleşmesine katılmasını sağlayacak bir çevre, yüzyıllardır despot Avrupa krallarının, aristokratlarının, sömürgeci bezirgânların kültürünün ve bunların âleti olan teknolojinin, insanları şaşırtan, uyuşturan, kabaca eğlendiren gösterişçi, temaşacı kültür türlerinin hâkimiyeti altına düşmüştür. Bu ortamda mimarlık çeşitli spekülasyonların, sorumsuz faydacılığın âleti olarak kullanılmış ve mimarîye kültür hayatında ve başka herhangi bir alanda ve şekilde var olma imkânı bırakılmamıştır.

Türk şehirlerinin sefaleti, konut sorunu ve mimarî seviyesizlik karşısındaki kayıtsızlık ve duyarsızlık, gerçek çözümleme ve gerçek bilginin yol göstericiliği yerine şekilciliklerin egemenliğinin tercih edilmesi bütün Türk halkını kaba, sahte, seviyesiz ve çirkin bir biçim dünyasında yaşamaya mahkûm ederken; çok küçük azınlıkların yabancı, taklitçi, pahalı ve gösterişçi, sözde sanat ve kültür faaliyetlerinin desteklenmesi, hâkim kılınmaya çalışılması kabul edilemez bir yanılgıdır.

Mimarî kültür mirasının tahribine artık son verilmelidir. Bütün şehirleşme, konut ve yapı faaliyetine seviye kazandıracak bir mimarî politikasının oluşabilmesi için yeni bir kültür destekleme politikasının geliştirilmesi zorunludur.

İnsan-varlık ilişkisinin bilincini geliştirmeyi öngörmeyen yaklaşımların kültür değil, propaganda ve spekülasyon faaliyetleri olduğu aşikârdır.

İSLÂM VE ŞEHİR

"İslâm, bir şehir dinidir"[8]

SÖYLEŞİ: MUSTAFA ARMAĞAN

Sizce İslâm şehri ve özelde Osmanlı şehri nedir?

Evvela şuna işaret etmekte yarar var: İslâm genellikle zannedildiği gibi bir kırsal kültür değil, bir şehir kültürüdür. İslâm şehirde gelişmiştir ve bir şehirden bir başka şehre yerleşmesi dinin karakterini, takvimini belirlemiştir. Medeniyet kelimesinin kaynağını teşkil eden şehirde (Medine) inkişaf etmiştir. Orada çok önemli bir olay, o şehir üzerinde yaşayanlar arasında münasebeti düzenleyen bir Medine ahitnamesi gibi son derece önemli bir belgenin vücuda getirilmiş olmasıdır. Kur'an-ı Kerim de şehirle ilgili önemli hatırlatmalar yapmaktadır. Yani yok olan şehirler, medeniyetler, şehir insanından gelen yahut şehir çevresinden gelen, o toplumun varlığını tehdit eden meselelerle ilgili ikazlar... Tevrat ve İncil'de var mıdır bilmiyorum? Ama Kur'an-ı Kerim'de çok çarpıcı hatırlatmalar var. Keza İslâm kültüründe de şehirle ilgili pek çok ilginç metin bulmak mümkün.

Şüphe yok ki bu metinlerin en çarpıcılarından bir tanesi, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de geçer. Hatem'in Medine'ye seyahati anlatılırken Hatem hadiselerle dolu seyahatinin son merhalesinde Medine'ye gelir ve şehrin kapısında "Burası neresidir?" diye sorar. Şehir muhafızları "Medine-i Münevvere" derler. Hatem der ki: "Burası eğer Medine-i Münevvere ise bana Peygamber'in sarayını gösterin." Onlar da "Peygamber'in sarayı yoktur" derler. "Öyleyse ashabın konaklarını gösterin." "Ashab da konaklarda oturmaz" derler. "Öyleyse içinde saray ve konaklar bulunan, bir Firavun'un yaptığı gibi taştan ve kireçten yapılmış bu şehir Firavun'un şehridir" der. Valinin huzuruna götürürler. Orada da aynı şeyleri ifade eder. "Şüphesiz" der, "Peygamber'in hayatında herkes için bitmeyen örnekler vardır". Ardından Peygamber hazretlerinin toprak ve kamıştan yapılmış bir damda oturduğu ifade edilir kendisine.

Bu hikâye, İslâm şehrinin ne olması lazım geldiğini kavramak için çok önemli bir fikir ihtiva etmektedir. Bir neslin şehri inşa ederken müteakip neslin hayatını tamamen donduracak şekilde kalıcı yapılar yapması, bir neslin diğer neslin hayatına tahakküm etmesi anlamına gelir. Bu da, en fazla kalıcı olmak, en fazla tahakküm etmek tavrını yaşatmış olan Mısır Firavun kültürünün uzantısı olmak demektir. Bu nokta son derece önemlidir, çünkü ister dindar, ister laik olsun Türk aydınları İslâm şehirlerinin gelişmeye açık yapısını anlamayıp bunun göçebeliğin getirdiği bir olumsuzluk olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu noktada dünyada gelişen yaklaşım tarzlarına işaret etmek isterim. Takriben 40-50 sene içerisinde şehir nizamı disiplini gelişti. Bu çerçeve içerisinde ünlü bir şehirci, “Bana evlerin 30 senede eskimesini sağlayın, ben size dünyanın bütün şehirlerinin bütün meselelerini çözeyim” dedi. Kalıcı nesnelerden oluşan şehrin bu kalıcı nesneler arasındaki çelişkileri onların kalıcılıklarını devamlı kılmaktadır. Dolayısıyla kalıcılık, şehrin meselesinin çözümünü zorlaştıran bir unsurdur. III. Napolyon gibi diktatörlerin kalıcı ve değişmeyen şehir çerçeveleri meydana getirme iradesi, bizim gibi ülkelere nakledildiğinde Napolyon’un disiplinini tesis edecek güç de mevcut olmadığı için birbiriyle çelişkili, tutarsızlıklarla dolu kalıcı yapılar ortaya çıkıyor. İstanbul işte böyle bir tavırla bugün büyüyen bir mesele haline geldi.

Osmanlı şehri bu bakımdan hayatın, varlığın, yaradılışın gerçeğine uyan bir oluşumdu. Varlığın dinamik bir süreç olduğu, Helenistik Batı felsefesinin durağan, statik varlık telakkisinde unutulmuştur. Aristo’dan İbn Rüşd ve Acquinous’lu Thomas’a, oradan da modern felsefeye geçen statik varlık görüşü, günümüzde en ciddi şekilde fark ve tenkit edilen bir hususdur. Batı dünyası bu yanlışlıktan kendisini sıyırmak için en ciddi adımları atarken Batı gibi yapmak isteyen Türk aydınları bunun tam tersini ortaya koydular.

Bunun iki zıt örneği olarak Ziya Paşa ile Lamartine’in sözlerini biliyorsunuz. Ziya Paşa’dan 60 sene sonra Le Corbusier 1920’lerde Balkan şehirlerini ve İstanbul’u geziyor ve oradan modern bir şehir tasavvuru çıkarıyor. Bizim aydınlarımız ise içinde yaşadıkları şehirlerin hiçbir vasfını fark etmiyor. Batının geçmiş kalıplarını mutlak realiteler zannederek putlaşıyor, yani Batı kendi kendisini tenkit edip geliştirirken, onu aşmaya çalışırken, bizim aydınlarımız şehir meselesinden hareket ettiklerinde Batının çözümlerini putlaştırarak onların yanlışlarını tekrar etmeye çalışıyorlar.

Burada karşımıza çıkan bir başka sorun da, yönetim ve düzenleme söz konusu olduğunda merkezî yaklaşımla elde edilebilecek gerçeklere göre karar almayla mikrokosmosun realiteleri fark edilerek karar alma arasında Batı merkeziyetçi sistemlerinden farklı bir yaklaşımın İslâm ve Osmanlı şehirlerinde var olduğudur. İslâm şehirleri için plansızlıktan söz ediliyor. Tabiî ne tür bir planın

kastedildiği yahut ne tür bir plan felsefesine göre plansızlık yahut planlılıktan bahsedildiği tartışılmalıdır.

Halil İnalcık'ın bir yazısında okuduğuma göre şehrin bedesten ve külliyelerden oluşan merkez kısmı planlanıyor fakat iskân alanının kendi kendine teşekkül etmesine izin veriliyor. Yani bir bakıma şehrin nüvesi, merkezi planlanıyor ama tümünü planlamak gibi bir mesele asla söz konusu olmuyor.

Bu, çok doğru. Bizim İstanbul'da konuştuğumuz mesele, bu merkezlerin doğru yerleştirilmesi, doğru bir karar ve hukukî, iktisadî ve malî tedbirlerin alınmasıdır.

Yanlış planlama ve tepeden inme birtakım yaklaşımlarla insanların doğru düşünmesi, çevrelerine doğru bir şekilde katılması engelleniyor. Şehirlerimizdeki bozulmayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Doğrusu 'akılcılık' meselesini bir kere daha düşünmemize gerek olduğu kanaatindeyim. Bir toplantıya davetliydim. Osmanlı toplumunda akla yer verilmediği için bu duruma geldiğimizden söz edildi. Ben de Hz. Peygamber'in, "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" mealindeki hadisini ve Hz. Ali'nin de "Allah kullarına akıldan daha değerli bir şey bağışlamamıştır" dediğini naklettim.Sonra yine insanlığın ancak Batı medeniyetinde soru sormaya başladığından bahsedildi. O zaman da, "Soru sormaktan dört kişi sevap alır: Soruyu soran, cevaplandıran, öğrenen ve bunları takdir eden" mealindeki hadisi naklettim. Konuyu biraz daha derin bir şekilde ele almaya ihtiyaç var gibi geliyor bana. Hayat nasıl bir süreçse, şehir hayatının içine yerleştiği çerçeve nesiller geçtikçe nasıl değişiyorsa, değişen zaman değişen ihtiyaçları ortaya çıkarıyorsa, çerçevenin esnek olması lazım. Bugün bu değişim engellendiği için insanlığa çok ciddi zararlar, ıstıraplar veriliyor.

Eski kültürümüzde çok söz söylenmez hatta, meselâ, tekke âdâbında söz söylemek ayıp sayılırdı. Gönülden gönüle yol var, denilir, en çok işaretlerle konuşulurdu. Şimdi o kültürün hâkim olduğu bir toplumda illa her şeyi bağırıp çağırarak yapmak mümkün değil; zaten insan öyle yetişiyor ki, dini, imanı, nasıl yapması gerektiğini, kendiliğinden toplumsal bir örgütlenmeyle, toplumsal bir armoniyle

belirliyor. Bu armoniyle şehir oluşturma, vücuda getirme esasını tesis etmiş oluyor. Buna tekabül eden bir sürü alt-sistem var. Deniliyor ki, bu mahalle içerisinde insanlar aralarındaki münasebetlerle, evlerini yaparken, yani şehri inşa ederken de cemaatin muvafakati esas alınır. Yani bir şehir odada oturup da kağıdın üzerine çizgiler çizen bir insanın emriyle değil, topluluğun kararlarıyla oluşuyor. Bu, halkın Hak olduğu esasına dayanıyor. İbn Arabi *Füsus*'da halkın nasıl Hak olduğunu yahut da halkı Hakk'a davet edenlerin nasıl bir yanılgı içerisinde bulunduklarını anlatıyor. Ama bir yerden sonra halkın Hak olmadığını da anlatıyor; yani mikrokosmosda, mahallede insanlar evlerini istedikleri yere koyarken, evlerini isterlerse üç odalı, isterlerse beş odalı yapma hakkına sahip iken, bir yerde beş odalı evin üç odalı eve tahammül etmesi ve hatta iki odalı evin, beş odalı eve tahammül etmesine imkân veren bir şehir yapısının nasıl tesis edileceğine dair esaslar gündeme geliyor. Orada insanlar evi yapıp para kazanma düşüncesine sahip olamıyor, apartmanları yapıp kaybolup gitmek artık imkânsız oluyor. Yalnızca abidelerin etrafında güzel bir dünyada yaşamaları için inşaat yapma hakkı insanların elinde. O da mahalledeki camiden, caminin minaresinden daha yüksek olmamak kaydıyla yapılıyor yahut Edirne'de olduğu gibi bir istisna olursa... Selimiye Camii'nin inşasından bir süre evvel Sinan bir hükümle, Edirne silueti içerisinde Selimiye Camii'nin gerçekten güzel gözükmesi için şurada şu büyüklükte, şu kadar adet konak inşa etmek lazımdır diyor. Bunlar yaradılışın zaruretleri. Bunları yerli yerine koyarak, yani yaradılışın zaruretine göre onlarda ilâhî irade tecelli ediyorsa Allah'ın emrine bütün bu alanlarda kayıtsız şartsız uyarak çözüme erişebileceğimizi ortaya koyan İslâm şehrinde, şehrin, mikrokosmosun yapısal meselelerinin, hayata ve insanlığa ait meseleleriniçinde inanç sisteminin nasıl yansıyacağının bilinciyle meydana getirilir. Bu bilincin bir şehirde doğrusu tesadüfen tezahür ettiğini söylemek kolay değildir.

Böyle bir temel inanç sisteminden hareket ettiğinde varlığın yapısına bakarak neyi tayin edip neyi edemeyeceği ortaya çıkıyor insanın. Osmanlı şehri, insanı İslâm inancı çerçevesi içerisinde eşref-i mahlûkat kabul ettiği için, terbiyenin yüceliğine inandığı için insanların bu yüceliklere ulaşmalarına imkân verecek, çevrelerini

düzenleme işine katılarak dünyayı güzelleştirme görevini ifa etmelerine imkân sağlayacak genişliği sağlıyor.

Osmanlı şehirlerinin hem doğallığı, hem de güzelliği buradan geliyor herhalde. Batılı seyyahlara bu şehirlerin çok düzensiz gözükmesinin sebebi; bir katlı, iki katlı, üç katlı çok değişik varyasyonların olması ve bunların monoton bir apartman düzenine alışık insanlara pek derme-çatma görünmesidir.

Anadolu'da bütün Bizans şehir ve köy hayatı tamamen yıkılmışken göçebe olarak gelenler şehirleri kurmaya karar verdiklerinde belki bugün bizim bulmaya çalıştığımız şeyleri konuşuyorlardı, yani biz bugün bu yıkılmış, çökmüş düzenden, kaybettiğimiz erdemden yola çıkıyoruz. Orada işte soru sormak mecburiyetindeyiz ve doğrusu kendi başına bırakır, herhangi bir düzen kurmazsak kendiliğinden standartların oluşacağını, her şeyin kendiliğinden vücuda geleceğini düşünmek içinde bulunduğumuz şartlarda pek mümkün gibi gözükmüyor bana. Tabiî bugün tekrar tarihî tecrübeyi, tarihî erdemi yeniden bütün oluşum mekanizmalarıyla anlamak ve bugünün şartları içerisinde bunu nasıl tekrar kurabileceğimizin muhasebesini yapmakla meşgulüz.

Ve bu alt-sistemlerin nasıl yok edildiğinden bahsedeceğiz.

Tabiî o zaman alt-sistemlerin nasıl yok edildiğinden de bahsetmek lazım. Alt-sistemlerin bir tanesi mahalle düzeniyse diğeri insanların eğitildiği, yüceltildiği müesseseler, yani tekkelerdir. Tekkelerin oynadığı rolü gözden geçirmemiz ve bunu şehri kurarken nasıl kullanabileceğimizi hesaplamamız icap ediyor. Burada bir başka husus daha var: Yapılacak şey nedir? Amaca gidecek yol tarif edilirken bizi o yoldan saptıracak tehlikelerden de söz etmek lazım, yani şeytanı anlamamız lazım. Onun nasıl işlediğini ve bizi nerelerde yanılttığını bilmemiz lazım ki o yanlışa tekrar düşmeyelim. Bu yanlışlardan bir tanesi, bugün dünyada şehir planlamasının sistematiğinde yatıyor. Diyelim ki, Napolyon şehir planı yaptırdığı zaman "Bu masanın dörtte biri kadar bir Paris şehri istiyorum, ondan sonra üzerine de büyük bulvarları açıyorum" diyor. Alman imparatorları da aynı şeyi yaptılar. Sonra yapanların ihtirası arttı, daha büyük, daha ayrıntılı şeyler çizdiler.

Borges bir hikâyesinde dünyadaki her şeyin, en küçük çakıl tanesinin bile dünyanın neresinde bulunduğunu ve ölçüsünü haritalara geçirmek ihtirasında olan harita mühendisinden bahsediyor. Tabiî harita mühendisi onu yaparken aslında daha büyük ihtirası olan, hangi çakıl taşını nereden nereye yerleştireceğini tayin etme iddiasında olan plancıyı temsil ediyor. Hem o harita idealinin gerçekleşmesine imkân yok, hem de şehirlerde bütün yapıların öbürüyle nasıl bir ilişki içerisinde bulunması lazım geldiğini doğru olarak tayin edecek bir mekanizmanın var olması imkânsız.

Bu yanılgılardan kurtulmadıkça meseleyi çözmemiz imkânsız. Artık elli senedir dünyada şehir planları yaparak şehirleşmenin mümkün olmadığı biliniyor. Dünyada bu sistemin tamamen yanlış, her şeyi emreden, teferruatçı, kısıtlayıcı bir planlama olduğu fark edilip terk edilmiş olmakla beraber Türkiye'de devam ediyor. Bu aslında Türkiye'de resmi devlet ideolojisinin iflasıdır. Resmi devlet ideolojisi, her şeyi kendi merkezinde çözümleyebileceğini zannediyor ve ona göre kararlar alıyor. Fabrikaları işletiyor, eğitimi yapıyor, savunmayı yapıyor, parayı kontrol ediyor, vergiyi topluyor, hangi tarlada ne ekileceğini tayin ediyor. Bunun çok yanlış bir hayal olduğu ortaya çıktı ve bu hayal iflas etti.

Burada başımdan geçen bir hadiseyi anlatmak isterim. 1975 yılında Ankara'dan telefon ettiler, "BM'den çok önemli bir şahıs seninle konuşmak istiyor" diye. Dr. Weismann, bir konut departmanının başında bulunuyor o yıllarda. Konuşmaya başladık. "İstanbul'da n'apacaksınız?" diye sordu. Dedim ki: "Ben İstanbul'da merkez alanlarının yerleşim düzenini korumak ve bu alanlarla ilgili halkın şöyle şöyle organize edildiği bir şehir düşünüyorum." Karşımdaki, "Bu düşünceye nereden ulaştınız? Bunun kaynağı ne?" diye sordu. Ben "Osmanlı şehirleri" deyince, "Ben de aynı şeyleri düşünmüştüm" dedi. Meğer adam bir Yugoslav Yahudisi'ymiş ve o bölgede varolan Osmanlı şehircilik sistemini yaymaya çalışıyormuş."BM'de kırk senedir ben bunu savunuyorum, aynı kaynaktan besleniyoruz" dedi.

Osmanlı mahalle teşkilatını Fransa, İngiltere, Hollanda hangi İslâm ülkesini işgal etmişlerse lağvediyorlar. İşgalcilerin bu teşkilatı lağvetmeleri anlaşılır bir şey, çünkü oradan halkın işgalcilere direnmesi mümkün. Bu kadar küçük bir birime nüfuz edilmesi

imkânsız. Dayanışma, fikir alışverişi, sosyal organizasyon var. Bu birim orada olduğu sürece işgalci güç orayı kontrol edemiyor. Bunu kontrol edebilmek için de yok ediyor. Şimdi bizde Katolik kilisesinde olduğu gibi kilise organizasyonu mevcut olmadığına göre, o zaman tekkeler böyle bir fonksiyon icra ediyorlardı. 1924'te de aynı şey yapılıyor, çünkü merkezde bulunan her şeye sahip olandır. Her şeyi kendisinin yapacağını tasarlayan merkezî irade "Benim irademe bunlar karşı çıkarlar, ideolojiyi tesis ettim, her şeyi ben yapacağım" diyor, "halkı Hakk'a ben davet ediyorum", hatta "Hak benim, öbürleri Hak değil" diyor, ideolojisini empoze ediyor. 1924'te tekkeler kapatılıyor, mahalle teşkilatı lağvediliyor.

Ankara'daki kişiler Borges'in haritacısı gibi kaldırımın her noktasını, sokaktaki hangi kaldırım taşının yerinden oynadığını bilip onu yerine koydurtabileceklerini zannederler. Hatırladığım bir şey, mahallî idareler çok önemli bir fikir diye konuşulmaya başlandığında Mahallî İdareler Bakanlığı kuruldu. Aytekin Kotil'le Ankara'ya bakanı görmeye gittik. İller Bankası'ndaydı bakan, yeni salonda ben üç yüz metre diyeyim, siz beş yüz metre deyin kuyruk vardı. Bakan Sivaslı olduğu için bütün Sivas oradaydı ve bakan hepsini öpüyordu. Şimdi mahallî idarelerin kendi kendilerini idare etmeleri için atılan bu adım bile yanlış oluşum sonunda Türk şehir idaresini çıkmazlara sokuyor.

Hindistan veya Mısır'da sömürgecilerin mahalle teşkilatını ortadan kaldırmalarının oraya nüfuz etmelerini kolaylaştırmak gibi anlaşılır sebepleri var; fakat Cumhuriyet'in halkın bu teşkilatını sömürgeci mantığıyla içerden kendi elleriyle çökertmesinin anlaşılamayan bir tarafı var. Yani sanki sömürgeci bakış mı egemen Cumhuriyet kadrolarında?

Yahut da diktatör idareciliği.

Bir de Osmanlı'da 'şehir' diye bir şey olmadığı yönünde görüşler var. Batı ile kıyaslandığında onların bir hayli gerisinde olduğumuz şeklinde iddialar...

Bakınız bu çerçeve içerisindeki aydınlarca Osmanlı şehir düzeni Batıdakine benzemediği için düzensizlikle itham edildi. Bugünkü İslâm ulemasından kişiler bile hâlâ Osmanlı evinin ev olmadığını,

Osmanlıların şehir kurmayı bilmediklerini, İngiltere'de 11. asırda yapılan evlerin hâlâ ayakta durduğunu, onun için onların şehirlerinin iyi olduğunu, bugün çok şükür inşa ettiğimiz apartmanlar sayesinde bir şehir kurmaya başladığımızı düşünüyorlar. Bu, toplumun bir kesiminin fikri olmaktan çıkıp toplumun bütününü şamil bir yanılgı halini aldı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ordusundaki silahların sayısının Viyana'da kuşattığı milletlerin silahlarından kat kat fazla olduğunu hatırlayalım. Osmanlı'nın, daha önceki dönemlerinde, hiçbir zaman sayısı düşmandan fazla değil, yarısı kadar bile değil ama Osmanlı kuvvetleri sürekli galip geliyordu. Osmanlı kuvvetleri düşman kuvvetlerinin bir misli fazlası olduğu zaman elinde karşısındakine nazaran kat kat fazla mütekâmil silah olmasına rağmen birinci büyük yenilgi orada alınıyor.

Bundan 20 sene evvel Japonlar, Amerikan ilim adamlarını, sanayicileri, binlerce kişiyi Japonya'ya getirip bu insanlara Japon teknolojisini gösteriyorlardı. Japonya'da gördükleri karşısında şaşkınlıklarını saklayamıyor Amerikalılar. Bunun nasıl mümkün olduğunu araştırıyorlar ve şu sonuca varıyorlar: Japonya'da aile yapısı var. Amerikan iş hayatında ise otomasyon, işçinin haklarını çiğnemek için bir alet durumunda. Sonunda bunu kendi sosyal yapısına ait bir özellikten hareket ederek aşabilen patron ötekinin önüne geçiyor, yani teknolojinin getirdiği meseleler bir kenara, öyle aletler geliştiriliyor ki, (tıpkı Fatih'in topları geliştirmesi, Cengiz Han'ın atlarını eğitmesi gibi) öbürlerinin önüne geçiyor. Osmanlı toplumu bu aletleri geliştiremez duruma gelince niceliksel çokluğuna güvenmeye başlıyor. Bugün biz artık Cumhuriyet döneminin ve ona örnek teşkil eden Batı çözümlemelerinin yeterli olmadığını biliyoruz. O zaman nasıl yapıp da bu çözümsüzlükten çözüme geçeceğiz? Bu çözümsüzlük nasıl oldu? Ziya Paşa'da olduğu gibi toplum aslî değerleri fark edemez oldu. Burada artık yüceltme, sanatın esas vasıflarından biri olmaktan çıkmıştır. Sanata ait çok temel yanılgılar ortaya çıktı. Sanatın seçkin döneminin işi olduğu gündeme geldi ve yaşadıkları çevreye ait değerlendirme şuuru bitti. Sanatın yaşanmasından çok seyredilmesi esas alındı. Tiyatro ve resim ön plana çıktı. Tabiî toplum basit insanlar toplumu haline geldi. Sanat karşısında seyredici insanların ortaya çıkması, bir elitler fikrini, yani bir merkezî otorite fikrini yaygınlaştırdı. Öyle olunca imar planlarının

yapılması meşrulaştı. Bu imar planları yapanlara da sanat yapanlara olduğu gibi müthiş hürriyetler tanındı. Osmanlı evlerini inşa edenlerin hürriyetleri kısıtlıydı önceleri; biçimleri vardı, inşa sistemi vardı. Onların çerçevesi içerisinde kişi kendisinden bir buçuk asır evvel yaşamış insanın yazdığı şiirin arasına koyduğu mısralarla onu yeni bir şiir haline getiriyordu (*tahmis*). Bu meseleler tamamen gündem dışına çıktı ve tabiî korkunç bir yanlış, 'yaratıcı sanatlar', 'yaratıcı insan' terimleri gündeme geldi. O zaman imar planı yapanlar da 'yaratıcı şehir plancıları' oldu. Öyle bir yaratıcı ki, kafasından lütfeder otuz kat verir, ötekine de iki kat verir.

Osmanlı konut inşaat düzeninde insanlar teker teker evler inşa edip içerisinde güzel bir dünyada yaşamak amacıyla inşaat işine girişirlerken, burada yaratıcı sanatkârın kafasından çıkan saçmalıkla altı kat apartmana izin verdiğinizde toplumdan toplanan parayı getirip o şahsa devrediyorsunuz. Bu transfer sistemi işlemeye başlayınca bu defa herkesi sistemden yararlanmak hırsı kaplıyor...

Bu servet transferi mekanizması nasıl işlemeye başlıyor?

Bu hadiseyi gördükten sonra ben şöyle bir teorik hikâye anlatırım. Bir şehir düşünün, herkes müthiş namuslu; o kadar ki herkes altınlarını kapısının önüne koyuyor, hiç kimse bir başkasınınkine el sürmüyormuş. Ama bir polisin çocuğu hastalanıyor, parası yetmiyor, oradan iki tane altın alıp işini görüyor, ertesi günü o iki altını yerine koyuyor. Ertesi gün bir başkası "Gece polis altını aldı, koydu, ben daha dürüstüm" diyor ve altını alıyor. Halbuki polisin herkesin altınının yerinde durmasını sağlaması gerekiyor. Adam polise gidiyor, "Ben dört altın alırım, bir tanesini sana veririm, sonra sen de yerine koyarsın, ben de koyarım" diyor. Herkes paranın yerine konulacağından emin olduğu için adamı hırsız saymıyorlar. Türkiye'de cereyan eden hadise bu. Ondan sonra o şehirde artık herkes sokaktaki paraları kendi tarafına koymaya başlıyor. Paralar oradan çıkartılıp bankaların kasasına konuluyor ama bu defa paranın aktığı yolda değirmenin suyunu çevirenler, suyun kendi tarlasına akmasını isteyenler polislere hakkını yahut hakları ihlal edenlere veriyorlar. Burada vahim olan şey, bu hadise ticarette cereyan ederse 60 milyon nüfusun diyelim ki 5 ilâ 10 milyonuyla ilgilidir fakat

şehirleşmede cereyan ettiğinde bütün ülkeyi sarıyor. Bütün ülkenin ahlâkî yapısını köreltiyor.

Bugün İstanbul'u içinde bulunduğu kargaşadan çıkarmanın tek yolu, toplumsal bir mutabakat ile bu planlarla verilen hakların sağladığı servet transferlerine son vermektir. Bunu gerçekleştirecek politika ise bugün varolan şehri tamamen stabilize etmek, yani "Yeni yapı yapılamaz bu şehrin içerisinde" demek. Yeni yapının yapılacağı yerlerde de servet transferini, Osmanlı düzeninde olduğu gibi tamamen yok eden şehirleşme biçimini gündeme getirmek, yani şehir merkezinde teşekkül eden fazla kıymetin vakıflar elinde toplanması, vakıfların da şehrin bütün sosyal hizmetlerini yapması gerekiyor. Batı modelini örnek alan şehirciler, on ikinci katta oturan kadının çocuğunu hiçbir zaman indiremediği bahçeyi nasıl yapacaklarından söz ediyorlar. Halbuki insanın yaşamasına imkân veren azami yoğunluk hektar başına yerleşme düzeyinde 300, şehir düzeyinde ise 150 kişidir. Şehri kurduğunuzda buna göre ev tek katlı olursa 60 metrekarelik de bir bahçe kalıyor. O bahçeye vergi toplayarak bakmak mecburiyeti de olmuyor, kişi kendi bakıyor; insanlar otomobille on beş kilometre öteye gidip orada maydanoz ekmek saçmalığına düşmüyor. O insanların evlerinin bacasından çıkan dumanı bahçedeki ağaç temizliyor, rüzgâr hava hareketini yeteri kadar sağlıyor, temizliyor, nefes alacak hava oluşuyor, çocuk doğduğu günden itibaren tabiatla temas halinde bulunuyor, keza yaşlı da bahçeye sahip oluyor. Bu evlerin yan bahçelerinden sokaklara taşan ağaç dalları ve çiçekler sokakları güzelleştiriyor. Bu model doğrusu hem İstanbul'u hem ileriki yıllarda oluşacak Türk şehirlerini kurtaracak bir proje.

Bugün İstanbul Belediyesi konut programına on katlı apartmanları alıyor. 75 sene içerisinde bazı şeylerin putlaştırılarak planlandığını düşünüyorum. Bugün putlaştırmaların İslâm cemaati içerisinde bu derece yaygın olarak taraftar toplaması son derece düşündürücü bir şey.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 50 bin toplu konut yapma çabaları da aslında bu yanılgıların bir devamı olarak görülebilir mi?

Doğrusu bu konuda sizinle hemfikirim.

Siz görüşüyorsunuz herhalde belediyeyle.

Görüşüyorum ama bu projeyi o programda öğrendim. O toplantıda konuşan arkadaş dedi ki: “Binanın temelleri atılıyor, inşa ediliyor, binaların cephe projesi sonradan yapılıyor.” Meselâ hızlı yapmak istiyorlar. Hızlı olmayı tek amaç diye kabul ettiğimiz an yine yanlış yapıyoruz. İyiyi ve çabuğu yan yana getirirseniz, meseleyi çeşitli boyutlarıyla, bütünlüğüyle ele alırsanız ancak o zaman şirki bertaraf etmiş oluyorsunuz. Doğrusu bütüncül düşünme, vahdaniyet inancının yansımasıdır. Düşünme sistematiğinde bunu kaybettiğimiz için yanılgıdan yanılgıya yuvarlanıyoruz.

Hayatı estetize etmekten söz ediyorsunuz yanılmıyorsam.

Bizi ve tüm dünyayı heyecanlandıran Osmanlı kültürüne sinmiş İslâmî değerler halkın içinde yaşamaya devam ediyor. Çözülme veya sapma aydın kesim içersinde. Ankara-Konya yoluna girdiğinizde sağ tarafta ODTÜ ormanının karşısındaki gecekonduların bir tek kusuru var: Pencerelerinin ölçüsü yanlış. Eğer orada bir fabrika doğru pencereler imal etse onlar harika Osmanlı evleri olacak. Evler arası münasebet orada hâlâ var, çünkü orada bizim koyduğumuz tepeden inme yanlış kurallar yok. Herkes komşusuyla beraber yaşayacağının idraki içerisinde komşusuna göre evini yerleştiriyor. Bir kere çevre sorumluluğumuzun idrakinde olarak davranmaya başlarsak ondan sonra bütün diğer kültürel gelişmelerin oluşmasını bekleyebiliriz. Bu çevre yıkıldığı için Türk kültür hayatının varlık bilincinin değişmesi ve oradan dünyaya katkıda bulunabilecek ürün geliştirme potansiyeli yok oldu. Şimdi yalnızca bir ağlama edebiyatıdır sürüp gidiyor. Biz şehirlerimizi doğru kurmanın kurallarını tesis eder ve kurmaya başlarsak o zaman bu bilgiyi edinmek her insan için kaçınılmaz bir zaruret haline gelecektir.

Örneklerini doğru koymak gerekir diyorsunuz.

Örneklerini ve standartlarını doğru koymak gerekir. Doğrusu Bakara Suresi belki Kur’an-ı Kerim’de en çarpıcı şekilde ikazlarla dolu olan suredir. Bana öyle geliyor ki, bir toplumun aklını başına toplamazsa hangi felaketlerlele karşı karşıya kalacağını anlatmak istemiş olmalıdır bu sure. Ataköy’deki toprağın basınca dayanma kabiliyetini ölçüp onun üzerine on beş katlı binaları koyanların meydana getirdikleri yapılar öyle inşa edilmiş ki! 7 şiddetinde bir

deprem olursa zemindeki sular ya yumuşak toprakları bir anda çamura dönüştürecek ve binalar çamurun içersine gömülecekler ya temelleri parçalanıp çökecek yahut da birbirleri üzerine devrilecek. Hiçbir tahkik, hiçbir kontrol yapılmadan tek katlı gecekonduların beş katlı apartmanlara dönüştürülmesi sonunda öyle bir depremin gecekondularda oturan beş milyon insanın hayatını tehlikeye sokacağını açıkça Türk halkına duyurmak lazım. Dikkatli, disiplinli ve doğru bilgiyle hareket eden Japonya'da verdiği tahribatın çok fazlasını yapar böyle bir deprem bizde. 1250 senesinde, 280 bin nüfuslu Ahlat şehri bir depremle tamamen yok oluyor. Bugün İstanbul nüfusunun yarısının bir depremde yok olma tehlikesi var; bu tehlikeyi ikaz etmeyenler, tehlikenin büyümesine sebep olanlar bu depremde ölme ihtimali olan milyonlarca insanın katilleri olacaklardır.

İKİNCİ BÖLÜM / OSMANLI ÇÖZÜMLEMESİNDEN POSTMODERNİZME

İSLÂM ŞEHRİ VE POSTMODERNİZM

"İslâm şehri insanlık tarihinin
en müstesna ürünüdür"[9]

SÖYLEŞİ: MUSTAFA ARMAĞAN

Konuşmamıza isterseniz teorik bir çerçeveden başlayalım. İslâm şehrini Batı ve diğer Doğu şehirlerinden ayırt eden özellikler nelerdir?

İnsanlık tarihinin çok müstesna bir ürünüdür İslâm şehri. Bu şehri iki özelliğiyle algılamak mümkün. Biri, hâkim iradenin görünür olmaması, ikincisi de kendiliğinden oluşmuş bir güzellik olması. Bir birlik içinde görünür olan iki ifadenin bir toplumu, bir şehri yönetirken iki temel varlık realitesini gözden uzak tutmamak üzere girişilmiş teşebbüsler sonucunda vücuda gelmiş olmasıdır. Meselâ Pekin'de bütün şehir birbirine paralel ve birbirine dik yollardan oluşur; merkezî bir irade, her şeyi bir kerede belirlemiş durumdadır.

Klasik Pekin'den bahsediyorsunuz...

Evet klasik Pekin'den, tarihî Pekin'den. Orada yine de insanlara bir hürriyet alanı bırakılmış. Bütün sokaklar iki duvarın arasında

oluşuyor. Bahçe duvarları insan yüksekliğinde, her evin bahçe duvarında bir kapısı var. Bu duvarlar beyaza boyalı, üzerinde siyahî renkler var. Kapıdan içeri girince bahçe denilen bir alanla karşılaşıyorsunuz. İlerliyorsunuz, zaman zaman merdivenlerle iniyorsunuz ve bahçeye ulaşıyorsunuz. Bahçenin ortasından geçen bir yol var, misafir odası orada. Salondan sonra da yatak odaları ve mutfak gibi birimler karşınıza çıkıyor. Sokakta olduğu gibi evleri de bir duvar ayırıyor. Binalar bu duvara hiç değmiyorlar ama 1-1,5 metre mesafede bulunuyorlar. Hepsi de tek katlı. Bu tek katlı yapıların çatıları siyah ve kırmızı kiremitle örtülü. Bir cennet; fakat insanlar evlerini yapmak için, şehri ve yolları düzenleyen merkezî bir iradeye tâbi oluyor. Bunun içerisinde her aile evini biraz daha küçük yahut biraz daha büyük inşa etmek imkânına sahip.

Halbuki Osmanlı şehrinde evvela yollar, Pekin'deki gibi mutlak bir iradenin ürünü değildi. Fakat ortak bir karar görünüyordu. Topoğrafya da önemli. Pekin'de, topoğrafyanın şehir şeması üzerinde oynadığı hiçbir rol yok. Şehrin merkezî aksının nihayetinde imparator sarayı var, yani her şey imparator sarayının meydana getirdiği istikamette teşekkül ediyor. Halbuki Osmanlı şehrinde, İstanbul'da veya başka herhangi bir Müslüman şehrinde idarî organın bu şekilde, çerçeveyi belirleyecek bir iradeyi yönlendirme tavrı mevcut değil. Kendisini de böyle konumlandırmıyor. Burada, "Osmanlı şehrinde düzenleyici olan ne var?" sorusu akla geliyor. Düzenleyici etkenlerden bir tanesi, şehrin üzerine kurulacağı arazi parçasının özelliklerinin nazar-ı itibara alınmasıdır. Şehir yamaca yerleştirilmişse rahat bir yürüyüşle tırmanmak için bazen paralel, bazen dik, bazen yavaş yavaş yürünen yollardan oluşan bir yol ağı meydana getirilmiştir.

Tabiata uyum öne çıkıyor, değil mi?

Evet tabiata, yani şehrin üzerinde kurulduğu, varolan gerçeğin icaplarına uyum. Orada bir irade yatıyorsa, tabiata biçim veren o ilâhî iradeye kayıtsız şartsız uyum gündeme geliyor. Pekin'de bütün evler imparatorluk sarayının istikametinde meydana getirilirken, Osmanlı şehirlerinde her ev, kendi istikametine bakıyor. Her ev, üzerine yerleştiği parselin özelliklerine göre yer alıyor. Hatta şehrin oluşumunda daha evvel yapılmış ne varsa, o sürecin geçtiği son noktada mevcut sirkülasyonun durumu da nazar-ı itibara alınıyor ve

ev ona göre yerleştiriliyor. Evin buna göre yerleşmesine imkân veren ilk karar, yamaca doğru çıkan yolların çok kolaylıkla birbirine paralel olmayan yollar olması. Yollar arasındaki yapı adaları dikdörtgen, muntazam yollar olmuyor, yani bir emredici hâkim iradenin, topoğrafyanın şartlarına karşı çıkışıyla meydana gelmiş bir çözüm değil, aksine o irade burada tamamen kenara çekiliyor, fakat varlığın yaradılışından gelen özellikler ne ise onlara uyularak bir yol şebekesi ortaya çıkarılıyor. İki, üç, hatta dört yolun arasında kalan yapı bu durumda her parçasında farklı özellikler taşıyan parseller meydana getirilmesine imkân veriyor. Pekin'de yapı adalarının bazıları biraz güçlü olduğundan, orada bütün parseller daha küçük, enleri, derinlikleri daha az olabilirken, burada yapı adası içerisinde her parsel diğerinden farklı olabiliyor. Bu yapı adası içerisinde daha küçük ve daha büyük parseller, daha büyük baha eder demek oluyor ve daha büyük bahçeler de arkalarındaki daha küçük parsellerin bakacağı yeşilliklerin miktarını arttırmaya imkân veriyor. Kısaca Pekin'de, insan kendisine tahsis edilen bahçenin ölçeğinde tabiatla temasa geçebilirken, Osmanlı şehirlerinde çevredeki büyük evin büyük bahçesi, daha küçük evin tabiat ufkunun manzarasında güzel bir ağacı, çiçeği görme imkânını genişletiyor.

Ayrıca bu mahallelerde yollar ayrıldığı ve dikdörtgen oldukları için, parsellerin kendileri de dikdörtgen olmalıdır. Pekin'de her ev imparator sarayının açısına paralel yahut dik olmak mecburiyetinde iken burada zevk için tayin edilmiş bir yön yok. Sokak istikameti var, parsel sınırı her zaman sokak istikametine çıkmıyor, komşusunun binası yolun istikametinde bulunuyor, yolun istikametinde değişme olduğu için biraz sonraki değişmeye göre yerleştirilmiş bulunabiliyor. Dolayısıyla insan, sınırı böyle bir dikdörtgen olmayan parsel içerisine evini yerleştirmek için karar vermek, tercihte bulunmak mecburiyetinde kalıyor. Ciddi sorunları göğüslemekle yükümlü hale geliyor ve evi için komşunun hakkını, manzarasını koruyan, kendisi ve komşusu için uygun güneş ve manzara istikametinde bir ev yerleştiriyor. Kırsal alanlarda bütün dünya kültürlerinde parseller çok büyük olduğu için adam evini iki dönümlük bir arsanın içerisine koyduğu zaman asla böyle bir muhasebe sorunuyla karşı karşıya gelmiyor. Şehir yoğunluğu içerisinde bu gündeme geldiğinde

insanlar, komşularıyla, toplumun diğer birimleriyle fizikî mesafeleri sosyal mesafeler düzeninde kurup inşa ediyorlar.

Ortaçağ Avrupa şehirleri de böyle. Oldukça kararsız şehirler bunlar. Kale içerisinde birbirlerinin içine girmeye mecbur oluyor, komşuyla münasebetini düzenlemek zorunda kalıyorlar. Bu bakımdan Osmanlı şehrinin büyük kesimi son derece önemli bir çözümleme ihtiva ediyor. Burada yalnız ferdî iradenin nasıl ortaya çıkabildiğini, toplumun nasıl olup da evi meydana getirdiğini kısmen görebiliyoruz. Fakat bir başka husus daha var; burada esas itibariyle ferdî irade ön planda. Bu iradenin yapıların hepsinde mimarîye yansımasında evrensel değerler sisteminin tezahürleri, en büyük standartlar üzerinden gerçekleştiriliyor. En fakir insanın elinde bu gerçekleşme ne kadar düzenli oluyorsa, en zengin insanın elinde de o kadar düzenli oluyor. Özetle evlerin mimarî kültür düzeni kemiyet farkında kalıyor.

Bir başka önemli konu da köy evleri herhalde...

BM şimdilerde köylerle ilgilenmekten söz ediyor. Bu mimarî kalite geçmişte köylerde de, şehirde nasılsa aynı vasıflarla tezahür ediyordu.

Karadeniz köylerinde bunun örneklerini görüyoruz.

Karadeniz köylerinde, Bursa civarındaki köylerde görüyoruz. Bodrum'un, Milas'ın köylerinde görüyoruz; müthiş yüksek bir kültür ürünü... Bu ürün, vücuda getirilmiş binalardan, evlerden teşekkül ediyor. Bu kendisine kâğıt verilip "bana ev yap" denilen bugünkü mimarın eliyle gerçekleştirilemeyecek bir şey.

Mamafih, Barok kültürü içerisinde Osmanlı yapı düzenine benzeyen bazı unsurlar var. Acaba Osmanlı etkisi mi oldu, diye sormak mümkün. Standart yapı elemanları evler meydana getiriliyor. Buna ait çeşitli iklim şartlarına sahip yerler için geliştirilmiş standart mimarî elemanlar var. Standart mimarî elemanların bölgeler-arası, bölgeler-üstü evrensel değerleri yansıttığını biliyoruz. Fakat teknolojik açıdan, iklim şartları açısından meydana gelen farklar bu evrensel değerleri de yok ediyor. Anadolu'da tamamen bazalttan yapılmış evler ne kadar İslâmî ise, Rusların yaptıkları İstanbul evleri de o kadar İslâmî, o kadar insan-ev münasebetlerinde ortak değerlerin ürünü olarak meydana getirilmiş oluyor. Evlerin biçim

ifadeleri keza aynı ortak değerlerin ürünü olarak ortaya çıkıyor. Evin üslubunu yapan parça-bütün ilişkisini, evin kısımlarını da yine aynı İslâmî özellik belirliyor. Bu, Osmanlı dünyasında ortaya çıkmış bir özellik. Ama Doğu kültürlerinde de benzer şekilde; hem çeşitlilik varoluyor, hem de farklılaşma.

Rönesans ve Roma şehirlerinde merkezî iradenin ürünü olarak meydana çıkıyor. Müteakip Avrupa şehir tasavvurunda olduğu gibi merkezî irade ve hareketli yol şebekeleri gündeme geliyor. Barok'un bir formaliteye sahip olduğunu unutmamak lâzım; meselâ Versailles bir Barok çağı eseridir, özgün bir formatik tavrın sonucudur. Rönesans'ın biçimciliği Barok'ta hareketli biçimciliğe dönüşüyor; Rönesans'ın kapalı, sınırlı mekân tasavvuru merkezî bir iradenin ürünü olurken, Barok'ta sonsuza açılan mekân tasavvuru haline geliyor.

Osmanlı çözümlemesi dediğiniz hareketli mekân tasavvuruyla bu hareketlilik arasında bir ilişki söz konusu mu?

Herhangi bir ilişki yok. Buna mukabil Barok ve Barok ertesi ürünlerde, Orta Avrupa şehirlerinde feodal yapının aristokratik olarak devam etmesine rağmen, merkezî irade mevcut değil. Bu muhtemelen şehircilikte Osmanlı dünyasına yakın olan Orta Avrupa Barok'unun bir özelliğidir. Büyük mimarî ölçeğinde bu etkinin varolduğunu söylemek kolay değil. Yani bu münasebete dair elimizde bir delil yok. Osmanlı etkisinin oraya ulaşmış olması ihtimali çok kuvvetli.

Bir başka etkiden söz etmek isterim. 16. asırda bütün Batı Avrupa'da Venedik üslubu değil, Yunan üslubu hâkim. Bu üslûp, Rumî ve Hatayî gibi Osmanlı tezyinat unsurlarını ihtiva ediyor. Bu üslûp Venedik vasıtasıyla alınmaya devam ediliyor. Venedik'te evvela Osmanlı etkisiyle üslûp değişiyor ve oradan Batı Avrupa'ya yayıldığı için de Batı Avrupa'da adı 'Venedik üslubu' olarak kalıyor. Süslemelerde, tahta işlerinde, bütün bir 16. asra, 17. asrın ortasına kadar hâkim üslûp oluyor. Kısacası Osmanlı mirasının Orta Avrupa şehirlerinde etkisi olması çok muhtemel.

Bahsettiğiniz Osmanlı şehir modelinin teşekkül ettiği dönem hangisi? Bugün son örneklerini gördüğümüz Osmanlı evleri 19.

yüzyıl, en fazla 18. yüzyıldan kalıp da restore edilmiş evler. Bu şehir modelinin başlangıcı nereye dayanıyor? Yani İstanbul öncesindeki Anadolu şehirlerinde bir Osmanlı şehircilik modeli yürürlükte miydi?

Bursa'da Fatih'in içerisinde doğduğu söylenen bir ev var. Bugün hiçbiri mevcut olmayan Edirne evleri var. Resimlerden, fotoğraflardan Edirne evlerini gözleyebiliyoruz. Sonra çok büyük kıymeti olan İstanbul'la ilgili resimler var. Bu ilk fotoğrafçıların fotoğraflarında, mimarî özellikleri aynen devam ettiren evlerden oluşan Tophane sırtındaki bir mahalleyi görüyoruz. Yahut Melling'in çizdiği Galata'dan Sarayburnu'na doğru gravürler var. Bunlarda eski şehir dokusunu görüyoruz. Bu dokunun bazı kısımlarının, İstanbul'un özelliği kaybolmamış mahallelerinde yaşadığını biliyorum. Robertson'un 1830'larda elle çekilen fotoğrafları var. O fotoğraflar Melling'in gravürlerinin hayal mahsulü değil, gerçek olduğunu kanıtlıyor. Bursa'da Fatih'in doğduğu söylenen evin bir benzeri, o evden hemen 100-150 metre kadar ötede duruyordu 1950'lerde. Benzer bir başka ev Mudanya'da duruyor sanırım. Mudanya'daki evin daha eski olduğu tahmin ediliyor. Bunun yanında Kayseri'deki evler var. İlk Anadolu-Türk evlerinin örneklerini Kayseri'de bulmak mümkün.

Biliyoruz ki 'oda' kelimesi 'otağ'dan geliyor. Bu, odanın Bizans'la ilgili olduğu hususundaki masalların yanlışlığını da açıkça ortaya koyuyor. Otağ iki odadan oluşuyor, sonra bunların arasında 'hayat' denilen alan yer alıyor ve ön tarafta bunları birleştiren yer asırlarca örtük olarak kalıyor. Sonra bir zenginleşme ve sosyal değişme sonunda özelliklerini muhafaza ederek yerden yukarıya doğru çıkıyor. Daha sonra bu odalara iki oda daha ekleniyor, bazen bir tanesi ekleniyor öbürü eklenmiyor, daha da zenginleştiği zaman bu odalar damsız birimler olarak bir tarafta 3 oda, diğer tarafta 2 oda haline geliyorlar ama otağ varlığını muhafaza ediyor. Mahremiyet, evde bahçenin sokaktan ayrılmasıyla teşekkül ediyor. Zemin katın büyük duvarı sokağı bahçeden ayırıyor. Selamlık odası özel bir yere yerleştiriliyor ve selamlığın girişi ayrı olabiliyor. Harem, mahrem alan olarak selamlık bahçesinden ayrı bir bahçeye sahip olabiliyor; bütün bunlar zenginleşme ve hayatın farklı yaklaşımlarla teşkilatlanmasıyla ortaya çıkan unsurlar.

Odaların çoğalmasından bahsederken insanın aklına Topkapı Sarayı geliyor. Zamana ve ihtiyaca göre eklenen odalarla büyüyor bu saray...

Her hükümdar gelip kendisine mahsus bir otağ yapıyor. Böylece zaman içerisinde teşekkül eden ve bir defada her şeyiyle kurulmuş olmayan bir saray odaları grubuyla karşı karşıya geliyoruz.

Burada son dönem saray mimarlarından Serkis Balyan'ın Kuzguncuk'ta kendisi için yaptığı evi hatırlıyorum. Tipik bir Osmanlı eviydi. Çok müthiş, çok önemli bir husus bu. Osmanlı dünyasına, merkezî iradenin Batı'dan etkilenmiş merkeziyetçi tavrı hâkim olunca, ferdî telakkilerinden farklı binalar, saraylar meydana getiriyor, fakat kendi dünyası Ermeni olmasına, Ortodoks olmasına rağmen tam bir İslâmî çözümleme getirip kendisi için ev yaptığında ise, tam bir Osmanlı evi yapıyor.

Muhalefet şerhini düşüyor yani...

Dolmabahçe Sarayı'na, Beylerbeyi Sarayı'na kendi muhalefet şerhini düşmüş oluyor. Balyan ailesinin evinin fotoğrafları var elimizde; Sedad Hakkı Eldem'in *Boğaziçi Anıları* kitabında fotoğrafları var. Zamanla eskidi, yıkıldı. İçerisinde yakın zamanlara kadar torunları oturuyorlardı.

Diğer İslâm şehirleriyle Osmanlı şehirleri arasında benzeşen, ayrışan noktalar konusunu yeterince konuşmadık sanıyorum.

Bir kere bölge ve iklim şartlarının getirdiği farklılıklar var. İstanbul'da cumbalı evler görüyoruz. Evlerin cumbaları, ev hanımının sokaktan çocuğunu gözlemesine imkân veriyor. İnsanlar günümüzde evin, çarşıya bakan bir tek cephesi varsa yalnız o cephe istikametinden yola bakabiliyorlar. Halbuki Osmanlı şehirlerinde, karşıdaki evin bahçesinden manzaraya doğru, sağ tarafta da meselâ camilere, minarelere doğru bakmak gibi, insanın çeşitli istikametlere yönelmesini mümkün kılan bir yapılanma var. Cumbalar yazın çok sıcak havalarda insanları güneşten koruyor. Fakat çok sıcak iklimlerde insanların güneşten korunma isteği çok büyük bir ihtiyaç olarak ortaya çıkıyor. O zaman sokaklar daralıyor, binalar yükseliyor, binanın yüksek olması gölgeyi temin ediyor. Aynı zamanda bina içerisinde bir kattan yukarıya doğru hava hareketleriyle binaların

serinletilmesine imkân sağlanıyor. Bu serinleme ihtiyacı soğuk ve ılıman iklimlerde söz konusu değil; bu iklimlerde yalnızca havanın bir taraftan girip öbür taraftan çıkmasına imkân veren, iki taraflı penceresi olan odalar yapmak kâfi gelirken, güneye inildiği zaman bu şartlar değişiyor. Dolayısıyla mimarî pratik, fonksiyonel temellere uyularak meydana getiriliyor. Topoğrafyaya uyarak nasıl evlerin yerleri, konumları, biçimleri değişiyorsa güneye, çorak iklim ortamlarına doğru gidildiği zaman da bu iklimlerin farklı şartlarına uyuluyor ancak üslûp özellikleri yine aynı kalıyor. Üslupta değişme olmuyor, yine mahremiyet fikri gündemde kalıyor, yine insanların farklı istikametlere bakabilme hakları köyün mimarîsi içerisinde gündemde bulunuyor, yine tevazu, çekingenlik, zühdün bir araya gelmesi, yine parça-bütün ilişkisinde aynı kurallar, dünyayı meydana getiren her birimin şahsiyetinin korunması gibi fikirler var... Bütün bunlar aslında İslâm dünyasındaki ortak değerler, fakat çeşitli veçheleriyle, farklılaşan açılımlarıyla gündeme getiriliyor. Yine tabiat kaçınılmaz bir şekilde hepsinde varlığını sürdürüyor.

Burada bir sanat eseri oluşuyor; temel inançlarla, onun biçime, sanat eserine yansımaları, tevhid inancının bir tezahürü olarak en varlıklı insanla en fakir insanın bilincinde eşit düzeyde etkili oluyor. İslâmî şehir, İslâmî inanç dolayısıyla fakir insana da en büyük sanat eserinin vasıflarına sahip mimarîyi ulaştırmayı esas sayıyor.

Kamusal alana gelirsek... Bunu biraz da Pekin örneğiyle bağlantılı olarak söylüyorum; burada da cami, külliye en yüksek yerler olarak karşımıza çıkıyor.

Tam o noktaya gelmek istiyordum. Biraz evvel ‘topoğrafyaya dayalı olarak mahalle ve sokaklar oluşuyor’ demiştim. Bu oluşum esnasında topoğrafyanın en seçkin noktasına kamusal alan yerleştiriliyor; cami, mektep, medrese, imaret, hamam vs. Bunlar topoğrafyanın en seçkin yerlerine yerleştiriliyor ve değişmeyecek yapılar olarak meydana getiriliyor. Bu önemli bir şey. Çünkü değişmeyecek binalar, devam edecek bir erdemin, ilâhî irşadın içerisinde öğrenildiği ve icaplarının yerine getirildiği yapılar olarak var oluyor. Dolayısıyla en başta işaret ettiğim planlama ile plansızlık gibi gözüken şey, bir taraftan odak noktalarının oluşturulmasıyla oluşum sürecinin tevazuuna rağmen, onun oluşum süreci esnasında

değişmeyen üslûp özelliklerini devam ettiren ve değişmeye, anlaşmaya imkân veren standartlar düzeni. Bu özelliklerin gerçekleştiği en önemli noktalardan bir tanesi, varlığın yapısındaki karşıtlıkların aşılması; yani insan ve şeytanın karşıtlığı... Şeytanın ilâhî iradeye karşı gelmesi örneğinde görüldüğü gibi, varlığın yapısındaki değişen ve değişmeyen hususların birlikteliği. Peygamber Efendimiz'e ilk ayetler inzal olduğu sabah onu ağlamaya sevk eden ayet-i kerimenin hikmetinde olduğu gibi, her gün güneş doğuyor ve batıyor, nesillerin sürekli birbirini takip etmelerine rağmen her gündüzü gecenin, her geceyi gündüzün takip etmesine rağmen değişmeyen şey, onun varlığı oluyor. Âdeta kâinatın yapısındaki bu devamlılık ve değişme, bunların varlığı gibi iç içe kurulmuş şehirler ve düzen ile kalıcı olanla değişmezliği birleştirerek sonsuz güzelliği ortaya çıkartıyor.

Bir bakıma değişmenin anlamlı olabilmesi için değişmeyen bir şeylerin olabilmesi gerekir. Her şey değiştiğinde değişme de anlamını kaybediyor.

Dolayısıyla kaos oluyor. Kaos yerine müthiş bir düzen geliyor ama müthiş bir değişme içerisinde.

Bu anlamda oryantalistlerin "Doğu değişmemiştir, taşlaşmıştır, tarihi yoktur" iddiaları da boşlukta kalıyor.

Bu, Batılıların varlık görüşleriyle, özellikle Rönesans sonrası Batı yaklaşımlarıyla anlaşılması çok zor bir mesele. Yalnız görenlerin hayran olmalarına çok rahatlıkla imkân veren bir hadise olarak karşımıza çıkıyor. Şimdi mahallenin merkezindeki değişmeyen odak noktası yanında müşterek odak noktaları da, değişmeyen daha büyük bir iradenin, şehir iradesinin ürünü olarak ulu camilerle, selâtin camileriyle kendi durumlarını belli ediyorlar; tabiî bütün bunların içerisinde dünyayı güzelleştirme sorumluluğu, o sorumluluk duygusundan doğan dünyayı güzelleştirme iradesi müthiş bir güçle ortaya çıkıyor. Bu irade göz önünde tutulmazsa Sultanahmet'in niçin dört tarafından, Süleymaniye'nin niçin iki tarafından yarım kubbeli olarak yapıldığını anlamak ve izah etmek mümkün değildir. Batılı sanat tarihçileri ve maalesef onların peşinden giden Türk mimarî

tarihçilerinin “ortada bir tek kubbe olduğu zaman o eser mükemmeldir” gibi tipik bir değerlendirme yanlışları var.

Halbuki, meselâ Üsküdar Mihrimah Sultan Camii’nde, üç tarafında yarım kubbelerle esas kubbe, caminin üzerine konulduğu noktanın icaplarının yerine getirilme iradesinden neş’et ediyor. Bir kere kubbenin üzerine oturduğu kaide, dikdörtgen biçimli. Kubbenin mihrap tarafı dikdörtgeni meydana getiren yarım kubbelerle desteklenmesine karşılık, kubbenin itme güçleri değişmeden burada duvarlar kalınlaştırılarak karşılanıyor. O tarafta duvar kalınlaşınca kubbenin üzerine oturduğu kaide, kare değil, dikdörtgen oluşuyor, yani denize doğru ilerleyen bir biçim kazanıyor. Bu, deniz tarafındaki iki köşe ayağında kendisini gösteriyor. İki köşe ayağının sağ ve sol tarafındakilerin boyları uzun, deniz tarafındakilerin boyları daha kısa, yani denize doğru ilerleyen iki biçim oluşuyor. Kubbe de bu durumda kaidenin tam ortasına değil, geriye doğru oturuyor. Öte yandan ön taraftaki medreseyle caminin kıble istikameti farklı; medrese tam kıble istikametinde değil; hafif yana dönük. Yani cami tarafında, camiye yakın, öbür tarafta açı yönü değişik. O zaman medresenin konumuna göre cami, cephesiyle resmen dönmüş gözüküyor. İlginç olan bir husus, iki minareden medrese tarafındaki minare daha kalın, dolayısıyla öbür minare bu kalın minare etrafında bir dönme etkisi uyandırıyor. Şimdi bir yapı zemine tamamen basıyorsa, zemine bastığını görüyorsanız, onun yerinden kıpırdandığı etkisi oluşmaz üzerinizde. Burada deniz tarafındaki saçaklar yapının zeminle alâkasını kesiyor. Saçağın üzerinde kubbe ve kaide kısmı havadaymış gibi duruyor ve o zaman dönme ifadesi gerçek bir anlam kazanıyor.

Saçaklar o devre ait değil bildiğimiz kadarıyla. Ancak bu durumda son derece isabetle yerleştirilmiş, ilaveler binanın tasarım amacına çok uygun düşmüş.

Saçaklar bildiğimiz kadarıyla bir asır sonra yapılmış ve son derece isabetli olarak yerleştirilmişler. Muhtemelen Mimar Sinan, camiyi yaptığı zaman son cemaat yeri kemerleriyle bu teşhisi yapmış bulunuyordu. Ama bir asır sonra saçakları ilave edenler, Sinan’ın fark ettiği bu özelliği çok daha güçlü bir hale getirerek müthiş ileriye götürmüş bulunuyorlar.

Medresenin hafifçe dönüyor olması meselesini biraz daha açabilir misiniz?

Aynı istikamette olsalardı herhangi bir hareket olmayacaktı. Deniz tarafından bakıldığında medrese tarafına doğru biraz dönüyor gibi görünüyorsa, o zaman dönme ifadesini satıhların farklılaşmasından anlıyorsunuz. Sonra hareket ifadesinin kubbenin altındaki kaidenin aynı derecede olmamasından dolayı kıpırdama hareketi olması gerek, diyorsunuz. Sonra bu kitlenin altının tamamen boşalması, buna mukabil medresenin kaidesinin açıkça gözükmesi, medresenin zemine bağlı oluşunu görüyoruz. Gayrimaddî bir boşluk üzerinde yükseliyor, o zaman onun dönme imkânını fark ediyorsunuz. Velhasıl müthiş bir hareket ifadesinin zarafetle, derinlikle dile getirilmesini görüyoruz Mihrimah Camii'nde.

Caminin arkasındaki evlerin pencereleri camiyi daha büyük hale getirmek için daha küçük tasarlanmış. Bir bağıntılı değerler sistemi, hareketlilik de bir bağıntılı hareketlilik düzeni... Buna göre ahşap evler bilfiil maddî olarak hareketli, yani açık yapılar. Yerlerinde dururken bir sürecin bir safhasını teşkil eden evler, geçici malzemeyle yapılmış yapılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük fikriyatının en yoğun şekilde oluştuğu İstanbul'da, Balkanlarda evler geçici malzemeyle yapılıyor ama o geçici malzeme öyle ki, aile hayatının yapısında değişiklik olmuşsa, evin yanına bir oda eklemek istiyor veya ev kendi içerisinde bölünebiliyor, ev yıkılsa bile parçaları tekrar kullanılabiliyor, böylece devam edebilir bir dünyanın, oluşum halinde genel ritme uyması sağlanmış oluyor.

Sultanahmet Camii'nin kubbe sistemiyle Süleymaniye'nin kubbe sisteminin farklı topoğrafyalarda bulunmalarıyla alâkalı olduğu doğru mudur?

Ayasofya'da durağan bir merkezin bir kubbeli karakterine karşılık, dış cephe ile içerideki hava arasında büyük bir fark söz konusu. Sultanahmet Camii ise yarımadanın nihâyetinde, bir merkezî kompleks etrafında dört yarım kubbeyle oluşturulmuş. Bu haliyle hem dışından, hem içinden tam merkezî bir yapı niteliğini taşımakta. Buna mukabil Süleymaniye'nin cephe unsuru topoğrafya yanında uzayan Haliç'e hâkim. Bu topoğrafyada yapılacak bir yapı

manzumesi, uzayan Haliç'e uymalıydı. Yalnız mihrap ve giriş tarafında iki kubbe birleştiriliyor, minareler de buna göre son cemaat yerinin dört tarafında yer alıyor. Üstelik Sultanahmet'te de, Süleymaniye'de de kubbeden avluya doğru gidilirken minareler kısalıyor. O zaman yapı, Haliç'in uzaması gibi bir uzamaya tekâbül ediyor. Böylece Mihrimah Sultan, Sultanahmet ve Süleymaniye camileri kendi başlarına varolan güzellikler olarak değil, topoğrafyanın, dünyanın biçimini, güzelliğini, aslî özelliklerini daha da yücelten yapılar olarak varoluyor. Bu, katedrallerin herhangi birisi için söz konusu olamayacak bir yaklaşımdır. Batı dünyasında gündemde olmayacak bir konudur. Orada yapılan şey, kendisiyle var ve güzel. Burada ise varolan dünyanın hususiyetlerine yönelik bir çözümlemeye güzel örnekler sunulması söz konusu.

İslâm şehirlerinde çarşılar, alışveriş merkezleri de önemli bir yer tutuyor değil mi?

Mahalle kendi içerisinde bir yaşama birimi olduğu için mahallenin ihtiyacı olan her şey orada karşılanıyor: Evlerin tamiri için marangoz, ayakkabı tamircisi, bir de kıraathane tabiî. Kıraathane olmazsa olmuyor; aslında bir kitaplık odası, daha sonra caminin, hamamın yanında kahvehaneye dönüşüyor. Kıraathaneden, marangoz dükkânından yahut bakkaldan gelen gelir çok farklı şeyler. Mahalleye ait müesseselerde buranın geliriyle bütün mahallenin işleri, mahallelinin verdiği kararlarla mahalleli tarafından yapılıyor, çarşılar ise mahallenin ötesinde şehrin varlığıyla oluşan ticarî faaliyetlerin içerisinde cereyan ettiği yerler. Bugün biliyoruz ki, bir şehrin %80-85'i konut alanlarından, %15-20'si de iş alanlarından teşekkül ediyor. Ancak iş alanları şehir varlığı sayesinde oluşan ticarî faaliyetlerin hepsini üzerinde topladığı için burada çok büyük gayrimenkul değerler oluşuyor; gayrimenkul değerler ve yapı değerlerinin ötesinde, pazarın oluşmasından doğan değerler satış değerine ilave ediliyor. 'Peştemallık' denilen değerler o kadar yüksek oluyor ki, şehirlerde gayrimenkul değerinin %85'i bu noktada teşekkül ediyor. Bu, şehir varolduğu için oluşan bir artı değer. Bu artı değeri Osmanlılar vakıflara mal ediyorlar. Bunların vakıflara mal edilmesi, çarşıların, hanların, kervansarayların inşaat hakkının ve buradan doğan kârların vakıflara verilmesiyle oluşuyor.

İktisadî açıdan büyük bir mücadeleyi de önlüyor aynı zamanda.

İktisadî ve sosyal, hatta politik yozlaşmaları da önlüyor. Uzun seneler biz Türkiye'de bu merkezlerin artı değerlerinin belediyelere ait olması gerektiğini düşündük. Fakat Osmanlı vakıflarına ait olmasıyla belediyelere ait olması arasındaki farkı ancak bir süre sonra fark ettik. Belediyeye ait olursa, seçilen belediye reisi daha sonra tekrar seçilmek için bu artı değeri kendi amaçlarına yönelik olarak kullanabilecekti. Şehri meydana getiren toplam gayrimenkul değerinin %85'i iş merkezlerinde teşekkül edince buradan doğan artı değer gayrimenkulün yapı değeri değil, çarşının varlığından oluşan artı değer. Osmanlı şehrinde gayrimenkuller vakıflara mal ediliyor. Vakıflar da şehrin sağlık, eğitim, sosyal yardımlaşma ve başka vakıf kuruluşlarıyla bağlantılı olarak hizmet veriyorlar. Böylece şehrin, şehirlinin varlığından doğan artı değeri, tekrar şehirliye boşaltmış oluyorlar.

Şahıs eline geçmeden tabiî...

Şahıs eline, herhangi bir idarî gücün eline geçmeden, doğrudan doğruya vakıflar vasıtasıyla şehre ve şehirliye intikal ettiriliyor. Bu çok ehemmiyetli bir şey. Nasıl mahallede her aile bu şartlar altında kendisine ev yaparken güzel bir ev yapmaktan başka bir maksada yönelmiyorsa, altyapı buna müsaade etmiyorsa, 'Ev yapıp satayım da para kazanayım, çok kârlı olsun, daha çok kazanayım, kiraya vereyim, daha çok kazanayım' gibi amaçlar tamamen gündem dışına atılıyorsa, merkezî alanda teşekkül eden artı değerin ele geçirilmesi için toplumda herhangi bir yönelişin de önü kesilmiş bulunuyor. Bu artı değeri ne şahıslar kendi amaçları için kullanabiliyor, ne devlet yahut bugün mahallî idare dediğimiz organizasyon kendi kararıyla başka bir alanda kullanmak imkânına sahip olabiliyor. Biz bu artı değerin, bugün olduğu gibi şahıslara devrinin, toplumun ve şehirlerin ahlâkî çöküşüne sebep olduğunu fark etmiştik. Dolayısıyla bu artı değerin mahallî idarelere, topluma mal edilmesini düşünmüştük. Fakat bir süre sonra fark ettik ki, bu değer politik kadroların eline geçerse, onlar bu değeri hâkimiyetini sürdürmek için bir alet olarak kullanabilir ve bu yolla da, şehrin ve şehirlinin varlığından oluşan artı değer şehirliye geri dönmez, sadece belirli bir politik zümrenin menfaatine kullanılır.

Bu yapılar bozulduğu için vakıflara ait olsalar da aynı sonuç doğmayacak mı?

Tabiî bugünkü vakıflar o vakıflar değil, ama doğrusu yeni şehirler inşa etmek söz konusu olursa Türkiye'de bu artı değerin bu modelde varolan esaslarla kullanılmasını temin edecek yolları tekrar tesis etmek bir vazife olacaktır. Şehrin çökmesi vahim bir hadise, fakat toplumun ahlâkî yapısının çökmesi daha da vahim. Bunun fertler tarafından kullanılması neredeyse şehir halkının herkesi çok namuslu addedip, altınlarını kapılarının önünde bırakmalarına benziyor. Bu paralar herhangi bir şekilde muhafaza altına alınmazsa bir gece birisi kapının önüne bırakılan paradan bir miktar alıp gider, ertesi gün bir başkası alıp gitmeye başlar ve bu yağma düzeni her türlü güveni, ahlâkî münasebeti, insanların birbirlerine saygısını ve güvenlerini yok edecek bir toplumsal çöküntüye varır. Bugün Türkiye maalesef böyle bir durumda bulunuyor. İstanbul da bunun en parlak örneklerinden biri.

Burada İstanbul'la ilgili olarak bir hususa daha işaret etmek isterim. İstanbul, Osmanlılar zamanında bugünkü anlamda yekpare bir büyük şehir değil, bir şehirler manzumesiydi.

Topoğrafyası da zaten buna hiç müsait değil.

Evet, bir kere topoğrafyası müsaade etmiyordu. Ama Haliç buna müsaade etmediği için Fatih kalkıp, şehri Theodoros'un kurduğu yerden alıp yarımadayla Küçük Çekmece arasında Paris gibi yekpare bir şehir haline dönüştürebilirdi. Bu yapılmadı. Topoğrafyanın verdiği bu imkândan yararlanarak İstanbul yarımadası, Eyüp Sultan gibi mukaddes bir mevkide, bir ziyaretgâh etrafında bir şehir, Galata'da ticaret şehri, Üsküdar'da imalat merkezi ve bunun dışında bir sürü bağımsız tarım ve küçük el sanatlarına dayalı yerleşmeler, köyler oluşturuldu. Bu tam bir metropol yapısını andırıyor. Böylece İstanbul'un topoğrafyası, Osmanlı mekân idrakinin bir yansıması olduğunu gösteriyor. Sanat eserinde bu mekân tasavvurunu biliyoruz. Mekânın sonsuzluğunu idrak edecek bir şekilde mimarînin düzenlenmesi esas olduğu gibi, şehir de sonsuz mekân idrakine can verecek, aralarında insanların hareket ettiği, birinden öbürüne gittiği sonsuzluk içerisinde şahsiyeti olan varlıklardan kurulmuş bulunuyor.

Böyle bir yapıyı, çağımızda MIT'de bir teorisyen; Kevin Lynch, galaksi, yıldız kümesi tipi şehirleşme kavramını üretiyor. O da ilginç. Alman şehirleşmesi bir miktar da Alman birliğinin oluşmasından sonra, 19. yüzyılda Alman federasyonunun birbirinden bağımsız prensliklerin bir araya gelmesiyle oluşan devlette birimlerin bağımsızlığının korunması gibi, gelişen metropoller de evvelce varolan birimlerin şahsiyetleri korunarak geliştiriliyor.

Doğrusu bundan çok evvel galaksi biçimindeki hem birbirinden bağımsız, hem birbirlerine kültürel, sosyal ve iktisadî olarak bağımlı metropol yapısı Osmanlı dünyasında varken, Almanya'da cereyan eden hadisenin Osmanlı örneğiyle bir paralellik kurması, ikisinin birbirinden habersiz olaylar olmadığına işaret ediyor olabilir. Birbirlerinden etkilendiler mi? Etkilenmediler mi? Etkilendilerse nasıl etkilendiler? Bunlara ait hiçbir vesika bilmiyoruz ama meselâ Dostoyevski'nin "Osmanlıların atları ve insanları terbiye etme yönündeki mükemmeliyetine erişmedikçe onlara karşı durmamıza imkân yok" şeklindeki sözleri söylemesinde olduğu gibi, Osmanlıların insanları diğer toplumlardan çok daha başarılı bir şekilde eğittiği bir Rus yazar tarafından biliniyorsa, şehrin yapısı hakkında da benzer bir şehirleşme yapısı meydana getirmiş bir Orta Avrupa ülkesinin Osmanlıdan haberdar olmama ihtimali yok. Mesela geçenlerde *Zaman* gazetesinde bir Fransız şairden söz ediliyordu. Çok genç yaşta vefat etmiş. 16 yaşında müthiş bir şiir yazmış, 6-7 dil biliyormuş ve çok zengin bir ailenin mensubuymuş. Osmanlıcayı öğrenmek için hoca aramışlar, bulamamışlar, sonunda kendisi öğrenmiş. Yazdığı müthiş bir şiir var. İşte, Gerard de Nerval'in Osmanlı dünyasıyla ilgisinin böyle bir genç insanı Osmanlıca şiir yazmaya (aruz vezniyle, müthiş bir şey hakikaten yazdığı şiir) sevk etmesi ve bütün resim sanatında Osmanlı dünyasının Fransız resmini etkilemesi gibi örnekler mevcut.

Victor Hugo'nun İzmir üzerine bir şiiri vardır meselâ...

Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda doğrusu şehirleşme biçimi bakımından Osmanlı modelinin Orta Avrupa metropollerinin oluşmasını etkilemiş olması ihtimali var. Bugün dünyanın en başarılı şehirleşme biçimini; Türkiye'nin kendi ananesinde var olup en büyük başarıyı gerçekleştirmiş olan Orta Avrupa metropollerini Türkiye

tekrar uygulamak mecburiyetinde. İstanbul'u yekpare yapısından kurtarıp tekrar galaksi tipi bir metropol haline getirmekle mükellefiz. Bunu yaptığımız takdirde şehrin inşa ve yatırım masrafları kat kat azalacak, şehirde yaşamak kat kat güzel hale gelecektir. Bunların tekrar Türk şehirleşmesinin meseleleri arasına girmesi gerekiyor.

Ziyaretgâhlar ve yatırlar dahi bütün İslâm şehirleri ve İstanbul için hayatın hem içinde, hem -bir şekilde- dışında. Meselâ Yuşa tepesi veya Telli Baba, Merkez Efendi gibi şehirden uzak ziyaretgâhlar var.

Merkez Efendi benim aklımdan geçenle ilgili değil. Ancak şunu biliyorum: Bursa'nın fethedildiği yıl (1326) Sultan Orhan'ın üzerinde 16 Bektaşi'nin etkisi oluyor. Ama maalesef bu Bektaşilerin hangileri olduğunu söylemeyeceğim.

Zaten Bektaşi tekkeleri, yeniçerilikle de alâkalı olduğu için esas yankılanması şehrin dışında. Yani bir tür askerî kışla fonksiyonu görüyor.

Doğrusu bu tekkelerin iki fonksiyonu vardı gibi geliyor bana. Bektaşiliğin biraz Melamiliğe benzeyen, hayata müsamahakâr bakan tavrı, o tekkenin yerleştiği yöre halkının İslâmî hayatı kendi hayat telakkilerine zıt bir olay olarak görmemelerine yardım ediyor, bir temas kolaylığı sağlıyor muhtemelen. Yine biliyoruz ki, İstanbul'un fethinde ulema ile meşayih beraber rol oynuyor. Fatih'in kararıyla Macaristan'da Cerrahî tekkelerinin sayıları arttırıldığında eğitim de arttırılıyor. Cerrahîliğin inanç sistemiyle 15. asır Macaristan'ında bazı Hıristiyan mezheplerinin inançları arasında benzerlik varmış. Cerrahî tekkeleri Macaristan'a yerleştiriliyor ve bir asır sonra Macaristan'a girildiğinde halk Osmanlıları katiyen düşman addetmiyor.

Bektaşiliğin de böyle bir fonksiyonu var herhalde.

Bektaşiliğin bu fonksiyonu, Rumeli Bektaşilerinde çok güçlü. Bu büyük başarıyı sağlayan kişilere saygı duyarak o yerleri ziyaret etmek belki eskiden de vardı, belki orada Bektaşiliğin bazı inançları eğitimle devam ediyordu, ziyaret edenler de bir felsefe mektebini ziyaret eder gibi o yerleri ziyaret ediyorlardı. Daha sonra bunun muhtevasını kaybetmiş, bir rit haline dönüşmüş olma ihtimali var. İstanbul'a geldiğimiz zaman akrabalarımız yoktu fakat bize çok

misafir gelirdi. Babam beni kardeşlerimle alır, eşrafı ziyarete giderdik. Her bayram çocuklar için bayram olmaktan öte bir şey haline gelmişti. O seneleri hatırlıyorum: Çoğu yıllar, yaz aylarında, gayet sıcak günlerde, bütün aileler oradan oraya her yeri ziyaret ederdi; o vesileyle 'şurada eskiler yatıyor' denilir, oralara gidilirdi. Halkın şehrin önemli merkezlerini, hatta bütününü tanıması için o ziyaretler çok önemli birer vesile oluşturuyordu. Bu bakımdan da ziyaretgâhlar son derece büyük bir önem taşıyor. Tabiî buna benzer bir işleyişi tekrar tesis etmek için o yerlerin kültür merkezleri olarak gelişmesine müsaade etmek lâzım. Dostluğu ve ziyaret yerlerini modern anlamda ihya etmek son derece büyük bir iş olurdu.

Meselâ İstanbul'da sünnet, düğün merasimlerinde bazı türbelere gidiliyor ama unutulan bir sürü ziyaret yeri var. Tamamen ortadan kalkan türbeler, ziyaret yerleri var, folkloru kaybedilmiş bunların.

Bu bakımdan ben tekkelerin aslî yapısına dönmesinin şart olduğuna inanıyorum. Tekkelere ait kültürlerin derinleşmesine ihtiyaç var. Tarikatlar artıyor fakat derinlik maalesef yok. Önemli olan o mecraya yönelmek. Sanıyorum İslâm'ın bütün dünyadaki sorunu bu: Bütünü kurmak. O bütün kurulmadan girişilen teşebbüsler zahirî gelişmelerden öteye gitmiyor.

Birçok hayal kırıklığı da yaşanıyor. Meselâ bir tekkeye veya bir şeyhin evine gidiyorsunuz, bir bakıyorsunuz ki, daha şeyh efendiyi görmeden dışarıda mescidin veya evin bitişiğinde bir türbe var. Bir defa orada kaşınmaya başlıyorsunuz; türbe o kadar kötü yapılmış, sarık o kadar kötü bağlanmış, halılar 4., 5. sınıf... İster istemez diyorsunuz ki, burada ne olabilir? Burada feyiz, bereket olabilir mi?

Biçime ait güzelliği de inancımızın temellerinden hareket ederek kurabiliriz. Bu güzelliği kuramamışsak tevhidî yaklaşımdan yoksunuz demektir. Tevhidî yaklaşımdan yoksunsak o zaman bir nevi şirk içindeyiz demektir. Doğrusu bütün İslâm dünyasında çok yüksek sesle yapılması gereken ikaz bu gibi geliyor bana. Estetik, inancımızdan ayrı bir şey değil; eğer biz onu doğru bir şekilden kuramıyorsak iki sebebi vardır: Ya inancımız çok yanlıştır, yahut inancımızla onun arasındaki bütünlüğü hissetmiyoruz demektir.

‘Osmanlı çözümlemesi’ diye tarif ettiğiniz şeyin mahallilik ile evrenselliği birleştiren bir çözümleme olduğunu söylüyorsunuz. Bu anlamda mahalliliğin çözümlemesinin postmodern düşünürlerce dile getirilen bir hakikat tarafının olduğunu, evrenselliğin de modernizm tarafından dile getirilen bir hakikat tarafı olduğunu ve modernlik-postmodernlik tartışması bağlamında dile getirilen evrensellik ve mahallilik bağlantısının Osmanlı dünyasında daha önceden kurulmuş olduğundan bahsetmiştiniz. Bu çerçevede modernizm-postmodernizm ve Osmanlı çözümlemesi arasındaki bağlantılar konusunda bir açıklama yapar mısınız?

Modern hareket, rasyonellikten hareket ederek evrensel geçerliliği olan çözümler arama peşindedir. Rasyonellik ve modern teknolojide evrensellik meselesi gündemde fakat onun çözümünü getiremediler. Çünkü evrenselliğin zarureti, makrokosmos için geçerli olduğu kadar mikrokosmos için de geçerli olmasından kaynaklanır. Yani bir merkezî noktadan baktığımız zaman doğru gözüken, sonuç yerinden baktığımız zaman da doğru gözükmeli. Modern mimarlık bu tarafından bakıldığı zaman doğru gözükecek bir çözümlemeyi aramadı; gündeminde yoktu, makinenin her şeyi çözeceğini, rasyonelliğin makineyle beraber nihai sonucu vereceğini zannediyordu.

Marksist teorinin tek başına bütün dünyayı cennete çevireceğini zannetmesi gibi modernistler de, varlığın süreç olduğu gerçeğini gözden kaçırdılar. Fakat sanat alanında, özellikle mimarî alanında modernizmi gündeme getirenler bunun ancak görüntüleriyle ilgiliydiler. Meselâ hayat bir süreçse, yüzlerce aileyi içerisine tıkıştırdıkları apartman bloklarının değişecek hiçbir tarafı yok; yalnız mobilyası değişebiliyor, bunun farkında değillerdi. Buna mukabil insanın bir varlığı anlayabilmesi için ona çeşitli cephelerinden bakmak mecburiyetinde olduğunun farkındaydılar ama bilfiil mimarîye tatbik edildiği zaman bunların birçok eksik tarafı ve yanlışları kalmıştır. ‘Evrensellik’ dediğimiz zaman bizim düşündüğümüz evrenselliğin anlamıyla onların evrenselliğe verdiği anlam tamamen farklı şeyler. Onlarınki makine kültürüne dayalı bir

evrensellik. Biz ise tamamen varlığın bütünsel idrakiyle ilgili bir evrensellikten söz ediyoruz ve bu, makine kültü gibi bir şeyle hiç alakası olmayan bir yaklaşım. ‘Evrensel’ kelimesini kullanırken Batı Hıristiyan kültürünün mekân tasavvurlarını âdeta Asyalı göçebe mekân tasavvurlarıyla bütünleştirerek gündeme getirdiler. Mimarî eserlerinde çok daha çarpıcı bir şekilde varolduğu gibi felsefî anlamda postmodern düşünceler daha evvel de vardı. Batı kültürü içinde postmodernlikle ilgili düşünceler Whitehead’de, Heidegger’de var. Bütün dünyayı değişmez bir şekilde biçimlendirme iradesine, “Merkezî otorite yapar ve olur” diyen, yani bugün Türkiye’de cari olan iradeye karşı çıktı onlar.

Peki sizce postmodern düşünce şehirle ilgili tartışmalara yeni bir boyut getirebilir mi?

Doğrusu Batı içerisinde küçük, dar boyutlu bir tartışma ama bütün dünya Batı içerisindeki tartışmalara hipnotize olmuş durumda olduğu için Türkiye’de de tek çözümleme postmodernizmmiş gibi hareket ediliyor. Meselâ Korhan Gümüş’ün bütün söylemi, modernist-postmodernist tartışmasına dayanıyor. 70 senelik tarihin içerisinden gerçeğe ulaşmaya çalışmakla peygamberler tarihinden, bütün bir kültürler tarihinden bir noktaya bakmayı kıyaslayın. Bir kere bütün bir yargı ve değerler düzenine karşı çıkmak lazım. Ama Borges’in bazı şeyleri doğru gördüğü aşikâr. Batılı yavaş yavaş bazı şeyleri fark ediyor. Günümüzde Pekin’den çok daha ileri gidiyorlar. Pekin’de insanlar evlerini hiç değilse istedikleri büyüklükte inşa ediyorlardı. Günümüzde ise herkesin evini bir kişi çiziyor ve ‘sen şurada oturacaksın’ diyor.

Önde gelen postmodern mimarlardan Frank O. Gehry müthiş bir primadonna aslında; büyük felsefî zaafların içinde hepsi. Primadonnalar ama onların erişmek istediği şeyi biz daha evvel yapmış bulunuyoruz. Aslında bugün Türkiye’nin uyanması, Osmanlı-İslâm kültür muhtevasını anlaşılır dille hem kendi insanlarına, hem dünyaya iletmesi lâzım. Türkiye’de politik gücü olmak bence amaç olamaz; dünyayı değiştirmektir amaç. İnsanlara İslâm’ın mesajını iletmektir.

Rakamlara bakınca yüz elli binin üzerinde mimar görünüyor Türkiye'de. Bu bir umut vaat etmiyor mu size?

Müslümanların %80'i çok güzel bir şey üretmeyi kabul edecek durumdalar. 'Standartlar düzenini tatbik ederek Osmanlı kalfaları gibi, Japon kalfaları gibi şehirler kuracaksınız,' desek, insanlar muhakkak bunu benimseyecekler. Eğer bugün halkın, şehri bu şekilde inşa etmesinin yolunu açarsanız böyle bir çözümleme yalnız Türkiye için değil, Asya, Afrika ve giderek Batı için de bir örnek oluşturacaktır. Bizim ithal fikirlere değil, kendi kaynaklarımızı yeniden anlamaya ve gündeme getirmeye ihtiyacımız var.

OSMANLI ŞEHİRCİLİĞİ

"Osmanlı şehirleri güzelliğin
yaşandığı yerlerdir"[10]

SÖYLEŞİ: SELMAN TAN-REFİK TUZCUOĞLU

Batılılaşma serüveni boyunca kültür ve medeniyet mirasımızdan gittikçe uzaklaşan bir süreç yaşadık. Şehirlerimiz de bu süreçten en çok etkilenenler arasında. Bize Osmanlı şehirciliği hakkında bilgi verir misiniz?

Osmanlı toplumu bir İslâm toplumuydu. İslâm'ın, esas vazifesinin dünyayı güzelleştirmek olduğu hususundaki vurgusu, insanların yerleştikleri çevrelerin güzel çevreler olmasını inancın bir zarureti olarak ortaya koyuyordu. Şehrin, güzelin yaşandığı, idrak edildiği bir yer olarak gelişmesi isteniyordu. Yapılar uzun ömürlü birimler olduğu için o binaları vücuda getirenler yalnız kendi yaşama dönemleri için değil, dünyaya gelmemiş nesillere de hizmet edecek bir çevrenin kaygısını taşımışlardı. Müstakbel nesillerin karşılaştıkları dünyanın çirkin, çatışmalar ve kirlilikler dünyası olması bu nesillere karşı işlenen en büyük suç olacaktı. Batı Hıristiyan düşüncesindeki trajik varlık ve felâketler dünyası anlayışı yerine, Müslümanlar, memnu meyveyi yedikten sonra Allah tarafından affedilmiş olma inancı ile her nesle bu güzel dünyayı sürekli olarak yaşama imkânını sağlamayı aslî ve en önemli vazife olarak kabul etmişlerdi. Nihai amaç güzel bir dünya meydana getirmek olunca bu şehirleri meydana getirenler cennetin parçalarını oluşturmaya çalıştılar.

Özetle şehirleri inşa edenlerin düşüncelerini güzel bir dünya inşa etmek ideolojisi, gayesi, görev ve sorumluluğu teşkil ediyordu. Güzelliğin nasıl oluşturulacağı konusu ise şehir oluşmasının müteakip adımlarını belirledi. Bu, Allah'ın emrine kayıtsız şartsız bir teslimiyetle gerçekleştirilebilecek bir sonuçtur.

Bir diğer önemli husus ise, insanın karşısındaki bir engel olan şeytanca bozmanın uzakta tutulmasının gaye olarak benimsemesidir. Bir de şehirde kalıcı olan ile değiştirilebilecek olanın dengesinin gözetilmesi Osmanlı şehirleri kurulmaya başlandığı zamandan itibaren dikkate alınmıştır. Tabiî evrensel olanla fani olanın karşıtlığı, kalıcı olanla geçici olanın karşıtlığına benzerdi. Bir taraftan mimarî, üslûp güzellikleriyle bütün insanlara hitap eder ve ebediyen geçerli olacak değerler taşırken, yani İslâm'ın insanlara emrettiği davranış temellerinin özelliklerini yapıların üslûbunda devam ettirirken, diğer taraftan yapıların her birinin ailenin ihtiyaçları ve yapının üzerinde yerleştiği bölgenin özelliklerine göre inşa edilmesi esas alınırdı. Doğrusu bu zenginliklerin gerçekleştirildiği yer olarak İslâm âlemi dışında başka bir örnek zikretmek mümkün değildir. Budapeşte'den Hicaz'a kadar kerpiçle, taşla yahut da ahşapla yapılmış olsun, soğuk veya sıcak iklimde olsun, fakir ya da zengin için olsun yapıların hepsi aynı üslûp özelliklerini taşıyordu.

Osmanlılar özellikle 19. asırda olmak üzere derin bir şekilde Batı'nın bir temel vasfının etkisi altında kaldılar. XIV. Louis'in ülkesi olan Fransa, Osmanlı'nın bir vilâyeti kadardı. Buna rağmen kendisini güneş batmayan ülkenin imparatoru ilân ederken, Kanuni Sultan Süleyman 200-300 metre cephesi olan sarayın sonsuz ufuklara bakan merkezî aksının yerine, Topkapı Sarayı'nın iki üç odasında yaşıyor ve gerçekten dünyayı idare ediyordu. Kanuni halifeydi ama mütevazı idi. İddiacı değildi, çekingendi. Sadaret divanında ağzını açıp tek söz söyleme hakkı yoktu, yalnız dinleme hakkı vardı. Söz söyleme hakkı kazaskerindi. Gururlanmak yerine mütevazı olmak onun hayatının tadıydı, lezzetiydi.

Gelenekteki ilk önemli farklılaşmalar nasıl ve ne zaman başladı?

Gelenekten farklılaşmada ilk önemli olay, Sultanahmet Camii'dir. Sinan, üslubuyla Sedefkâr Mehmet Kalfa gibi vakur olmak yerine, daha çok zarif ve neşeli olmak karakteriyle binayı vücuda getirmişti.

Bu, ilk belirgin değer yargısı farklılaşması oldu. Sinan mektebi bir asır sonra tekrar gündeme geldi ve en son olarak Yeni Cami, Sinan takipçilerince ortaya konuldu. Bu benzeri gelişmelerden sonra ciddi bir gelişme de Selimiye Kışlası idi. III. Selim, orduya Nizam-ı Cedid getirmekle beraber Kanuni'nin Mimar Sinan'a yaptırdığı Kavak Sarayı ve Üsküdar Sarayı'nı yıkarak yerine büyük bir tesis inşa ettirmeye başladı. Bu derecede büyük bir yapı, dosdoğru XIV. Louis'den kaynaklanan merkezî hükümet fikrine tekabül ediyordu. Bu bir nevi büyük ölçünün, büyük kuvvetin bir yansımasıydı. Bu büyük ölçü Osmanlı'yı etkiledi. Aynı zamanda büyük ölçü bir organizasyon biçimi olarak da, bütünlüğün yapısı açısından, İslâmî bütünlük telakkisiyle bağdaşması neredeyse imkânsız olan bir bütünlük telakkisinin gelişmesini başlatan hareketti.

Osmanlı şehrinde mahalle, herkesin birbirini tanıdığı bin kişilik âdeta büyük bir aile tarzındaydı. Herkes birbirinin hakkını korur ve bütün meselelerini kendi içinde hallederdi. 17. asırdaki adalet kararları, buna dahildir. Bunun yerine bu bütünlüğe tamamen hâkim olacak şekilde başka bir merkezî irade vücuda getirilerek, merkezî iradenin âdeta orada hazır bulunduğu bir başka bütünlük telakkisi başlatılmıştı. Nitekim 1840 Ticaret Anlaşması İngilizler tarafından dikte edilip Mustafa Reşit Paşa tarafından kabul edildikten sonra, lonca temsilcileri Osmanlı tarihinde ilk defa müzakerelere kabul edilmediler. Ve orada Mustafa Reşit Paşa İngiltere'den gelecek bütün mallara akıl almaz teşvikler verirken, Osmanlı'da üretilen mallara aynı miktarda vergi getiriyordu. Bu ise Osmanlı mallarının dünyada satılmasını tamamen imkânsız kılıyordu. Buna karşı isyan eden loncaları ise katliamla yok ettiler. Loncalar çeşitli ihtisas gruplarına göre çeşitli şehir ve kasabalarda oluşmuş, belli sorumlulukları olan ve üretim faaliyetini düzenleyen birimlerdi. Merkezî otoritenin bu tavrı fethedilen yerlerde hükümdarların yaptığı ahidnamelerde de kendini gösteriyordu. Önceki dönemlerde yapılan ahidnameler bir insan grubu ile merkezî idare arasında bir bağımlılık akdi oluyordu. Onun gibi binlerce ahidname, insan gruplarını birbirinden bağımsız, kendi şahsiyetlerini ve haklarını muhafaza eden insan toplulukları haline getiriyordu. Tanzimat, halkın parçalardan oluşan yapısı yerine hepsini tek taraflı bir yığın kabul ederek, mahallî şartlardan doğan haklarını devam ettirme imkânını yok etti. Buna rağmen Lamartine

1830'larda Türkiye'ye geliyor ve "Cennet burası" diyor. "Batılıların tasavvur edemeyeceği iki özelliği var bu ülkenin. Bir tanesi temiz, diğeri de güzel bir ülke olması" diyor.

Şu halde şehirlerimiz için 1800'lere kadar bazı üslûp farklılıkları dışında olumsuz bir şey söylemek mümkün değil. Bozulma süreci nasıl başladı?

Lamartine Osmanlı âlemini büyük bir değerler ülkesi olarak görürken, Ziya Paşa Fransa'ya gidip döndüğünde "diyar-ı küfr"de kâşâneler, "mülk-i İslâm"da ise hep "virâneler" gördüğünü söyleyebiliyor. Lamartine'in gördüğü güzelliği fark etmemek sadece Ziya Paşa'ya has değil. Tanzimat'la beraber Osmanlı'nın üst düzey yöneticilerinin, yani padişah, şehzade, sadrazam ve hatta ulemanın inşa ettirdiği yapılar, dosdoğru Greko-Romen, Helenistik kültürden aktarılmış biçimlerin İstanbul'a taşınması şeklinde olmuştur. Biraz daha ileri gidersek harabe denilen bu ülkede, 20. asırda biçim dünyamızı değiştiren Fransız Le Corbusier İstanbul'da çizdiği resimler ve getirdiği çözümlerle 20. asır mimarîsini ortaya çıkartıyor. Osmanlı ileri gelenleri Türk kıymetler hazinesinin farkında olamıyorlar. Çok karakteristik bir husus şudur bence: Abdülaziz ve Abdülhamid, katliamlarla Hıristiyanlaştırılmış Afrika'yı tekrar İslâmlaştıran iki büyük isimdir. Ne var ki, Abdülhamid musikiyle ilgili olarak "Alaturkayı severim fakat daha çok Beethoven'i severim" diyor. Böyle bir karakter, dönemin hâkim anlayışı olmuş.

İslâm'ın emrettiği ruh hallerine aykırı olanın İslâm'a da aykırı olduğunun farkında değiller. Burada çok mühim bir mesele gündeme geliyor. "Bir kavmi şirke düşmedikçe helâk etmeyiz" buyrulmuştur. Gerçekte bir gizli şirk teşekkül ediyor Osmanlı'da ve bu şirki fark etmiyorlar. Aslında inançları ona asudelik, sükûnet, çekingenlik, tevazu, vakar tavsiye ederken, ibadetin şeklinde bile bilinçten kopmamayı şart koşarken, onlar kendilerini saldırganlığın, gürültünün, bilinci yok eden bir etkileme mekanizmasının içine bırakmayı tercih ediyorlar. Bu yanlış, Sultanahmet'le Ayasofya'nın önüne, Ayasofya'nın kubbesi hizasına kadar yükselen, Allah'ın bir lütfu olarak yanarak yok olan eski Adalet Nezareti binasını inşa etme hakkını veriyor. Akıl almaz bir mimarî mucize olan Beşiktaş sarayının yapılarını yok edip, onun yerine Dolmabahçe Sarayı gibi kof bir

saman çuvalına benzeyen, yine de dünya ölçeğinde düşündüğünüz zaman müthiş bir onuru olan bir sarayı inşa ediyorlar. Şuna tekrar işaret etmekte fayda var: XIV. Louis ve Napolyon'dan etkilenen Osmanlı, büyük ölçeği ülkesinde hâkim kılmaya çalışır.

Konuyla ilgili olarak Turgut Özal'dan bir şey nakletmek istiyorum. Bir televizyon konuşmasında "New York'a gittiğim zaman şaşkına döndüm, dev gibi, harika, muazzam binalar. 'Bunlar neden benim ülkemde olmasın' dedim?" diyordu. Tabiî Turgut Bey de aslî değerlerin neler olduğunu bu şekilde gözden kaçırmış oluyordu.

Batılıların baskısı sonucu şehirleri düzenleyen hukukî esasların ortadan kaldırılmasıyla birlikte başlayan hareket 1925'lerden sonra insanlık tarihinde eşi görülmemiş bir tahribatı başlattı. 1943 yılında şehircilik dersine girdiğimiz çok meşhur bir Alman hoca, Prof. Oelsner, "Bana söyleyin, Türkiye'de ne yapmalı?" diye sınıfa sormuştu. Herkes bir şey söyledi. "Bilemediniz, ben söyleyeyim" dedi: "Türkiye dua etmeli ama ne için biliyor musunuz? Belediyelerin kasalarında mevcut bulunan imar planlarını uygulayacak yöneticiler çıkmasın diye. Eğer çıkarsa Türkiye birkaç asır belini doğrultamayacaktır". Eline cetvel alıp Osmanlı'nın insan ölçeğindeki sokaklarını kargacık burgacık diye tarif eden kişiler, onların üzerine çizgi çizip geniş yollar yaparak, üzerinde arabaların hızla gittikleri, altlarında çocukların ezildikleri, insanların egzost dumanından kanser oldukları, annelerin çocuklarını sokağa çıkarmaktan korktukları bugünkü şehirleri imar ettiler.

Bu yeni şehircilik anlayışı Türk toplumunu en yaygın şekilde ahlâkî değerlerin dışına iten rüşveti, her türlü suiistimali en ücra köşelere kadar götürdü. İnsanların birine 2 kat yapı hakkı verirken diğerine 8, ötekine 10 kat vermek, topraktan farklı şekilde yararlanmaya müsaade etmek, şehirliden toplanan vergi ile vücuda getirilen altyapıdan kimisine 2 kat ölçeğinde, kimisine 30 kat ölçeğinde imkân vermek hasedin doğmasına, hasedin arkasından "Ben de aynı şeyi neden yapmayayım?" diye düşünerek şeytanla kol kola giren bir toplumun ortaya çıkmasına sebep olacağı aşikârdır. Ticaret kesiminde 2.5 milyon insan çalışırken, yaklaşık 15 milyon insan inşa ettiği ve edeceği evle ilgili olarak rüşvetle karşı karşıya geldi. İnsanlar şeytanla bir arada yaşamaya mahkûm edildi. Sonra her yapının tasarımı bir gösterişçilik haline geldi. 30 katlı binayı yapıp

bütün daireleri satarak oradan ayrılmak isteyenler ise yaptıkları tanıtım kampanyalarıyla dünyanın en modern siteleri şeklinde yalanlar söylüyorlar. Ve bu yalanları sizin tekzip etme imkânınız yok.

Osmanlı'daki sadelik bugünkü sisteme uyarlanacak olursa yanlış şehirleşme durdurulabilir mi?

Soruyu şöyle açmak istiyorum: Osmanlı'da mahalleler, her biri kendi içinde yaşayan aile bütünlüğü gibiydi. Burada mahalleye hizmet eden çarşı fonksiyonu çok ufak bir şey. Dolayısıyla oradaki dükkânın sahibi bakkalın kendisi olabiliyor. Bunun yerine büyük ticaretin cereyan ettiği yer kapalı çarşılar, hanlar, kervansaraylar olmuştur. Osmanlı toprak hukukunda toprak Allah'a aittir. Biz emanetçiyiz. Emanetçi olarak halifeye, dolayısıyla devlete aittir toprak. İnsanlar evlerini inşa ederken toprağın kullanım hakkını satın alabilirler, satabilirler ve orada yalnız ev yapabilirler. Şehir merkezine doğru bu ev biraz daha iri olur. Evler arasındaki mesafe biraz daha azalır. Şehrin dışına doğru gittiğinizde bu defa merkezden uzak olması sebebiyle bahçeli olmanın zevkini, lezzetini bulursunuz. Dolayısıyla insanlar tercihlerine göre evlerini belirlerler. Ancak arsayı bire alıp ona satmak yoktur. Şehir merkezine gelince; şehir toprak değerinin %85'ini vakıf araziler teşkil eder. Osmanlılar belli odak noktalarını kontrol etmişler, gerisini yapı ve değerler sisteminin şartlarına uymak kaydıyla serbest bırakmışlardır.

İstanbul'u yeniden sıhhatli ve yaşanılır bir şehir haline getirmek mümkün mü?

Sözünü ettiğim şey Türkiye'nin geleceğidir. İstanbul bu şekilde teşkilâtlandırılmazsa Türkiye hakkındaki kararlar başka yerlerde alınacaktır. Bunu gerçekleştirmek Türkiye'ye ve bütün gelecek nesillere karşı vazifemizdir. İstanbul için eski çabaların içinde biri olarak yapılacak çok farklı bir iş var. Halk bunu destekler. Yalnızca yöneticilerin bunu anlayacak bir açık kalpliliğe sahip olmaları gerekiyor. Çok önemli dediğim şey, bugün ya da yarın için değil, ahiret için düşünme tavrı içinde olmaktır. Bir başka husus, arazi kullanımını iyi düzenlememiz gerekmektedir. Arazi kullanımı şu demek: İskân alanlarını, ticarethaneleri, sanayi tesislerini ve yeşil alanları belirleyen kararların çok sıhhatli alınması.

Seçimlerden önce bazı arkadaşlarla bir sohbetimiz oldu. “Pendik’i, Küçükçekmece’yi İstanbul merkezine bağlı hale getirirseniz İstanbul’un yoğunluğunu artırırsınız. Yolları genişletirseniz, metro yaparsanız, iyi çalışan bir otobüs ağı kurarsanız bu merkeze gelen insan sayısını artırmaktan başka bir şey yapmış olmazsınız. Halbuki bu şehirleri iktisadî ve sosyal açıdan merkeze bağımlılıktan kurtarmak gerekmektedir” dedim. Paris’in etrafına 9 şehir inşa edildi, bu büyük bir hata idi. Londra etrafına bazı şehirler inşa edildi, aksine Londra’nın merkezini yoğunlaştırdı. Bunu önlemek için iki tedbir türü var. Birincisi, şehir içinde toplanan yoğunlukları bu bölgeleri bağımsızlığa kavuşturacak şekilde başka merkezler vücuda getirerek o merkezlere dağıtmak. İkinci tedbir, nüfusun aykırı yerleşmelerini bertaraf edici tedbirler almak. Meselâ İstinye’de çalışan bir insan Kartal’daki kooperatif evlerinde oturmamalı. İstinye’de gecekondulaşmaya fırsat vermeden bu insanlar için konutlar tesis edilmeli. Tabiî bu ilişkileri düzenlemek oldukça zor, ancak imkânsız değil.

İstanbul’un bu şekilde merkezîleşmesi Osmanlı’dan itibaren devam edegelen politik merkezîleşmenin tam bir devamı şeklindedir. Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin halkı kırbaçla adam etme tasavvurlarının bir nevi sonucudur bugünkü İstanbul. 1994 Ocak ayı para değeriyle yapılan bir hesaplamada İstanbul’da yıllık şehir içi ulaşım masrafı, otobüs ya da diğer kamu taşıma araçlarının, özel arabaların daha fazla ödemeleriyle trafik sıkışıklığından kaynaklanan iktisadî kayıplar ve seyahat sürelerinin uzunluğu nedeniyle, insanların ömürlerinden kaybettikleri sürenin iktisadî karşılığı hariç tam 90 trilyon liradır. 20 milyonluk Frankfurt’unki bunun on beşte biri kadar. Çünkü Frankfurt’un merkez şehri 1 milyon kişi. 20 milyonluk Frankfurt’un diğer şehirleri 20 bin, 30 bin gibi düşük nüfus yoğunluklarından oluşmaktadır. Burada yıldız kümesi şeklindeki şehirleşme biçimi üzerinde durmak istiyorum. Biz 1954’te bir grup arkadaşla “Türkiye’de şehirleşme yıldız kümesi şeklinde olmalıdır” dedik. Bundan 8-10 sene evvel Türkiye’de incelemede bulunan bir grup araştırmacının önerdiği çözümlerden iki tanesinden birisi yine yıldız kümesi biçimindeki şehircilikti. Yıldız kümesi şehir biçiminin bugün için gerçekleştirildiği tek yöre Orta Avrupa. Almanya’nın federatif yapıya sahip olması, İngiltere ve Fransa’dan aşağı yukarı

50-60 sene sonra sanayileşmeye başlaması ve oralarda yaşanan felâketin farkında olması, ayrıca Almanya'nın Napolyon tarafından çiğnenmiş olması dolayısıyla da merkezîyetçi güçlerin tahripkârlığını görmüş olması muhtemelen Almanya'yı yıldız kümesi biçimi şehirciliğe yöneltti. Almanya, Fransa ve İngiltere'deki yanlışları görürken biz akılsızca yapılan yanlışları doğru diyerek alıp Türkiye'ye getirmişiz.

Kurulacak bu şehirlerde mimarî, eski dönemlerdeki gibi ikişer, üçer katlı olabilir mi? Yoksa çok katlı olması mı gerekiyor? Eğer çok katlı olursa 'bin kişilik bir aileyi andıran' mahallelerdeki idarî mekanizma bugün gerçekleşebilir mi?

Amerika ve Batı Avrupa'nın "Türkiye anti-demokratiktir" diye yönetim mekanizmalarına bastırdıkları konulardan bir tanesi, halkın yönetime katılması konusudur. Bu fikir (katılım düşüncesi) Avrupa'da şöyle gelişti: Arnavutluk'ta Enver Hoca iktidarı ele geçirdiğinde, Osmanlı mahalle teşkilâtı henüz feshedilmemişti. Dünyada Osmanlı mahalle teşkilâtının yok edilmediği tek noktaydı Arnavutluk. Enver Hoca bakıyor ki, halk burada kendi kendisini idare ediyor. Halbuki komünist teoriye göre iki asır işçi sınıfı diktatöryası olacak, iki asır sonra halk kendi kendisini idare edecekti.

Bu mahallî teşkilât Arnavutluk'a ikide bir hâkim olmak isteyen İtalyanların dikkatini çekiyor, özellikle de İtalyan Komünist Partisi'nin. Bu parti Arnavutluk'taki Osmanlı mahalle teşkilâtını araştırıyor ve seçim kazandığı bölgelerde uygulamaya koyuyor. İtalya'da insanların kendi mahalle ve sokaklarıyla ilgili söz söylemeleri müthiş bir etki yapıyor. Bu arada Boston'da bütün dünyanın ilgisini çeken önemli bir hadise yaşanıyor. Federal hükümet tarım alanlarından geçen bir karayolu şebekesi kurmak istiyor. Bunun farkına varan köylüler karşı çıkıyorlar. Bu çok radikal bir hareket haline geliyor. Bunun üzerine karayolları merkezî teşkilâtı bir geniş araştırmacı ve bilim adamı grubunu konuyu incelemek üzere Arnavutluk'a gönderiyor. Bunlar 1-1.5 sene köylülerin nelere itiraz ettiklerini araştırıyor ve görüyorlar ki, köylüler tamamen haklı. Merkezî inceleme ve karar mekanizmalarının masada aldıkları kararların mahallî gerçeğe erişmesine imkân olmadığı deneyle ortaya çıkıyor. Boston vakası İtalyan şehirlerinde halkın karar sistemine katılmasını gündeme

getiriyor ve İtalyan Komünist Partisi'ne itibar kazandırıyor. Onlar da buradan hareketle mahallî seçimlerde bütün İtalyan şehirlerinin %80'ini kazanıyor. Beraberinde insan ve toplum lehine bir uygulama olması nedeniyle Mukaddes İttifak denilen Hıristiyan Demokratlarla Komünistler arasında bir ittifak oluşturuluyor. Bu olayı Avrupa Konseyi toplantılarında her iki cepheden dinleme fırsatını buldum. Bundan sonra alınacak kararlarda halkın katılımını sağlamak, çözümü oldukça kolaylaştıracaktır.

Buradan İstanbul'a geçmek istiyorum. İstanbul'a gelecek nüfus, henüz gelmeden durdurulmalı. İstanbul'un fethinden 30-40 sene sonra nüfus 500 bine ulaşıyor. 1840'a kadar da değişmiyor. Çünkü insanların bir arada olmalarının en verimli olduğu bir yoğunluk düzeyi var. Bu yoğunluk düzeyini geçerseniz insanca yaşama şartları yok oluyor. Bunun altına inerseniz, bu defa insanlar arası münasebetin verimli yoğunluğu sona eriyor veya azalıyor. Dolayısıyla Osmanlılar İstanbul'u bu yoğunlukta koruyor ve yıldız kümesi şeklindeki bu yapıyı dört asır devam ettiriyorlar.

"Bu icraat, İstanbul'un kendi içinde medeniyet olarak yükselişini sağladı ama taşranın da kendi kabuğu içerisinde kalmasına sebep oldu" şeklinde bir düşünce var. Bu düşünceye katılıyor musunuz?

Bu doğru değil. İstanbul'da Bağdatlı Fuzuli okunduğu gibi Amasya'da da Bâkî okunuyordu. Osmanlı'nın son 15 yılında en önemli musiki odaklarından birisi Kütahya idi. Kütahya'daki neyzenler Osmanlı musikisini yaşattılar. Son derece yoğun bir alışveriş olduğuna hiç şüphe yok. İstanbul'da üretilenler dünyanın her yerine gidiyordu. Ayrıca loncalar birbirleriyle yoğun ilişkiler içerisindeydiler. Yani Sinan yalnız İstanbul'u inşa etmedi.

Osmanlı mahallelerinde tekkelerin fonksiyonları nasıldı? Bugün İslâm şehri kurulacak olsa bu ihtiyacı hangi müesseseler karşılayabilir?

Bir kere şunu söylemek lazım, bu ihtiyacı yine tekkeler karşılayabilir. Osmanlı mahallelerinde tekkeler buluşma merkezleriydi. Rahmetli dedem Kasımpaşa civarındaki Turabi tekkesinin şeyhi idi. Babamdan tekkedeki hayatla ilgili hatırladığım şeyler şunlar: Her gün otuz-kırk kişi tekkede yemek yiyorlar. Maksat,

yemek vesilesiyle bir araya gelmek. Burada birbirlerini, akıllarına gelen bir düşünceden, bir vakanın değerlendirilmesinden haberdar ediyorlar. Sonra tasavvufî eğitim yapılıyor. İslâm'ın emrettiği ruh hallerine, davranış biçimlerine eriştirmek için insanlar bilgilendiriliyor ve kendi kendilerini terbiye etmelerinin imkânları hazırlanıyor. Bu, insanlara son derece yüksek bir disiplin kazandırıyor. Tekkeler düşünce ve bilgi geliştirme merkezleri olarak yaşıyor. Bu merkezin eğitimine tabi olanlar son derece hızlı ve kat kat yüksek düzeyde idrak kabiliyetine sahip insanlar oluyorlar. Her kişi dinî ve (böyle bir tevil düşündürücü ama anlaşılması kolay olsun diye söylüyorum) felsefî bir varlık haline geliyor. Her biri düşünce melekeleri en üst düzeye çıkmış kişiler oluyor. Orada yetişen insanların her biri yeni ufuklar inşa edebilecek bir kıvamda oluyor.

Bu bilinç, yapı kalfasına da intikal ettiriliyor. Yapı kalfası da insan-ı kâmil olarak yetiştiriliyor. Neticede bu, onun kurduğu yapıya da yansıyor. Din ve tasavvufun birlikteliği Osmanlı'daki sade, zarif ve mükemmel şehirleşmenin kaynağı olmuştur, diyebiliriz. Bunda hiç şüphe yok. Şehirlerdeki bu sadelik nasıl şehir yapısını meydana getirdiyse aynı zamanda mimarînin değerlerini de veriyor: Sade olmak, mütevazı olmak, vakur olmak, tam gerçek olmak... Hem de o kadar gerçek olmak ki, o gerçeğin karşısında huşu hissini duymamak mümkün olmasın.

Son olarak neler söylemek istersiniz?

Eğer önümüzdeki 30 sene zarfında yeni ilaveler yaparak şehirleri yaygınlaştırmak ve yoğunluğu artırmak suretiyle yoğunluğu artan yörelerin sahiplerine menfaat sağlamaya devam edersek bu ülkede insanca yaşamaya imkân kalmayacaktır. Bu yanlış gidiş devam ettiği sürece Türk ekonomisi çökecektir. Hiçbir yaklaşım bu israfın önüne geçemez. Bu israfa son vererek kat kat az kaynaklarla fakat cennet güzelliğinde yeni şehirler inşa ederek yıldız kümesi biçimindeki şehirleri gerçekleştirmek mecburiyetindeyiz. Bunu en kısa zamanda âdeta savaş verircesine Türk toplumuna anlatmak mecburiyetindeyiz ki, bu ülke 30 sene sonra içinde yaşanmayacak bir cehennem haline gelmesin.

“Sadelik İslâm kültürünün temel özelliğidir”[11]

SÖYLEŞİ: MUSTAFA ARMAĞAN

Siz öteden beri dünya görüşlerinin yaptığımız işlere yansıdığını savunan birisiniz. Bir insanın yaptığı her şey muhakkak onun inançlarının bir yansımasıdır, diyorsunuz. Bunu İslâm dünya görüşü ve İslâm mimarîsi açısından nasıl ele aldığınızı açıklayabilir misiniz? İslâm dünya görüşü İslâm mimarîsine, İslâm şehrine nasıl yansımıştır?

Yaptığımız her şey, amacımıza yönelik olup varlığın o âna ait şartları, değerlendirilerek kararlaştırılır. Bütün hareketlerimiz bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde içinde bulunduğumuz ortamın değerlendirilmesinden ve bu ortam içerisinde yapmamız gerekenlerin, amaç ve davranış biçimlerimizin tayin edilmesinden oluşuyor.

Sanat eseri yahut mimarî eser çok karmaşık meseleleri içermektedir. Bir binanın meydana getirilmesinde binanın ömrü boyunca karşılaşacağı meseleleri hesap etmek, ona göre kararlar almak gerekiyor. Bir ressam, manzara resmi, natürmort yahut portre yapmak istediği zaman niçin bir portre, niçin bir natürmort, bir peyzaj yapmak istediğini kendi kendine soruyor ve bunların cevaplarını alıyor. Tamamen bilinçli bir şey olmasa bile, bu kararı veren insanın hayat sürecinin o noktasında vardığı kanaatler, tercihler ressamı birini yahut öbürünü yapmaya sevk ediyor. Bu ya ressamın yahut o resmin dile getirdiği kültürün tercihleridir. O tercihler tabiî o kültür içinde yaşayan ressamın da tercihi oluyor.

Bir müziğin insanları etkileyecek şekilde yapılması ile insanların müzikal bir strüktür olarak onun güzelliklerini fark etmesi, farklı iki kültürün müziğe farklı yaklaşımlarının sonucudur. Müziğin insanı etkilemesini düşünen kültür, müziğin insanları başka insanların etkisi altında tutmayı meşru sayan bir insanlararası münasebet telâkkisi olarak görüyor. Müzik yahut mimarînin insanlara göre bîtaraf, onları etkilemeyen, karar verme fırsatlarını ellerinden almayan, müzikal yahut mimarî hadiseyi istedikleri zaman değerlendirme fırsatını insanlara bırakan telâkki, bir insan grubunun diğer bir grubu bilinçlendirmeden etkilemesine müsaade etmemek gerektiği

yolundaki bir yaklaşımın eseridir. İnsanların bir kısmının öbürlerini etkileyebilmesine hak verenler, insanların farklı statülerde bulunmasının meşruluğuna inanır; insanların başkalarını etkilememesi gerektiğine inanan kültürde ise onların Allah nezdinde eşitliğine inanılır.

İnsanın dünyada günahkâr olduğuna, dünyanın bütünüyle bir günah ortamı olduğuna inanan Hıristiyan telâkkisine göre dünyada maddeyi temsil eden her şeyin günaha tekabül etmesi gerektiği, insanı günahkâr dünyadan cennete götürecek iradenin esas olduğu telâkkisi, insanın bugünkü (dünyevî) günahkârlığının, günahkâr insanın sebep olduğu felâketleri, ağlaşmaları, ıstırabı tasvir şeklindeki Hıristiyan tavrına karşılık, İslâm'ın tavrı dünyayı güzelleştirmeyi, dünyaya âdeta onu güzelleştirecek bir zînet mahiyetinde unsurlar ilave etmeyi, bir nevi yeniden cennet yapmayı gündeme getiriyor.

Birbirinin zıddı bu iki sanat iradesi birbirinden çok farklı sanat ürünleri ve onların üslûp ifadelerini, üslûplarının genel biçimlenmesini ortaya koyuyor. Toplumun teşkilâtlanması, insanlar arası münasebet vs. hâsılı her şey bu varlık telâkkisinden kaynaklanıyor.

İslâm'da resim sanatının ortaya çıkmayışını İslâm'ın tasviri yasaklamasına bağlayan oryantalistler ve sanat tarihçileri var. Fakat sizin dediğinizden anladığıma göre böyle bir yasaklama olmamış olsaydı bile İslâm dünyasında resim sanatı ortaya çıkmayacaktı, çünkü İslâm dünya görüşünden süzülen sanat iradesi, insanı pasif (alıcı) bir mevkiye iten böyle bir sanat dalının İslâmî dünya görüşünün aktive edici kanavasından çıkmasına izin vermeyecekti.

İnsan yüce bir varlık olarak telâkki edildiğinde, hadiseler karşısında pasif, izleyici, seyirci konumunda bulunması söz konusu olmaz. İnsan, dünyada var olan her şey karşısında yapıcı, değerlendirici ve o değerlendirmelerden hareket ederek dünyayı güzelleştirici bir tavır içerisinde bulunmak mecburiyetindedir. Resmin, tiyatronun ve etkileyici sanat türlerinin İslâm âleminde gündeme gelmemesinin temel sebebi bu. Bunun mimarîye yansıma şekilleri de farklı. Büyük sadelik bütün İslâm kültürünün, bütün İslâmî ürünlerin ayrılmaz, değişmez bir temel özelliğidir. Zengin tezyinat şekillerinin

dahi sadelikten kopmayan bir niteliği var. Dünyanın meşruiyetini tesis eden büyük, insanlık tarihinde eşi görülmemiş bir renklilik, İslâm kültürlerinin temel özelliklerinden bir tanesidir. Bu renklilik içerisinde zengin geometrik yahut bitkisel, çiçekli tezyinat, her iki haliyle yine dünyanın güzelleştirilmesine, bu çevreye yeni güzellikler ilâve edilmesine yönelik sanat iradesinin ürünüdür. Buradaki biçim zenginliği, Ortaçağ hareketinin maddeyi yok eden ve insanı alıp sürükleyen dinî iradesinin aksine insanı güzellikle karşı karşıya getiren ve güzelleştirilmiş dünyada insanın yaşamasını amaç edinen bir başka tavrın eseridir.

Burada amaca yönelirken takip edilen yol çok önemli. Dünyanın maddî cephesini günah sayan Hıristiyan tavrı, maddenin madde olarak güzelliğini âdeta dışlarken, Allah'ın yarattığı her şeyin güzelliğine inanan Müslüman, bunların tevhidî bir yaklaşımla anlaşılmasını ve tesis ettiği değerler hiyerarşisi içerisinde her şeyi yerli yerine koyarak bir güzelliğe erişilmesini amaç ediniyor. Dolayısıyla İslâm kültürünün meydana getirdiği bütün ürünlerde yaradılışın İlâhî irade ile vücut bulmuş yapısal özelliğini inkâr etmek, değiştirmek, çiğnemek söz konusu değildir. Aksine, onların her türlü maddî âleme ait meselelerinin maddî âlemin yasalarına göre, insanın ruhî dünyasının yahut inanç sisteminin yasalarına göre bu alanlarda yaradılışın tesis ettiği temellere ve özelliklere, yani ilâhî iradeye kayıtsız şartsız uyarak ürününü meydana getirmek, İslâm'ın temel kuralı olarak bilinir. Böyle olunca, toprak toprak olarak, tahta tahta olarak, çini çini olarak sahip oldukları aslî özelliklerini yansıtmak suretiyle birbirlerinin yanında en uygun ilişkiler içerisinde dünyaya eklenip onu güzelleştiriyor.

Sosyal münasebetlerin düzenlenmesi de insanların birbirine saygı, dayanışma ve sevgiyle bakmaları, toplumun teşkilâtlanmasında ailenin önemi, eğitim, temizlik vs. sosyal örgütlenmenin esas unsurları olarak gündeme geliyor. Dolayısıyla evler, mahalleler ve şehirler bunun esaslarına göre oluşturuluyor. İnsanların birbirlerinin inanç ve ruh dünyalarını geliştirmelerini, feyiz almalarını sağlayan mekân olduğu, insanın yücelmesini sağlayacak ilmin, ibadetin ve bilgilenmenin çerçevesi olduğu için en küçük bir mescit bile mahallenin en önemli yapısı olacak şekilde tasarlanıyor. Bu açıdan düşünürsek taşın nasıl kullanılması gerektiğini olduğu

kadar, sosyal düzenin nasıl kurulması gerektiğini de inanç sistemimiz belirliyor. Varlığın, yaradılışın yasalarına uyarak kullanabiliyor, ilâhî emre tâbi olarak kararlaştırıyoruz.

Burada bir boşluk, bir çelişki yok mu? Dünya görüşü bu kadar belirleyici bir rol oynuyor, evrensellik unsuru bu kadar ağır basıyorsa İslâm dünyasında varlığından söz ettiğimiz zengin çeşitlilik nasıl varolabiliyor da -modern dünyada olduğu gibi- yeknesaklığa düşülmüyor?

Varlığın yapısında bir bakıma kutuplaşmalar mevcut bulunuyor; sonsuzluk ile sınırlılık, hareketlilik ile değişmezlik, evrensellik ile mahallîlik gibi kutuplaşmalar... Özellikle Batı kültüründe, varlığın maddî ve manevî esaslardan oluşan iki tür yapıdan meydana geldiği görüşü hâkimdir. Bütün Helenistik kültür, varlığın yapısını ikili bir şekilde tasavvur eder ve bütün Batı kültürü, varlığın bir kutbundan öbür kutbuna, sonra diğer kutuptan birinci kutba doğru, bir saat sarkacı gibi, salınımlar gelişme gösterir. Hatta bunu insanlığın kaçınılmaz bir kaderi olarak kabul eder. Halbuki İslâmiyet'teki tevhid inancı, bu yapısal zıtlığın var olmadığını ve bunun insan için bir zaruret olmadığını söyler.

Vahdet-i vücûd doktrinindeki 'tevhid-i ezdâd' (zıtların birliği) türünden bir bütünsellikten bahseder gibisiniz.

Varlığın bir bütünlük olduğu inancı, bu gidiş-gelişlerin yerine, zıtlık gibi gözüken şeylerin aynı zamanda birbirleriyle beraberce var olmaları imkânını ortaya çıkarıyor. İnsanın vazifesinin de, bir bakıma zıtlık gibi gözüken bu hadisenin bir arada çözümlenmesi olduğuna işaret ediyor. Bu çabanın gayesi, Yaratıcı'nın her şeyi kapsayan evrensel, sonsuz düzeninin çözümlenmesi oluyor. İnsanın bu iradeye uyma çabası, evrensel çözümleme etrafında bir beraberlik meydana getiriyor.

Varlık bir süreç, bir dinamik olay olarak öngörülüyor İslâm'da. Böyle olunca, yaratılmış kâinatın zaman ve mekân içerisinde farklılaşan özellikleri göz önünde bulundurulacak; yani fizikî ve sosyal âleme ait özelliklerin o âleme ait farklılaşmaların yanında, mekân içindeki değişmelerle zaman içinde vuku bulan

farklılaşmaların geçerliliğini, yani bir nevi mikrokosmosun gerçekliğini de insanın nazar-ı itibara alması yine bir zaruret olarak ortaya çıkıyor. Bu noktada, tarihî sürecin içinden ilerlenip gelinen noktadaki gerçeklerden haberdar olarak ve evrensel hakikate uyma hususundaki temel tavırdan hiçbir fedakârlık yapmadan o ânın meselesini çözümlemek, yani varlığın evrensel ve aktüel gereklerinin bütünlüğü içerisinde değerlendirmek, çözüm geliştirmek birbirinin zıddı iki şey olmaktan çıkıp, aynı İlâhî irâdeye uymak gerektiği inancının neticesi oluyor. Böylece bir taraftan İslâm dünyası tam bir bütünlük arz ederken, diğer taraftan da insanlık kültürünün hiçbir çağında benzeri olmayan bir çeşitlilik ve farklılaşmayı gündeme getiriyor.

Biraz daha açarak örnekleyebilir misiniz bu düşüncenizi?

Bu sorunu en yüksek ifadesiyle ortaya koyan İslâmî sembol, Kâbe'yi tavaf etmektir. İlâhî iradenin tezahür ettiği nokta olarak düşünülen Kâbe, mutlak ve değişmez varlık olarak sabit dururken onun etrafında dönen Müslümanların her biri, tavafın her adımında onu ayrı bir şekilde müşahede ediyor. Bu farklı müşahedelerin her biri hakikatin bir parçasına tekabül ediyor. Her kişi bulunduğu ân ve noktada o hakikati bir şekliyle görüyor. Böylece İslâm tarihi boyunca meydana getirilen kültürler bu farklılıkları yansıtıyor. Bunlar, Batılı Şarkiyatçıların söyledikleri gibi oradaki mahallî kültürlere İslâm'ın herhangi bir şey getirmediği şeklinde tefsir edilmesine imkân olmayan farklılıklardır. Bunlar o kültür olaylarının cereyan ettiği tarihî sürecin ayrılmaz parçası oldukları kadar evrensel İslâm kültürünün de ayrılmaz parçası oluyor ve böylece tarihî süreçler evrensel kültür içerisinde birleştirilmiş hâle geliyor.

Modern çağda, özellikle İslâm âleminde bu denge ne kadar yerinde duruyor?

Evrensel kültür bilincinin, yani İlâhî iradeye kayıtsız şartsız uyma bilincinin, vahdaniyete inancın ve mutlak surette her türlü açık ve gizli 'şirk'ten kaçınma zaruretini idrak ederek sürekli teyakkuz halinde bulunmanın İslâmî ürünü vücuda getirmenin temel şartı olduğunu modern çağ ve İslâm âlemi gözden kaçırmış gibi görünüyor. İslâm şehirlerinin içerisine düştüğü durum ve İslâm mimarîsi benzer

yanılgıların meydana getirdiği felâketlerdir. Cami yapıp bunu göklere kadar yükselen üç şerefeli minarelerle donatmayı düşünen ve bunun için çaba sarf eden kişi, minareyi bu kadar yüksek yapmakla İslâm'ı yahut o eseri meydana getiren kişileri kurtaracak bir 'güç' vücuda getirdiği zannında. Bunun bir bakıma 'şirk' koşmak olduğunu unutuyor. İslâm kültürünün çok üstün vasıflı bir ürününün (örneğin Selimiye'nin) alınıp bugün tekrar edilmesinin çözüm olduğunu zannetmek, o ürüne İlâhî bir güç atfetmek anlamına gelir. Onun İslâm'ın hangi evrensel prensiplerini yansıttığının, hangi tarihî ve mahallî sürecin yansıması olduğunu tahlil edilmemesi; bugün yapacağımızın hangi evrensel İslâmî değerlerin icabı olarak gerçekleştirilmesi lâzım geldiğinin, hangi İslâmî çabanın tarihî sürecin bugünkü hangi mahallî şartların (teknoloji, yapılar arası münasebet, sosyal örgütlenmenin şartları vs.) ürünü olduğu tahkik edilmemesi, eserin 'meselesi'nin bulunmadığını gösterir. Dolayısıyla hakikatin her şeyin içinde bulunduğunu, her ânda ve her şeyde tezahür ettiğini tahkik etmek mecburiyeti vardır. Yani vahdaniyete inanmak, her türlü şirkten uzak kalmak temel tavır olmalıdır.

Bu konu ancak ciddî bir bilinçlenmeyle ve beraberinde gelecek bir iradeyle halledilebilir. Şirk, her türlü felâketin kaynağıdır. Kültürel kirlenme, çevre kirlenmesi, dünyanın yok olması, denebilir ki, bu şirk istikametindeki yanılgının sonuçlarıdır. Teknolojiye atfedilen İlâhî güç, yaratılmış dünya ile savaş halinde bulunan ve dünyanın güçlerini yenmeyi amaçlayan Rönesans sonrası gelişmenin sonucu olan 20. asır tavrı, dünyayı ve insan varlığını tehdit eden tehlikeleri ortaya koymuş bulunmaktadır.

Mahallî standartlar tahrip olmuş vaziyette. İnsanlar küçücük bir cami yapmak dururken, kocaman, bölgenin ve yapan insanın hiçbir etkisini ve izini taşımayan basmakalıp bir takım cami ve Kur'ân kursu binaları inşa ediyorlar. İnsan bunları görünce, mimarî anlamda modernizm en çok Müslümanlarca mı benimsenmiş diye düşünmeden edemiyor.

Bu, genel bir tavrın yansımasıdır. Gökdelenleri inşa edenler bir nefsaniyet tavrını ortaya koyuyor. "Öyle bir şey yapayım ki, yaptığım karşısında herkes eziklik duysun" diyorlar. Yaptıkları şeyin

büyüklüğünden kendilerini kurtaracak bir gücün oluşacağını zannediyorlar. Minareyi yüksek yapanların tavrı gökdeleni yapan tavrın tamamen aynısı aslında. Kur'ân kursunu çirkin yapan ve onun çirkin olmasından hiç rahatsızlık duymayan, binası çirkin de olsa hayır işlediğini düşünenle gökdeleni yapanın tavrının hiç farkı yok. Yanılgı, her ikisinin de nefsanî davranmalarından kaynaklanıyor. Kur'ân kursunu yaptıran da, "Ben Kur'ân Kursunu yaptırayım, orada yetişenler bana dua etsinler, ama dünya çirkinleşirse çirkinleşsin", tavrını takınıyor. "Dünya nasıl güzel olur?" sorusunu sormadan, bu konuda kendisini eğitmeden bu kararı veren kişi, dünyanın çirkinleşmesini umursamayan kişi oluyor. O zaman tevhidî yaklaşımın hemen dışına çıkıyor. Çünkü yaptığı şeyin bir veçhesini önemli, öbür veçhesini önemsiz sayıyor. Hepsinin birbirinden ayrılmaz bir bütünlük olduğu şeklindeki tevhidî tavrı terk ettiği ân, şirk oluşuyor.

Bu yanılgının 20. asırda şehirlere ve mimarîye yansımaları nasıl ortaya çıkıyor?

Toplumun temel birimi olarak aileyi çevreleyen evlerin, ailelerin birbiriyle düzenlenmiş münasebetlerinin bütünü olan mahallelerin yerine teknokratların insanlardan kopuk olarak belirlediği tarzda meydana getirilen apartman bloklarına insanları yerleştirerek yığınların oluşmasına yol açıyoruz. Bu şartlar altında insanlar ve aileler, komşularıyla ne tür münasebetlerde bulunacaklarını tayin edemez, insanî münasebetlerini de düzenleyemez hâle geliyorlar. Böylece insanlar çevrelerinin sorumluluklarından kopartılarak, onları 'beşerlik'ten 'insanlık'a yükselten dünyayı güzelleştirme görevini yüklenme haklarından mahrum ediliyor ve yüce olma haysiyetleri ellerinden alınmış oluyor. İnsanın yücelme hakkını elinde almaya teknokratların da, başka hiç kimsenin de hakkı olamaz.

İnsan bu hakkını müdrik olmaktan uzaklaştırılınca, oldukça cüce bir davranışlar manzumesinin içerisine düşüyor. Bir bakıma Hıristiyan insanının ağlaşan tavrı gibi… Hıristiyan insanının kendini günahkâr hissetmesinden dolayı Batı kültürünün sürekli feryatlar ve kötülüklerle kucak kucağa olmayı kabullenmesi gibi… Buna müsaade etmeyen İslâm'ın insanın yüceliği ve dünyayı güzelleştirme tavrı yok oluyor. Bu dev beton yığınları içerisinde sorumluluk

duygusundan yoksun olarak yaşayan insan nesilleri dünyayı çirkinleştiriyorlar. Tabiatın, ağacın, çiçeğin güzelliğine erişme imkânı kalmıyor. Çocuğun tabiatla ilişkisi kopuyor. Yaşlının bu güzelliği tadarak ömrünü tamamlama fırsatı yok ediliyor. Ölçü değişmesine (büyümesine, küçülmesine) uymayan hücrelerde yaşamak mecburiyeti kimi zaman aileleri sıkışıklık, kimi zaman da gereğinden büyük mekânlarda o mekânları dolduramamanın azabını yaşamaya mahkûm ediyor.

Bu dev binaların oluşması, herhangi bir emeğin karşılığı olmayan bir kazanç yolu üretiyor. Bu hırs insanların ahlâkını tahrip ediyor ve bu defa, insanlar bu açıktan kazancı elde etmek için şehirleri tahrip etmeyi göze alıyorlar: 20. asır insanlığında, -ve en akıl almaz bir şekilde- Osmanlı Devleti'nin vârisi Türkiye'de olduğu gibi. Herkes komşusuyla ahenkli bir yapı meydana getirmek yerine, komşusundan daha yüksek bina yaparak birkaç kat daha kazanabilmek için her türlü gayriahlâkî yolu deniyor. Sonunda şehirlerimiz, âdeta gayriahlâkî davranışların birbiriyle yarıştığı yapılar yığını haline geliyor. Gelecek nesillere bu çirkin dünyayı bırakmanın herhangi bir vicdanî üzüntüsünü duymayan bir insanlar topluluğu haline geliyoruz. Bu, insanı yüceleştiren, insanın dünyadaki temel sorumluluklarının tamamen zıddı bir gayriinsanî tavır, dolayısıyla bir anti-kültür, bir kültürel kirlilik ortamı meydana getiriyor.

Kültürel kirliliğe canlı bir örnek verebilir misiniz?

Kültürel kirlilik ortamını yaratan 20. asrın bir aletinden söz etmek istiyorum: Otomobil. Bir Amerikalı sosyal düşünür ve aynı zamanda *Tarihte Şehir (The City in History)* adlı devasa eserin yazarı Lewis Mumford şöyle bir şey söylüyor: "Şehirlerimizde eskiden yürüyerek yahut at arabasıyla 15-20 dakikada gittiğimiz yerlere şimdi hızı saatte 150 mil olan otomobillerle 15 dakikada gidebiliyoruz!" 20. asrın otomobili dünyadaki hava kirliliğinin takriben %50-60'ını üretiyor, havadaki oksijeni tüketiyor ve şehirlerimizdeki hayatı cehenneme dönüştürüyor. Oysa otomobili yapanlar, beraberinde getirdiği felâketleri de ilk fark eden kişiler aynı zamanda. Otomobilleri efsanevî bir yaratık kabul edip onunla beraber olmayı en büyük amaç addeden kullanıcılar, o âletin meydana getirdiği hastalıkları hiç hesaba katmamaktadırlar. Otomobili vücuda getiren ülkeler onu şehir

hayatının günlük parçasında kullanmıyorlar. Bunun en güzel örneği, Orta Avrupa'dır. 14-16 milyonluk Berlin, Hamburg, Frankfurt gibi metropollerin merkez şehirlerinin nüfusu sekiz yüz bin ila bir milyondur. Geri kalan nüfus, her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılandığı ve işyerleri ile sanayi tesislerinin çevrelerinde öbeklenmiş yüz bin ila iki yüz bin kişilik şehirlerde yaşamaktadır. Bu insanlar evlerinden işlerine, işlerinden evlerine -şehri 'yaşayarak', şehri evlerinin bir 'uzantısı' gibi görerek 'şehirli' olarak her birini tanıyarak- yaya gidip geliyorlar.

20. asır başında -bu temayül bizde çok acı bir şekilde Tanzimat'tan sonra gelişti- yeni binalar yaparak, Fransız taklidi dev binalar vücuda getirerek şehirlerimizi güzelleştireceğimiz zannına kapıldık. Bu yanlış zanla şehirlerimizin tarihî ve insanî boyutunu ve İlâhî emrin icabına uygun şehir içi yapılar arası hiyerarşiyi tahrip ederek şehirlerimizi yıkıp yeniden inşa etmeye başladık. Bunun en tahripkâr uygulaması Cumhuriyet devrinde yapıldı. Şehir planlarına 'imar planları' ismi verildi; sanki daha evvelki şehirler 'mamur' değilmiş gibi. Buradan hareket edilerek geçmişte meydana getirilen eserler hakir görüldü. Mahalle teşkilatı lağvedildi ve mahalle içinde cereyan eden her şeyi düzenleyerek sosyo-kültürel sistemin yansıması olan mahallenin mimarî yapısı yok edildi.

Mimarîyi düzenleyen evrensel değerler sistemi mimarlar tarafından standartlar düzeni olarak vücuda getirilirken, bu düzeni bütün inanç sisteminin, davranışlara ve ruhî hallere tekabül eden biçim ifadelerinin, sosyal organizasyonun, aile yapısının, değişme ihtiyacının, çeşitli yaşama biçimlerine ait mahremiyet gibi temel taleplerin, bunlara tekabül eden, bunları gerçekleştirecek sistemlerin ürünü olan evler yerine akılsızca, seviyesizce Batı dünyasından kopya edilmiş apartmanlar şehirlerimizi ve onun tabiatla bütünleşmiş geleneksel yapısını mahvetti.

Bu konuda ileri sürülen farklı iddialar var. Bunlardan birisi, şehirlerimizin büyük bir göç baskısı altında olduğunu düşündüğü için, "Gökdelen yapma mecburiyeti vardır, dolayısıyla toprak üzerindeki spekülasyon da kaçınılmazdır" diyen yaklaşım. Onlara göre göçün önüne geçilmedikçe planlama hiçbir işe yaramayacaktır. Dolayısıyla

suçu göç eden insanların üzerine atma yönünde genel bir temayül bu. Şehirlerin nüfus baskısı dinmedikçe insana, sanki söylediklerinizbaşarılamazmış gibi geliyor.

Burada suçu göç eden insanların üzerine iki şekilde atma temayülü var. Bir tanesi,"Neden göç ediyorlar? Göç etmesinler" tavrı. Halbuki o insanlar çalışmak, çocuklarını iyi yetiştirmek, daha iyi bir hayat sürmek ve iş bulmak için geliyorlar şehre. İş arzı eğer yeterince düzenlenmemiş olursa, belli odaklarda yoğunlaşır, başka yerlerde insanlara çalışma fırsatı verilmez ve sosyo-kültürel hizmetlerden yararlanma imkânı sağlanmazsa -hastasına baktırmak, çocuğunu üniversitede okutmak yahut iş bulabilmek, kendisini yetiştirip daha fazla üretip kazanabilmek ve ailesini daha iyi bir yaşama standardına ulaştırabilmek için- göç etmek kaçınılmaz olacaktır; tabiî ki göç etme mecburiyetinde kalmasalardı, bu faaliyetler dengeli bir şekilde dağıtılmış olsaydı durum farklı olacaktı.

Bunu yapacaklarını iddia edenler, aslında yapmakla mükellef olan kişilerdir; 'göç etmesinler' diyenler bu dengeyi bozanların kendileridir, 70 senedir bu ülkenin politik ve teknolojik hayatına hâkim olan kişilerdir; üniversitelerimiz, teknokratlar, bürokratlar ve politikacılarımız… Dolayısıyla birinci sebep için halkı suçlamaya kimsenin hakkı yoktur. İkinci suçlamaya gelince; bu insanların görgüsüzlüklerini, köylülüklerini şehre getirdikleri söyleniyor. Bu da tamamen yanlış. Şöyle ki: Cumhuriyet'ten itibaren modern yaşam için Fatih, Saraçhane, Şehzadebaşı ve Beyazıt gibi İstanbul yarımadasının en mutena semtlerinde insanlık tarihinin vücuda getirdiği en güzel mimarî çevreyi terk edip Şişli, Osmanbey ve Nişantaşı'nda apartman katına taşınanlar Türkiye'nin aydınlarıdır. Bu aydınlar imar planlarıyla bütün Türkiye'de apartman yapma mecburiyetini getirdiler ve getirmeye de devam ediyorlar. Hiçbir gecekondu, yaptığımız apartmanlar kadar şehrimizi çirkinleştirmiyor. İmar planlarıyla yaptırdığımız Park Otel gibi binalar... Gecekondu, eninde sonunda önüne dikilen ağacın arkasında tabiatın bir parçası haline geliyor. Tabiî ki, gecekonduların da daha iyi bir şekilde inşa edilmeleri lazım. Bunun için o insanlara teknik ve sanat katkısını yapmak toplumun vazifesiydi. Ne var ki, toplum bu katkıyı yapmadı.

İslâm âleminin oldukça fakir iki ülkesi Pakistan ve Bangladeş'in ev yaptırmak isteyenlere arsa tahsis etme ve hizmetler ile altyapıda yardımcı olma projelerinden Türkiye'de bir tane dahi uygulanmadı şimdiye kadar. Pakistan, Bangladeş ve Mısır gibi ülkeler bu yolla gecekonduların bizde duçar oldukları gayrimeşruluk, istenilmeyen bölgelerin işgali, iş-ev mesafesinin aşırı uzaklığı, evlerin teknik bilgiden yoksun yapmaları sebebiyle son derece pahalı ve gayrisıhhî olmalarını önlediler.

Aile Araştırma Kurumu'nun 1992 yılında yaptırdığı bir araştırma, Türk halkının %92'sinin küçük de olsa bahçeli bir 'ev' istediğini gösteriyor bize. Bugün bütün Türkiye'de, imar planı denen belgeler mevcut ev olarak inşa edilmiş alanları apartmana dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu planlar, Türk ve Müslüman halkın sağlıklı iradesine karşı gelmekte ve ülkenin geleceğini tehdit etmektedir. Dolayısıyla şimdiye kadar yapılanların hepsini terk etmemiz gerekmektedir.

Şehirleşme ile ilgili siz hangi çözümleri öneriyorsunuz?

Evvela Türkiye'de şehirleşmenin yeni boyutunu herkesin bilmesi lazım. Bugüne kadar takip edilen politika, mevcut şehirlerin çevresine yeni bölgeler ve işyerleri ilave ederek bir 'yağ lekesi' şeklinde genişletme, şehrin merkezî alanlarını yıkarak yeniden inşa etme, yoğunlaştırma politikasıydı. Bu yaklaşım, bütün tarihî mimarlık mirasımızın yok olmasına sebep olduğu gibi, şehirlerin yakın çevresinde bulunan kıymetli tarım topraklarının yok edilmesi neticesini verdi. Gelişmenin bu şekilde devam etmesi halinde, bugünkü haliyle şehirlerimizin çevresinde bulunan tarım alanlarının büyük çapta tahribi söz konusu olacaktır. Ayrıca şehirlerin yıkılıp yeniden yapılması sebebiyle büyük bir israfa, büyümesi sebebiyle de şehir inşa, yatırımı ve işletme masraflarını akıl almaz boyutlara vardıracaktır.

Şehirlerin büyük organizasyonlar haline gelmesi, ülkenin çeşitli coğrafî bölgelerinde ve o ülkenin çevresindeki ülkelerle teması açısından büyük birkaç metropolün vücuda getirilmesi sosyal, kültürel ve iktisadî faaliyetlerin oluşumu için şarttır. Ancak bu metropolün biçimi, büyük önem taşır. Paris, Londra, Roma, New York yahut Tokyo gibi yekpare, birbirine yapışarak büyüyen mahallelerden

oluşan metropoller, sözünü ettiğimiz iktisadî tahribatı, israfı ve insan hayatını zedelemesine karşılık, galaksi biçiminde dediğimiz, müstakil, kendi içerisinde her türlü faaliyeti barındıran şehirler yıldız kümesi gibi arazi üzerine dağılır ve yekpare metropollerin sebep olduğu mahzurların hiçbirini taşımazlar. Büyük şehrin sağladığı bütün faydalar sağlanır, ancak yatırım harcamaları ve şehir işletmelerine de imkân veren bir hayat düzenini getirirler. Yolda kaybedilen zaman da geri kazanılmış olur.

Galaksiler biçimindeki metropoller, kaçınılmaz bir şekilde Türkiye'nin geleceğini kurtaracak belli başlı yerleşme alanlarıdır. İstanbul bu tür bir metropole dönüştürülürse, Doğu Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'da çok önemli fonksiyonlar ifa edecektir. Bütün bu yerlerde kültür iletişimi, know-how üretimi, çeşitli iktisadî hizmet faaliyetlerinin gelişmesi İstanbul'u Ortadoğu'nun önemli bir merkezi haline getirecektir.

Benzer bir metropol, behemehal Osmanlı ve Roma dönemlerinde Doğu Anadolu'da olduğu gibi Diyarbakır, Malatya vb. şehirlerde oluştuğu takdirde, hem Doğu Anadolu'nun kalkınmasını düzenleyen bir merkez olacak, hem de Suudî Arabistan'a kadar bir sahayı kapsayan bir kültürel hizmet merkezi görevini ifa edebilecektir. İzmir'in Ege'de benzer bir fonksiyon ifa etmesi ve doğuda Erzurum, batıda Eskişehir gibi bazı yerlerde mevcut şehirlerin etrafında yeni galaksi biçimli küçük şehirlerin kurulması düşünülebilir. Ancak Türkiye'nin yeni şehirleşmesinin mevcut şehirlerinin büyütülmemesi şeklinde olması şarttır.

MİMAR NİÇİN VARDIR?

"Mimarın görevi dünyayı güzelleştirmektir"[12]

SÖYLEŞİ: M. ÂKİF ÇANKIRILI

1992 Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü kazandınız. Bu ödülün öneminden bahseder misiniz?

Ağa Han Mimarlık Ödülü, Kerim Ağa Han'ın İslâm âleminde insan çevresini oluşturan, yaşama biçimini sınırlayan ve belirleyen sanat olarak mimarînin 20. asırda içinde düştüğü seviyesizliği aşmak için vücuda getirdiği bir kurumdur. 1975 yılında İslâm dünyasında ilim ve sanatın gelişmesine katkıda bulunmak üzere kurulmuş olan Ağa Han

Vakfı'nın ele alınması gereken en önemli ve acil meselenin İslâm ülkelerinde mimarîye seviye kazandırmak olduğu hususunda vardığı kanaat üzerine Ağa Han Mimarlık Ödülü tesis edilmiştir.

Dünyanın herhangi bir yerinde bir İslâm cemaatine hizmet etmek üzerine gerçekleştirilmiş -isterse müellif bir gayrimüslim olsun- ve mimarînin gelişmesine olağanüstü bir katkı sağlayan eserlerin ödüllendirilmesi öngörülmüştür. Tarih şuurunun ve sosyo-kültürel yapının, mevcut yeteneklerin devam ettirilmesinde mimarînin başarı şartları arasında yer aldığının bilinci ile hareket edilmesi de ödülün temel tercihi olmuştur.

Hangi eserin, hangi özellikleri ile olağanüstü bir mimarlık başarısı sayılacağını belirlemek ödülün ilk sorunu olmuş, bu amaçla uluslararası seminerlerde dünyanın tanınmış mimarları, düşünürleri, felsefe, din, sanat ve kültür adamları hayatın bütün alanlarını kapsayan mimarînin çeşitli sorunlarını incelemek ve tartışmak fırsatını bulmuşlardır. Bu çalışmalar devam etmektedir. Fikrî gelişmeyi sağlamak, sınırlamaların kısırlaştırıcı etkisinden uzak kalmak ve ödülün İslâmâlemine olduğu kadar bütün insanlığa ışık tutması için gerek ödül yönetiminde, gerekse değerlendirmeleri yapan büyük jürilerde İslâm âlemi, Batı ve Uzakdoğu'nun seçkin şahsiyetleri görevlendirildiler.

Ağa Han Ödülü, dünya mimarlığının bütün mesele ve yönelişlerini kapsayan bir çerçeve içinde değerlendirme yapan önemli ve tek uluslararası ödül niteliğine sahip. Mimarînin varlığın bütün alanlarını kapsayan bir düzenleme faaliyeti ve sanatı olması, uzun bir çalışma yapılmasını ve farklı görüş açılarının karşılaştırılmasını zarurî kılar. Bu sebeple ödüller üç yılda bir verilmektedir.

1980 yılında da iki ödül almıştınız. Ödül aldığınız projelerin özellikleri ve içeriğinden biraz bahseder misiniz?

1980 yılı ilk ödül döneminde Ankara Türk Tarih Kurumu Binası ve Bodrum Ertegün Evi için ayrı ayrı iki Ağa Han ödülü "Tarihî Muhteva İle Uyum" teması ile bana tevcih edildi. 1983 döneminde Ödül Büyük Jüri Üyesi idim. 1992'de ödül, Emine ve Mehmet Öğün ile Feyza Cansever'le birlikte Bodrum, Demir Tatil Kompleksi Konut Programı için gerçekleştirdiğim 35 evden oluşan Pilot Proje'ye tevcih edildi. Bu proje, konut sorununun mahallî şartlar, teknoloji, konfor ve sosyal

ilişkiler, kullanıcının katılımı, yapıda biçim ifadeleri ve temel üslûp meselelerini yeni bir şekilde ele alarak yeni çözümler geliştirmeyi amaçlıyor. Tarihî muhtevanın bütün varlık alanlarındaki tezahürleri, idraki ve değerlendirilmesi projenin bir veçhesini teşkil ediyor.

20. asırda mimarîdeki yanılgıların en belirgini teknolojinin âdeta bir küçük ilah haline getirilmesi sonunda oluşan tekdüze gayriinsanî ortamın aşılması için sarf edilen çabaya Demir Evleri'nin 'uygun teknoloji' yaklaşımı ile katkıda bulunmak, yapının gerçekleşmesinde teknokratik yaklaşım yerine tasarım ve üretim sürecinde çalışanların katılımını sağlayarak mimarîye çok boyutlu bir derinlik kazandırmak, her ev sahibinin, yaşadığı çevre içinde kendi konumunu idrak ederek çevrenin oluşumuna katılmasını, sosyal mesafe dokusunun fertlerin bilinçli katılımı ile emredici olmayan bir düzen içinde gerçekleşmesini temin etmek projenin bir diğer amacı idi. Teknolojik, sosyal düzenlemelerin ve ifadelerin etkisi ile oluşmasının sebep olacağı kargaşayı önlemek için toplumun ortak inancının ve bu inançtan kaynaklanan ahlâk ve davranış biçimleri ile değer yargılarının mimarîdeki tezahürlerini ortaya koymak, bu projenin bir diğer ilgi alanıdır.

Bu çerçeve içinde geleneğin şekilden ibaret olmadığını, geleneğin oluşmasına imkân veren özden, kültürel muhtevadan, inanç sisteminden ve tarihî tecrübeden hareket ederek gelecek için çözüm geliştirmenin projemizin temel yaklaşımını teşkil ettiğini ifade etmek isterim. Varlığın bütünlüğünü gözetmeyen herhangi bir yaklaşımın çözüme ulaşamayacağı aşikârdır. Demir Evleri bu açıdan özel bir dikkatle geliştirilmiş olup çevrenin tasarlanmasını imar planı, tabiatın tanzimi ve tefrişat, mühendislik meseleleri, kaba ve ince yapı ilişkileri, iklim, jeoloji gibi mahallî şartlar ile üslûp, biçim ifadeleri, kullanıcı katılımı, sanatkârane duyarlılık, sosyal ve hukukî ilişki sistemleri, hayatın bir süreç olduğu gerçeğini kapsayan bir bütünün çözümü olarak ele alınmış ve gerçekleştirilmiştir.

Bugün Türkiye'deki mimarî çevremiz, insanlık tarihinde benzeri olmayan, kültürel bir kirlilik içindedir. Asır başında makine çağının bütün meseleleri çözeceği inancı bir gizli putperestliğe dönüşmüş, makine kültürünün gayriinsanî yaklaşımı sonucu dünyada iki milyara yakın insan evsizliğe, geri kalan milyarlarca insan da tabiattan uzak, yaradılışın icaplarıyla zıt bir hayata mahkûm edilmiştir. Ülkemizde

tarihî şehirlerimizi yıkarak yapılan pahalı çok katlı apartmanlar yerleşme, yaşama düzeni ve mimarîde kültürel devamlılığı yok etmenin yanında neden olduğu israfın yol açtığı kaynak yetersizliği ile şehir nüfusumuzun nerede ise yarısının gecekondu ve sefalet mahallerinde, köy nüfusunun da bu sefalet mahallerinden daha kötü şartlarda yaşamaya mahkûm edilmesine yol açmıştır.

Bu durumda bütün şehirlerde apartmanda yaşamayı esas sayan merkezî teknokrasi ve sözde aydın diktatöryasının imar planları ile Paris benzeri şehirler gerçekleştirme isteğinin sebep olduğu felâket ortada iken halkımızın küçük de olsa bir avlusu, bahçesi olan evlerde yaşamak istediği bilinmektedir. Halkın insan olma haysiyetinden kaynaklanan bu talebini hiçe saymaya kimsenin hakkı olmadığı gibi talebe karşı çıkmanın yanılgıyı bir millî felâket düzeyine çıkartacağı da aşikârdır. Bu bakımdan çözümün halkımızın devam ettirdiği, gelecek nesillere taşıdığı kültürel tercih doğrultusunda aranması zaruridir. En tabiî ve kolay olan, şüphesiz ki büyük ekseriyetin sağlıklı tercihi doğrultusunda gerçekleştirilendir.

Mimarî proje ve düşüncelerinizde 'gelenek' unsurunu ön plana çıkartıyorsunuz. Bugünkü şehirleşme ve mimarî sorunlarına gelenekten yola çıkarak çözümler üretmek zor değil mi? Savunduğunuz tek katlı, bahçeli evleri bugünkü nüfusuyla yeryüzüne sığdırabilmek nasıl mümkün olacak?

Savunduğum çözüm, vasati iki katlı, yani ekseriyeti iki, az bir bölümü bir veya üç katlı, bahçeli, avlulu ev çözümüdür. Bu çözüm çok katlı apartman bloklarından oluşan yerleşme şekline verilen 'şakulî (dikey) yoğun yerleşme' ismine karşılık 'ufkî (yatay) yoğun yerleşme' olarak adlandırılmaktadır. İnsanın güneş ve hava almasına, sosyal ilişkiler kurmasına imkân vermesi açısından her iki yerleşim biçiminde de hektar başına (yani 10.000 m2 alanda) şehir ölçeğinde 150 kişi, yerleşme birimi ölçeğinde ise 350 kişiden daha fazla insan yerleştirmeye imkân olmadığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarihî şehirlerimizin tam bu arazi kullanış standardına uygun oldukları görülür.

Sonuç olarak ufkî yerleşme düzeni, şakulî yerleşme düzeninden daha fazla arsa gerektirmemektedir. Ayrıca ufkî yoğun yerleşme

düzeninin, bütün toplumların en önemli ahlâkî çözülme sebebini teşkil eden arsa ve bina spekülasyonunu sona erdireceği ve 1.000 kişinin yerleşeceğe alana 5.000 kişiyi insanî ihtiyaçları hiçe sayarak, beton yığınları içine tıkıştırarak gerçekleştirilen vurgun yolunu kapatacağı kesindir. Bu çözüm, arsa ve bina spekülatörleri ile bunlara imkân veren imar planlarını düzenleyenler tarafından engellenmektedir.

Çevre kirlenmesinin mimarî ve şehirleşmeyle ilgili boyutlarına değinir misiniz?

Tabiat ve inşa edilmiş mimarî çevremiz, insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman bugünkü düzeyde bir kirlenme sorunu ile karşılaşmamıştır. Tabiatın yok edemeyeceği, onu tahrip eden, onun yapısına aykırı faaliyet, ürün ve atıklar kirlenmeye yol açar. Kültürel kirlenme ise bütünlüğü gözetmeyen, yaradılışın yapısına aykırı davranışların ürünlerinin varlığın özündeki değer sistemlerini tahrip etmesi sonucunda oluşur.

Gösterişçiliğin, böbürlenmenin, haksız kazanç hırsının ürünü olan çok katlı apartman bloklarının tabiatı ezen irilikte ve manevî değeri olan yapıları -meselâ bir camiyi- veya tabiatı hor gören veya bilfiil kendi iç yapısındaki değerlere ‘varlığın icaplarına’ ters düşen yanılgıları ile oluşan çevre çirkinliği insan hayatının her farklı ânında idrak edilerek yaşanacak mimarîyi yok eder ve kültürel kirlenmeyi oluşturur.

İnsan ilgisinin, varlığın bütünlüğü yerine seyirlik eğlencelere yöneltilmesi onu ‘insan’ düzeyine yükselten çevre bilincinin son bulmasına, bunun sonucu olarak da aslî görevi olan dünyayı güzelleştirme sorumluluğunun ve görevinin gerçekleşmesini imkânsızlaştırarak kültürel kirlenmeye neden olur. Çevreye duyarsız, menfaat ve gösteriş ürünü, iyiye ve güzele saygıdan uzak yapıların oluşturduğu şehirlerimiz tabiat değerlerini tahrip etmekte ve çevre kirlenmesine neden olmakta, dünyayı güzelleştirme sorumluluğunun sona ermesine de yol açmaktadır. Böyle bir kültürel kirlenme ortamında her türlü değerler sistemi yok olur ve bu ortamın verilerinden hareket edilerek hiçbir gerçek berrak kültür gelişemez. Bu kirlilik, mimarîde ve şehirdeki yaygınlığı ile nesiller boyunca

felâket ve ümitsizlik tellallığını ve yüzeyselliğini, bayağı duygusallığı besler.

İslâm ve Batı mimarî tarzı arasında ne gibi temel farklar söz konusudur?

Sanat eseri, onu vücuda getiren toplumun inançlarının yansıması ile biçimlenir ve oluşur. İnançlarımızın meselelere yaklaşma şeklimizi, değerlendirmeler, tercihler ve amaçlarımızı ve dolayısıyla yaptığımızın bütün özelliklerini belirler. Her üslûp olayı bir inanç sisteminin ürünüdür. İnanç sistemleri gelişir, iç değişmeler ve yönelişlerle varlıklarını sürdürür. Belirli çağlara ait bir kısım aslî husus da o çağın temel özelliğini oluşturur. Ancak son 10 asırlık Batı kültür tarihinde oluşan aslî ve önemli değişmeler sebebi ile 'Batı mimarî tarzı,' diye başından sonuna kadar aynı aslî özelliklere sahip bir mimarîden söz etmek imkânı yoktur. Buna karşılık İslâm âleminde coğrafî, kültürel farklılaşmalar ve İslâm'ın anlaşılma şekli ile ilgili yorumlardaki değişiklikler mimarînin aslî üslûp özelliklerinde Batı âlemine göre çok daha küçük farklılaşmalar oluşmasına sebep olmuştur. Batı'da ancak genel çizgileri ile ele alınıp Ortaçağ, Rönesans, Bu konu Barok çağ mimarîleri ile İslâm mimarîsi arasındaki farklılaşmalar ve modern çağ mimarî akımlarının Batı mimarîsinin geçmişi ve İslâm mimarlığı karşısındaki durumu hakkında sadece birkaç aslî noktaya temas edilebilmiştir.

İslâmî ve Hıristiyan varlık görüşleri, insan telâkkileri birbirinden köklü farklarla ayrılırlar. İnsanın günahkâr ve dünyanın bir günah âlemi olduğu şeklindeki Hıristiyan inancına karşılık İslâm inancında insan, çevresinin sorumluluğunu idrak eden ve bu sorumluluğu yüklenmiş, dünyayı güzelleştirmekle görevli, bu nedenle dünyada Allah'ın halifesi makamına yükselmiş, yaradılmışların en mükemmelidir. Hıristiyan inancına göre ise dünya, maddî varlıklar ve insan, hakir günah âleminin yaratıkları; mimarî de maddî âlemi reddeden, örneğin Gotik mimarîde taşın taş olma vasfını yok etmek iradesinin bir ifadesi olarak şekillenir. İslâm'da ise Allah'ın yarattığı her şeyin güzel olduğu inancı, insanın İlâhî iradeye kayıtsız şartsız uyumu ile oluşan dünyayı tezyin edecek güzelliği gerçekleştirmek esastır. Bu ise görevli bulunması İslâm sanatlarının ve bu görevi

yaygın ve gerçek şekilde ifa etmek durumundaki sanat kolu olarak mimarînin üslûp özelliğini belirler.

İnanç, düşünce ve değer yargılarının mimarîde izdüşümleri nasıl ortaya çıkıyor?

İlâhî iradeye kayıtsız şartsız uyum, İslâm'ın temel kuralıdır. İlahî irade, yaradılışın zarureti olarak varlığın her alanında tezahür eder. Maddî, bio-sosyal, psişik ve fikrî-manevî varlık alanlarının yasalarına uymadan insanın hiçbir şeyi gerçekleştirmesi mümkün değildir. Basit bir duvarı yerçekimi yasasını, kullandığımız taşın yaradılıştan gelen ağırlık ve sertlik, basınca dayanıklılık vs. gibi özellik ve yasaların icaplarına uyarak gerçekleştirebiliriz.

Bir ev, içinde yaşayan insanların aile düzenine ve bir mahalle, onu vücuda getiren ev sahiplerinin aralarındaki sosyal ilişkilerin yapısının icaplarına göre şekillenir. Ruhî âlemimiz ise yaradılışın yasalarına göre şekillenir. Yaradılışın, varlığın yasalarını tanımak, keşfetmek ve buna göre davranışlarımızı ve hatta ruhî âlemimizi düzenlemek, insanın kendisini diğer bütün yaratıklardan farklılaştıran fikrî-manevî âlemin bilgi ve inançlarının ışığı altında gerçekleşir. Varlığın yaradılıştan gelen yapısı hakkındaki bilgi ve inancımız olmadan neyin, neden, ne kadar önemli olduğunu belirlemek ve hareketlerimizi yönlendirmek de mümkün olamaz. İnsan, çevresinin bilincine sahip ve dolayısıyla çevresinden sorumlu yaratık olarak, yaradılışın yasalarına uymakla mükelleftir ve bunlara uymaya mecburdur.

İslâmî ve Hıristiyan, varlık ve insan telâkkilerinin farklı yapılarına ve bunların sanata yansıma şekillerine dair hususu berraklaştırmak üzere birkaç örnek vermek istiyorum. İlahî iradeye kayıtsız şartsız uyum inancı ile üretilen ve dünyayı güzelleştirme görevinin ifasını amaçlayan mimarî ve sanat eserinin aslî bir özelliği onun renkli, aydınlık ve tezyinî karakteriyken, insanı dünyada günahkâr sayan Hıristiyan kültür ürünlerinin son on asırlık süre boyunca temel özelliği trajik, dramatik bir âlemin ıstıraplı yansımalarını içerir. İnsanın yaradılmışların en mükemmeli olduğu inancına sahip İslâm kültüründe ise ferdiyetin yüceliği, sanat eserinin üslûp yapısını oluşturan temel bir inançtır. Hıristiyan kültür ortamında fert, bütünlük içinde yok olur. Ferdin çevreyi, varlığı, yaradılışın kurallarını idrak

etmesiyle yüceltmesi, sanat eserinin bütünlüğü içinde ‘parça’nın belirgin ve bağımsız yüce bir değer taşıması, İslâmî üslûp özelliğini oluşturur. Gotik ve Barok’ta, parçanın bir merkezî odağın kayıtsız şartsız buyruğunda tek başına hiçbir varlık ve anlama sahip olmaması bu kültürlerin inanç ve sosyal yapı biçiminde de görülen özelliğidir.

Osmanlı şehirlerinin, mahallelerinin, evlerinin eşsiz güzelliğini vücuda getiren bu ümitli, renkli, şahsiyet sahibi birimlerin ferdiyetlerinin yüceliğinin, temel ortak inançları üzerinde temellendirilmiş standartlar düzeninin çeşitliliğe imkân veren bütünlüğü, düşünce, inanç ve değer yargılarının mimarîdeki tezahürlerine birkaç örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca tevazu, sadelik, huşu, asudelik gibi davranış tercihleri ile ruhî hal özelliklerinin de mimarî biçimlerde nasıl tezahür ettiğini üzerinde düşünüp başlıca örneklere bakan herkes kolaylıkla anlayabilecektir.

Bahsettiklerinizden yola çıkarak bugünkü beşerî sistemlerin yeryüzünü talan ettikleri, dolayısıyla sanat, kültür, mimarî gibi estetik güzellikleri olumsuzladıkları sonucuna ulaşabilir miyiz?

Allah’ın yarattığı dünyanın güzelliğini idrak etmeyen, kendisini bu dünyayı güzelleştirmekle yükümlü saymayan, toprağı kısa vadeli çıkar ve talan aracı olarak gören nesiller tarafından dünyanın kirletildiği 20. asırda insanın kendisine temiz ve güzel bir çevre, şehirler, mahalleler ve evler geliştirmesi de imkânsızdır. Dolayısıyla bugün özellikle kendi kültür temellerinden kopmuş ülkelerin bilinçsiz taklitçiliğin pençesindeki çevreler, ülkeyi kirletmekte ve gelecek nesillere cehennemî kirlilikleri hazırlamaktadırlar. Türkiye’de bu yanılgıda payı olmayan toplum kesimi de yok denecek kadar azalmış bulunmaktadır.

İslâm uygarlığının mimarî alanda yeniden dirilebilmesi için neler yapılmalı?

Varlığın bütünlüğüne ve vahdaniyete olan inancın kaybolduğu bir ortamda İslâmî bir ürünün vücut bulması elbette ki imkânsızdır. Yaptığımız her şey, inancımızın tam bir yansımasıdır. Vücuda getirdiğimiz biçimler, inancımızın mimarîdeki tezahürleridir. Bugün inşa ettiğimiz yapılar çirkin iseler onların çirkinliği, onları meydana

getirenin inanç ve davranışlarından ayrı tutulamaz. Tevhidî inancın en vahim tahribatı, gizli şirk ile vücut bulur. “Şirk, karanlık gecede yalçın kaya üzerindeki karıncanın ayak izinden daha gizlidir” hadisi meselemize ışık tutacak en mühim gerçeği dile getirmektedir.

İslâm âleminde uygarlığın oluşması, mimarînin oluşmasından ayrı bir olay değildir. Mimarî ile uygarlık arasında ayrılmaz bağlar vardır. Hatta mimarlığın oluşmadığı bir ortamda bir uygarlığın varlığından söz edilemez. Bunun sebebi, uygarlığın bütün varlık alanlarındaki tercihlerinin mimarîde tezahür etmesi, mimarînin ahlâk ve inançların tam bir yansıması olması ve bunların oluşum çevresini teşkil etmesidir. Mimarî çevreyi oluşturmak için çevre bilincini, dünyayı güzelleştirme sorumluluğunu yüklendikten sonra insan, dünyada Allah’ın halifesi düzeyine ulaşır. İslâmî inanç göz önünde tutulursa İslâm uygarlığının temelinin çevre ve mimarî bilinci ile oluştuğu söylenebilir. Resim, heykel, tiyatro gibi seyir sanatlarının ön plana çıktığı kültürlerde insan seyirci durumunda iken, her Müslüman’ın Allah karşısında doğuştan sorumlu olduğu İslâm’da, insan bilfiil sanatı hayatının ayrılmaz parçası olarak üretir ve yaşar. İnsanın hayatının her anında temas halinde ve şekillendirilmesiyle mükellef bulunduğu sanat, mimarîdir.

Bu sebeplerle mimarî bilincin oluşmadığı bir ortamda İslâm medeniyetinden söz etmek ve her ferdin mimarî bir bilince sahip olması, -yani çevresini düzenlerken, güzelleştirmek için gerekli bilgiye ulaşması veya bu amaç doğrultusunda ehlinin arkasından gitmek irade ve yeteneğinin bulunması- İslâmî bir mimarî çevrenin oluşturulması imkânsızdır. Dolayısıyla her Müslüman dünyayı hüsn ü muhafaza etme şeklindeki aslî görevini yerine getirmek için bu konuda kendisini yetiştirmek ve uzmanların gösterdiği yönde karar almayı bilmekle mükelleftir.

Bu ilk şart gerçekleşince, İslâm’a uygun bir mimarînin özellikleri de belirlenir. Ancak dünyada inşa ettiğimiz yapıların %80’den fazlasını oluşturan evlerimizin İslâmî bir hüviyete sahip olacak şekilde tasarlanması ve inşa edilmesi için modern Batı meslek icra sisteminden ülkemize aktarılmış usûllerin mimarînin tutarlı iç bütünlüğünün oluşmasını engelleyen tasarımcı-uygulayıcı ayrımının, konut tasarımının aile ölçeği ile bağdaşmayan mimar, inşaat mühendisi, makine mühendisi vs. şeklindeki şakulî ihtisaslara

bölünmesi yerine, ev ve çevresinin tüm meselelerini bütünlük içinde ele almaya imkân verecek ufkî ihtisaslaşma şeklinde isimlendirilen ev mimarîsi uzmanlığının tesis edilmesi zarurîdir. Bu şekilde yetiştirilecek uzman-mimarların her farklı ortamda ev mimarîsi için sahip olunması gereken bilgiye kendi başlarına ulaşmaları zor, hatta imkânsızdır. Dolayısıyla ev mimarîsi için İslâmî evrensel değerler sistemi ile yerel şartlara göre vücuda getirilecek bir mimarî standartlar düzeninin oluşturulması ve mimarların Osmanlı yapı kalfalarının sahip oldukları bilgi ve yeteneklere sahip olacak şekilde yetiştirilmesi gerekecektir.

Yeni bir İslâm şehir uygarlığının oluşması, ancak Osmanlı şehir örneklerinden hareket edilerek, aynı sistematiklerin kullanılmasıyla gerçekleştirilebilecektir. Standartlar düzenini kuracak seçkin düşünür ve mimarlar topluluğunun tarihî tecrübeye saygı ile bugünün ve geleceğin meselelerini doğru tahlil ederek oluşturacakları çözümlerle en mütevazı ailenin evini bile güzelleştirecek ve toplumun pay aldığı bir uygarlık vücuda gelebilecektir.

TÜRK MİMARîSİ VE MİMARLARI

"Ülkemizde mimarî bir kimliğin
varlığından söz etmek imkânsızdır"[13]

Günümüzde belirgin bir Türk mimarî kimliğinden söz etmek mümkün müdür?

Bugün ülkemizde, insanlığın kültürel tarihi içinde yer alacak, insanlığın gelişmesine katkıları olabilecek, mimarlarımızın ve toplumumuzun ortak değer yargıları ve inançları ile bütünleşmiş, mimarîyi oluşturan alanlarda toplumumuza has özellikleri ile belirginleşen bir mimarî kimliğin varlığından söz etmek imkânsızdır. İnsanlık tarihine en önemli kültür ve mimarlık ürünleri vermiş büyük abideler ve en az onlar kadar önemli sivil mimarî konut ve şehir dokularıyla tamamen istisnai şahsiyete sahip Osmanlı mimarlık ananesinin yok oluşundan sonra içinde bulunduğumuz durumun üzüntü verici olduğu kanaatindeyim. Mamafih bu çöküşün uzun bir tarihî süreç olduğu da aşikârdır.

Bugünkü duruma nasıl düşüldüğünü anlamak için tarihi anlamak ve tanımak gereklidir. Türk mimarî kimliğinin kaybolmasına sebep

olan noktaları tespit etmek için 17. asır Türk mimarî hayatına bakmak gerekmektedir. Türk mimarlık hayatı, kimliğini zedeleyen dış etkilere 17. asırda açılmaya başlar. Bunun en önemli örneği 18. asır ortalarında inşa edilmiş olan Nuruosmaniye Camii'dir. Bu caminin mimarîsinin, Osmanlı insanının yaşama şekli ve dünyaya bakış biçimi ile tezat içinde olduğu kolaylıkla görülebilir. Bir 16. yüzyıl eseri olan Sultan Selim Camii ise sakin, geniş duvarları, durağan, huzur verici, asude ifadesi ile Nuruosmaniye Camii'nin taşıyıcı unsurlarının iddiasını ve büyüklüğünü gösterme şeklindeki ifadeleri birbirine zıt iki tercihtir. Sanat, davranış üslûpları alanında varolan bir oluşumdur.

1730'larda Sultanahmet Çeşmesi yapıldığında, İstanbul yapı esnafının halkla beraber sarayı üç gün kuşatarak padişahın, İstanbulluların zevkini bu yapıyla rencide etmeye hakkı olmadığını ifade ettiklerini biliyoruz. Burada ikinci defa aslından uzaklaşma örneği görülüyor. Sultanahmet Çeşmesi'nde, Nuruosmaniye'deki iri, iddialı, âdeta Beethoven'ın Barok musikisindeki benzer taşkınlığın yerine, çıtkırıldım, zarafet düşkünü, zayıf, narin ve gönlü hoş etmeyi esas amaç sayan, fakat yüce bir davranış biçiminin yansıtılmasına daha az önem veren bir yapı ile karşı karşıya kalırız.

19. asırda da bu olay devam eder. Halk, bir kültürü o kültürün esas yaratıcıları yok olduktan sonra da bir süre yaşatır. Bunun bir örneği de halkın, 20. asrın ortasına kadar mesken mimarîsinde Osmanlı-Türk kültürünü devam ettirmesidir. Türk halkı bunu çok ilginç bir biçimde yapmıştır. Bu kültürün kendi iç yapısı, duyarlılığı ve değerlendirme yeteneği o derece yüksekti ki, 1910'larda Fransa ve Almanya'da gelişen Genç Üslup'tan (*Jugendstil*) etkilenen Osmanlı kalfaları, tamamen Osmanlılara has yeni bir ürün meydana getirerek bu hareketin içinde yer aldılar. Hatta bu akımı, akımın çıkarttığı ülkelerden daha iyi tatbik ettiler, geliştirdiler. O zamanlar, çağını yaşayan bir toplum söz konusuydu. Çağını yaşama şekli de, toplumun entelektüel kısmının kendi iç gelişmelerinin verdiği imkânlarla dünyaya çözümler sunması yerine, dünyada oluşan yeni bir hareketi yeniden yorumlayarak ortaya koymasından ibaretti. Bu olay 16-17. asırların bağımsız yapıcılığıyla kıyaslanmasına imkân olmayan sınırlı, ama yine de çok berrak bir kültür hayatının ürünüydü.

Dikkate değer konu ise, bu akımın belli bir coğrafî alanda kalmayarak bütün ülkeye yayılmasıdır. Örneğin Ankara Sivrihisar'da, şehrin tam sınırında tek katlı bir evde Genç Üslup *(Jugendstil)* etkilerinin varlığını görebiliriz. Binanın üzerinde okunan tarih ise 1910. Dünyada cereyan eden kültür hareketini yorumlamak yalnız büyük şehir insanlarına has bir ilgi olmaktan çıkıyor ve Anadolu'da küçük bir kasabada, Osmanlı mimarîsi çerçevesinde yapılan bir evde de aynı etki görülebiliyordu. Bu çağ ile beraber çözümler oluşturma yeteneğinin son 70 yıldır çok daha sınırlı kaldığını görüyoruz.

Yakın zamanlarda Mimar Kemaleddin ve Vedat (Tek) beylerin eski mimarî kültürü yaşatma konusunda bazı girişimleri olmuştur. Ama bunlar eksikti ve yanılgılarla doluydu. Yaptıkları, 16. asır biçimlerini kullanarak o biçimlerin tekabül ettiği yaşama, davranış tarzını hissettirmek için bu unsurları yapıların cephelerine ekleyerek tekrar büyük çağın mimarîsini gündeme getirmeye çalışmaktı. Maddî, biyo-sosyal, psişik ve inanç sistemleri bakımından bir bütünlüğü olan eserin, bazı biçim ve parçalarını alıp dört asır sonra tekrar kullanarak günümüzde yapılan bir binada geçmişin mimarî kültürünün yaşatılabileceğini düşünmek çok ciddi bir yanılgı idi. Böyle bir yaklaşımla, bir ayrıntıya hayatın bütün meselelerini çözecek İlâhî bir güç atfetmenin derin yanlışına düşülüyordu.

Bunu takip eden dönemde gerçek mimarlık kültürünün farkında olmayan, orta ve alt seviyede yabancı mimarlar Türkiye'ye çağrıldı. 20. asır mimarları olan bu kişiler, mimarîye önemli bir katkıları olmayan vasat düzeyde teknisyenlerdi. Bruno Taut ve Egli gibi bir iki mimar bu genellemenin dışında olup Türkiye'de sağlıklı mimarî düşüncenin ve mimarlık hayatının gelişmesinde önemli derecede etkili oldular. Yabancı mimarlara yurt içinde büyük tepki gösterilmiştir. Tepkiyi en üst seviyeye çıkaranlardan birisi de Sedad Hakkı Eldem'dir. Sedad Bey, halkın devam ettirdiği kültürü, sivil mimarlık eserlerini, mimarlık kalitelerini inceleyip gündeme getirmeye çalışmıştır. Fakat mimarî tasavvurundaki bazı noksanlar, onun mimarî eser oluşturan kadrolarla ortak ve güçlü bir hareket kurmasına imkân vermemiştir. Ancak yine de yayınlarıyla, hocalığı zamanında yaptığı çalışmalarla Türk mimarlık geleneğindeki en önemli bölüm olan 'ev'e dikkatleri çekmiştir. Sonuçta birçok insan buradan hareketle Türk evlerini incelemeye ve tanımaya çalıştı. Ama

bahsedilen ‘ev’i yaşam ortamı olarak, bir yaşam biçiminin nasıl olması gerektiğine yönelik olarak bütünüyle ele almak gerekirdi. Bunun uygulanamamasının sebebi, Türkiye’de ilmî ve felsefî düşüncenin üniversitelerde çok dar kadrolar tarafından ele alınması sonucunda sanat meselelerinin düşünce temelinden yoksun hale getirilmesidir. Sedad Bey’in yaklaşımı felsefî bir inanç temeliyle desteklenmiyordu. Bu da hadiseyi, Kemaleddin Bey’in yanılgısından daha mütekâmil bir yapıya sahip olmakla beraber kendi aslî görevine ulaşmaktan alıkoydu. Bilinçli bir yaklaşım yerine bir şekil taklitçiliği durumuna soktu.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye, büyük ölçüde Batı dünyasının etkisi altına girdi. Dışarıdan gelen yayınlara ilgi gösteren gençlerle yeni biçimleri gözü kapalı taklit eden bir toplum haline dönüştü. Aslında ‘modern’ dediğimiz Batı Avrupa mimarîsinin birçok çözümüne İslâmî, Akdeniz ve primitif kültürlerin ortaya koyduğu çözümlerden yola çıkılarak erişilmişken, modern hareketin kültür temellerinden yola çıkarak geldiği noktayı bulmak, düzenlemek ve yanılgılarını objektif bir gözle tespit edip inceleyerek çözüm araştırması yapmak Türk mimar topluluğu içinde gündeme gelmedi. Bir kısım aydın-genç mimar kesiminin ilgisi dışında bugün de çağdaş mimarînin temel meselelerinin Türk mimarlık camiasında tartışıldığından söz etmek zordur.

Asır başında Batı dünyasında, sağlıklı eğitim ve mimarlık hareketlerinden biri olan Bauhaus’da öğrencilere yapı teknikleri, planlamada temel rasyonel kurallar ve bunlar içindeki hiyerarşiler öğretiliyordu. Bu sırada bizde Mühendislik Mektebi’nde bir mimarlık bölümü kurulmuştu. Bu bölümde altı sene eğitim gördükten sonra mimar diploması alınıyordu. Bu insanlar içinde mimar olmaya hazır birkaç kişi, “Mimarlık sanat, sanatsa yaratıcılıktır” sloganı altında ‘yaratıcı mimar’ efsanesini gündeme getirdiler. Aldığı ilhamla biçimler uydurmak şeklindeki sözde-sanatkârlığın modern çağda yeri yokken, mühendislerin içinden yetişen mimarlar yaratıcılık iddiasına girdiler. Bu, daha sonra ODTÜ ve kurulan diğer mimarlık mekteplerinde oldukça yaygınlaşarak her mimarın kendini yaratıcı addetmesine yol açtı.

Bu ortama bir başka olumsuz etki de Güzel Sanatlar Akademisi’nden geldi. Burada mobilya tasarımı yapan bir bölüm

vardı. Bu bölümde 1935'lerde ülkeye getirilen Fransız Prof. Sue ve Fransız Art Deco etkisi altında çizim işlerinden anlayan bir grup, çok dar anlamda kendilerini iç mimar olarak adlandırdılar. Bölüm ilk önce dekorasyon, sonra iç mimarî bölümü olarak gelişti. Bu durumda toplum, mimarları kuru birer teknisyen veya bir yapının zaruri teknik meselelerini hiçe sayan, onları sanatkârane buluşlar ararken çiğneyen, bu çiğneyişinde ortak bir toplumsal karakteri olmamasına özen gösteren 'yaratıcı tasarımcı' olarak görmeye başladı. Bütün bu oluşuma paralel olarak mimarlık pratiği müşteriye kendini beğendirmek yoluyla iş temin edilerek icra edilen, imar durumunda yeni haklar sağlamak becerisi, yeni bireysel ve yüzeysel gösterişçilikler ile yeni iş almayı amaç addetmenin kültürel kirlenmesine ve toplumsal tutarsızlıklarına dönüştü.

Türk mimarlık ve mühendislik hizmetlerinin dışa açılması bize ne gibi faydalar sağlayabilir?

Dışa açılmanın büyük faydaları yanında sorunları da var. Türk mimarlık hayatı, şimdiye kadar, toplum tarafından desteklenmedi. Dolayısıyla ciddi, düzenli tasarım yapan mimarlık kuruluşlarının toplum hayatına tesir etme imkânı doğmadı. Sanayi tesisleri, devlet yapıları gibi alanlarda özel ve kamu kesiminden iş alarak sürekliliğe sahip üretim yapmış olan birkaç proje grubu var. Doğan Tekeli'nin sanayi ve idare yapıları alanındaki faaliyetlerini iyi örnekler olarak zikredebiliriz. Biraz evvel bahsettiğim ortam, dünyada tartışılan konuların anlaşılıp gündeme gelmesini mümkün kılacak yoğun bir meslek hayatı oluşturamadığı için dış dünyada etkili danışmanlık hizmetleri vermek de zor. Diğer taraftan Türk kültür hayatına tiyatro, sinema vs. gibi seyir sanatları hâkim kılınıp mimarlığın kültür hayatının dışına itilmesi de ülke mimarlığının gelişmelerini ve başarılarını ülke içinde takip ve takdir edip yaygınlaştıracak herhangi bir faaliyetin mevcut bulunmaması, ülkede mimarî tasarım düzeyinin gelişmesini zorlaştıran, hatta imkânsızlaştıran bir ortam oluşturmuştur. Meselâ merhum Vedat Dalokay, Uluslararası İslamabad Camii yarışmasında birincilik alınca İslâm âleminden teklifler alırken ülke içinde aynı ölçüde destek görmemiştir. S. H. Eldem'e 1928-1945 yılları arasında sağlanan önemli projelerin sorumluluğunu yüklenme imkânının 1945'ten sonra devam

etmediğini hatırlamak gerekir. Vasat mimarlık pratiği düzeyinin toplumda etkili olmasının her türlü gelişmeyi imkânsızlaştırdığı bu ortamda dış dünyaya mimarlık alanında hizmet vermek de mümkün olmamaktadır.

Devletin danışmanlık kuruluşlarını nasıl destekleyebileceğinin en güzel örneği, Fransa'dır. 1960'da Fransa'nın en büyük danışmanlık gruplarından Set International kurulmuştu, bu firmanın yurt dışında yapacağı işlerde karşılaşacağı zarar devlet tarafından giderilmekteydi. Çünkü Set International yurt dışında tasarım yaptığı zaman, arkasından Fransız inşaat ve taahhüt firmaları da o ülkede iş yapıyordu.

Türk müteahhitlerinin yurt dışında çalışmaları bilgi transferi, iktisadî açıdan ve yabancı ülkelerle sağlam ilişkiler kurulması açısından çok yararlı olacaktır. Ancak dünya, bulunduğu noktayı aşma çabasındayken, sadece aşılması gereken noktaya ait bilginin transferinin yeterli sayılamayacağı tabiîdir. Dışa açılma neticesinde Batı'nın terk ettiği teknikleri Türkiye'ye getirmek ise olumsuz bir etkileşimdir. Yurt dışında çalışan yapı taahhüt kuruluşlarımız, mimarî tasarım gruplarımıza oranla çok daha büyük bir etkinliğe sahiptir. Ancak bu grupların aşağı yukarı hepsi de dış ülke yapı faaliyetlerinde birinci muhatap olmaktan çok genel müteahhitlerin taşeronu konumundadırlar. Bu da aşılması gereken bir başka noktadır.

Malzeme ve eğitim unsurlarının mimarîyi etkileme ve yönlendirme oranları nedir?

Mimarîde en önemli husus eğitim, en az önemli husus ise malzemedir. Mimarî eser, kültür ve mimarlık eğitimi mevcutsa her türlü malzemeyle yapılabilir. İzomi Nagushi (bir Japon tasarımcısı), on sene boyunca, küçük bir köyde, sadece orada bulunan malzemelerle ürünler geliştirdi. Bu tasarımlar öylesine mükemmeldi ki, bütün ABD ve dünya tasarım konseptlerini etkileyerek değişmesine neden oldu.

Eğitim konusuna gelince; Türkiye'de doğru düşünme bilgi ve yeteneğinin, sanat ve edebî duyarlılığın verilmediği bir lise eğitim sürecinden sonra mimarlık eğitimine başlanmaktadır. Yaşadığı dünyanın güzelliklerini fark edip sanata yansıtma yeteneğinden yoksun, yetersiz bir lise eğitiminden gelmiş insanı mimar yapmak için

mevcut olandan farklı bir eğitim verilmesi gereklidir. Mimarlık eğitimi veren okullarda görev yapan hocaların birisi öğrenciyi serbest bırakırken, diğeri tamamen kendi istekleri doğrultusunda çalışmasını istemektedir. Bu, bütün mimarlık okullarında eğitim metodunda ve eğitimin amaçlarında var olan bir çelişkidir. Eğitimin ortak bir amacı ve metodu olmalıdır.

Bu noktada eğitimi verenlerin de sürekli eğitilmesi söz konusu olmalıdır. “Eğitimin Amaçları ve Anlatım Usûlü” kitaplarını tüm hocaların okumuş olması gerekir. Türk mimarlık alanındaki kargaşanın kaynağında, okulların öğrettikleri bilgiye bütünlük kazandıracak temel ve araçlardan yoksun olması yatar. Öyle olunca genç insan, üslubun herkes tarafından yaratılabileceğini zannediyor. Bu da varolan kargaşayı daha da artırıyor.

Mimarlığı etkileyen diğer bir unsur da standartlardır. Türkiye’de standartlar konusunda çok büyük yanlışlar yapılıyor. Almanya tuğla standardını değiştirmeye çalışırken biz kendi varolan doğru standardımızı bir kenara atıp onların bırakmak istediği standardı alıyoruz. Dolayısıyla bilinçsiz tercümeyle aktarılmış standartlar ve malzemeler ülke yapı faaliyetine yön veren yanlışlar haline geliyor. Standartlar mimarî için de çok önemlidir. 1930’larda ilk edebiyat dersleri aldığım sıralarda, hocalarım aruz kalıplarını anlatırken “İnsanlar modern çağda kalıplara girmemeli. Özgür bir hayat için hece vezni kullanılmalı” diyorlardı. Diğer bir deyişle Avrupa’da modern çağa, standartlar ruhu katmaya çalışılırken biz varolan kalıplarımızı reddediyorduk. Netice itibariyle, standartların, temel ihtiyaçları takip ederek bunlara hizmet edecek şekilde geliştirilmeleri şarttır.

Türkiye’de konut sorunu hangi boyutlardadır ve çözümü için neler yapılabilir?

Şu anki konut ihtiyacının fazlalığı bir yana göçler, nüfus artışı ve insanların giderek değişen tercihleri, Türkiye’de 30 yıl içinde 60 milyon insana ev yapılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Bugün Türkiye 60 milyon nüfusa sahip. Bunun 30 milyonu kırsal kesimde, 30 milyonu şehirlerde yaşamaktadır. Tahminlere göre 2020 yılına kadar Türkiye’nin nüfusuna 30 milyon kişi daha eklenecektir. Bunun yanında kırsal alanda yaşayan 30 milyon insan, burası için çok fazla

olup ürettiklerinin önemli bir bölümünü tüketmektedirler. Ayrıca ülkenin iktisadî gelişmesi önemli bir iş gücü artışını gerektirecektir. Bunu engellemek için bu sayıyı 10-15 senede genel nüfusun %10-15'i düzeyine, yani 10-15 milyon kişiye indirmek zorunluluğu vardır. Tarım makineleştikçe iş gücüne olan ihtiyaç da azalmaktadır. Bu insanları tüketici olmaktan çıkarıp şehirlere, kasabalara, sanayi bölgelerine yerleştirerek üretici durumuna getirmeliyiz. Bu sayıyı da ülke nüfus artışına eklersek 45 milyon insan eder. Halen şehirlerimizde 10 milyon insan gecekondularda oturmaktadır. Bu gecekonduların yaklaşık olarak 10-15 sene olan ömürleri tamamlanınca 10 milyon insana daha ev inşa etmek gerekecektir. Loncaların feshinden sonra köylerdeki evlerin hiçbiri esaslı bir bakım görmemiştir. Bu evlerin oturulmaz hale geldiğini düşünürsek bu sayıya 5 milyon daha eklememiz gerekecek ve ev yapılması gereken insan sayısı 60 milyon olarak ortaya çıkacaktır.

Bugünden 2020 yılına kadar bu 60 milyon nüfusa her türlü ihtiyacı karşılayabilecek güzel evler yapabilirsek 30 sene sonra Türkiye bir cennet olur. Türkiye bunu yapacak güce sahiptir. Ancak bunun bir aslî vazife olduğunun bilinmesi lazımdır. Bunun için bütün meslekî potansiyelin harekete geçirilmesi gerekecektir. Öte yandan, yapı sektörünün bugün uygulamakta olduğu, binaları yıkıp yeniden yapma yöntemi büyük israfa neden olmaktadır. Türkiye, bu israftan kurtulmak için bugünkü mevcut şehirlerdeki büyümeyi durdurmalı, yeni nüfus için yeni şehirler oluşturmalıdır.

Konut sorununu 30 sene içinde çözersek Türkiye, Ortadoğu ve Akdeniz'in tekrar büyük kültür ve güç merkezi haline gelir ve gelecek nesilleri kurtarmış oluruz. Bu bakımdan Türkiye'de konut üretimi, varolan sorunlar içinde öncelikli bir yer almalıdır. Hadise sadece konut olayı değildir. Bunun yanında işyerleri, okullar ve benzeri unsurlar da ele alınmalıdır.

Bundan başka mimarî özellikleri belirleyen standartlar oluşturulmalıdır. Standartların varlığı yapı tasarımını kolaylaştırır. Türkiye'nin mimarî ve fizikî çevre olarak son derece çirkinleştiği açıktır. Ama yine de bu çirkinliğin tam olarak bilinci oluşmamıştır. Öncelikle güzel bir şey meydana getirmek için iki şeyi bilmek lazımdır: Çirkinlikten nasıl kaçılacağı ve güzelin nasıl gerçekleştirileceği.

1990 Mimarlar Odası Ulusal Mimarlık Ödülü'nü aldınız. Biraz bundan söz eder misiniz?

Bu ödül, yaptıklarımın Türkiye'de takdir edilmesi açısından beni çok memnun etti. Ödülün bana verilmesinden 5-6 ay önce Mimarlar Odası'nın düzenlediği bir toplantıya katıldım. Bu toplantıda savunduğum fikirler, meslektaşlarımın fikirlerine tamamen zıttı. Bu arkadaşlar genellikle ferdî mimarlık ürününün değerinden bahsettiler. Bu çabaları biraz da ferdî ürünün tahrip olmasını istememelerinden kaynaklanıyordu. Benim savunduğum şey ise önemli olanın bizim ferdî tercihlerimize bağlı çözümlerin ortaya konulması değil, tüm toplumun ortak bir değerler sistemi üzerinde birleşerek, gelecek nesilleri de kapsayan ahenkli bir dünyayı ortak bir çabayla nasıl meydana getireceği idi. Bu ortak çabanın neden bizim ferdî çözümlemelerimizden daha önemli olduğunu anlatmaya çalıştım. Doğrusu jüri üyelerinin, arada bu kadar derin görüş farkları varken bu ödülü bana vermiş olmalarının Türk kültürü açısından çok önemli bir olay olduğu inancındayım. İnsanların ufak düşünce farklarından dolayı birbirlerinden uzaklaştığı bu ortamda bu ödül gerçekten bana çok ümit verdi. Bana bu duyguları yaşatan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Eserleriniz içinde sizin için ayrı bir yeri olan var mı?

Anlattıklarımın bir denemesi olan 30-35 evlik bir toplu çalışmamız var. Bu projeden söz etmek gerekirse şunları söyleyebilirim: Demir Evleri, Bodrum'da geliştirilmekte olan Demir Turizm Kompleksi'nde uygulanacak olan mimarînin çeşitli açılardan denenmesi için bir pilot proje niteliğinde. Ülkemizde yüzyıl başından beri özellikle Batı'dan gelen temelsiz yaklaşımların ve taklitçiliğin etkisiyle tümüyle kaybolan mahallî şehir tasarım ve mimarî kültürüne ait değerler ile tasarım metotlarının denenmesi bu projenin amacıydı.

Konular şehir planlaması, şehir tasarımı, mimarî, yapı teknikleri, üretim sistemleri gibi alanları ve bunlara bağlı olarak sadelik-çeşitlilik, standartlar-farklılaşma, artizanal katkı; prefabrikasyon, geometrik berraklık ve doğa ile uyum, komşuluk ilişkileri, ulaşım kolaylığı, yayaya öncelik gibi konuları kapsıyordu.

Bu evler 1, 2 ve 3 katlı olmak üzere 6 tipten oluşmaktadır. Tek katlı evler manzara boşluklarını, 3 katlı evler odak noktalarını, 2 katlı

evler ise yerleşmenin ana mimarî malzemesini oluşturacak şekilde kullanıldılar. Evlere misafirler, gençler ve ailenin yaşlıları için olduğu kadar, bahçede Osmanlı evinin selamlık veya müştemilât odasına benzer küçük bir odalık elemanların eklenmesi yoluyla misafirler ya da ailenin çeşitli yaş grupları için de özel yaşama alanları oluşturuldu.

Bu pilot projenin çözmeyi amaçladığı sorunlar, planlama ve şehir tasarımı alanlarının ötesinde mimarlık alanlarının bütün konularını da kapsamaktadır. Bu özellikleri ile Demir Ev Grubu'nun, yalnız ülkemizin mesken meselesine değil, insanlık tarihinin en büyük çevre ve konut krizini yaşayan 20. asır insanlığının konut meselelerinin çözümüne de ışık tutacağı inancındayım.

MİMARÎMİZİN GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ

"Millî mimarîmiz aslına geri dönmeli"[14]

SÖYLEŞİ: AYLA AĞABEGÜM-BELKIS KABAKLI

Ağa Han ödülleri ile Türkiye'de insan ve mimarî meselesi hareketlilik kazandı. Konuyu yakından takip eden bir kişi olarak sivil mimarîye yaklaşımınız nedir? Millî sivil mimarîmiz, tarihî süreç içerisinde nereden hangi noktaya gelmiştir? Mimarîde millî üslûbu ne zaman kaybettik?

Zannediyorum sorunuz, meseleye hem tarihî yaklaşım hem de değerler sistemi yaklaşımı açısından bakmayı gerektiriyor. Sorunuzu iki açıdan değerlendirmeye çalışacağım. İslâm âlemi, bu arada Türk-Osmanlı toplumu bağımsız şahsiyetini, denilebilir ki katıksız bir şekilde 17. asır sonuna kadar sürdürdü. Bunu hem yüksek kültür açısından, hem de halk kültürü açısından geçerli bir müşahede olarak ortaya koyabiliriz. Osmanlı toplumu diğer İslâm toplumlarıyla çok sıkı bağlar içerisindeydi. Meselâ 17. asır Hint-Türk kültür gelişimi İslâm tarihinin en şayan-ı dikkat çağlarından bir tanesini teşkil ediyor. İslâm dünyasının şahikalarından birisi olan Tac Mahal 17. asırda vücuda getirildi. Bu asırdan sonra Türk-Osmanlı dünyasının dış ilişkilerinde büyük yapıcı sentezlerden daha çok bazı unsurlar ithal etme yaklaşımı içerisinde olduğu söylenebilir. Aynı durum rahatlıkla İslâm dünyasının diğer iki büyük kutbu, yani 18. asır başından

itibaren İran ve Hint-Türk kültürleri için de geçerlidir. Bu dönemde özellikle Batı etkilerinin kendisini göstermeye başladığını ve zaman geçtikçe bu etkilerin güçlendiğini biliyoruz. 17. asır içerisinde Sinan mektebine karşı gelişen üslûp hareketleri, Yeni Camii'de Sinan mektebinin tekrar kendisini güçlü bir şekilde ortaya koyuşu kültürün bir iç gelişme olayıydı. 18. asır başında, meselâ III. Ahmet Çeşmesi inşa edildiğinde, İstanbul yapı esnafının sarayı protestoları, İstanbul'a ithal edilen dış kültür unsurlarına karşı bir direnc tekabül etmektedir. Yani, kültür kendi iç gelişmelerini yapmak yerine dış etkilere karşı kendisini savunma çabası içerisine girmiş bulunuyordu.

18. asır ortasında, meselâ Nuruosmaniye Camii'nde açık seçik ortaya çıkan Barok mimarî etkileri, 19. asırda Ampir ve diğer üslûplar Batı üslûplarının etkileri şeklinde Türk-Osmanlı âleminde kendisini gösterdi. Ancak burada çok enteresan bir hadiseye işaret etmek isterim. Bildiğiniz gibi Ampir üslûbu I. Napolyon'un Mısır seferinden sonra, arkaik Mısır kültürü ile temas neticesinde Fransa'da gelişmişti. Bu üslûp, 1800-1815 yılları arasında ilk ürünlerini verdi. Buna mukabil Mısır'la yakın ticarî ve kültürel ilişkileri olduğu kolaylıkla tahmin edilebilecek bir Anadolu şehrinde, Adana'da Ampir üslûbunun temel özelliklerinin 25-30 sene evvel ortaya çıktığı görülüyor. Yani Fransa'da üslûp saf şekliyle belirmeden Osmanlı dünyası içinde âdeta bu üslûbun hazırlanışına katılma şeklinde, Batı kültüründen geri kalmak bir kenara, Batı kültürüne öncülük eden bazı akımların mevcut olduğunu müşahede ediyoruz. Bunu, 19. asır başına kadar, Osmanlı dünyasının çok belirgin bir şekilde dünya kültür hareketlerinin takipçisi değil, yapıcısı olduğunu gösteren bir işaret olarak zikretmek istiyorum.

Osmanlıların Batıyla kültür ilişkileri Tanzimat'la beraber oldukça yoğunlaşıyor. Fakat bütün bu yoğunlaşmış ilişkiler içerisinde Türk-Osmanlı kültürünün Batıyı dosdoğru aktarmadan çok ötede sürekli şekilde yorumlayan, yeniden değerlendiren, biçimlendiren ve buna yeni biçimler ve yeni muhtevalar kazandıran yapıcı, dinamik bir tavır içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu tavır II. Dünya Savaşı'na kadar devam ediyor. Bu konuda son bir örnek vermek isterim: Art Nouveau üslûbunun belki en zengin ve en göz kamaştırıcı örnekleri Türkiye'de, İstanbul'da meydana getirilmiştir. Bu örnekleri dosdoğru Batı formüllerinin ithali, Türkiye'ye getirilmesi gibi görmek bir yana,

Türkiye’de yeniden yapıcı bir yorumlama olarak gelişmiş örnekler olarak değerlendirebiliriz.

Kendi değerlerimizden yola çıkırak yeni bir sentez vücuda getirme çabaları ne kadar etkili oldu?

Batı kültür ürünlerinin yeniden yorumlanarak Osmanlı toplumuna intibak ettirilme çabasına karşı, yine 19. asır içerisinde yerli kültürün yüksek değerlerini tekrar canlandırma çabalarını da biliyoruz. Bir taraftan Mimar Kemaleddin gibi mimarlar bu yönde çabalar sarf ederken, diğer taraftan Osmanlı toplumunun her bölgesinde geçirdiği büyük sarsıntılara rağmen sivil mimarînin Türk-İslâm kültürünü devam ettirdiği, bilinen bir gerçektir. Devam eden konut mimarî geleneği 1840’da diğer loncalarla beraber tasfiye edilmiş olan yapı loncalarının kalıntısı olan ustalar, kalfalar ananesi ile 1930’lara kadar sürdü. Bu ananenin çok çarpıcı gözüken bir son ürününden söz etmek isterim: Afyonkarahisar’da, Hacıyahya Mahallesi 700 kadar eviyle -galiba- 1915 yılında yanmış. 1915 yılının Osmanlı toplumu için ne büyük facia olduğunu düşünmek zor değil. I. Dünya Savaşı’nın en zor yılları. Afyon o tarihlerde 30.000 nüfuslu küçük bir kasaba. Yanan 700 evi Afyonkarahisarlılar 8 ayda tekrar inşa etmişler. Bu evler Osmanlı sivil mimarîsinin, konut mimarîsinin, yerleşme düzeyinin hâlâ çok değerli örnekleri olarak duruyor. Sivrihisar’da üzerinde 1933 tarihini taşıyan bir ev bazı küçük bozulmalar ihtiva etmekle beraber Türk ananesinin hâlâ en bariz, en şayan-ı dikkat örneklerinden bir tanesidir. Konut ananesinin yaşama biçiminin bir çerçevesi, bir sembolü olduğuna şüphe yok.

Osmanlı yaşama biçimi Cumhuriyet’ten sonra çok belirgin bir nitelik kazanan Batı kültürün etkileriyle yok oldu. Türk toplumu halkın, insanların kültür duyarlıklarını, yaşama biçimlerini tamamen tadil eden etkilerini 1925’lerin ortalarından sonra yaşadı. Batı Avrupa ülkelerinden tercüme edilerek Türkiye’de uygulamaya konulan yapı yönetmelikleri, yapı anarşisini doğurdu ve mimarî duyarlığın tamamıyla yok olmasına sebep oldu. 1940 yılında öğrenci olarak Güzel Sanatlar Akademisi’ne gittiğimde öğrenci namzetlerine dağıtılan küçük bir broşür, bu kaybolan yeteneklerin, duyarlılığın ve şuurun tekrar tesis edilmesini mektebin amacı olarak ortaya koyuyordu. Türkiye’ye getirilmiş yabancı mimarlar devlet yapılarında

Türk-Osmanlı kültür değerlerine taban tabana zıt mimarî ifadeleri vücuda getirirken Türkiye'nin bu en eski mimarlık mektebinin sözünü ettiğim çabası, Cumhuriyet döneminin ilk ve en şayan-ı dikkat kültür olaylarından birisini teşkil eder. Maalesef savaş yıllarında Orta Avrupa faşist mimarî etkileri ve bunun yanında Orta Avrupa'nın kaba dağ mimarîsi, dövme demir işçilikler, kaba ahşap işçilikler vs. gibi unsurlarla Türkiye'ye getirilmeye çalışıldı. Bu üslûp II. Dünya Savaşı'nı takiben uluslararası mimarî karşısında eridi, yok oldu.

Galiba Türkiye'de asıl bozulma da bu yıllara rastlıyor.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden günlerde şehirlere göç ciddi bir tavırla yönlendirilip şehirlerin düzenli gelişmesi sağlanamadı. Daha 1850'lerde yıkılan Osmanlı şehir ve yapı hukukuna ait esasların yerine, şehirlerin gelişmesini yönlendirecek ve tarihî mimarlık mirasına âhenkle bağlanacak bir mimarî faaliyet, bir mimarlık hareketi tesis edilemedi. Hızlı nüfus artışı, yetersiz imar planları mimarları arsa ve bina spekülatörlerine hizmet eden, böylece haksız kazançtan pay alan bir zümre olmaya itti.

1937-1937 tarihlerinde *Fikir Hareketleri* dergileri içerisinde çok yazı hatırlıyorum, "İstanbul nasıl bu hale sokulur? İstanbul betonlaşıyor. İstanbul'un tabiatı yok ediliyor. Buna devlet karşı çıkmalıdır" diye. Maalesef Türk aydınlarının bu yozlaşmaya karşı feryatları tamamen etkisiz kaldı. Çeşitli insanlar bu çabayı ortaya koydular. Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar birer şair, edebiyatçı olarak İstanbul'un, Türk şehirlerinin güzelliklerini dile getirdiler. Bu güzelliklere genç nesillerin alakasını çekip bunların tahribini durdurmak için gayret sarf ettiler. Keza biraz evvel sözünü ettiğim Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1940'ların genç nesli, Sedad Hakkı Eldem ve etrafındaki genç mimar zümresi o yıllarda millî kültür değerlerinin anlaşılması, yeni uygulamaya yön vermesi için çok ciddi çabalar sarf ettiler. Ancak iki şey; biri sözünü ettiğim arsa ve bina spekülasyonun hizmetindeki seviyesiz bir şehir planlaması ve bunun yarattığı mimarî faaliyet; diğeri, devletin daha iyi bir mimarî vücuda getirmek için gereken çabayı sarf etmemesi, genç yeteneklerin yetişmesi için teşvik edici tedbirler ortaya koymaması ve toplumun, parasını kullanarak inşa ettiği binaların millî

kültüre katkıda bulunması için herhangi bir endişe duymaması Türkiye'yi içinde bulunduğu duruma getirdi.

Dünyanın her ülkesi, daha iyi bir mimarî için çaba sarf eder. Kamu, binalarının daha iyi bir mimarî ile vücuda getirilmesinin yollarını araştırırken Türk kamu idareleri mimarlık hizmetlerini kapalı kapılar arkasında gizli anlaşmaların, gizli oyunların içerisinde tespit ettiler. Böylece takriben 30-40 yıl gibi kısa bir süre içerisinde bütün Türk-Osmanlı sivil mimarî örnekleri Anadolu'da tahrip oldu. Bu durumun Türk aydınlarının tepkisini çekmediği söylenemez. Mimarlar, sanatkârlar, yazarlar, düşünürler, her fırsatta ellerine geçen her imkânı kullanarak bu durumun değiştirilmesini istediler. Fakat bu istekler çok sınırlı örnekler vermekten öteye gidemedi.

Konuşmamın başında meseleye iki açıdan baktığımı söylemiştim. Birincisi tarihî yaklaşım, ikincisi düşünce sistemi açısından yaklaşım. Tarihî gelişmenin, yakın tarihlere kadar Türk-Osmanlı kültür ortamında dış etkileri olduğu gibi kabul etmek yerine bir değerlendirmeden, yeniden biçimlendirmeden geçirerek hayata aktarma şeklinde bir tavır içinde olduğuna işaret etmiştim. Ancak daha sonra durum değişti.

Türkiye'nin temel tavrı, Batı medeniyeti düzeyine erişmek şeklinde tarif edilince, yeniden değerlendirme imkânı kaybedildi ve Türk toplumunun şahsî yorumu ve çözümlemesi yerine hazır formüllerin ithal edilmesi tavrı hâkim oldu. Bunun gelişmiş toplumların tavrı olduğu söylenemez. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyayı bir kasırga gibi tahrip eden Uluslararası Mimarînin ilk tenkitleri de yine onu vücuda getiren toplumların içinden doğdu.

Türkiye'nin yaşadığı büyük kültür bunalımını hemen hemen geçen asırda sömürgeleştirilmiş olan diğer İslâm ülkeleri de yaşadı. Ayrıca uluslararası mimarînin ve modern teknolojinin yeni merhalelerini en güçlü şekilde ortaya koyan Birleşik Amerika etkileri, Batı Avrupa'da da kendisini gösterince Batı Avrupa'nın tarihî, kültürel devamlılığını korumak ve tarihî mimarlık mirasını muhafaza etmek için giriştiği çabalar bütün insanlık için ciddi bir örnek teşkil etti. Türkiye bu konuda ortaya konan bütün çabalara rağmen henüz gerekli şuurdan ve uygulama yeteneğinden uzakta bulunuyor.

Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü kısaca değerlendirir misiniz?

Ağa Han Mimarlık Ödülü bütün İslâm toplumlarında kültürel kişiliğe sahip, tarihî tecrübe ve şuurdan hareket edilerek bu şuurun tekabül ettiği zengin kültürü devam ettirme yolunda çok ciddi ve önemli bir teşebbüs olarak ortaya çıktı. Ağa Han Mimarlık Ödülü'nün birkaç temel amacını dile getirmek ve değerlendirmek gereklidir: Birincisi, 20. asır ödülleri içerisinde Nobel Ödülü fizik, kimya, tıp, biyoloji alanlarında verilmektedir. Bir süreden beri de kültür alanında edebiyat için ödül verilmektedir. Ağa Han ödüllerinin birincisinin mimarîye tahsis edilmesi ise son derece anlamlıdır.

20. asır insanlığı, başlangıcından beri bilinen en dramatik, en dehşet verici çevre sıkıntısını ve kültürel kirlenmeyi yaşamaktadır. Bunlar bir taraftan tabiatın, diğer yandan kültür değerlerinin tahribidir. Tabiatın kendi kendini tamir etmesini ummak mümkündür. Fakat insanın kirletilmiş kültürel çevresinin düzeltilmesi, kültürel çevre içerisinde şartlanarak yetişen nesiller tarafından düzeltilmesi gerektiği için belki de asırlar gerektirecektir. Dolayısıyla Ağa Han ödülleri asırlarca insanlığı yönlendirecek bir kültürel kirlenmenin bertaraf edilmesi çabasıdır. Bu çabaya bütün şuurlu toplum kesimlerinin, aydınların, kendini sorumlu sayan herkesin katılması şarttır, görevdir.

Dünyada bir taraftan spekülatif amaçların, konfor ve rahat düşkünlüğünün, faydacılığın, ampirik görüş açılarının, bütün meselelerin makinelerin yardımıyla çözüleceğini uman fetişist inançların yarattığı bu krizin, çevre kirlenmesinin bertaraf edilmesi çok şümullü bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu yönde başarıyı zorlaştıran en önemli etken, bütün toplumlarda kültürel tahribatın bilfiil müsebbibi olan kadroların, genel tutumda meydana gelebilecek herhangi bir değişme sonunda, bugün yararlandıkları spekülatif kazançları kaybedecekleri korkusudur. Dolayısıyla bu kültürel gelişme çabasının kültürel yozlaşmaya sebep olan kadroların tepkisiyle karşılaşacağı tabiîdir.

20. asır kültür çöküntüsünün belirgin özelliklerinden bir tanesi, gayriinsanî tekdüzeleşme olayıdır. Mecmua taklitçisi mimarlar, dünyanın bir tarafında yapılan bir yapıyı mecmualardaki resimlerden taklit ederek tekrar etmektedirler. Bu taklitçilik; kendi öz şahsiyetini, tarihî tecrübesini kullanmak yerine, geniş kitleleri, yabancı formülleri

mahallî ve tarihî gerçeklerle bağdaştırmaya, bütünleştirmeye teşebbüs etmeden tekrar etmeye yöneltmiştir.

Bu durumda üç temel stratejik yaklaşım gerekli görülüyordu. Bunlardan birincisi, mevcut tarihî mimarlık eserlerinin -buna bütün sivil mimarî dahildir- korunmasını sağlamak, ikinci olarak, tarihî mimarlık ananelerinin devamını sağlamak, üçüncü olarak da ananelere vücut veren tasarım ve inşa metotlarının temel özellikleriyle yeniden keşfedilmesi ve zenginleştirilmesi yoluyla tarihî tecrübe ve bilgiye, onlarla bütünleşen yeni katkılar yapabilme yeteneğini geliştirmek. Bu açıdan bakıldığında Ağa Han ödüllerinin amacı daha iyi anlaşılır.

1983 Ağa Han ödüllerinden birini alan Nail Çakırhan'ın evi hakkındaki değerlendirmeniz nedir?

Nail Çakırhan'ın ödül alan evi hakkında görüşümü ifade etmeden evvel birkaç şey ilâve etmek istiyorum. Temel İslâm inançları Türk-Osmanlı kültürünün biçimlenmesinde, şümullenmesinde şüphesiz çok büyük bir rol oynamıştır ve geniş bir yer işgal eder. Temel İslâm inançlarının en önemlilerinden bir tanesi, evrensel İslâmî inanç sistemi ile mahallî ve tarihî zaruretlerin çatışmadan bağdaştırılabileceği kanaatidir. Bu inanç 14 asırdır İslâm âleminde, çeşitli ülkelerde meydana getirilen kültür ürünlerinin ortak İslâmî özellikler yanında farklı mahallî ve tarihî özellikler taşımasına ve vücuda getirdikleri ortamın meselelerine cevap teşkil edebilmelerine imkân vermiştir. Türk-Osmanlı kültür çağında mesken mimarîsinde aynı şekilde çeşitli iklim bölgelerinde, farklı teknik yeteneklerin mevcut bulunduğu alanlarda mahallî mesken ananelerinin oluşmasına imkân vermiştir. Ancak her zaman temel İslâmî inanç sistemleri üslûba yansıyarak kültürün bütünlüğünü tesis etmiştir. Nail Çakırhan evi bu çerçeve içerisinde Muğla yöresinde gelişmiş mahallî mimarî ananenin tam ve dosdoğru bir devamıdır. Bu evin bir şehirli için yapılmış olmasını zikrederek evin mahallî ananenin parçası olmadığı iddiasını ileri sürmek yanlıştır.

Türkiye'de yeniden millî bir mimarî oluşturulabilir mi? Bu nasıl mümkün olacaktır?

Türkiye'de yeniden insanca bir yaşama çevresi vücuda getirilmesi için bütün kültür faaliyetlerinin insanca yaşama biçimini en yüksek özellikleriyle tanıtmaya yöneltilmesi gerekir. Edebiyat, şiir ve diğer sanatların, esas itibariyle gelecek nesillere de hizmet edecek bu disiplinlerin yüksek kültür niteliklerini kazanabilmesi için gerekli tamamlayıcı, aydınlatıcı yaklaşımlar içerisinde olmaları gerekmektedir. Osmanlı edebiyatı ile Osmanlı mimarîsi birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. Fakat bir vur-kır edebiyatı, vur-kır sineması ve tiyatrosu ile müşterinin böyle bir çevre talep etmesi ihtimali yoktur. Bütünüyle genç nesilleri tevazu ve güzellik amaçlarına yönelik bir şekilde yetiştirmemiz ve inşa ettirecekleri çevrenin sorumluluğuna ulaştırmamız gerektir. Yapılandan başka her şey dünyanın bir kenarındadır. Fakat yapılan şey dünyanın içindedir. Bir edebî parçayı okur veya okumazsınız. Musikiyi dinler veya dinlemezsiniz. Fakat bir bina inşa ettiğiniz zaman başkaları o bina içerisinde veya çevresinde yaşamaya mahkûmdurlar. Dolayısıyla bu binayı tasarlamak veya inşa etmek mimarın üzerine başkalarına karşı büyük bir sorumluluk yükler. Bu, dünyaya karşı sorumluluktur. Dünyayı çirkinleştirir yahut güzelleştirirsiniz. Bu sorumluluğu yerine getirmek için o binada yaşayacak insanları, mimarları, yapımcıları bu doğrultuda yetiştirmek bütün kültür faaliyetlerinin en üst amacıdır.

Okullar sahte yaratıcılar yerine saygıyı ve güzelliği üreten insanlar yetiştirmekle mükelleftir. Devlet klasik müziğimizi kurtarma teşebbüsünde bulunduğu gibi bütün alanlarda kültür değerlerimize de sahip çıkmalıdır. Sanatkâr ruhunu tekrar canlandırmak, ayakta tutmak için de çok yaygın bir kültür faaliyetinin başlatılması lâzımdır.

Vakarla, tedbirle, fikirle şahsiyetini geliştirecek nesiller vücuda getirebilmek için gelecek nesillere, tarihlerine saygı ile bakmalarını öğretmek ilk görevimiz olacaktır.

TÜRKİYE'DE CAMİ MİMARLIĞI

"Cumhuriyet, cami mimarlığını ihmal ederek marazîleştirdi"[15]

SÖYLEŞİ: AYKUT KÖKSAL

Çağdaş cami mimarlığı konusuna bir saptama yaparak başlayalım: Cumhuriyet dönemi modernist Türk mimarlığının programı içinde caminin yer almadığını, cami mimarlığının dışarıda

bırakıldığını görüyoruz. Bu, Cumhuriyet'in modernist ideolojisinin dinle ilişkisi ile de bağlantılı bir durum. Doğal olarak bu durumun karşılığı da kısa süre içinde kendini göstermekte gecikmiyor: Bu kez, toplum içinde kendiliğinden ortaya çıkan cami mimarlığı, koşut bir tavırla, tüm Cumhuriyet dönemi mimarlığına sırtını çeviriyor. Ve bugüne geliyoruz. Bu son derece kısa ve yalın anlatımla aktarmaya çalıştığım durumun mimarî sonuçları ise ortada. Bugün cami mimarlığı dediğimiz zaman oldukça düzeysiz örneklerden oluşan tatsız bir manzara görüyoruz. Bu noktaya gelinmesinde, bir yandan başlangıçta söylediğim redde karşı ret tavrı var, bir yandan da endüstri toplumunda anonim bir üretim olarak süren, ama tarım toplumundaki anonim üretimin doğal dil normlarına sahip olmadığı için ister istemez 'kitsch' üretimine dönüşen bütün genel anonim mimarlık ortamının da bir yansıması var. Aslında bu son derece anlaşılabilir bir durum: Bu anonim mimarlığın yaygın olarak var olduğu kent varoşlarının yeni sakinleri -ki yeni cami yapımlarını da yaygın olarak aynı çevrede görüyoruz-, kısa süre önce terk ettikleri kendi tarımsal kültür ortamlarında olduğu gibi mimarlık üretiminin belirli bir sevk-i tabiîyle kendiliğinden var olabileceğini düşünüyorlar (daha doğrusu düşünmüyorlar, çünkü böyle bir sorunsalları yok). Cami mimarlığının da, aynı kendiliğindenlik içinde geçmişte sahip olduğu normlar sistemi gibi çalışan bir sistemi olduğunu var sayıyorlar. Ne var ki günümüzde bu normlar sistemi yaşamadığından kendiliğindenliğe bırakılan da ister istemez geliyor, kitsch'e dayanıyor. Ama bu, konunun boyutlarından yalnızca biri. Bu anonim cami mimarlığı, keyfî bir kendiliğindenliğe de bırakılmış değil. Dışarıdan taşınmış yeni bir anlam boyutu giriyor devreye. Dinin savunulduğu kaleler olarak anlamlandırılıyor camiler. Diğer İslâm ülkelerinde görmediğimiz bir durum bu. Şemalara indirgenmiş

geçmiş biçim kalıpları, cami mimarlığında bu yeni anlamın taşıyıcılığını yükleniyor. Bu yüzden Türkiye'de, cami mimarlığı konusunda bir duyarsızlık değil tam tersine 'özel' bir duyarlılık var. Bu duyarlılık, görünüşte, geçmişle olan ilişkiyi öne çıkarıyor, ama bu ilişkiyi kalıplara indirgenmiş bir süreklilik olarak görüyor. Dondurulmuş, içi boşalmış kalıpların yinelenmesinden oluştuğu için de gerçek değil sahte bir süreklilik oluyor.

Toplumumuzun bazı dertlerini anlattınız. Hepsine katılıyorum, ama bazı noktaları biraz daha açığa kavuşturmak gerekiyor. Cumhuriyet döneminin cami mimarlığına meseleleri yokmuş, hatta böyle bir mimarlığın, böyle bir yapının yapılması mevzubahis değilmiş gibi bir bakışı söz konusu. Bu bakış tarzı bütün eğitimi, bütün yetişen nesillerin yaklaşımlarını da belirliyor. 1956-57'ye kadar, yani Menderes'in Ankara Kocatepe Camii'nin yapılmasını istemesine kadar sürüyor. Caminin yapılması ile ilgilenenler, mimarîsinin ne olacağı çok kısa bir tartışma konusu olduktan sonra, hemen tartışmayı terk ediyorlar. Bir kere bu söylediğimiz çok doğal. Yalnız biraz daha geriye gidip Cumhuriyet'in cami mimarlığı karşısındaki duyarsızlığına ilaveten daha önce ne olduğuna bir bakarsak, camilerde esas itibariyle İslâmî ibadetin talep ettiği cami boşluğu içerisinde ibadeti yapacak kişilerin hepsinin eş şartlar altında bulunmasını sağlama iradesi -Sinan'da bir merkezîleşme mevcut olmakla birlikte- çok bariz bir tek tavır olarak belirir. Bu tek tavır Barok olmasına rağmen, Nuruosmaniye'nin içinde bile görülür. Ayrıca Nuruosmaniye'nin içerisinde bir İslâm yapısı için gerekli olan bitaraflık ifadesi ve azla yetinme tavrı var ki, sonrasında bunlar terk ediliyor. Bu çerçeve içerisinde Mimar Kemaleddin Bey'in getirmek istediği yeni şeyler var. Kemaleddin Bey'in Bostancı ve Bebek camileri gibi örneklerde biraz da bunların küçüklüğünden kaynaklanmak üzere Şemsipaşa Camii'ne referanslar var. Yani şekilci bir değişiklikten kaçınılıp bütün Osmanlı yahut İslâm camilerinin tasarımında varolan camiyi şehre bağlayan unsurların Kemaleddin Bey tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu görmüyoruz.

Aslında Kemaleddin Bey'in yaklaşımı da, bir önceki dönemin, Batı'dan aktarılmış neo-klasisist yaklaşımından farklı değil. Aynı çerçeve içinde değerlendirilebilecek neo-Ottoman bir mimarlık söz konusu.

Ben de onu ele almak istiyordum. Meselâ, Dördüncü Vakıf Han'a bakarsak -çok genç ve sorumsuz birçok yazar, mimar Kemaleddin Bey'in mimarîsinin yeni ulusallık gibi anlaşılması gerektiği, bu bakımdan övgüden başka hiçbir sıfat atfedilmemesi gerektiğini söylerler- sokak tarafındaki cepheyi değil de arka cepheyi düşünürseniz Kemaleddin Bey'in yaptığı binaları şehre bağlamak çabasının ürünü saymamak lazım. O bakımdan İslâm ülkelerinde yapının dış strüktürüyle şehre nasıl katıldığını, ne kattığını bir mesele haline getirmişlerken, Yeni Osmanlıcılık içerisinde Kemaleddin Bey tam aksine, Barok ve Rönesans cephecilik anlayışına Osmanlı elemanlarını yakıştırmaktan ibaret bir girişimde bulunmuştur. Burada hiçbir zaman Osmanlı mimarîsi içerisinde rastlanmayan Tötonik bir ifade var. Hiçbir zaman tek yanlı bir güçlü ifade tavrı Osmanlı mimarisinde oluşmamışken, Kemaleddin Bey'de belki politik ilişkiler sebebiyle, daha sonra Alman Çeşmesi'nde açıkça gözüken, Ahlat'taki türbede kendisini gösteren ve aradaki 9-10 asır boyunca gündemde olmayan bir tavır vardır. Dediğiniz gibi, devlet camiyi, dini dışladığı zaman, düşünce alanında da dinî düşünce gündem dışı olduğunda modern felsefeler, yani Batı felsefesi de toplum içerisinde oynaması gereken rolü oynayamıyor. Nasıl Cumhuriyet mimarîsi camiyle ilişki kuramamışsa, cami meselesine eğilememişse, felsefe de toplumun düşünce hayatına katılma imkânından yoksun kalmıştır.

Bu noktadan itibaren denebilir ki, oldukça naif ve belki de saygıyla karşılanacak teşebbüsler olarak ilk gecekondu mahalleler oluşurken insanlar sade, mahallenin çatı dokusundan ayrılmayan küçük mescitler inşa ettiler.

Bu önemli bir saptama. Gerçekten de, henüz kırsal kültüre tümüyle sırtını dönmemiş olan bu 'erken' gecekondu alanları bir bakıma kırsal ile kentsel arasındaki geçiş alanlarıdır. Doğal olarak o küçük mescitlerde tarım toplumunun mimarlığı kendini

sürdürebilmiştir. Ama yeni gecekondulaşma biçimi, dört katlı betonarme apartmanlarla birlikte bugün sözünü ettiğimiz betonarme camileri getirdi.

Burada önemli bir nokta var. Boşluk yalnız bu sözünü ettiğimiz sebeplerle oluşmuyor. 1839 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan sonra Osmanlı mallarının satılmasını zorlaştırmasının sonunda başta dokumacılar olmak üzere loncalar M. Reşid Paşa'ya isyan ediyor. Sonuçta lonca teşkilatı kaldırılıyor. Bu teşkilat lağvedilirken, çok daha tehlikeli radikal bir Batılılaşma programı içerisinde bütün Helenistik kültür ögeleri, Korent sütun başlıklarına kadar ithal edilip bu anlayışta villalar, binalar inşa ediliyor. Bunları Türkiye'nin kendi bilgi gücü inşa etmiyor. Tamamen ithal edilmiş İtalyan, Fransız, Rus ustalarla yapılıyorlar. Dolayısıyla her şeye rağmen 1910'lara kadar köy kültürü özgünlüğünü koruyor. Kır kültürü artık eğitim sistematiğinden, hatta bir meslekî disiplinden de yoksun teşkilatına rağmen 1910'lara kadar devam ediyor. 1930'lara geldiğiniz zaman, hımış inşaat bütün aslî standart verilerini ve ondan doğan teknik çözüme dayalı güzellik ögelerini de terk etmiş oluyor. Ama sistem olarak o tarihlere kadar geliyor. Köylüler köyden gecekondu için İstanbul'a göçmeye başladıklarında, 1946 yılında, artık bu artizanal geleneğe sahip değillerdi. Oysa bu gelenek köyde Süleymaniye'den çok başka ama müthiş ürünler de verdi. Ahşap payeli camiler vs. gibi.

Şu saptamayı yapmak doğru olur mu? Gerçekten de artizanal gelenek ortadan kayboldu, ama işi artizanal geleneğe bırakma alışkanlığı kaybolmadı. O betonarme camilerde, bir artizanal geleneği temsil etmeyen ama işi devralan kalfayı aynı konumda görüyoruz. Başta sözünü ettiğim, mimarlığın bir artizanal gelenek içinde kendiliğinden doğal bir biçimde var olması, bugün de bir kalfa üretiminde olabilirmiş sanılıyor.

Bu tamamen doğru, ama sorun yalnız artizanal anane karşısındaki tavra ilişkin değil, bütün mimarlık dünyasına ilişkin. Osmanlı ve diğer İslâm kültürleri, aynı zamanda diğer Doğu kültürleri bunu çok parlak bir şekilde anlatıyor ve değerlendirmelerini yapıyor. Yaşanan sanat ve yaşanan kültür türüne dahil olan kültürlerde en

basit, en fukara insan dahi o kültürü yaşıyor. Çünkü en fukara insanın evi de güzel.

Konuya dönersek, 1928'de Ankara'dan İstanbul'a geldik, 1933'e kadar annemin misafirle konuştuklarının çoğunu evlerin renkleri, sokakların mimarîsi vs. teşkil ediyordu. Yani bütünüyle bir çevre kültürü gündemde iken, biraz bugünün San Fransisco'sunda olduğu gibi bu çevre kültürüne Batı Avrupa, büyük ölçüde Fransız kökenli bir üst sınıf kültürü eklendi. Operaya giden, tiyatro seyreden, roman okuyan insanlar kültürünü yerleştirmek, Türkiye'nin kültür politikası oldu. Böyle olunca mimarî gündem dışı kaldı. Mimarî, bu şartlar altında yalnızca politikacıların bir yerden oy almak için o yere yatırım yapmaya giriştikleri sırada inşaat yapılırken tesadüfen ortaya çıkar oldu.

Mimarlığa karşı ilgisizlik herhalde toplumda süregelen bir alışkanlık. Cami mimarlığı konusundaki ilgisizliğin, onu dışarıda bırakmanın, tartışmamanın ilginç bir örneğini bugünlerde yaşıyoruz. Bugün iki farklı kesim (aralarında mimarlar da var) anlamsız bir karşılıklı diretmeyle Taksim'de cami yapılsın mı, yapılmasın mı diye tartışıyor, ama ortada Taksim'de yapılacak caminin mimarlığını tartışan kimse yok. O caminin kentsel mekânla ve meydanla ilişkisi ne olacaktır? O cami mimarlık bağlamında hangi sözü etmelidir? Mimarlık çevresinin asıl gündeme getirmesi gerekenler bunlar iken, gündeme getirilen yalnızca karşılıklı dayatmanın içinde bir tarafı desteklemek oluyor.

Bunu söylemeniz beni çok sevindirdi. Çünkü ben bunu bu şekilde gören, mimarlık camiasının ve mimarlığın hiçbir şekilde dikkate alınmadığını tespit eden kimse yok diye düşünüyordum. Önce cami yapanların tavrını düşünmek lazım. Orada da bir karşı çıkış var, varlığını ispat etmek için mevcudiyetinin sembolik ifadesi olarak bir kale olarak cami yapma tavrı var. Cumhuriyet döneminin yapıcıları camiyi kendilerine karşı bir direnme odağı diye gördüler. Karşı tarafta da cami bir direnme odağı olarak görülür oldu. Taksim'de bu karşılıklı çatışma yaşanmaktadır. Tabiî burada tüm iptidailik ve çatışmanın getirdiği tahribatın kaynağında bir gizli putperestlik yatıyor.

Cumhuriyet döneminin öncüleri cami olursa direniş olur diye düşünüyorlar, kendilerine karşı bir güç, bir put olarak görüyorlar camiyi; bu defa camiyi bu ideolojiye karşı korumak isteyen halk kitlesi aynı tavrı gösteriyor. İkisi de aynı putperestlik.

Aslında bunlar, sizin de belirttiğiniz gibi birbirine özdeş söylemler. Biz yine mimarlığın kendi ilgi alanına gelelim. Günümüzde Türkiye'deki mimarlığın genel sorunlarını ve konuşmanın başından beri sözünü ettiğimiz Cumhuriyet döneminin getirdiği temel sorunsalı bir an için unutarak şu soruyu sormak istiyorum; çağdaş cami mimarlığının sorunlarıyla çağdaş mimarlığın sorunları birbirinden nerede ayrılıyor, nerede birleşiyor? Yani, sizin, Turgut Cansever'in mimarlığa yaklaşımında, kendi tarihiyle kurduğu ilişki, denetimi tarihte arayan hesaplaşması, bir Bodrum Sualtı Araştırma Enstitüsü'nde hangi parametrelerle ortaya çıkıyor, çağdaş cami mimarlığında nasıl ortaya çıkacaktır? Ortak noktaları neler, ayrıldığı noktalar neler?

Çok sevdiğim bir genç arkadaşımın lütufkârlığı sayesinde Antalya'da bir cami projesi çizdim. Benim o projeyi çizmemden evvel imar müsaadesi alınmış olan ve dört sene kadar önce çizilmiş bir projeyi önüme getirerek sonunda "sen yap" dediler. Muhatabım, camiyi yaptıracak dernek oldu. Dernekle meseleyi görüştük. Hemen birkaç hususu gündeme getirdiler: "Karşıda Roma eseri Hadrian Kapısı var. Cumhuriyet dönemi, Roma eserlerini yüceltmekten başka bir şey düşünmüyor. Biz onun karşısına kendi kültürümüzün yüceliğini gösterecek bir eser koymalıyız" dediler. Bu kültürün yüceliği konusunun bir ölçü sorunu olmadığını tartıştık. Sonra dernek üyeleri en iyi cami çözümünün bir merkezî kubbe ve destek yarım kubbeleriyle ortaya çıktığını düşünüyorlardı. Böyle olmadığını onlara anlattık. Caminin bir kurşunlu kubbeyle örtülü olması söz konusuydu. Bir kubbeyle örtülü olmasının her zaman düşünülebileceğini, bunun zamanının teknik imkânlarından kaynaklandığını, ama aynı zamanda da kubbenin çatıdan farklılaşmasının caminin şehir içinde bir sembol olarak okunmasını kolaylaştırdığını, ancak camide kubbeyi Sinan'ın

kullandığı gibi kullanmak yerine Antalya ikliminin havalandırmayı gerektirmesinden ötürü tepelerinin açık olmasını ve oradan ışık almasının doğru olacağını, Konya'da buna benzer bir örnek olduğunu ve İslâm kültürü içinde temel inancın bütün dünyayı aynı kılığa sokmamak olduğunu konuştuk. Kültürün evrensel nitelikleri zedelenmeden mahallî ürün üretmenin mümkün olduğunu belirttim. Kurşunun da Antalya sıcağında örtü olarak uygun olamayacağını söyledim. Sonunda ortada kalan mesele, Hadrian Kapısı'yla caminin ilişkisi oldu. Hadrian Kapısı, yakın çevresiyle ilişkisi bakımından saygı görmüş değil, tahrip edilmiş bir anıttı.

Dernek üyeleri her şeye rağmen caminin çok mükemmel olmasını istiyorlardı. Muntazam kesilmiş taşlarla yapılmış ve karşıdaki kalenin yüzeyiyle tezat oluşturan bir cami idi istedikleri. Birkaç konuşmada bunu çözümledik. Birincisi, karşıdaki kalenin taşları insan ölçeğinde değil, savaş ölçeğinde. Halbuki biz camiyi insan için yapacağız. İslâm'da mütevazı, tasarruf içinde olmak esastır. Onun için pahalı, iyi taşlarla, hatta karşıdaki kaleninkilerden daha iyi taşlarla bir cami yapma yarışına girmek yanlıştır. Burada tam aksine davranmak, insanlar arasındaki mütevazı ilişkileri sembolize etmek olur. Onun için "küçük, gayrimuntazam taşlarla bir cami yapılmalıdır" dedim.

Görülüyor ki, çağdaş cami mimarlığında mimarın önündeki temel meselelerden birisi de karşısındaki kemikleşmiş yanlış anlamlar toplamını silmek.

Buradan itibaren ne yapabilirdik? Meselâ son cemaat yeri, kemerler yerine, ayak ve kirişlerle taşınan bir direklik olarak düşünüldü. Kubbelerin üzerindeki fenerler de çağdaş malzemeyi ve sözü devreye sokacak nitelikte yapıldı. Temelleri kazdık. Minarenin temellerini tahkim ettik, ama yine de yaygın minare formunun bir tenkidine ihtiyaç olduğunu düşündük. Minarenin ille de yüksek, daha yüksek yapılmaya çalışılmasının bu kere de yüksekliği bir put haline getirmek olduğunu ortaya koyduk. "Bu gizli bir putperestliktir" dedik. Minarenin çevresine beton dökerek ve eski minarenin sadece merdivenlerini kullanarak Antalya'nın mahallî mimarîsiyle de tedai oluşturan yivler yapmayı düşündük. Sonra başka konular gündeme geldi. Meselâ "Daha çok pencere olsun", "Hayır, karşı karşıya duran boş satıhlar olsun ki, satıhların yapı kalitesi bakımından farklılaşması

okunaklılık kazansın.” Yani içinde bulunduğumuz çevrenin realitelerini tartıştık. Uzlaşmak için her konuyu konuştuk. Tavrınız böyle olunca, karşınızdakilerin tavrı da “ille biz böyle istiyoruz” biçiminde olmuyor. Çok büyük bir karşılıklı güven oluştu, saygı doğdu. Sonunda “sen ne istiyorsan onu yap”a kadar geldik.

Demek ki, hiçbir ürün bir geleneğin parçasına dönüşmeden evvelki safhasında karşı karşıya bulunduğu gerçeklerle çok ciddi bir şekilde ve olabildiğince derinlemesine hesaplaşmadan, onları değerlendirmeden ortaya çıkamaz. Ancak bunu yapan birkaç neslin ürünü sonuçta geleneği ortaya çıkarabilir. Tabiî, bu geleneğin de ölü kalıplar yerine ucu açık kalıplar olması kaydıyla.

DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL

“İstanbul’un fethi mimarî fetihle tamamlandı”[16]

SÖYLEŞİ: BEŞİR AYVAZOĞLU

İstanbul fetihten önce nasıl bir şehirdi, fetihten sonra nasıl değişti? Bu şehirden ne aldık, ona ne verdik?

İstanbul fetihten önce âdeta boşalmıştı. Nüfusunun o sırada 50 bin civarında olduğu biliniyor. İslâm ordularının birkaç asırdır Anadolu’da faaliyet göstermeleri ve fütuhata girişmeleri, Bizans’ın servet kaynaklarını kurutarak fakirleşmesine yol açmıştı. Haçlı işgali ise İstanbul’un Roma hüviyetini yok ederek bir Ortaçağ Avrupa şehrine dönüşmesinin başlangıcı oldu. Roma şehri İstanbul’un bütün akslarını Haçlılar tahrip ettiler. Haçlılardan sonra Batı Avrupa Ortaçağ şehirlerinde var olan daha insanî bir yol şebekesi İstanbul’da vücut buldu. Bu asrın başlarında var olan yol şebekesi, 10. ve 11. asırlarda oluşmaya başladı.

İstanbul, 6. asırda, Küçük Ayasofya’nın ve Ayasofya’nın inşası sırasında bütün kültürel gelişmenin odak noktası gibiydi. Etkisi o kadar büyüktü ki, Küçük Ayasofya planının bir benzeri iki üç asır sonra Ahen şehrinde tekrar edildi. Haçlılar tarafından tahrip edildiğinde bu kadar önemli bir merkezdi. Ayrıca Anadolu kaynaklarının elinden çıkmasıyla da fakirleşerek inkıraza yüz tuttu, fukara, küçük bir şehir haline geldi. Kahire gibi şehirlerle o devrin şartlarında karşılaştırılması bile, İstanbul’daki bu küçülmeyi, fukaralığı anlamak için kâfidir. 9. asır başında bir depremde

Ayasofya kubbesinin bir parçası çökmüştü. Bizans içinde bunu tamir edecek kimse bulunamadığı için bir Ermeni mimar davet edildi. Fetihten bir süre önce de, yine bir depremde Ayasofya hasar görmüştü. (İstanbul büyük yapıcılığını aşağı yukarı 7., 8. asırlarda kaybetmeye başlamış bulunuyordu.) Tamir için Edirne'den Osmanlı mimarları davet edildi. İslâmî etkiyle ikonoklast hareketin baş göstermesi, yaklaşık iki asır kadar yeni bir kültürün yerleşme gayreti, daha sonra da Haçlı işgali kültürel devamlılığı sekteye uğratmıştı.

Yani fetih sırasında İstanbul her bakımdan tam bir inkıraz halindeydi.

Batılılar İstanbul'u yine Hıristiyanlığın kalesi olarak görmek istiyorlar, ama aralarında düşünce beraberliği yok. Katolik kilisesi kendini mihrak olarak görmek istiyor, Doğu kiliselerinin hepsini reddediyor. Velhasıl, 50 bin nüfuslu şehir II. Mehmed tarafından fethedildikten kısa bir süre sonra 330-350 bin, bir asır sonra da 550 bin nüfuslu bir şehir haline geldi.

Şehir nasıl değerlendiriliyor?

Öncelikle Ayasofya, İslâm'ın diğer semavî dinlere gösterdiği saygının bir neticesi olarak ibadete açılıyor; İslâm ibadetine. Tabiî bazı değişikliklerle... Mozaiklere zarar verilmeden üzerlerinin ipek kumaşlarla kaplanıp örtüldüğü biliniyor. Hem farklı inançlara verilen değerin, hem de esere zarar vermemek için gösterilen itinanın açık bir ifadesi... Fatih Camii, Apostorol Kilisesi üzerinde, onun temelinden hareket edilerek inşa ediliyor. Birçok kilise, dış yüzleri Osmanlı üslubunda bir koruyucu tabakayla kaplanarak sağlamlaştırılıyor. İstanbul'un bir aralık taşıdığı Doğu'yla Batı'yı birleştirme fonksiyonunu Osmanlılar bir kere daha tesis etmek istemişlerdir. Aslında Osmanlı politikalarında temel gaye, bütün Avrupa'nın İslâmlaştırılmasıdır.

Fetihten sonra şehir planı açısından ne gibi gelişmeler oluyor?

Önemli yol şebekesi 10. asırda Ortaçağ yol şebekesine dönüştürülmüştü. Burada Roma dünya görüşü ile Hıristiyan ve İslâmî dünya görüşleri arasında ciddi farklar var. Hıristiyan ve İslâm dünyasının görüşleri, birbirine Roma'ya olduğundan çok daha yakındır. Tek Allah inancı, Allah nazarında insanların eşit olduğu inancı benzer yanlarını oluşturuyor. Bu eş varlıklar, âdeta şehri

süsleyen tektonikler, bağımsız birimler olarak telâkki ediliyor. Bunun için şehrin çehresi insan ölçeğine göre düzenleniyor. Yani yollar imparatorun sonsuz varsayılan kudretini ifade etmiyor. Tabiî oluşum sürecinin bir neticesi olarak ortaya çıkıyor ve o süreç içinde tayin edici etken, insan ölçüsü oluyor. Bu yol şebekesinin ne kadarının Bizans'tan kaldığını, ne kadarının Osmanlılar tarafından geliştirildiğini bilmiyoruz. Ancak Osmanlıların bu şehir deneyimini büyük ölçüde Selçuk ananelerinden tevarüs ettiklerini biliyoruz. Şehir içerisinde bir cami yeri ile etrafında meydana gelen mahalle, o mahallenin yollarının cami meydanına ulaşma biçimleri gibi.

Türk-İslâm şehirciliğinde meydan fikri var mıydı? İstanbul, fetihten önce ve sonra meydan fikri açısından ne durumdaydı?

Bu çok önemli bir soru. Batı Avrupa meydanı Batı Avrupa mimarîsinin mekân telakkisinin dış alanlara yansımasıdır. Özellikle Rönesans'tan sonrası bizim bugün meydan dediğimiz şehir alanına tekabül ediyor. Esasında İslâm inancında mekân ve zaman kategorileri -Allah haricinde- her şeyi taşıyan, birbirine bağlı iki temel kategori. Dolayısıyla hareket de çok önemli bir faktör. Hareket esnasında varlığın fark edilmesi esastır. Varlığın, Rönesans'ta olduğu gibi bir noktadan bakıp o noktadan görülen yüzü ile tamamen anlaşılacağı hususundaki kanaate tam karşıt bir kanaattir. Var olan her şeyin hareket eden göz tarafından bütün veçheleriyle görülerek idrak edilebileceği inancı var.

Minyatürde, eşyanın değişik cephelerden görünüşlerinin aynı anda verilmesini bu anlayışla açıklayabilir miyiz?

Minyatürde başka faktörler de vardır. Mekânın sonsuzluğuna karşılık minyatürün mekânı bir satıhtır. O sathın bir realite olduğu kabul ediliyor. Bu realiteden hareket ederek resim o satıhla sürekli ilişki ve hesaplaşma içerisinde, varolan satıh türünden tersim edilmiş nesnelerle ortaya çıkartılıyor. Halbuki Rönesans'ta perspektif kuralı hâkim hale getiriliyor ve resmin üzerine yapıldığı sathın bir satıh olduğu inkâr ediliyor.

Osmanlı dünyasında hareket ederek varlığın idraki esas ve mekân sonsuz olunca, yani mekânın sonsuzluğunun idraki temel olunca, bu sonsuzluğu kırmak, âdeta bir günah haline geliyor.

Sonsuzluğun kırıldığı her yer, insanın varlığı idrak etmesini engelleyen bir mania addediliyor. Dolayısıyla nasıl barınmak için vücuda getirilen oda, bir tarafından sokağa, bir tarafından bahçeye, bir tarafından yandaki sofaya bakmak üzere pencereler açılarak sonsuz mekânla irtibatlandırılmışsa, şehir de, caminin bulunduğu yerde büyük cemaatin toplandığı alan bir zaruret olarak meydana getirilmekle beraber, bu alan Rönesans'taki gibi sınırlandırılmış bir mekân parçası değildir. Bundan büyük bir itinayla kaçınılıyor. Bu anlamda meydan yok, yani Rönesans ve Barok kültürlerin meydan telakkisi yok bizde. Fakat şehrin ortak geniş alanları var. Cemaatin bir araya geldiği yer, caminin son cemaat yerindeki boşluk vs. oluşuyor. Belki bir istisnadan söz edilebilir: Edirne Beyazıt Camii, ordunun sefere çıkarken namaz kıldığı yerdi. Orada, medreselerle caminin meydana getirdiği, üç tarafı kısmen belirlenmiş bir alan var. Osmanlı şehirlerinde böylesine şekillendirilmiş başka bir alan gösterilemez. Ama büyük toplulukların bir araya geldiği açık alanlar şehirlerde kaçınılmaz olarak vardı. Bunlar mekân yapısı bakımından Rönesans sonrası Batı Avrupa meydanlarından tamamen farklıdır. Bu, geçen 10 sene içinde dünyada fark edilen bir nokta oldu. Amerika'da bir üniversite mecmua çıkardı, meydanlardan bahsetmek istiyordu. Adına meydan demediler, yani *spaces* (meydanlar) lafı uymadı, *places* (yerler) dediler. Kısacası topluluğun bir araya getirildiği yerler vardı Osmanlı şehrinde.

Geçen asrın sonlarında çekilmiş fotoğraflarda, Sultanahmet Meydanı'nı doldurmuş ve camilerin etrafını kuşatmış evler görülüyor. Bu, sonraki asırlara has bir şey mi, yoksa şehrin esprisine uygun bir uygulama mı?

Her ikisi de doğru bu soruların. Tanzimat'tan sonra, özellikle 1850-60 yıllarında şehir toprak hukukunda yapılan değişiklikler ve devletin fukaralaşması yüzünden vakıflara ait kaynakların tükenmesi neticesinde vakıf emlâki korunamaz olmuş ve abidelerin etrafındaki yerler bir miktar işgal edilmişti. Ancak bir diğer önemli doğru da bunun bütün Osmanlı devlet idare üslubunda görebileceğimiz bir özellik olmasıdır. Şehir, odak noktaları etrafında oluşuyordu. Bu odak noktaları değişmez değerlere sahipti. Din temsil ediliyordu oralarda. Bütün insanlık tarihinin takip ettiği bir esas olmak üzere inanç, kültür,

iktisadî ve sosyal hayat bir bütünlük teşkil ediyordu. Yani İslâmî mânâda tevhid inancının bir yansımasıydı bu.

“Tevhid inancı, ifadesini sosyal planda da buluyordu” mu demek istiyorsunuz?

İktisadî, sosyal, kültürel plandaki olayların birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu, onların merkezinde de inanç sisteminin tayin edici bir rol oynadığını göstermek, düzenlemenin esasıydı. Osmanlı şehirlerindeki bu bütünlüğün, Helenistik şehirlerdeki bütünlük telakkisinin bir devamı olduğu yolundaki Türk aydın tezleri de doğru değildir. Mekke bir ticaret alanıydı ve Kâbe, yani bir inanç alanı, şehirle, dolayısıyla ticaret hayatıyla bütünleşmiş olarak vardı. Bunun Helenistik bir katkı olduğu iddiası yanlıştır. Osmanlılar, İslâm şehirlerinin yaygın olarak kurulduğu bir dönemde, İstanbul’u erimiş, bitmiş Bizans’ın verilerinden hareket ederek değil, kendi kültür hazinelerini kullanarak düzenlediler.

İstanbul, fetihten sonra büyük bir hızla bir Türk şehri haline geldi. Ancak buna itiraz eden ve İstanbul’un Bizanslı mirasını özellikle vurgulayan aydınlar ve sanat tarihçileri var. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Bu düşünme tarzına katılmak mümkün değil. Peşin hükümlerden hareket ederek sonuca varıyorlar. Meselâ İslâm’ın iptidaîlik olduğu inancındalar. “İstanbul’u Türkler gelip tahrip ettiler, kirlettiler, çünkü Müslüman’dılar” diyenler var. Belki yazmaya cesaret edemiyorlar ama söylendiğine ben çok şahit oldum. “Köylüler gelip İstanbul’u tahrip etti” diyenler de var. Tanzimat’la birlikte büyük abidelerin çevresinde nasıl bir tahribatın yapıldığını hiçbiri söylemiyor. Ayasofya ile Sultanahmet’in önüne inşa edilen, bir yangın sayesinde İstanbul’un kurtulduğu (Fossati’nin eseri) Adalet Nezareti binasının çatısının yüksekliği, Ayasofya’yı neredeyse kubbe kasnağına kadar örtüyordu. Oysa Süleymaniye’nin çevresindeki evlerin pencereleri Süleymaniye’yi daha büyük göstermek için şehrin vasatî pencere ölçeğinden daha küçük olarak imal edilmişti. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii’nin arkasındaki sadrazam konaklarında pencere ölçüleri 90 cm yerine 75 cm olarak imal edilmişti, camii daha büyük göstermek gayesiyle. Edirne Selimiye Camii’nin çevresindeki evlerin

tavan yükseklikleri -ki bir grup ev Sinan tarafından inşa edilmişti, Edirne'nin Selimiye ile değişen siluetini tamamlamak için- 2.22-2.30 cm olarak inşa edilerek Selimiye'nin yüceltilmesi amaçlanıyordu. Daha sonra yalnız evlerin ölçüsü de aynı bilgi ile küçültülmüş. Böylece Selimiye akıl almaz bir nispi büyüklük kazanıyor. Roma'daki Saint Pierre Kilisesi ilk gördüğüm zaman garip bir kofluk hissi uyandırmıştı bende. İç dinamizmden mahrum, kaba saba bir yığın ifadesi...

Halbuki yanılmıyorsam Saint Pierre, Selimiye'den bir misli büyüktür.

Edirne Selimiye Camii'nin benim üzerimde yaptığı büyüklük etkisi, Selimiye'den bir misli büyük olan Saint Pierre kompleksinden kat kat fazla oldu. Osmanlı dünyasında var olan birbirine kıyasen büyüklüğün gerçek ölçek olduğunu, onun yanında, metre gibi bir ölçüye dayanan büyüklüğün hiçbir şey ifade etmediğini fark ettim. Evlerini Osmanlı şehrinin odak noktalarının etrafında inşa edenlerin ölçülerini bu şekilde küçültmeleri, sadece abideleri değil, aynı zamanda insanları da yüceltiyordu. Daha sonra Beyazıt Meydanı'nı planlarken tatbikat esnasında bir arkadaş grubu ile "Batı Avrupalıların Türkleri çok iri yarı ve çok güçlü addetmeleri belki bu Osmanlı çevresinin nispi ölçüleri dolayısıyla edinilen bir hissiyattı, bir illüzyondu" diye konuşmuştuk. Ne olursa olsun, bu anlayış insanı yücelten bir şeydi. Bu tip şeylerin Bizans'ta kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. Helenistik dünyada da yoktur bu. Kısacası, Osmanlı dünyası nispi büyüklük fikrine dayanıyor.

Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirleri, insanlık tarihinde benzeri olmayan çözümlemeleri gündeme getirmiştir. Bunlardan birine temas etmek isterim: Evler odaların bütünlüğü idi, birbirinin yanına gelen odaların toplamından ev oluşuyordu. Her oda bir birimdi. Orta Anadolu'da *iki oda bir mabeyn* şeklinde ifade edilen, bir boşluğun iki yanında var olmasıyla odalar birer tektonik, kendi başlarına birer varlık idiler. Bu yapı, Bursa ve İstanbul evlerinde 15. asırdan sonra ev mimarîsinde çatının biçimini ve ifadesini belirliyordu. Şehre tepeden baktığımız zaman ev ve cami yapılarının nasıl olduğunu anlamak mümkündü. Aynı şekilde evlerin kaç odadan müteşekkil olduğunu okuma fırsatını da veriyordu. Bu, mimarîyi

yukarıdan aşağıya bir topolojik yaklaşımla çözümleme metodolojisinin neticesidir. Kubbeli bir caminin, kubbeyi taşıyan parçalar, oradan daha aşağıdaki taşıyıcı sistemler ve zemindeki duvarlara kadar yukarıdan aşağıya düşünme sistematiği ile vücuda getirildiğini biliyoruz.

Aynı sistematiğin evlerde de uygulandığını söyleyebilir miyiz?

Benzer bir sistematik evler için de vardı. Fakat evler aynı zamanda farklılaşan bir topoğrafya üzerinde, tarihî bir süreç içerisinde veyahut topoğrafyanın şartları sebebiyle asimetrileri olan, farklı yönelişleri olan yolların üzerine yerleştiriliyorlardı. Ve bu yolların üzerine yerleştirilen evlerin bir taraftan kendi topolojik iç yapıları, bunların transandantal çözümlenmesi, diğer taraftan da vücuda gelme sebepleri dolayısıyla yönelişlerinden doğan iklim faktörleri yahut mahremiyet gibi sosyal münasebetler sebebiyle veya büyük bir abideyi, kıymetli bir tabiat parçasını görmek isteği sebebiyle yönelişleri kararlaştırılırdı. Bunların altındaki yolların yönelişleri, yani şehre ve zemine bağlı yönelişlerin farklılıkları bir bakıma transandantal olanın, topolojik olanın yerel olanla, objektif âlemle farklılığının nasıl çözümleneceğini gösteren modellerdi bu evler. Yol istikameti ile yukarıdaki istikametin farklılaşması, ne Ortaçağ'da ne de başka kültürlerde benzeri olan bir şeydir. Bu, maddî varlık ile manevî varlık arasında bütün Batı felsefesinde sürekli var olan çelişkinin mimarî alanda âdeta çözümlenmesiydi. Türk şehirlerine, Türk sivil mimarîsine, insanlık tarihinde benzerine rastlanmayan bir biçim zenginliği sağlıyordu.

Böylece son derece pitoresk manzaralar ve benzersiz güzellikler doğuyordu.

Bir kere yukarıdan aşağıya doğru düşünmenin beraberinde getirdiği kaçınılmaz bir sistematik, bir standartlar düzeni haline geliyordu. İnşaî sisteme ait standartlar, iç ve dışın ilişkisine dair standartlar, pencere ve kapı standartları, iç ve dış ilişkisine ait insanî manevî, sosyal faktörler rol oynuyordu. Bunların hepsi topolojik yaklaşımın ürünleridir.

Peki standartlar monotonluk getirmez mi? Halbuki Türk şehrinde asla monotonluk görülmüyor.

Standartlar olduğu zaman yeknesaklaştırıcı nesneler ortaya çıkar. Doğrusu Türkiye'de dinin gelişmeyi önleyen bir müessese olduğu yolundaki iddiaların yanlışlığına kanıt olabilecek nokta burası. Fikrî-manevî âlemden hareketle meydana getirilen standartlar, modern dünyada müthiş bir yeknesaklığın, gelişmenin, farklılaşmanın önünde engel olmanın felaketini yaşattı. Halbuki Osmanlı topolojik yaklaşımı, bunun evlere uygulanması sonunda ortaya çıkan akıl almaz çeşitlilik, pencereler hep birbirinin aynı olsa bile her evin tamamen müstakil bir şahsiyet olması, her sokağın tamamen şahsî bir hüviyete sahip bulunması, Türk-Osmanlı şehir çözümlemesinin müthiş bir katkısıdır insanlığa. Standartlar düzeni doğru kurulduğu takdirde Osmanlı-Türk şehrinde olduğu gibi objektif âlemin kısıtlanmış ve steril bir görüntü kazanması önlenir, maddî ve manevî âlem arasındaki karşıtlık ortadan kaldırılmış olur. Bu çerçeve içinde oluşan İstanbul, sözünü ettiğim standartlar düzeninin bir belgesiydi.

Şunu da söylemeliyim; bu standartlar düzeni merkezî bir tahakküm âleti olmuyor, aksine yapılanın daha kolay ve daha güzel olmasına imkân veriyordu. Bu İslâm için âdeta "Biz dininizi kolay yaptık" gerçeğinin mimarî alana yansımasıydı.

İstanbul'da bu standartlar ruhu nasıl bozulmaya başladı?

Doğrusu İstanbul'da bozulma diğer şehirlerden önce başladı. Hiç şüphe yok, her çağ, her kültür ne kadar monolitik gözükse de, kendi içerisinde farklılaşmalar ihtiva eder. Mimar Hayreddin'in üslubunun Sultan Selim yahut Beyazıt Camii'ndeki farklılaşmasında olduğu gibi, Sinan'ın da bütün ömrü boyunca yaptıklarında gelişmeler var. Fakat bazı temel davranış tercihlerinin Sinan'ın, hatta Sinan'ın talebelerinin eserlerinde devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İki temel konseptten söz edilebilir: Vakar ifadesi ve monümantallik (abidevîlik) ifadesi. Birbirine oldukça yakın, bağlantılı, birbiriyle temas halinde iki biçim. Osmanlılar, monümantalliğin ölçü büyüklüğüyle elde edilemeyeceğini biliyorlardı. Osmanlı mimarlarının o zaman monümantalliğin kaynağının ne olduğunu incelemeleri, monümantallik -yani abidevîlik- terimi yerine bir başka temel konseptin kullanılmasına sevk ediyordu: Huşu hissi. Bu histe büyük

bir saygı, bir bakıma karşı karşıya kalınan şeyin büyüklüğü karşısında bir nevî korku ve ürperme tavrı var. Çözümleme birçok defa 10-15 cm büyüklüğünde bir çini parçasında gerçekleşiyor. 15 cm'lik kırık bir 16. asır çinisi karşısında bir abide karşısında duyacağınız hisleri duyuyorsunuz. İşte tasavvufî huşu, haşyet duygusunun yapıya taşınması birinci derecede öncelik taşıyordu.

Tabiî bunun beraberinde de kaçınılmaz bir şekilde vakar ifadesi bu yapıların aslî psişik özelliklerini, biçim ifadelerini teşkil ediyordu. Sinan ile kalfası Mehmet Ağa arasındaki görüş farklarını biliyoruz. Sultanahmet Camii'nde, bu büyük vakar ve bu büyük huşu hissi yerine bir letafet duygusunun öne çıktığı görülür. Bu bir bakıma cihat misyonunu ön planda tutan bir nesil yerine, zarafetin ve dünyevî bir güzellik yaklaşımının öne geçtiğini gösteriyor. Bir asır kadar sonra bir taraftan Sinan'ın muakkipleri Yeni Cami'de Sinan mektebinin ürünlerini gündeme getirmeye çalışmışlardı. Hemen sonra Sultanahmet Çeşmesi'nin inşa edilmesi üzerine, İstanbul mimarları ve yapı esnafı iki üç gün saray etrafında nümayiş yaptılar. "Hünkârın bu zevksizliği İstanbul halkına reva görmeye hakkı yoktur" diyorlardı. Takriben 60 sene sonra III. Selim, Kanuni'nin Sinan'a inşa ettirdiği Üsküdar Kavak Sarayı'nı yıktırıp yerine Selimiye Kışlası'nı inşa ettirdiği zaman İstanbul halkı yine ayaklanmıştır.

Demek ki, o günkü İstanbul halkı bugünkünden çok farklı; yaşadığı şehri korumasını ve savunmasını biliyor.

Elbette. Ancak ayaklananlar gerici, Selimiye Kışlası'nı yapanlar ise ilerici addediliyordu. 50-60 sene sonra büyük saraylar yapılmaya başlandı ve Topkapı Sarayı terk edildi. III. Selim'in Türk musikisine yaptığı büyük katkı düşünülecek olursa, o musikinin aslî değerleri apaçık ortada iken, o aslî değerlerden en azından ölçü telakkisi bakımından kopan Selimiye Kışlası'nı vücuda getirmek ne korkunç bir iç tenakuzdur! III. Selim belki de bunu bağrına taş basarak yapıyordu, iç tenakuzu kabulleniyordu. İşte Abdülaziz'in tavrı bu bakımdan açıklayıcıdır. Demiryolu geçsin diye sarayını feda ediyor, demiryolunun geçmesini ülkesinin gelişmesi sayıyordu. Doğrusu bu ölçü bozulması daha eskiye dayanır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ordusu Viyana'yı ikinci defa muhasaraya gittiğinde, düşman ordusundan bir misli büyük. O zamana kadar Osmanlı orduları

düşman kuvvetlerinin yarısı kadar. Kuvvetin sayının büyümesinde olduğunu zanneden zihniyet... Ölçü bozukluğu o günlerde başlamış gibi görünüyor.

Bu ölçü bozulması daha çok yönetici zümrede mi görülüyor?

Ölçülerin halkta daha geç bozulduğu bir gerçektir. III. Ahmet Çeşmesi'ne yahut Selimiye Kışlası'na direniş bunu gösteriyor. Bu ölçülerin kaynağı olan tasavvuf, Cumhuriyet dönemine kadar tekkelerde tedris ediliyordu. Ahmet Avni Konuk, devrin en büyük müzisyenlerinden biri. Bir dehâ. *Füsûs*'u değme babayiğidin okuyamayacağı derinlikte bilen ve şerh eden bir insan. Halkın ölçülerini muhafaza etmesine rağmen, ölçü bozulması, büyük ölçünün her şeyi çözeceği yanılgısı yönetici zümreye hâkim olmuştu. Tanzimat'la beraber birkaç yanılgı daha dikkati çeker. Tanzimat'a kadar yapılar ahşap ve kerpiç gibi geçici malzeme ile yapılıyordu. Ahşap, değişmeyen, kalıcı büyük değerler sistemi karşısında günlük hayatı tanzim eden çerçevelerin değişmeye açık olmasını, hayatın dinamik bir süreç oluşunu, değişmeyenin ancak İlâhî gerçek olduğunu temsil ediyor. Kâbe'yi tavaf edenlerin Kâbe imajlarının her an değişmesi nasıl bir kaderse, İstanbul'da da vücuda getirilen büyük odak noktaları etrafında cereyan eden günlük hayatın şartlarına göre şekillenen evlerin de her gün yeniden şekillenmesi de bir kaderdir.

Her nesil bir bakıma kendi şehrini yeniden inşa ediyordu diyebilir miyiz?

Burada yine önemli şeyler var: Bir kâgir binayı yıktığınız zaman malzemenin az bir kısmını yeniden kullanabilirsiniz. Ama ahşap bir binayı söktüğünüz zaman, malzemenin neredeyse yarısını, dikkatli sökerseniz daha fazlasını kullanabilir, hatta söküp bir başka şekilde o malzemeyi tekrar monte ederseniz hiçbir şey kaybetmezsiniz. Bunun için bir süreç halindeki varlık telakkisi ekonomik açıdan da çok önemli bir çözümleme oluyordu. Son derece küçük ilavelerle değişme mümkündü.

Ahşap yapıların depreme dayanıklı oluşu da burada zikredilebilir sanıyorum. Galiba yangın karşısında son derece korumasız kalıyorlardı.

Evet yangına karşı dayanıksız ama Bursa'da Pınarbaşı suyunun şehrin birçok sokağını dolaşmasına rağmen titizlikle korunduğu için temiz kalması gibi evler de o bilinçle yaşayanlar tarafından büyük bir dikkatle korunuyordu.

Yangın tehlikesi, belki insanların sürekli müteyakkız olmalarını sağlıyordu.

Müteyakkız... Çevrelerine her zaman dikkatle bakmalarına sebep olan bir şey... Japon halkının bugün %95'i tek katlı ahşap evlerde yaşıyor ama evler yanmıyor. Sürekli müteyakkız olan insan, çevresine sürekli dikkatle bakan insan, bu son derece gelişmiş sistematiği ayakta tutabiliyor. Sürekli değişme sayesinde, her nesil şehri kendine göre yeniden inşa ettiği için üst düzeyde bir çevre şuuru ve sorumluluğuna sahip olarak yetişiyor. Hiçbir nesil, müteakip neslin elinden bu imtiyazı almıyor. Halbuki gerek I. Napolyon, gerek III. Napolyon, yaptıklarıyla Paris'te kendilerinden sonra yaşayacakları kendi yaptıkları çerçevede yaşamaya mahkûm ediyor ve gelecek nesillerin şehre katkı yapmasının kapılarını kapatıyorlar. İnsanlık tarihinde, Osmanlı şehirleri dışında, biraz katı bir sistematik olarak Japon mabetlerinin inşası zikredilebilir. Bu mabetler çok küçük yapılardır. İçerisinde kıymetli dinî eşyalar bulunan bu yapılar iki parselden oluşuyor. Bir orman içinde, ağaçlık alanda, yapı bu parsellerden birine yapılıyor, diğeri boş bırakılıyor. 20 sene sonra birinci yapı yerinde dururken diğer parsele tıpatıp benzeri yapılıyor. Bir merasimle içindeki kıymetli eşyalar alınıp yeni yapının içine yerleştiriliyor ve birincisi yakılıyor. Bu yolla, erişilebilecek en üst tekniklerin, en üst teknik nispetlerin her nesil tarafından uygulanması, bilinmesi, dolayısıyla bu bilincin ve tekniklerin nesilden nesile aktarılması sağlanmış oluyor.

İşte Osmanlı standartlar düzeninde, yeni nesillere bir taraftan bu imkân verilirken, bir taraftan da mevcut malzemenin bir kere daha kullanılmasıyla devamlılık ve sürecin oluşması bir arada gerçekleşiyordu. Bu, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş müthiş bir şeydir. Paris'in büyük koridor sokaklarını görüp hayran olan Türk aydınlarının tavırları, bu meseleleri düşünmelerine engel olmuştur.

Tanzimat'tan sonra şehrin çehresinde ne gibi değişiklikler görülüyor?

Tanzimat'tan sonra bu süreç halindeki şehir telakkisi yerini donmuş şehir telakkisine bırakıyor. Kâgir antik Yunan mabetlerinin tekrar edildiği konakların vs. inşasına başlanıyor. Aynı zamanda şehrin ölçek düzeni tamamen tahrip ediliyor. Bir taraftan büyük vakar, büyük monümantallik, huşu hisleriyle yüklü, aynı zamanda mütevazı, fakat varlığını ifade etmekten de geri durmayan bir mimarî elemanlar bütünlüğünden oluşan şehrin yerine âdeta insanların üzerine saldıran vahşi varlıklara benzer yapılar ortaya çıkıyor.

Doğrusu bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, Beyazıt Meydanı'nda cereyan Harbiye Nezareti aksı, kıble aksına 45 derece dönük olarak meydana getirilmesidir. 19. asır başlarından 1870'lere, 80'lere kadar tamamen bir sivil toplum yaşama alanı olan, uçlarından her tarafa açık, içerisinde Beyazıt Camii'nin, Eski Saray surunun, çevresinde evlerin ve büyük ağaçların tektonikler olarak bezediği Beyazıt Meydanı yerine, Harbiye Nezareti aksından çıkıldığı zaman iki tarafına ağaçlar dikilmiş iptidaî yol, bulvar imajıyla meydanın tahrip edilmesi, Reşid Paşa türbesinin kıble istikametine 45 derece dönük olarak konulması vs. İstanbul'u meydana getiren büyük erdemi külliyen reddetme iradesinin ifadesi olarak ortaya çıkıyor.

Tanzimat'ın İstanbul'u herhalde bütünüyle tahrip etmiş olması düşünülemez. Tanzimat'la başlayan tahribatı hızlandıran başka faktörler de olmalı değil mi?

Tanzimat her şeye rağmen İstanbul'u bütünüyle tahrip edemiyor. Asıl büyük tahribat, Balkan Harbi muhacirlerinin kitleler halinde İstanbul'a geldiklerinde yaşanmıştır. İstanbul'un nüfusu, 1840'a kadar aşağı yukarı 550 bin civarındadır. Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması liman şehri olarak İstanbul bir anda büyüyor ve 1870'te, yani 30 sene içinde nüfusu 870 bine ulaşıyor.

O zaman İstanbul'un gelen nüfusu kaldıramayacağı endişesi doğmuştur. Fakat İstanbul kültürünün o kadar yüksek bir gücü vardır ki, nasıl olsa gelenleri de asimile eder diye bir tavır içinde bu nüfus kabul ediliyor. Ama İstanbul büyük bir sarsıntı geçiriyor. Bir kere Darüssaade, Eyüp, Galata ve Üsküdar olmak üzere dört müstakil

şehirden oluşan İstanbul hemen Tanzimat'la birlikte maziye karışmıştır. Evvela Unkapanı köprüsü inşa edilerek iki taraf birbirine bağlanıyor. Bu köprü arabaların da geçtiği bir köprü olduğu için hemen yarımadada arabaların geçeceği yollar inşa edilmeye başlanıyor. Beyazıt-Çemberlitaş arasında Köprülü Külliyesi, medrese, hamam, tekrar medrese kesilerek bir yol oluşturuluyor, oradan bu yol saraya kadar devam ettiriliyor. Kanunî'nin atla veya yaya olarak namaz kılmaya gittiği Süleymaniye Camii'ne pâdişahların arabayla gitmesi gündeme geliyor. Kanunî'nin şehirle tamamen bütünleşerek gittiği yollardan bu defa hünkâr, şehrinden koparak gidiyor, Fransız İmparatoru gibi halktan koparak... Arabasının geçebilmesi için yollar tadil ediliyor. Şehir nüfusunun artması bir yandan da iktisadî faaliyetlerin yoğunlaşmasına sebep oluyor. Haliç'te tersane gibi tesislerin yapılması, bir bakıma, Haliç'in sanayileşmesinin ilk adımlarını teşkil eder. Diğer taraftan da Abdülaziz'in sarayından, hasbahçesinden fedakârlıklar yaparak demiryolunu Sirkeci'ye getirmesi, o yöreden Haliç'e doğru sanayinin teşvikine sebep oluyor. Tabiî mezbaha gibi tesisler çok daha sonraları, bu gelişmenin sonuçları olarak ortaya çıkıyor.

Böylece Haliç kirlenmeye başlıyor.

Bir hatıramı anlatayım; 1930 yılında teyzemin evinde misafirim. Galatasaray Mektebi'nde leylî olarak okuyorum. Bir Hıdrellez tatilinde Saraçhanebaşı'ndan yürüyerek Unkapanı'na indik. Bugünkü Atatürk Bulvarı henüz açılmamıştı. Oradan kayık tutup Kâğıthane'ye geçtik. Aşağı yukarı Sütlüce'ye kadar balık tutulabiliyordu. Sütlüce geçildikten sonra yine balık tutuluyordu Kâğıthane'de. Biz kayıkta ellerimizi suya sokuyorduk. Babam buna yalnızca Sütlüce'de izin vermiyordu. 20 sene evvel, 1974'te, mezbahada, kıyıdan elli metre ötede alınan sularda hiçbir canlı yoktu, mikrop bile yoktu! Kimyevî kirlenme sebebiyle bütün hayat sona ermişti. Müthiş bir şey...

Bu ortamda Tanzimatçıların yabancı mimarlara yaptırdıkları binalar ve şehir planları var. Beyazıt Meydanı için hazırlanan planlardan bazıları Harbiye Nezareti aksını devam ettirip ta sahile kadar inmeyi öngörüyor. Abdülhamid'in yaptırdığı, Sarayburnu'nu karşı tarafa bağlayan köprü projesi var. Önemli bir şehirsel hizmet projesi olan Şirket-i Hayriye, şehrin birçok noktalarını birbirine

bağlamayı öngörüyor. Bu bağlantının merkezî noktası olarak da, demiryolunun geldiği yer olduğu için, Sirkeci düşünülüyor. Bir bakıma yalnızca yüksek sanat eserlerinin üretildiği bir kültür şehri olan İstanbul bir anda bir dış ticaret merkezi haline geliyor. Düşünün bir kere, İstanbul, matbaanın gündeme geldiği günlerde büyük Avrupa şehirlerinde yazılan kitapların toplamından fazla kitap yazılan bir şehir, yani dünyanın en fazla kitap üreten şehri. Kâtipler, tezhipçiler, ciltçiler... Ayrıca minecilik, gümüşçülük, sedef kakmacılığı gibi diğer artizanal işlerin en yüksek seviyede yapıldığı şehir olan İstanbul, birden hüviyet değiştiriyor. Sirkeci hızla ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı yer haline dönüşürken, aynı zamanda yapılaşma da buna göre bir değişme gösteriyor.

Dördüncü Vakıf Han'ı bu değişmenin sembolü olarak görebilir miyiz?

Mimar Kemaleddin Bey -ki Tanzimat yozlaşmasına, daha önce ahşap bir şehir olan Galata'nın yıkılıp tamamen iri kâgir yapılar yığını haline gelmesine tepki gösteren önemli düşünür ve sanat adamlarından biridir- Dördüncü Vakıf Han'ı inşa ederken oradaki Hamidiye Külliyesi'ni feda etmiştir. Bir trajedi... Ayrıca bu kompleksi meydana getirirken ön cephesini düşünüyor. Ön cepheyi düşünürken de yanlışları var. Fakat şehirden gözüken hayat büyük ölçüde deniz üzerinde cereyan ederken -yani Haliç'te, Boğaz'da bir taraftan öbür tarafa kayıklarla geçilirken- şehrin görüntüsü yalnız şehrin içerisindeki sokaklardan, camilerden değil, geniş, büyük bir perspektif içerisinde, su sathı üzerinde hareket eden insanların gördüğü şehir imajı birinci öncelik iken, Kemaleddin Bey, inşa ettiği bu binanın, şehrin bu alanlarından görünüşü içerisinde nasıl bir olumsuzluk yaratacağını hiç hesaba katmamıştır. Bugün etrafında kat kat barbarlıklar yapıldıktan sonra bile Dördüncü Vakıf Han'ın denize bakan cephesinin çirkinliği hâlâ açıktır.

Kemaleddin Bey gibi bilgili, aslî değerlerimize karşı duyarlı bir mimarın bile bu yanlışlıklara düşmesi, Tanzimat'tan sonra medeniyetimizin ardındaki temel dünya görüşünden bütünüyle koptuğumuzu göstermez mi?

Burada İslâmî hüviyet taşıyan Türk-Osmanlı varlık telakkisinin epistemolojik kaynağının yok oluşundan söz edilebilir. Yani bilginin ancak bilginin konusu olan nesne yahut hadise etrafında dolaşarak, onu her yönüyle görerek, inceleyerek teşekkül edebileceği hususundaki temel inanç ve felsefî kanaat, akide yok olmuş bulunuyor. Kemaleddin Bey'in böyle bir şeyden muhtemelen haberi bile yoktu.

Bunda, Kemaleddin Bey'in anladığı mânâda, neoklasizmin de Avrupa kaynaklı olması rol oynamış olabilir mi?

Batı'da da bir neoklasizm, akademizm hareketi var. Kemaleddin Bey'inki de bu akımların Türkiye'ye bir yansıması. Dolayısıyla meseleyi gerçek temelleriyle anlayıp bir çözüm üretme yaklaşımı olarak değerlendirmek zor. İnşa ettiği Bebek Camii gibi küçük mescitlerin çok büyük zarafetini hiçbir şekilde inkâr etmek mümkün değil. Ayrıntıya girildiği zaman orada da fark ediliyor bu aslî eksiklik ama denebilir ki Kemaleddin Bey'in o zarif mescitlerinden başka doğru dürüst cami inşa edilmedi kendisinden sonra.

Velhasıl, İstanbul bu yanılgılarla ve şehri büyük bulvarlarla düzenleme gayretleriyle günümüze geliyor. İstanbul'un kurtuluşundan sonra, 1926'da, muhtemelen halkın büyük direnci ile karşılaşmış Beyazıt'taki meydan düzenlemesi. Bu şehir alanının evvela iki tarafına ağaçlar dikilmek, daha sonra yolların iki tarafına dükkânlar yapılmak suretiyle yok edilmesine karşı halkın tepkisini nazar-ı itibara alan ilk icraat, Beyazıt Meydanı'nda Kemaleddin Bey tarafından yapılan düzenlemedir. Bu düzenleme yapılırken, muhtemelen Paris'te Etoile Meydanı'nda, abidenin etrafında arabaların dönmesi nazar-ı itibara alınmıştır. Ancak camii ve onun kültür aksını âdeta yaşama alanının dışına iten Tanzimat sonrası tavır böylece bir miktar yumuşatılmış oluyor, bir nevî telifçi bir çözüm gündeme gelmiş bulunuyordu. Terakki deyince, Abdülhamid ve daha sonra İttihatçılar tarafından, hep Batı'ya benzemek anlaşıldığı için yabancı mühendisler getirilip İstanbul için çok dar kapsamlı bir hayli proje yaptırılmıştır.

İstanbul için ilk imar planı II. Abdülhamid tarafından mı yaptırılmıştır?

Bunlar için imar planı demek kolay değil. Fakat Mareşal Moltke'nin İstanbul için bir planı var, II. Mahmud döneminde. Sözünü ettiğimiz Beyazıt-Çemberlitaş-Divanyolu dar aksının açılması o dönemde, yani 1830'larda gerçekleşiyor. Moltke'nin yaptığı planla bu aksın açılması birbirini tamamlayan şeyler olduğuna göre Moltke'nin planını ilk imar planı olarak kabul etmek mümkün. İttihatçılar tarafından başlatılan birbirinden kopuk mühendislik projelerinin her biri doğrusu ayrı bir iptidailik ve felakettir. Cumhuriyet'in ilanından sonra önemli bir isim, bir Alman mimarı ve mühendisi olan Helgötz Türkiye'ye geliyor. Almanya'da o tarihlerde mühendisler ve mimarlar birbirinden ayrı değil. Onun çizdiği bir plan, yine dar alanları, yer yer yol açma tekliflerini ihtiva ediyor. Liman için bazı düşünceleri var yazılarında. Velhasıl Helgötz'den sonra, 1930'larda İstanbul'a iki insan davet ediliyor. Prost ve Martin Wagner. Bu iki mimar 1937 senesinde Belediye'de iki ayrı odada oturuyorlar, bir bakıma yarış içerisindeler. Wagner'in İstanbul'la ve şehir meseleleriyle ilgili çok önemli 10-15 yazısı var. Wagner bir sene sonunda İstanbul'da bir şey yapamayacağı kanaatine varıp ayrılıyor, Harvard'a gidiyor, orada bütün 20. asrı etkileyen bir şehir şeması çiziyor. Wagner'in raporları son derece açıklayıcıdır, fakat bizde okuyan çok az oldu. Bu raporlar, Batı Avrupa şehir hukukunda yeni fikirlerin nasıl geliştiğini, İstanbul'un bu bakımdan hangi meselelerle karşı karşıya kaldığını anlatan çok ciddi metinlerdir.

Tekrar geriye dönmek ihtiyacını hissediyorum. Tanzimat'tan sonra toprak hukukunda meydana getirilen değişmeler, yapı hukukunu da büyük ölçüde etkiliyor. Osmanlı şehrinde yapı hukuku çok kesin üç alana ait üç temel kategorik tercihe dayanır: Evler birkaç katlı müstakil yapılardır, her aile kendi evini yaptırır. Bu iki veya üç katlı olma vasfı evlerin hiçbir şekilde yoğunlaşmadan oluşan toprak rantını kullanma imkânı bırakmaz. Sahip olunan toprak üzerine çok katlı binalar yapılmasına Tanzimat sonrasındaki hukukta müsaade edilince evlerin ve iş binalarının rant transfer âleti olarak kullanılmasının kapısı açılıyor. Tünel'de, Alman okulunun hemen altında, bir Türk tarafından inşa ettirilen ve Doğan Han diye bilinen 70 daireli blok, bu ikamet noktalarının en önemlilerinden bir tanesi. Galata'da, aynı büyüklükte olmamakla beraber, benzer birçok örnek var. Maçka Palas bir başkası. İş binaları olarak Galata tarafında

Osmanlı Bankası, İstanbul tarafında da Kemaleddin Bey tarafından Rum, İtalyan, Fransız kalfalar kullanılarak inşa edilen iş binaları, şahısların yüksek toprak gayrimenkul değerlerini kendi lehlerine transfer etme imkânını veriyor. Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunda bunların vergilendirilmesini ve şahıslar yerine kamuya transfer edilmesini düzenleyen herhangi bir âlet yok. Bu, bir anda Galata'nın yok olmasına sebep oluyor.

Osmanlı dünyasına dönersek, evlerin yanında ikinci bir model, camilerin, mekteplerin bulunduğu yerlerdir. Mahallelerde bu yerleri mahalleli tahsis ediyor. Bu yapılar, herhangi bir şekilde rant transferi âleti olarak kullanılamıyor. Rant transferine imkân veren tek yapı kategorisi, ticarî yapılardır. Orada da sıra dükkânlardan oluşan çarşılar, kapalıçarşılar ve işhanları var. Bunlar, büyük şehir toprak değerinin üzerinde oluştuğu yapılar. Bu yapılar ise aslî Osmanlı düzeninde ancak hayır kurumları, vakıflar tarafından inşa ediliyor. Kapalıçarşı yine kamuya ait dükkânlardan oluşuyor. İnsanlar ondan yalnızca faydalanıyorlar.

Tanzimat'la beraber, sanırım bu iş hanları ve merkezî çarşılar bölünerek şahıs malları haline dönüştürülüyor.

Evet, bundan itibaren şehirde yoğunlaşmanın ortaya çıkardığı değer artışı, yoğunlaşmanın sağlanması, kamunun yaptığı yatırımlar ve getirdiği hizmetlerle oluyor. O hizmetleri yapmak için kamu, serveti vergi olarak topluyor ve o yere yatırıyor. Tanzimat sonrası ve bugünkü işleyişte kamunun yaptığı hizmet, altyapı yatırımlarının harcamaları yoğunlaşma noktasında şahıslara kâr olarak transfer ediliyor. Tabiî bu ciddi bir şekilde şehir düzenini bozuyor. Bu defa kâr transferinin yapılabilmesi için nüfuzlu kişiler haklarını aşan taleplerde bulunuyorlar. Bir taraftan yükselen, yoğunlaşan yapı yapma hakkı transfere yardım ederken, bir taraftan da evvelce boş yerleri bilfiil işgal ederek oraya yapı yapma hırsı doğuyor. Süleymaniye böyle istilaya uğramamış bir yerdir. Beyazıt Meydanı istilaya uğramış, ancak 1938'lerde temizlenmiştir. Wagner, yazdığı raporların en önemlisinde bu meseleyi gündeme getiriyor ve burada kamunun aslî haklarının öncelikli olmasını savunuyordu. Osmanlı düzeninde mülk Allah'ındır. Halife ise ona vekâlet ederek bu mülkün sahibi oluyor. Şahıslar da bu mülkü ancak hüsn ü muhafaza etmek ve dünyayı

güzelleştirmek için kullanabilirler. İşte bu hukuk yerine, şehir toprağını kazanç sağlamak için kullanmanın kapısı açılmış bulunuyor. Wagner'in bu türden çok ciddi ikazları vardır; ancak bilimsel metodolojiyle yaptığı bir çalışma sonunda İstanbul'un nüfusunun azalmakta olduğunu tespit ediyor. 1910'larda Balkan muhacirleriyle 1.200.000'e çıkan nüfus, İstiklâl Savaşı'ndan sonra 700-800 bin civarına Rumların muhacereti vs. ile ve asır sonunda İstanbul nüfusunun 500.000 kişiye düşebileceği ihtimaline karşı bu nüfus için şehir tasarlamaya girişiyor. Yenikapı'da bir limandan söz ediyor ve bir senelik çalışması bununla bitiyor.

Bu arada bir bakıma yarıştıklarını söylediğiniz Prost ne yapıyor?

Prost İstanbul'da kalıyor. Prost, Fransa'da gelişen yeni fikirlerin tamamen dışında, Fransız Akademisi'nin bir mensubu olarak İstanbul'a geliyor, yarımada için bir nâzım plan hazırlıyor ve Boğaziçi'nin planlarını yapıyor. Bu planların hepsi yol açma planlarıdır. Ben 1943 senesinde ilk şehircilik dersine girdim. O yıl Prost planları karşısında tereddütler doğmaya başlamıştı. Özellikle Sedad Hakkı Eldem, hiçbir şey yazmadı ama yakın çevresine yaptığı konuşmalarda Prost planlarından şikâyetlerini dile getirirdi, haklı olarak. 1939'a kadar, meselâ, Emirgân'da arabaların geçtiği yolda akıl almaz güzellikte yalı dizileri vardı. Aynı tarihlerde Arnavutköy'de sultan sarayları vardı. Kuruçeşme'deki ahşap Art Nouveau[17] saraylar 1940'ta yıkıldı.

İstanbul'da Art Nouveau?

Evet, üstelik bunlar Art Nouveau üslubunun en büyük mimarî abideleri idi. İlk şehircilik dersinde, hocamız bir Alman mimar, Hamburg'un planlamasının sorumlusu Prof. Oelsner. "Bana söyler misiniz, Türk halkı ne yapmalıdır?" diye sordu. 40-50 talebe, 15 dakika kadar, "şunu yapmalı, bunu yapmalı" diyerek sorusunu cevaplandırmaya çalıştık. Sonunda "Ben vereyim cevabı" dedi ve ekledi: "Dua etmelidir!" Herkes gülmeye başlayınca, "Alay etmiyorum, ciddi söylüyorum" dedi. "Ben size bir şey daha söyleyeceğim, onu da bilemeyeceksiniz tahmin ederim" dedi: "Türk halkı ne için dua etmelidir?" Birçok şeyler söyledik, yine "Bilemediniz" dedi, "Belediyenin kasalarındaki imar planlarını tatbik edecek yöneticiler çıkmasın diye dua etmelidir! Eğer bu imar planları tatbik

edilirse, bu ülke birkaç asır belini doğrultamayacaktır.” âdeta kehanetti bu. 14 sene sonra Kayseri’yi bir belediye başkanı, kasasındaki imar planını tatbik ederek yok etti. İstanbul da büyük tahribatı o şekilde yaşadı. Vali Lütfi Kırdar, Boğaz’da sahil yollarını açarak Boğaz yalılarını, Boğaz saraylarını yok ederken, Kuruçeşme’de kömür deposu yapılmak için Art Nouveau’nun büyük abideleri yok edildi. O, Art Nouveau abidelerinin hem oluşumu, hem yok edilişi çok önemli hadiselerdir. Çünkü Art Nouveau 1908 senesinde ilk izleri oluşan bir sanat hareketiydi ve 10 yıl kadar etkili oldu dünyada. Belçika’da doğan bu üslubun yan etkileri 15-20 sene daha devam etmiştir. Bu derece dar bir dönemde Türkiye’de Art Nouveau’nun en büyük abideleri inşa edildi. Çok şaşırtıcı bir şey.

Bu abideleri inşa edenler Türk mimarları mıydı?

Hayır, yabancı mimarlar geldiler, (İtalya’dan vb.) Türkiye’nin bütün Batı kültürünü etkileyen bir üslûp hadisesini, olduğu an yakalaması, dünyada olup bitenlerin ne kadar yakından takip edildiğini gösteriyordu. O tarihten sonra bir daha dünyadaki gelişmelere o kadar yakın olamadık. Ancak ben Batı’da yapılanların dışında durarak dünyanın önüne geçilebileceğine inanıyorum. Batılılaşmanın öncülüğünü yapanlar, Atatürk döneminde, Sedad Hakkı Bey’in 1938’den evvel yaptığı birkaç bina hariç, hiçbir zaman 20. asırdaki gelişmelerin o derece yakınında bulunamadılar. Bir bakıma ben ve birkaç arkadaşımın Türkiye’deki modern uygulamayı tenkit ederek yaptığımız birkaç şey, postmodernist hareketin 20-25 sene önündedir. Postmodernist harekette savunulan ana ilkelerin bir bakıma daha şuurlu bir şekilde Osmanlı dünyasının birikimlerinden hareket edilerek gündeme getirilmesidir. Ama Türkiye’de Batıcılık hareketi, hiçbir zaman Batı’yla bu derece yakın olmadı. Kuruçeşme’deki Art Nouveau yapıların yıkılması bir vahşettir. Düşünün bir kere, muhteşem saraylar yerlerine kömür depoları yapılmak için Prost’un planları dahilinde yıkıldı. Bu planları Menderes’e gözü kapalı sundular.

Kimler sundu?

Bu da çok önemli bir soru. Ama daha önce bir şey söylemek istiyorum. Limancı Hamdi Bey (Hamdi Başar), İstanbul Liman Müdürlüğü yapmış, Türkiye hakkında birçok düşüncesi ve yazıları

bulunan bir insan. 1951 yılında, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden hemen sonra İstanbul Kalkınma Kongresi toplandı. O kongrede tartışılan önemli konulardan biri liman, diğeri de İstanbul'da ulaşım konusuydu. Bu kongrede Prost'un planlarını tenkit edenlerden biri bendim. Fakat İTÜ hocalarından Emin Onat -çok mahir bir yönetici idi- ve Kemal Ahmet Aru gibi isimlerden oluşan bir grup, DP'nin ilk günlerinde, bir anda oluşan ekonomik ferahlama döneminde kendilerini ön plana yerleştirdiler. Emlak Kredi Bankası'nın yardımıyla, bir ev grubunu ve sonra I. Levent'i inşa ettiler. Yeni mahalleler, yeni şehirler kurma gibi bir fikrin etrafında da İstanbul planını gündeme getirdiler ve bu planın sorumlusu haline geçtiler. Mithat Yenen, Cevat Erbel, Mukbil Gökdoğan, bir de bir İstanbul beyefendisi, şakacı, az ciddi, fakat kalbinin içerisinde iyi niyet olan, Güzel Sanatlar Akademisi'nden bir mimar hoca, Mehmet Ali Handan... Bu isimlerden 5 kişilik bir danışmanlar heyeti teşkil edildi. Bu heyet, "Prost, İstanbul yarımadasının nâzım planını yaptığına göre, biz de Beyoğlu yarımadasının nâzım planını yapmalıyız" diye işe giriştiler.

Bu girişim, Prost'la aralarındaki görüş ayrılığından kaynaklanıyordu. Prost, İstanbul'un, Boğaziçi tabiatının kurtarılabilmesi için şehrin kuzeye doğru geliştirilmemesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Bu son derece doğru bir teşhisti. Buna mukabil Kemal Ahmet Aru ve arkadaşlarına -1. Levent Kemal Ahmet Bey'in eseridir- kuzeyde boş yerlerde gelişmeyi sağlamak çok kolay gözüküyordu. Beyoğlu, Osmanbey, Şişli, Teşvikiye, o tarihte İstanbul'un aydınlarının, seçkinlerinin, ileri gelenlerinin yerleşme alanı olduğu için Beyoğlu'nun uzantısı olarak kuzeye yerleşmeyi öngörüyorlardı. Kalkınma Kongresi'nde Prost'a yönelttiğim tenkitler, ortada bu mesele yokken İstanbul yarımadasında bulvarlar açması, bulvar ve kâgir apartman fikrini yerleştirmek istemesine karşı tenkitlerdi. Ayrıca İstanbul'un yalnız İstanbul yarımadası planı olarak ele alınmasına imkân yoktu. Daha o günlerde dünya literatüründen öğrendiklerimiz, bizi şehrin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmaya yöneltmişti. Ancak Prost'un kuzeye doğru gelişmeyi durdurmak için sarf ettiği çabaları 1957'de Belediye'de danışman olarak çalışmaya başladığımda ayrıntıları ile öğrendim.

Kemal Ahmet Bey ve arkadaşlarının Beyoğlu planı, şehrin kuzeye doğru gelişmesini teşvik ettiği gibi son derece rahatsız edici arsa spekülasyonunu teşvik eden tercihler de ortaya koyuyordu. 1957'de bu yaklaşımı tenkit etme ihtiyacı hissettik. 1955'de Belediye Reis Muavini Sedat Erkoğlu, şehirde mimarînin düzenlenmesi ve daha iyi bir mimarînin yapılmasına yardımcı olmak için bir kurul teşkil etti: "Estetik Kontrol Kurulu". Bu kurul, ruhsat için getirilen önemli projelerin mimarî açısından değerlendirme ve tenkidini yapacaktı. Kurulun önüne gelen konulardan bir tanesi Salıpazarı'nda liman inşası, diğeri de Heybeliada'da askerî tesislerin tevsii projeleriydi. Heybeliada'da 1870'lerde yapılmış olan zarif, küçük Bahriye Mektebi'nin yanında alaca bulaca, sözde resimlerle, renkli camlarla süslü acayip bir bina, arkasında da başka binalar yapılmak isteniyordu. Kurulda oldukça heyecanlı tartışmalar sonunda biz, "Bu iki projenin yanlış olduğunu yazmayı vazife bilmeliyiz, yazmazsak çok büyük vebal altında kalırız" diye düşündük ve bu iki tesisin inşa edilmemesi kararını verdik. Ne oldu biliyor musunuz? Ertesi gün kurul lağvedildi! Kurul kanaatini bildirince rahatsız olan kişilerin bazıları, kendilerini üst düzey politikacılar nezdinde daha itibarlı hale getirmek için, "Bizim mimarlarımız böyle yatırım yapmak, memleketi geliştirmek isteyenlerin gayretini anlamazlar efendim" tavırlarını takındılar.

Bu meyanda İngiltere'de tahsil yapmış, çok iyi İngilizce konuşan, ancak hiç mimarlık yapmamış bir insandan, Faruk Akçer'den bahsetmek isterim. O da bir süre sonra daha önce sözünü ettiğim danışmanlar grubuna katıldı. Mimarlar Odası çevresinde danışmanlar grubunun bu tavrına yönelttiğim tenkitler çok etkili oldu. Mimarlar Odası'nın temsilcisi olarak 1957'de imar yasası ve İmar İskân Bakanlığı kuruluş yasasının hazırlanmasında Aydın Germen'le beraber her iki yasanın esaslarını ortaya koyan bir çalışma yaptık. Daha sonra Aydın Boysan da bu çalışmaya kısmen katıldı. O tarihte, oda içerisinden hareket ederek ortaya koyduğumuz düşünceler ve teklifler nazar-ı itibara alınmadı. Ancak Belediye tarafından 1957'de tekrar danışman olarak görevlendirildim.

1957'de Adnan Menderes, Prost planlarını ana çizgileriyle büyük ölçüde tatbik etmeye başladı. Ancak tarihî şehri yıkarak benzer yol açma icraatı daha evvel başlamıştı. Atatürk Bulvarı, Menderes'ten

çok evvel, Lütfi Kırdar zamanında açıldı. Boğaziçi'nde yalılar, sahil sarayları yıkılarak 1938-39'da, sahil yollarının önemli bir kısmı da Lütfi Kırdar zamanında açılmış idi. İstanbul bu uygulamalarla ciddi bir şekilde tahrip edilmeye 1939-40 yıllarında başlanmıştı. Meselâ Taksim'de Taksim Kışlası, muhteşem bir müze, veya kültür merkezi olarak restore edilebilecekken yıkılıp Prost'un planlarına göre o anlamsız yeşil alana dönüştürüldü. Aynı şey diğer kışlaların da başına geldi.

Anlattıklarınızdan şunu anlıyorum: Adnan Menderes, bir bakıma iyi niyetinin kurbanı olmuş...

Tamamıyla... Doğrusu burada bildiğim bir hadiseyi anlatmak isterim. Samet Ağaoğlu, babalarımız arkadaş olduğu için, bize sık sık gelip giderdi. Menderes dönemiyle ilgili birçok bilgiyi ondan almışımdır. Bayındırlık Bakanlığı'nda, Limanlar, Demiryolları, İnşaat Dairesi Başkanlığı, özellikle sahil şehirlerinde çok olumsuz icraat yaptı. Cumhuriyet döneminde bütün demiryolu istasyonlarını şehre bağlayan istasyon caddeleri, bulvarlar, hemen şehrin önüne mendirekler ve limanlar inşası bu dairenin ürünüdür. Bu dairenin başında Menderes döneminde Rıza Bey diye biri bulunuyordu. Kendisini tanıdığım sıralarda, 1958'de, belki 20 seneden beri o dairenin başındaydı; oraya gelmiş ve bir daha yerinden oynamamış bir kişi... Çok güçlü bir daireydi. Bu dairenin kudretinin sebebini de anlatayım: H. Prost 1938'de "İstanbul'un planlanması için limanının nerede olacağını bilmek lazım. Bu bakımdan Türk hükümetinin bu konudaki düşüncesini öğrenmek isterim" diyor. Yazdığı yazı Lütfi Kırdar tarafından Bayındırlık Bakanlığı'na yollanıyor. (Bu yazı Prost yazışmalarını içeren dosyalarda mevcuttur.) O tarihte Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'dan bir cevap yazısı var; müthiş bir tedip, azarlama, hiddet ifadesi... "Elin gâvuru gelmiş, Türk hükümetinin ne düşündüğünü öğrenmek istiyor. Bu ne cür'et, ne küstahlık! Kim oluyor bu adam ki Türk hükümetinin kanaatini öğrenecekmiş!" deniliyor yazıda. Bu yazı dönemin üst düzey yöneticilerinin kültür seviyelerini gösteren çarpıcı bir belge...

Ona dayanarak, muhtemelen, Ali Çetinkaya, bu dairenin başına Rıza Bey gibi birisini koyuyor. Rıza Bey, Salıpazarı, Haydarpaşa ve Yenikapı'da kurulacak limanlarla ilgili 3 projeyi Menderes'in önüne

getiriyor. Kendi başına getirmiyor, Mithat Yenen, devlet hiyerarşisinde Rıza Bey'inkine muadil bir mevkie sahip olarak 1954-55'te Menderes'e İstanbul'un liman meselesini götürüyorlar. Menderes, 1958'e kadar Haydarpaşa, Salıpazarı ve Yenikapı limanlarının yapılmasına razı olmuyor, direniyor. Ancak çok ısrar ediyorlar ve 3-4 yıl direnmeden, tereddütten sonra merhum Menderes, bu 5 kişinin ısrarı üzerine projeyi onaylıyor, ancak tatmin olmuyor. Bu ihalelerden birini, Salıpazarı Limanı inşaatını Hollanda Kraliyet Liman İnşaat Şirketi alıyor. Bu şirketin danışmanlarından birisi Prof. Hanrad. Dünyanın tanıdığı çok büyük bir limancılık ve nakliye uzmanı. Bir ülkede, bir bölgede taşıma akslarının nasıl kurulacağını çok iyi hesaplayan bir otorite... Menderes'in emri üzerine Prof. Hanrad'a, Türkiye limanları ve stratejik ulaşım aksları için bir proje sipariş ediliyor. Bu projede Hanrad'a yardımcı olan, İTÜ İnşaat Fakültesi'nde iktisat hocası olan genç bir iktisatçıdan Hanrad'ın konuyla ilgili olarak anlattıklarını dinledim. Hanrad, raporunu 1959 sonunda bitiriyor ve Rıza Bey'e veriyor. Rıza Bey, bu raporu kendi odasındaki kasalara kilitliyor ve ancak vefatında raporlar ortaya çıkıyor. Prof. Hanrad Haydarpaşa Limanı için, "Bu müthiş bir yanlış, katiyen olmamalı. Bir geminin malı Haydarpaşa Limanı'yla İzmit Limanı'na getirmesi arasında hiçbir maliyet farkı olmaz. Fakat bu mallar Haydarpaşa'ya indirilirse 100 kilometrelik karayolu taşımacılığı Türk ekonomisi için çok ciddi bir kayıp olacaktır" diyor. Çünkü gelen mallar Anadolu'ya sevk edilecek. İzmit'ten mi sevk etmek daha kolay, Haydarpaşa'dan mı? Buna rağmen Rıza Bey, Haydarpaşa Limanı'nı inşa ettiriyor ve raporu saklıyor.

Bürokrasinin ihaneti...

İhanet... Menderes'in çevresinin nasıl insanlar tarafından sarıldığını anlatmak için bir örnek daha vereyim. Ben sürekli itiraz ediyorum. İtirazlarımdan birisi bana epeyce pahalıya mal oldu. Unkapanı'nda Manifaturacılar Kooperatifi (İMÇ) yapılacak. Orada eski Süleymaniye mahallesinin, Vefa mahallesinin devamı var. Bu mahalleyi yıkıp Manifaturacılar Kooperatifi'ni yapacaklar. Nasıl başlıyor iş? Manifaturacılar Haydarpaşa yahut Topkapı'da belediyeden depolama yeri istemişler. Belediyedeki teknokratlar ise bu mahalle (Vefa, Atatürk Bulvarı yöresi) yıkılırsa, temizlenmiş olur

düşüncesiyle manifaturacıları zorlayarak ikna etmişler. Bunu haber alınca benim itirazlarım başladı. Belediye'ye, İmar Müdürlüğü'ne, Reis Muavinliği'ne yazılar yazmaya başladım. Ve Mimarlar Odası içerisinde, "Bu önlenmelidir" diye harekete geçtim. O tarihte İstanbul'da bir avukat var, ismini hatırlamıyorum, kamulaştırma davalarına giriyor ve bilirkişilerin hepsini satın almış durumda. Bilirkişilere kıymet takdirleri yaptırıyor. İlk kıymet takdiri ile sonradan yaptırdığı kıymet takdiri arasındaki paranın yarısını kendisi alıyor. Bu yolla İstanbul'un en zenginlerinden biri haline geldi. Bir yerden itibaren Menderes bu insanın İstanbul'da arazi değer artış davalarında avukatlık yapmasını yasakladı. Bu durumda 25-30 avukatlık bir başka şebeke oluştu ve o şebeke işleri yaptı.

Anlattıklarınızdan, merhum Adnan Menderes'in çevresi tarafından aldatıldığı ve istismar edildiği anlaşılıyor. Ama herhalde kendisinin de birtakım kusurları vardı, ne dersiniz?

Onun kusuru da, kibirliliği, bilgiye müracaat etmeyi, danışmayı ve çevresindeki insanları seçmeyi bilmeyişi idi. Bir başka örnek anlatayım: Vatan Caddesi inşa ediliyor. Murat Paşa Camii'nin yanında, külliyenin bir parçası, muhteşem bir mimarî eser, Murat Paşa Hamamı var. Hamamın muhteşem bir mukarnas tezyinatı var. Dış tarafı da sağır bir yapı. Bir yol yönü çizmişler, buna göre hamamın yıkılması gerekiyor. Belediyede çalışan bazı arkadaşlara hamamın bazı rölövelerini yaptırdık ve kurtarılması için bir kampanya başlattık. Bir pazartesi günü Faruk Akçer bana geldi, dedi ki: "Dün gece iki buçuğa kadar beyefendiyle beraberdik. Müthiş hiddetli. Bu hamamın yıkılmasını engelleyenlere çok kızıyor. Siz söyleyip duruyorsunuz, savunur musunuz kendisine karşı hamamı?" "Tabiî savunurum" dedim. Kalktık, vilayete gittik. Vilayette Barbaros Bulvarı'nı Sinanpaşa Camii'nin hemen yanına indirmek istiyorlar. Biz de anlatmaya çalışıyoruz ki, Barbaros Bulvarı böyle dümdüz gelmesin, Yıldız Bahçesi'ni takip eden kavsi takip etsin ve Sinan Paşa Camii'nden yüz metre kadar ileride, Serencebey'den inen yol var, aşağı caddeye oradan bağlansın ki, Sinan Paşa Camii'nin çevresi kurtulsun. Orada ayrıca güzel birkaç ahşap konak var. Velhasıl gittik, valinin özel kaleminde Barbaros Bulvarı'nın planını Cevat Erbel açmış, anlatıyor. Anlatırken beni gördü, vali de orada,

ona dedi ki: “Turgut Bey, bunun Sinan Paşa Camii’nin yakınından geçmemesini istiyor”. Vali “Niçin?” diye sordu. İzah ettim. O sırada çağırdılar bizi içeriye. İçeriye girdik, Samet Ağaoğlu, Fatin Rüştü Zorlu gibi 8-9 bakan yarım daire oturmuşlar. Menderes bembeyaz bir yüz, müthiş bir gerilim içerisinde. “Söyleyin bakalım, ne yaptınız?” dedi. Hemen bu projeyi önüne koydular. “Niçin?” dedi, “Bana bu cadde böyle gelecek, Barbaros Hayrettin Paşa türbesi bu yolun tam aksında olacak demiştiniz. Yani şimdi ondan vaz mı geçiyoruz?” dedi. Cevat Bey, “Efendim, arkadaşlar camiye çok yakın olmasın diyorlar” dedi. “Ne kadar yakın şimdi?” diye sordu Menderes. “3 metre”, “Ne kadar olması lâzım?”, “8-9 metre”. Menderes “Aman efendim, 8-9 metrenin lafı mı olur? Ne gerekiyorsa onu yapın. Ben sizden rica ediyorum, bilgi neyi gerektiriyorsa onu yapmanızı istirham ediyorum, sizden. Şimdi öbür konuyu getirin” dedi.

Öbür konu Vatan Caddesi. “Ne durumda Vatan Caddesi?” dedi. “Efendim” dediler, “buradaki Murat Paşa Hamamı çok kıymetli bir eser, sayın doktor -Faruk Akçer, doktora unvanım sebebiyle benden böyle bahsediyor- hamamın yıkılmaması lazım geldiğini, onun için Vatan Caddesi’nde ufak bir istikamet değişikliği yapılması gerektiğini söylüyor”. Menderes bana döndü, “A efendim, 13 metre üç dereceli değişme hiç mesele değil, yapılır” dedi. “Doktor size izahat versin” dedi Faruk Akçer. “A efendim, zahmete ne gerek var?” dedi Menderes, “Ben o hamamı dışarısından bir harabe gibi gördüm, onun için yolu bir an evvel yapın dedim. Yoksa değeri olan bir şey varsa, ne diye yıkalım?” Ertesi gün Muzaffer Uluşahin -Menderes’i bütün bu yanlışlara sevk eden insanlardan bir tanesiydi- Faruk Akçer’le bana telefon ettiler, “Bizim beyefendiye kabul ettirdiğimiz şeyi geri çeviriyorsun. Bunun bedelini sana ödetiriz. O gün beyefendinin yanında senin düşünceni tasvip edenleri alıp oraya götüreceğiz” dediler. Perşembe günü Menderes’ten hamamın yıkılma kararını aldılar. Bakınız, en ufak cesareti olmayan, en ufak şeyi savunma gücünden yoksun, yaptıklarını Menderes’in arkasına sığınarak yapabilen bu adamlar, sonunda onu arkasından kötüleyerek astırdılar. İhtilalden sonra da bunlar el üstündeydi. Muzaffer Uluşahin, daha sonra Ereğli Demir Çelik’in genel müdürlüğüne getirildi.

Halkın olup bitenler karşısındaki tepkisi ne oldu? Tarihî eserlerin göz göre göre yok edilmesine kolayca razı oldu mu?

Halkın İstanbul'da çok ciddi iki direnişini zikretmek isterim. Bakırköy'de, Sakızağacı Mahallesi'nin denize temas ettiği noktada Sakızın Burnu denilen yerde bir sakız ağacı vardı, 1200 yaşında. İstanbul'un abidelerinden bir tanesiydi. Sahil yolunu geçirmek için bu ağacı kesmek istediler. Bakırköy Mahallesi, 3-5 ay bu ağacın kesilmesini önlemek için çaba sarf etti, barikat kurdu. Sonunda ağaç Karayolları tarafından kesildi. Millet Caddesi'nde 400-500 senelik bir çınar vardı, Fatih'in diktiği çınar deniliyordu. Şehremini sakinleri de bu ağacı kestirmemek için 3 ay yolu tıkayıp engel oldular.

Bir örnek de Alanya'da cereyan etti. Alanya'dan sahil yolu geçiriliyor. Alanya milletvekilleri yolun sahilden değil, yamaçlardan geçirilmesi halinde daha güzel bir panoraması olacağını savunuyorlardı. Alanyalılar, yolun kıyıdan geçmemesi için Antalya ve Gazipaşa tarafında, 20-30 kilometre mesafede karayolu inşaatına barikat kurdular. Karayolları İdaresi, Menderes'e, bu engellemenin CHP'liler tarafından DP'nin icraatını baltalamak için yapıldığını nakletti. Emir çıkarttılar, bir gün öğleden sonra Kızılkule'den Alanya merkezine kadar olan yerde 40 kadar konak boşaltıldı ve o gece yıkıldı.

Menderes'in yanılgısı danışmanlarını seçmeyi bilmemesiydi. Bu şekilde Türk halkı sindirildi, tepkisizleştirildi, çevre ilişkilerinden kopartıldı. Bütün İstanbul yarımadasını tam o tarihlerde, 1957-60 arasında apartmanlaştıran imar planları yapıldı. Köprünün inşası da bu icraatın bir parçasıdır. Delew Cather firması tarafından hazırlanan fizibilite raporunun (1956) 81. sayfasının sol tarafındaki nihaî tavsiyeler bölümünde, eldeki verilere göre köprünün inşa edilmemesi, inşa edildiği takdirde meydana gelecek son derece olumsuz etkilerin bertaraf edilmesi için metropolün gelişmesini kontrol edecek, düzenleyecek bir planlama ve icra otoritesinin kurulması tavsiye ediliyordu. Ne otorite kuruldu, ne de köprünün inşası elde bulunan iki tezin tenakuzu bertaraf edilerek yapıldı. O tarihte İstanbul için Başbakan danışmanı olan Prof. L. Piccinato, köprü inşa edilirse şehrin kuzeye doğru gelişmeyeceğini, Delew Cather firması raporu ise şehrin kuzeye doğru gelişmesinin

kaçınılmaz olacağını söylüyordu. Delew Cather'in tezi doğruydu ve o gerçekleşti.

EDİRNE ÜZERİNE...

"Edirne'ye iki yüz bin gül getirmek"[18]

SÖYLEŞİ: MUSTAFA ARMAĞAN

Edirne'ye her gidişimde Nefî'nin o ünlü beytiyle ağırlanırım: "Edirne şehri mi bu ya, gülşen-i me'vâ mıdır?/Anda kasr-ı padişâhî Cennet-i a'lâ mıdır?" Edirne hakikaten neydi? Ve bugün neye dönüştü?

Tarihten biliyoruz ki Edirne Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük başkentidir. İznik'ten başlarsak üçüncü başkenttir. Dolayısıyla 15. asır Osmanlı yapı kabiliyetinin müthiş ürünlerini ihtiva eder. Bursa 15. asır başında, 14. asır sonunda Ulucami, Yeşil Cami gibi eserler ve türbelerle müthiş bir gelişme göstermiş ve İslâm'ın Osmanlı tarafından idrakinin yüce yansımalarını ihtiva etmiştir. Edirne ise Bursa'yı aşan, geleceğe büyük ufuklar açan eserlerle doludur. Eski Cami, Üç Şerefeli, Muradiye, II. Beyazıt Külliyesi, Selimiye, Alipaşa Çarşısı gibi çarşılar, kervansaraylar -mesela Rüstem Paşa Kervansarayı-, köprüler ve saraylar… Bütün Avrupa'ya yönelik seferlerin hareket noktası olan Edirne'de II. Beyazıd Külliyesi önündeki büyük meydanda ordu toplanır, namaz kılınır ve sonra sefere çıkılırmış.

Edirne'yi neredeyse dolanan ve kuşatan ve devam edip denize giden su çizgisi şehre çok büyük önem kazandıran bir unsurdur. 17. asır sonuna kadar -kaynağını hatırlayamayacağım ama- Edirne Akdeniz'in önemli bir limanı. Edirne yakınlarına kadar gemiler gelirmiş. Günümüzde olduğu gibi Edirne'yi bir tarafıyla sınıra bağlı bir şehir olarak yaşatan bir çağ bugüne kadar yaşanmamıştır. Asır başına kadar Edirne Balkanların başkentiydi. Tüm Balkanları kontrol eden bir kent. Budin belki Edirne'nin bir rakibi olabilmiştir. 150 sene kadar Budin büyük şehir olarak, Osmanlı dünyasının serhat şehri olarak rol oynarken Edirne gerçek bir başkentti. Yalnız bir tarih şehri değildir Edirne, ticaret ve idare şehri değil. Hiç şüphe yok ki bir kültür

şehridir. Birçok bakımdan Osmanlı mimarlığının gelişme adımlarının en önemlisinin Edirne'de atıldığını görüyoruz.

Ama bu mimarinin Bursa'da temelleri var.

Evet, mesela Üç Şerefeli Camii, Bursa Ulucami'ye benzer. Cami için en önemli, doğru biçim olan enlemesine uzayan saf nizamının önemini ortaya çıkaran Ulucami böyle bir plana sahiptir; bunun büyük sadeliği ve vakarıyla, sükûnetiyle meydana getirdiği Osmanlı tavrının Üç Şerefeli'de devam ettiğini görüyoruz. Tabii Eski Cami, Emir Süleyman'ın Bursa Ulu Camii'nden evvel yapımını başlattığı bir eser. Orada da benzerlikler var. Yazılar Ulucami'ye karakterini kazandırıyor, kemerlerin son derece sakin bir ifadeyle birbirine bağlanmasından doğan tamamen bîtaraf bir özellik olarak karşımıza çıkıyor. Üç Şerefeli'ye geldiğimizde, bir merkezî ve iki yan kubbeyle birbirlerine bağlanması teknikleriyle birdenbire Sinan'ın, Sinan Paşa Camii'nde, neredeyse bir asır sonra giriştiği ikinci denemeye temel teşkil ediyor.

Sedat Çetintaş Üç Şerefeli Cami ile birlikte Osmanlı mimarisinde 'kubbe çemberi' diye bir tekniğin icat edildiğini ve bundan sonra gördüğümüz kubbe üzerindeki gelişmelerin buna istinaden gerçekleştiğini söylüyor. Bu doğru mu?

Doğrusu bunun tarihî belgelerini bilmiyorum. Ama 1509 depremi çok büyük bir tahribata yol açıyor. Bu depremden sonra bir yıl kadar bir mimarlar heyeti binalar üzerinde çalıştırılıyor ve ondan sonra bir daha kubbeler yıkılmıyor. Bu, Üç Şerefeli'de de denenmiş olabilir, ayrıntılarını bilmiyorum. Doğrusu mimarlık tarihinin teknolojik gelişimine dair belgeleri araştırılırsa meseleye çok önemli bir katkıda bulunulacağına eminim.

Ama Edirne gerçekten bir bakıma öncülük ediyor, İstanbul'daki gelişmelere. Buna II. Beyazıt Külliyesi'ni ilave edebiliriz. Bu külliye, Amasya Beyazıt ve İstanbul Beyazıt Camii'nden önce meydana getirilmiştir. 1480'lerde Edirne Beyazıt, 1512'de ise İstanbul Beyazıt külliyeleri inşa edilmiş. Tabii Selimiye Camii'ne de öncülük eden bir yapı. Son derece sade, kübik bir mikab şeklindeki ana kubbeyi yapı üzerine tek kubbe olarak yerleştiriliyor. Arada geçiş yapıları var, İstanbul'daki Piyale Paşa Camii gibi. Bu çözümün iki giriş tarafına

doğru taşacağı kısımların ileriye doğru uzatılması suretiyle bir gelişme ortaya konuluyor. Bu gelişmenin Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'yle bazı bakımlardan bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Mihrimah Sultan Camii'ni denizden gördüğünüz zaman bütün bir satıh içinde bir yapı görüyorsunuz. Köşelerin güçlendirilmediği, ayrı yapılar haline getirilmediği bir yapı.

Son büyük etki alanı, Edirne Selimiye Camii. Bu camiyle Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii arasında bazı ilişkiler var. Ama devletin meydana getirdiği en farklı eser, Edirne'deki Selimiye Camii'dir. Şehzade ve Süleymaniye önemli adımlar olmakla beraber en son, en büyük adımın Edirne'de atılmış olması önemlidir. Selim'in, Sinan'a Edirne'de sipariş vermesi -İstanbul'da bir tane daha değil- Edirne'nin son derece istisnai bir kültür yatırımına hazır bir yer olduğuna işaret ediyor. İstanbul'dan Edirne'ye 200 bin gül getiriliyor Selimiye'nin gül bahçelerine dikilmek için. Edirne'dekiler yetmiyor, Sinan İstanbul'dan daha fazlasını talep ediyor.

Türk Tarih Kurumu'nun yayınlamış olduğu *Edirne Armağanı*'nda Ankara Üniversitesi'nden bir doçentin yayınladığı bir belge var; II. Selim'le Sinan arasında bir yazışma. Sinan diyor ki: "Caminin bitirilmesine şu kadar vakit kaldı. Bakıyorum, cami Edirne içinde yalnız kalıyor. Caminin Edirne siluetiyle bütünleşmesi için şehrin falan yerinde oradaki evlerden daha yüksek şu kadar konak inşa edilmesi gerekiyor." Bunun olurunu alıyor ve Selimiye ile birlikte konaklar da bitiriliyor. Böylece Edirne'nin silueti Selimiye'ye göre yeniden düzenleniyor.

Demek ki, bir eseri sadece kendi iç problemleriyle değil, çevresiyle ve şehirle bir bütün olarak düşünmek gerekiyor. Sinan'ın yaklaşımından bunu anlıyorum.

Şehrin hangi noktasının özellikleri o eseri tamamlıyor yahut eksik bırakıyorsa o özelliklere göre eser tamamlanır. Ben ilk defa 1946'da Sedad Hakkı Eldem'le birlikte Edirne'ye gittim. O tarihte Edirne'ye giden yol Selimiye'nin kıble istikametinde, takriben 15-20 km dümdüz bir yoldu. İstanbul, Edirnekapı'dan çıkılıp bir çok dağ tepe aştıktan sonra Edirne'ye 15-20 km ötede bir sırta çıkıldığında Selimiye Camii iki minaresiyle gözüküyor ve bu yol oradan itibaren iki minareyi sürekli görerek dağlardan, yamaçlardan iniyor, Selimiye'yi

kaybetmeden tekrar yamaçtan çıkılıyor, kayboluyor ve görünüyor, böylece sınıra geldikten sonra bir yerden sola dönülüyor ve Selimiye tamamen kayboluyor. Ayşe Kadın Camii ve Rüstem Paşa Kervansarayı'nın yanına geldiğimizde müthiş bir şekilde, bir infilak gibi bulutların arasından Selimiye çıkıyor, âdeta insanın nefesi tıkanıyor. Sedad Bey bizi bilerek yahut bilmeyerek arka sokaklardan kıble istikametinde, mihrabın karşısından 30-40 metrelik bir yolu yürüterek getirdi ve bu defa evlerin arasından Selimiye'yi rahatça gördük. Selimiye akıl almaz bir yücelik! Gece küçük bir otelde kaldık. Edirne'nin diğer kısımlarını, II. Beyazıd Külliyesi'ni gezdik. ve sarayı gezdik. Sarayda bazı yapılar haraptı, bazılarının da temelleri duruyordu.

Doktora tezimi yapmak için tekrar Edirne'ye gittim 1947'de. Üçüncü defa Edirne'ye gidişim 1949'da oldu. Doktora tezimi vermiştim. Ama Edirne'yi bir kere daha görmek ihtiyacını duydum. Fark ettim ki, Selimiye etrafındaki medreselerin, kütüphanenin pencereleri tarif edilemeyecek kadar küçük kalıyor. Normal olarak bir pencere 70x14 iken buradaki pencereler 50x80 cm. Birdenbire şunu fark ettim: Sedad Bey'in bizi getirdiği meydan o kadar güzel bir şekilde camiyi çevreliyordu ki, cami o gördüğümüz noktada akıl almaz bir yücelik kazanıyor. Bu bir günlük ziyarette daha evvel görmediğim iki şeyi gördüm: Bir tanesi Mimar Kemaleddin'in Karaağaç istasyonu. Çok etkileyici. Büyük Osmanlı kültürüyle kıyaslarsanız, biraz kof, ama yine de önemli bir çaba. Karaağaç mahallesindeki evler de çok şirindi. Tabii çok yakın bir tarihte, 19. asır sonu veya 20. asır başında yapılmış. Fakat evlerin rengi, görünümü bambaşka bir güzellikti. Asıl o ölçeklerin küçüklüğü müthiş kılıyordu onları.

Yine mahallelerin arasından gidip, yokuşlardan inip, yamacı tırmanıp bir vadiye çıktık ve Muradiye... Tarif edilmez bir güzelliğe sahip o tepeyle son derece uyum içerisinde ve müthişlikte. O tepeye, camiyi yüceltmesine imkân veren, fakat tepeyi de ezip küçültmeyen ve gerçek bir saygıyla bakma imkânı veren bir ölçü üzerine yerleşmiş. Müthiş bir kilim vardı orada. Hâlâ duruyor mu bilmiyorum. O kilim her namaz kılacak insana göre taksim edilmişti. Önünde de sandıklar duruyordu. "Ayakkabı koymak için mi?" diye sorduk, "Hayır, Muradiye'de eskiden her sabah saflar arasına gül dizilirmiş. Bu

güllerin konulması için bu yerleri kaldırmadık" dedi imam. Tabii Muradiye'nin mavi-beyaz çinileri, son derece narin, küçücük çiçeklerden oluşan o tezyinat, her çiçeği akıl almaz güzellikte bir abide karakterine ulaştırıyordu. Tasavvuf buraya da sirayet etmişti.

Bir hafta sonra Ramazan geldi. Doktora hocam, "Git ve evvela Saint Pierre'i ziyaret et" dedi. Roma'da bana bir otel adresi verdi. Bir sabah erken saatte yürüyerek Saint Pierre'e gittim. Aman Yarabbi! O kadar büyütülen katedralin çapı küçücük, kof bir şey! Bir kilise. Carlo Moderna'nın cephesi var. Bu ahşap kubbesi var. Bu benim için tam bir hayal kırıklığı oldu. Biliyordum ki, eğer Saint Pierre bir karış yükseklikteyse, Selimiye onun yarısı kadar olmalıydı. Ama Selimiye, bütün çevresiyle beraber yaşandığında Saint Pierre Kilisesinin erişmesine ihtimal olmayan bir yücelik ve monümantallik ifadesi taşıyor. Aritmetik olarak büyük, fakat çevresiyle kendi içindeki oranlar düzeninde yine tek.

Bu müşahede bana bir nispi büyüklükler yaklaşımının son derece önemli olduğunu fark etme fırsatını verdi. Buradan hareketle daha sonra fark ettiğim bir şey, İstanbul'da küçük evlerin arasındaki insanların çok iri gözükmeleri oldu. Hatta Beyazıt Meydanı düzenlemesinde beraber çalıştığımız arkadaşlarla beraber fark ettik ki, rampadan çıkan insanlar çok iri gözüküyorlar. Nasıl yaptığımızı bilmiyorum. Ama tesadüfen o çevre insanları yüceltiyordu. 1960'larda arkadaşlar dedi ki: "Batılıların Osmanlıları çok iri yarı görmelerinin sebebi, tüm bir nispi büyüklük düzenini kurmuş olmalarıdır."

Edirne, bütün bu özel yönleriyle çok önemlidir. Fatih'in yaptırdığı sarayı Balkan Harbi'nde cephanelik haline getiren zihniyet, cephanenin düşman eline geçmemesi için bütün bir sarayın, Türk sivil mimarisinin en nadide eserlerinin yok edilmesi gerçekten tam bir felakettir. Duvar ve döşemeleri mermerden yapılmış olan Tunca'nın suyunun, mermeri kirletmeyecek kadar temiz gelmesini temin eden bir çevre düzenleme biçimi insanlık tarihinde çok müstesna bir durumdur.

Daha sonra bir kere Mimarlar Odası'yla beraber gittik Edirne'ye. En son olarak da geçen sene tekrar bir ziyarette bulundum. 1970'lerde gittiğim zaman maalesef Selimiye Camii'ni çevreleyen alan üç tarafından tahrip edilmişti. Kıble tarafına döndüğümüz zaman

Eski Cami ile Selimiye arasındaki alan tamamen boşaltılmış ve giriş tarafında da büyük ölçüde tahribat yapılmıştı. Böylece caminin çevre ile bütünleşmesini sağlayan her şey yok edilmiş oluyordu. Burası için bir müsabaka açtılar, havuzlar yaptılar. Soytarılıklar, fıskiyeler, gazinolar, çocuk bahçeleri, tamamen maskaralık... Böyle büyük bir sanat eserinin çevresinin bu hale getirilmesi Cumhuriyet döneminin bütün insanlığa karşı bir utanç sebebini teşkil etmektedir. Şehrin içinde o küçücük şehri çiğneyerek geçen yollarının açılması, Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'nin köşesinin kesilip yok edilmesi, yol açarak şehir yapma yanılgısının Edirne'yi feci şekilde yaralamasının göstergesidir. Mezarlıkların yok edilmesi de ayrı bir bahis...

Evliya Çelebi'nin bahsettiği 360 camiden bugün Edirne'de yalnızca 36 tanesi kalmış durumda. Bu çok acı bir şey.

İstanbul da öyle ama Edirne'de hâlâ büyük bir tarihî miras var. 1980 ilkbaharında bir sömestre Trakya Üniversitesi'nde diploma projesi hocalığı yaptım. Edirne'ye oldukça büyük bir ilgi gösteren, onun kıymetlerini fark etmiş genç hocalar grubuyla koruma çalışmalarını gönüllü olarak başlattık. II. Beyazıd Külliyesi'nin bozulmamış olan kalem işlerini, özellikle sıvaları, badanaları kaldırıp ortaya çıkarıyor, bakımsız bahçeleri ve avluları temizliyorlardı. Bu hareket beni çok sevindirdi. Tahmin ediyordum ki, bu çalışmalar üniversitede şehri düzenleme açısından yeni bir bilincin doğmasına imkân verebilir. Ancak son defa Edirne'ye gittiğimde beni yine bir hayal kırıklığı bekliyordu.

1974'de Edirne'ye gittiğimde o sırada İstanbul'la alakalı bir projede çalışıyordum. İstanbul'a gelen nüfusun nereye çekilebileceğini düşünürken, Edirne'nin büyük kültürel özelliği yanında, coğrafi ve stratejik önemi dolayısıyla bunda rol oynaması gerektiğini düşündüm. Burada düşündüğümüz, Edirne'yi önemli bir merkez haline getirecek, Edirne'den 30 km uzaklıkta 30-50 bin nüfusa sahip şehirler kurmaktı. Ayrıca ünlü Saray-ı Cedide-i Amire'nin arkeolojik haritasını çıkarmayı, nerelerinin restore edilebileceğini de hesaplıyorduk. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'de bombardımandan yıkılmış olan Alman saraylarını aynen restore ettiler. Ne yazık ki, Edirne'de güreş alanı tribünlerinin sarayın

bahçesine kondurulması, tahribatın boyutlarını gösteren bir örnektir. Tarihe ve kültüre yapılmış akıl almaz bir tecavüzdür.

Geçen yıl Mimarlar Odası'nın yaptığı bir toplantıda, Filibe Üniversitesi'nden bir Bulgar uzman Edirne ile ilgili düşünceler geliştiriyordu. Önerisi şuydu: Edirne, çevresinde başlamış olan yakın yerleşmelerle büyürse merkezi korumak daha da zorlaşacaktır. Dolayısıyla Edirne'ye Bulgaristan'dan giriş daha kuzeybatıya nakledilmeli ve yol boyunca yerleşmeler meydana getirilerek ince ve uzun bir çizginin ucunda Edirne yer almalıdır. Bu önerisi mimarlar tarafından alkışlarla karşılandı. Ben bu yaklaşıma üç noktada katılmadığımı belirttim. Uzmanın bu itirazlar karşısında gösterdiği heyecan benim için önemliydi.

Dedim ki: "Eğer bu şeridin ucuna Edirne'yi yerleştirirsek büyük Edirne'yi küçültmüş oluruz. Dolayısıyla Edirne'yi, çevresi ile beraber yaşayacak bir şehirler kompleksi haline getirmeliyiz. İkinci nokta, Edirne'nin eserlerini yücelten küçük açık alanlarının tekrar tesisine kimse yanaşmadı. Beni rahatsız eden husus, yanlışları düzeltecek olanların şehirlerin insan ölçeğinde, abidelerle insanlar arasındaki ahengi tekrar tesis edecek nispi büyüklükler düzeninin kurulması gerekirken buna kimsenin yanaşmamasıdır. Tarihî merkeze giren transit yolunun şehrin dışına çıkarılması ve tarihî alanın yeniden düzenlenmesi gerekir. Edirne'nin yeniden tarihî hususiyetine kavuşması için yapılacak çalışmanın, Türk şehir kültürünün yeniden kurulması için yeni bir adım olacağını düşünüyorum. Üçüncü husus, Edirne sularla çevrili bir şehirdi. Ancak bugün Edirne'ye gelip köprülerden geçenler bu büyük su şehrini yaşayamamaktadır. Şehrin içinde nar bahçeleri, çevresinde en müstesna meyve bahçeleri, nehrin şehir hayatının bir parçası haline getirilmesi, Edirne planlamasının asli görevi olmalıdır."

Son olarak Edirne'nin geleceğiyle ilgili olarak neler söylemek istersiniz?

Bu büyük suyolu, nehirlerin denize indiği su yollarının değerlendirilmesi bu tarihî şehre çok önemli yeni zenginlikler katacaktır. Bunların yanı sıra Karaağaç'taki asır başında inşa edilen eserlerin korunması, yeni yapılacak her şeyin Edirne'nin tarihî konut

ananesini devam ettirmesi de bir görev olarak önümüzde durmaktadır.

SEDAD HAKKI ELDEM KİMDİR?

"S. H. Eldem, inandıklarıyla değil, virtüözlüğüyle öne çıkmayıtercih etmiştir"[19]

Sedad Hakkı Eldem'in Türk mimarlığının son yüzyılda yetiştirdiği en önemli kişilik olduğu doğrultusundaki görüşe katılır mısınız? Neden?

Evvela soruyu kısaca tahlil etmek gerekiyor. Sorunun en bariz veçhesi 'önemlilik' mefhumu ile ilgili. Önemliliğin bir maddî vakıa olmadığını hatırlatmak isterim. Önemlilik bir değerler sistemi içinde bu değerlere yönelik diğer etkenler, vakıalar arasında özel, belirgin bir etkinliğe sahip olan şeye atfedilen vasıftır. Bu değerler sisteminin oluşmasını engelleyen karşıt en büyük etken de olumlu ve olumsuz güç ve etkenler manzumesi içerisinde önemli olabilir.

Sedad Hakkı Eldem'in son yüzyıl Türk mimarlık hayatındaki en önemli kişi, yani vücuda getirdiği mimarînin en önemli mimarı olup olmadığı sorusu, ancak son yüzyılın tarihî süreç içinde yeri belirlenerek cevaplandırılabilir. Böyle bir yaklaşım söz konusu olduğunda ülkemizde son yüzyılın mimarlık kültürünün en önemli olaylarının şahsiyetsizleşme, çirkinleşme, kaba tavırların hâkimiyeti, mimarî çevrenin çökmesi, vahşi şehirleşme, spekülatif konut mimarîsi, devlet yapılarının akıl almaz mimarî seviyesizliği olduğu şüphesizdir. Eldem'in bu çöküntü ve kültürel kirlenme sürecini önlemeye ve aşmaya yönelik müspet çabalarını saygı ile anmak, önemli ahlâkî ve meslekî görevimizdir.

Tanzimat sonrasında loncaların feshi ve neticede bütün mahallî ve evrensel İslâmî değerlerin ürünü olan mimarî kültürünü yaşatan müesseselerin tasfiyesi ile Türk-İslâm (Osmanlı) âleminin 19. asır eklektisizminin işgaline maruz bırakıldığı bir dönemde, Mimar Kemaleddin Bey'in Osmanlı dinî mimarîsinin 16. asır biçimlerinin kullanılması ile şahsiyeti, geçerliliği olan gerçek bir mimarîye ulaşılacağı ümit ve düşüncesinin yetersizliğinin fark edildiği bir ortamda, Eldem'in sivil mimarîye ait meselelerin yine sivil mimarî ananesinden hareket edilerek çözülebileceği önerisi Kemaleddin Bey'in girişimine yeni bir boyut kazandırıyordu. Türk ev planının

müstesna özelliklerini fark etmesi ve aynı sıralarda modern mimarînin Doğu kültür etkilerinden kaynaklanan belirginlik, berraklık, sadelik vs. gibi bir dizi tercihi ile aynı Doğu kültürlerinin en çarpıcı halkasını oluşturan Osmanlı-Türk evindeki tezahürleri ve bilhassa 19. asır Ampir üslûbunun etkileri Eldem'in mimarîsini bütün hayatı boyunca etkiledi.

Eldem, bir virtüöze benzer becerisi ve sezişi ile vardığı tercihlerinden hareket ederek mimarîsini yönlendirdi. 1949'da bir vesile ile kendisine Selçuk ve Osmanlı mimarlığının üslûp gelişmeleri ve üslûp ile ilgili teorik meselelerinden söz ettiğimde, bu teorik yaklaşımların kendisini sıktığını, Barok ve Ortaçağ sanatlarının mahiyet ve kaynak beraberliğini anlatan bir kitabın ancak ilk sahifelerini okuyabildiğini, istersem kitabı hemen bana verebileceğini söylemiş ve bu yaklaşımı ile beni şaşırtmıştı. İyiyi virtüözce ve teknikleri zekice kullanarak ortama hâkim olan tercihlere uyarak gerçekleştirmenin mümkün olduğuna dair inancı, meslekî tercihlerine hâkim oldu.

Ülkeyi bir kasırga gibi tahrip eden mimarî yozlaşmanın henüz başında, 1940-1950 yıllarında, tekniklerin doğru kullanılması ile zevkli tasarım yeteneklerine sahip bir neslin yetiştirilmesinin Türk mimarîsinin trajik yetersizliğini aşmaya yeteceğine olan inancı Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nün eğitim yaklaşımına yön veriyordu. Ancak inançlarının yansıması olan bir mimarîyi vücuda getirmek yerine, mevcut şart ve imkânlar içinde virtüözce ve zeki bir şekilde davranmayı tercih etmesinin Eldem'in ülke mimarîsinin gelişmesi için yapabileceği etkiyi önemli ölçüde zedelediğini ve sınırladığını biliyoruz.

Eldem'in 1930-1950 yılları arasında Türk sivil mimarîsini gündeme getirerek Türkiye'de etkili olan yabancı mimarların kuru, kaba rasyonalizmini aşmayı amaçlayan hareketi başlattığı sıradaki etkinliğinin ileriki yıllarda devam ettiğini söylemek imkânından mahrumuz. Diğer taraftan insanüstü bir çaba ile *Türk Evi, Köşkler ve Kasırlar, Türk Bahçesi* gibi bu dönemde pek az kişinin ilgilendiği alanlarda topladığı verileri değerlendirerek yaptığı yayınları ile de faydalanmak isteyenlere zengin bir malzeme hamulesi bıraktığını da hatırlatmak isteriz. Bu malzemeden yeterince yararlanılmadığı aşikâr olmakla beraber, değerlendirmeye kararlı bir hareket için bunların

Eldem'in yapmadığı şekilde yorumlanıp düşünce ve inanç temelleri ile bütünleştirilmesi mimarlık alanında çok ilginç bir kaynak teşkil edecektir. Ancak düşünce ve inanç temellerine sahip bir hareketin oluşumunu takip etmekte olduğumuz günümüzde, bu düşünce ve inanç temellerinden hareket edilerek son yüz yıldır Türk-Osmanlı mimarlık ürünlerinin -pek çok büyük abide de dahil olmak üzere- tahrip edildiği, çevrelerinden kopartılıp şehir ile bağlarının yok edildiği bir dönemde, en önemli olayın mimarînin düşünce ve inanç temelleri üzerinde geliştirilmesi olduğu gerçeği göz önünde tutulursa, Eldem'in bu oluşuma ön malzeme hazırlayan kişiliği ile tarihî süreç içindeki yeri de belirir.

Sizce Sedad Hakkı Eldem mimarlığının tutarlı düşünsel temelleri var mıdır?

Sayın Eldem'in Türk mimarlığına etkisinin, maalesef, temelsiz dış etkiler ve spekülatif piyasa mimarlığının etkileri yanında çok küçük kaldığını ifade etmek mecburiyeti vardır. Türk sivil mimarîsinin ve pek çok önemli mimarlık eserinin tahribini önlemek için savaş veren ve ömür tüketen bir neslin bu çabaları sırasında Eldem'in desteğinden mahrum kalmaları da Eldem'in etkisini önemli ölçüde kısıtlayan bir sebep olmuş ve hatta ismi de üzüntü verici bir şekilde, kendisinin hiçbir surette tasvip etmediği ve etmeyeceği mimarî seviyesizliklere alet edilmek istenmiştir. Eldem'in gerçek saygıdeğer etkisinin ancak düşünce ve inanç temellerinde bütünleşmiş bir yeni mimarî anane içinde oluşacağı tabiîdir.

Çağdaş Türk mimarlığında hâlâ sürüp giden bir Sedad Hakkı Eldem etkisinden söz edilebilir mi?

Mimarî, etkileri asırlarca devam eden ve nesillerin varlıklarını içinde sürdürdükleri bir kültür ve sanat alanıdır. Eğlendirme, kapris, gösterişçilik gelecek nesillerin hayatını ve yönelişlerini belirleyen, bu alanı kirleten etkenlerdir. Güzel bir dünya inşa etmek sorumluluğu ile mimarî, diğer sanat alanlarından çok daha yoğun ve ciddî bir şekilde varlığın bütün zaruretleriyle karşı karşıya gelinerek geliştirilebilir.

Maddî varlık alanına, biyo-sosyal etkenlere, insanın psişik âlemine ve inanç dünyamıza ait bütün etkenlerin, Yaradılış'ın yapısında mevcut hiyerarşiler içinde ve bütünlüğü ile ele alınması

mimarîyi oluşturmanın ilk şartıdır. Bu çerçeve içinde mimarî, ahlâk ve inanç âlemimizin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Mimarî alanda son yüzyılda cereyan eden en önemli olay, bu gerçeğin kaybedilmiş olması, gelecek olan en önemli olay da bu idrakten hareket edilerek yapılacak olan mimarîdir.

1 Şehir ve Mimarî Üzerine Düşünceler, İstanbul 1992, Ağaç Yayıncılık; Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler, İstanbul 1994, İnsan Yayınları.
2 Arredamento Dekorasyon, sayı 11, Aralık 1989.
3 Vizyon, Ocak 1993, s. 26-32.
4 Dergâh, c. II, sayı: 17, Temmuz 1991, s. 8-9.
5 Aktüel, sayı: 80, 14-20 Ocak 1993, s. 49-51.
6 Sanat Dünyamız, sayı 41, Bahar-Yaz 1990, s. 21-23.
7 Milliyet Sanat Dergisi, 1981.
8 İzlenim, sayı: 22, Haziran 1995 (Erol Özbilgen ve Sadettin Ökten'in de katıldıkları bir açık oturumdan derlenmiştir).
9 İlk olarak bu kitapta yayınlanmaktadır.
10 Altınoluk, sayı: 101, Temmuz 1994, s. 9–13.
11 İzlenim, sayı 4, Nisan 1993, s. 61–65.
12 Millî Gazete, 14-15 Kasım 1992.
13 Dünya İnşaat, yıl: 8, sayı: 81, Eylül-Ekim 1991, s. 34-39.
14 Türk Edebiyatı, Sayı: 121, Kasım 1983, s. 8-11.
15 Arredamento Dekorasyon, sayı: 78, Şubat 1996.
16 Türk Edebiyatı, Haziran 1994, sayı: 248, s. 30–35 ve Temmuz 1994, sayı: 249, s. 21-26.
17 19. yy sonunda Avrupa'yı etkisi altına alan bireyselci süsleme akımı.
18 İzlenim, sayı: 39, Kasım 1996, s. 76-80.
19 Arredamento Dekorasyon, sayı: 18, Eylül 1990, s. 86-88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / EV'DEN KONUTA

ŞEHİR NASIL KORUNUR?

"Yeni konut politikalarının
tespit edilmesi zorunludur"[20]

SÖYLEŞİ: BARBAROS SAĞDIÇ

Yayınladığımız Aydın Boysan'la 'Sansürsüz' söyleyişi bir hayli yankı yaptı. Bu konuda sizin görüşlerinizi almak istedik.

Aydın Boysan'la yapılan konuşmayı okudum. Doğrusu bir derginin, çeşitli görüş açılarını yayınlayarak bir ülkenin kültür hayatını yansıttığına ve farklı yaklaşımlarını karşı karşıya getirerek kültür hayatının gelişme sürecini hazırladığına inanıyorum. Aydın Boysan'ın yazısında sözünü ettiği gibi bir mücadelenin gerekli olduğuna inanıyorum. Ancak gerçeği daha yakından tanıyarak ve gerçeğin zaruretlerini idrak edip yeni çözümler getirerek ilerlenebileceğine kânîyim. Dolayısıyla dergi, yine benim inandığım gibi bu farklı düşünceleri, yaklaşımları hatta bunları dile getirme üslûplarını yansıtarak her düşünce şeklinin günümüzde ve gelecekte hak ettiği yeri bulmasına yardım ediyor. Bu düşünce, doğrusuyla yanlışıyla, yararlılığıyla yararsızıyla, şümullü olup olmamasıyla, gerçeği yansıtıp yansıtmamasıyla veyahut bütün bu alanlarda kendisini ortaya koyma şekliyle, o düşüncenin tam yerini, toplum içerisinde, tarih içerisinde, dünya içerisinde, belirliyor. O bakımdan, bu açıklamanın yayınlanmasının yararlı olduğu kanaatindeyim. Konuşmada bilmeden yapıldığına inandığım birkaç yanlışın, bir bakıma yaşadığım mimarlık hikâyesini anlatarak, aslını nakletmeyi burada bir vazife biliyorum.

1946 yılında mezun oldum ve Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladım. Daha lise çağlarında beni büyük ölçüde ilgilendiren sanat meselesi o çağlarda okuduğumla, sanat eserinin teknik temelleri ile kültürel temellerinin bütünleştirilmesini bir zaruret olarak kabul etmeğe beni sevk etmiştir. Dolayısıyla Mimarlık Bölümü'nde çalışmamın ağırlıklı bir tarafını, yapı teknik meseleleri oluştururken diğer taraftan da doktora çalışmam sanat meselesinin teorik cephelerini kapsıyordu. Meslek

ve düşünce hayatımın başından itibaren rastladığım pek çok şey bana, modern çağ ile İslâm dünyası arasında rastlaşma noktalarının önemini göstermiştir. Bu hususta ki kanaatim beni bir taraftan yerel ve modern teknik meseleleri ele almaya sevk ederken, öbür taraftan Diez gibi son derece büyük bir insanla beraber çalışma fırsatı, benim için büyük bir kazanç oldu. İlk görülebilecek büyüklükteki işim Sadullah Paşa Yalısı restorasyonu oldu. Rahmetli Mazhar Şevket İpşiroğlu, benim o proje ile ilgilenmeme imkân verdi. Yalı, Türkiye'de ilk restore edilen ahşap binaydı, neredeyse. Bundan evvel restore edilen bir başka ahşap bina hatırlamıyorum. 1949 senesi yazında başladı, 1951'de tamamlandı. Keza 1951'de Anadolu Kulübü Büyükada Binası bir taraftan modern teknikler, modern fonksiyon meselelerini içeren bir çözüm olurken, diğer taraftan da, meselâ mahremiyet düşüncesinin Osmanlı dünyasındaki çözümlerinden hareket ederek, binanın bir cephesinde bu unsurların büyük ölçüde yer alması neticesini verdi.

Geçmişin ve bugünün birlikte değerlendirilmesi, geçmişin, anın ve geleceğin iç içe yoğrulması, değerlendirilmesi...

Anadolu Kulübü Binası, benim bütün meslek hayatımda devam eden bir taraftan aktüel, modern çağ meseleleri ile tarih ve gelecek arasında köprüler kurma çabası oldu. Aydın Boysan'ın, benim politik akımları takip ettiğim hususundaki zannı ve yanlış yorumu, esasında bu meselenin çözümleme çabasını yanlış yorumlaması sonucunda ortaya çıkmış bir yanılgıdır. Boysan'ın bu türden bir diğer yanlış değerlendirmesi de Beyazıt Meydanı ile ilgilidir. "Beyazıt Meydanı Projesi"ni benim askerleri kandırarak kaptığım bir iş şeklinde takdim etmesi gerçekten çok büyük bir haksızlık ve tamamen gerçek dışı bir şey. Herkesin biraz hatırladığı hadiseyi, biraz daha yakından anlatmak isterim.

Beyazıt Meydanı meselesi, esasında Tanzimat sonrasında büyük kültür yönelişinin değişmesi ile ortaya çıkmış bir hadisedir. Fatih tarafından kurulmuş olan Beyazıt'taki Eski Saray yıkılıp Harbiye Nezareti meydana getirilince, bu yapının aksı ile büyük tarihî kültür aksı arasında, cami kıble istikameti arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkartmak âdeta 19. asrın ikinci yarısı tarafından bir vazife addedildi. Bu durum açık seçik bir şekilde Reşit Paşa Türbesi'nde de

gözüküyor. Reşit Paşa kendi türbesini kıble istikametinde değil de, kıble istikametine göre 45 derece dönük olarak inşa ettirmiş bulunuyor, tıpkı Harbiye Nezareti aksında olduğu gibi. Harbiye Nezareti aksının eski büyük kültür aksına nazaran değişik olması, tek farklılık değildi. Tamamen bir sivil toplumun rastlaşma ve yaşama alanı olarak düzenlenmiş, idarî yapı, saray, kültür yapısı, cami yahut imaret arasındaki meydan, geçen asrın ikinci yarısında, Harbiye Nezareti'ne bağlı düzenlemeyi yapanlar tarafından yok edildi. Ve burada bu aksı, Marmara denizine kadar devam ettirmek amacıyla bir yol meydana getirildi. İki tarafına daha sonra ağaçlar dikildi. Tabiî bu bir Paris bulvarının neredeyse karikatürü idi.

Bu düzenlemeye halktan bir tepki gelmedi mi o dönemde?

Halktan gelen tepki çok yoğun ve büyük oldu. Öyle ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İstanbul'un kurtuluşundan hemen sonradan yapılan ilk iş, bu yolun etrafına dikilmiş ağaçları kesmek, onların etrafında daha sonra oluşmuş gecekondu dükkânları yıkmak ve bu yerde meydana gelmiş iki kültür yönelişinin arasındaki çatışmayı yok etmek oldu. Kemaleddin Bey bu iki yönelişin arasındaki çatışmayı yok etmek üzere daha sonra 1957'de yıkılan o büyük oval havuzu buraya yerleştirdi. Oval havuzla, yine bu defa etrafında, bir aksın iki yanında olmayan asimetrik düzen içerisinde dikilmiş ağaçlarla meydan, 1926-50 seneleri arasında İstanbul bu dikotomiyi, çelişkiyi bir miktar bertaraf eden bir çözüm olarak yaşadı. Ancak 1950'lerde Akademi'de proje çalışmalarına katıldığım günlerde, Sedad Hakkı Eldem'le beraber caminin etrafı park yeri olmaya başladı. Artan araba sayısı, cami duvarına arabaların park etmesi şeklinde neticelendi ve öyle bir havuzun etrafının sürekli vasıtalarla dolaşılmasının aykırılığı gözüktü. Aykırılığı bertaraf eden bir dizi proje hazırlandı. Onlardan bir tanesi şimdi ODTÜ'de hoca olan Feyyaz Erpi'nin talebe olarak yaptığı bir projeydi. Meydanı bir trafik alanı olmaktan çıkartıp cami ile üniversite arasında yaşayan bir mekân haline getirmek için talebelerle bir süre denemeler yapıldı.

Yine bu istikamette Beyazıt Meydanı ile ilgili olarak çalışma yapan insanlardan bir tanesi de Prof. Prost oldu. Prost 1937-1938'lerde medresenin etrafını çeviren ve onu külliyeden kopartan 19. asır sonu ile 20. asır başında inşa edilmiş gecekondu dükkânların bir kısmını

yıktı. Medresenin güney cephesinde, çevre ve yol arasındaki ilişkileri düzenleyen bir miktar set duvarı inşa etti, fakat bunlar tamamen mevziî şeyler olarak kaldı. 1938'lerde Sedad Hakkı Bey büyük saçaklı Osmanlı sivil mimarî üslubundan kaynaklanan biri Çamlıca için, biri de Beyazıt Meydanı için iki tane kahve projesi yaptı. Kahve projesi, burayı sivil yaşama ortamı haline getirme çabalarından birisiydi. Bu sivil yaşama ortamı her şeye rağmen, Mimar Kemaleddin Bey'in yuvarlak havuzlu meydanının bir köşesinde kendiliğinden oluşmaktaydı. Üniversitenin varlığı Bab-ı Ali'ye yakınlık, tarihî İstanbul'un eski kültür hayatı Küllük etrafında, (bu Küllük esasında, Beyazıt Camii'nin gül bahçelerinden türemedir, yani caminin güllüğü, gül bahçelerinin olduğu yerde edebiyatçılar, oluşan kahvelerde sohbetlerini sürdürdüler ve maalesef *Güllük* lafı da *Küllük* haline dönüşmüştür) sivil hayatın tekrar geliştirilmesi araştırılırken, Sedad Bey'in 1957'de hazırladığı bir ilk projeden hareket ederek uygulama başladı.

O tarihte Belediye'de danışman olarak bulunuyordum. Hemen o senelerde bir perşembe günü İmar Müdürü olan Faruk Akçer, Beyazıt Meydanı için bir çalışma yapmamı istedi. Genç bir mimar arkadaş olan Yılmaz Zenger'le bir sabah üç dört saat konuyu görüştük. Meydanın hiçbir şekilde bir trafik alanı olmaması lazım geldiğine karar verdik ve üç beş eskiz çizdik. Eskizler henüz bitmeden Faruk Akçer tekrar geldi. Meydanın projesi için karar alındığını, bizim çalışmamıza gerek olmadığını söyledi. Sedat Bey'in projesi hareket noktası olarak kullanıldı. Ama projesi tamamen tahrif edilerek projedeki 10-10.5 metre genişliğindeki yollar 35 metreye çıkartılarak, yol seviyeleri tamamen tadil edilerek, karayolları mühendislerinin katkısı ile Beyazıt Meydanı korkunç bir karayolu kavşağı haline getirildi. Bu işlem sırasında meydanın çevresindeki binalar yıkıldı. Tüm şehir, yol mekânları, ölçüleri değiştirildi. Bütün ağaçlar yok edildi ve bütün bunlara karşı verilen savaşı da kaybettik. Büyük birkaç anıt ağacın kesilmesini durdurmak için Orman Fakültesi'nin yardımını istedim. Nitekim Orman Fakültesi ilgi gösterdi, bir buçuk-iki ay kadar bu ağaçların kesilmesini durdurduk. Fakat sonra bunlar tekrar yok edildi ve o karayolu kavşağı, Beyazıt Meydanı'nın ortasına tatbik edildi.

Menderes'in o günkü yaklaşımına karşı oldukça çekingen bir tavır vardı. Birçok önemli isim Menderes'e kendilerini hoş göstermek için yaptıklarını bir taraftan alkışlıyor, "Aman ne iyi yapıyorsunuz," diyor, bir taraftan da bazı şeyleri düzeltmeye uğraşıyordu. Beyazıt Meydanı tatbikatı başladıktan hemen sonra yahut hemen o tarihlerde Aydın Germen'le birlikte yazdığımız ve elli kadar mimar arkadaşın imzaladığı Beyazıt Meydanı'nın trafik alanı haline getirilmemesi, Ordu Caddesi'nin iki tarafının yıkılıp oradaki sanat eserlerinin yok edilmemesi için öneriler ihtiva eden bir broşür yayınladık. Ama büyük bir kültür adamı olan Sabri Esat Siyavuşgil'in o broşürü yazanlar aleyhinde bombardımanı ile karşılaştık. Üç dört yazı yayınladı günlük gazetelerde, "Bu mimarlar muhaliftirler, şehri modernleştirmek ve güzelleştirmek isteyen büyük hareketin karşısına çıkıyorlar" diye. Bu şekilde gayrisamimi yaklaşımlarla ne yapacağını şaşırmış politikacılar, bu defa, 1957 yılındaki aceleciliklerinin bedelini ağır şekilde ödeyince daha tedbirli bir yol tutmaya giriştiler. Sedad Bey'den tekrar bir proje istendi. Prof. Högg ve Prof. Luigi Piccinato'dan tekrar projeler istendi ve on beşer yirmişer kişilik ekiplerle birkaç sene süren çalışmalar yaptılar.

Bu arada Faruk Akçer yine bana gelip "Turgut Bey, siz meydan için çok farklı düşüncelere sahipsiniz. Hiç kimse meydanın trafik meydanı olmaktan çıkartılmasını önermiyor, siz bu konuda ısrarlısınız, bir proje çizin" dedi. Ümit Asutay'la bir buçuk iki ay kadar beraber bir çalışma yaptık. Bu çalışmada Beyazıt Meydanı'nın ana fikirlerini çıkardık. Ana fikirlerden bir tanesi, o günlerde İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yaygın olan bir düşüncenin, bir genel tavsiyenin tashihi mahiyetindeydi. Biraz evvel sözünü ettiğim gibi, meydana hâkim olan iki farklı yönden tarih içerisinde önemsiz olan 19. asır yanılgısının, yani Üniversite kapılarının meydana getirdiği yön değişikliğinin kapıları yıkarak bertaraf edilmesiydi. O tarihlerde Belediyede görevli olan Rüknettin Güney bu düşüncenin baş savunucularından bir tanesiydi. Harbiye Nezareti kapılarının yıkılması konusunda Ümit Asutay'la birlikte vardığımız mutabakat şu oldu: Geliştirilecek doğru bir çözümün karşısındaki engeli yok ederek, kuvvet kullanarak sonuca ulaşmak çözüm değildir. Tarihî süreç içerisinde yanılgılar varsa, bu sürecin bir bölümünü yok etmek değil, o bölümün tarihî süreç içerisinde tam gerektiği yerine

oturtulması icap eder. Buradan da Beyazıt Meydanı için getirdiğimiz çözümlerin esası ortaya çıktı. Yani Harbiye Nezareti aksı, küçültülmüş olarak, Üniversite bahçesinin içerisine inhisar ettirilmiş olarak yerinde muhafaza edildi. Ancak onunla, Beyazıt Camii ve büyük külliye, mimarî, kültürel yön arasındaki çelişki Harbiye Nezareti aksının eski sivil ortamı ve onun değerler hiyerarşisini bozan bölümünü, sahne dışına koyma kararı alındı.

Bir diğer yanılgı, 1957'de yapılan, Boysan'ın da bahsettiği gibi, külliyeyi çevreleyen şehir dokusunun yok edilmiş olmasıydı, Ordu Caddesi lehine. Ordu Caddesi'nden geçen otomobillerin camiyi arka cephesinden görmesi çok önemliymiş, eski eserlerin etraflarını açmak, kilometrelerce uzaktan göstermek marifetmiş gibi... Bu düşüncelerle caminin kıble istikametindeki şehir dokusunun tahrip edilmiş olması, adeta meydanın nerede olduğunu, cami etrafında insanların nerede yaşamaları lazım geldiğini ortaya çıkartmayı imkânsız kılan bir boşluk yaratmıştı. Bu durumda projemiz, bu boşluğu doldurmayı öngörüyordu: Caminin kıble tarafında, şehrin devamı olan bir şehir dokusunu vücuda getirmek. Bu noktada da bunların yıkılmasına sebep olmuş, Belediyenin resmi kadroları ve o kadrolar adına Faruk Akçer bu şehir dokusunun, büyük abideyi çevreleyen uzantıların tekrar vücuda getirilmesini engelledi. Yani Boysan'ın "Biz projenin tatbikini engellemeye çalıştık" dediği şey de maalesef, kısmen bu şehir dokusunun tekrar vücuda getirilmesini engelleme çabası oldu.

Sözünü ettiğim gibi, meydanla ilgili olarak Menderes'in emriyle Prof. Piccinato, Prof. Högg ve Sedad Hakkı Bey uzun bir çalışma yaptılar. 1959 Ocak ayında İstanbul çevresi tabiat varlığını korumak için Orman Fakültesi ve Tarım Bakanlığı mensupları ile düzenlediğimiz haftalık bir toplantının zabıtlarını hazırlamak üzere bu işle görevlendirilmiş kişi araştırılırken, toplantı odasında bir grubun Beyazıt Meydanı konusunu görüşmekte olduğunu gördüm. Adnan Özet beni de yaka paça toplantı odasına çekti. Kendisi o tarihte Fen İşleri Müdürüydü. Israrla benim orada kalmamı istedi. O gün Turgut Toker ile de tanıştık. Turgut Toker, "Evet, sizin Beyazıt Meydanı ile ilgili fikirleriniz olduğunu biliyorum, seyredin ama tenkit etmeyin" dedi bana. "Tenkit etmeyin" sözü üzerine oldukça katı ve uzun bir konuşma geçti aramızda. Sonunda Turgut Toker beni dinlemeyi

kabul etti. O gece saat altı sıralarında başlayan bu konuşma, gece on birde neticelendi. Turgut Toker kalktı, telefonu açtı, Adnan Menderes'i bulduğunu anladık. "Beyefendi, biz pazartesi günü Beyazıt Meydanı'nda Prof. Högg'ün projesini tatbik edecektik. Fakat bu akşam bir tesadüf eseri, bir arkadaşımızın çok önemli fikirlerini dinledik. Bunları gerçekten çok önemli buluyorum ve bunlar üzerinde düşünmeden herhangi bir tatbikat yapılmasının yanlış olacağı kanaatindeyim" deyip Menderes'ten müsaade aldı ve Beyazıt Meydanı'nın üç gün sonra başlayacak tatbikatı 1959 Ocak ayında tekrar durduruldu. 4-5 gün sonra Prof. Piccinato İtalya'dan geldi. Düşüncelerimi Prof. Piccinato'ya anlatma imkânım oldu. Ümit Asutay'la o günlerde iki üç sefer çizdiğimiz skeçler tekrar ele alındı. Bu defa rahmetli Şandor Hadi bir 15 gün, çizilmiş etütler üzerinde benimle birlikte çalıştı. 15 gün sonra Prof. Piccinato, Prof. Högg ve ben tekrar konuyu görüştük.

Peki, onların bu konuda tavrı nasıl oldu?

Doğrusu bunu itiraf etmek mecburiyetindeyim. Prof. Högg'ün tavrı âdeta kendi projesini savunma tavrı halini aldı. Bu noktada, yöneticilerle Prof. Piccinato, bana 20 gün kadar daha proje üzerinde çalışma fırsatı verdiler. 20 gün sonra İstanbul Teknik Üniversitesi, Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü, İmar İskân Bakanlığı ve Belediye temsilcilerinden oluşan 35-40 kişilik bir heyet bir sabah saat ondan gecenin ikisine kadar üç projeyi inceledi. İnceleme şöyle cereyan etti: Prof. Piccinato projesini anlattı. Sorulara cevap verdi. Prof. Högg projesini anlattı. O da sorulara cevap verdi. Sonra ben projemi anlattım. Ondan sonra Prof. Högg, bana ve Prof. Piccinato'ya projelerimiz hakkında sorular tevcih etti, cevaplandırdık. Keza Prof. Högg ve bu defa Prof. Piccinato bana sorular sordular, cevaplandırdım. Aynı şey benim tarafımdan yapıldı ve arada bırakılan iki saat, bütün değerlendirmeye katılacakların aralarında konuşmaları ile geçti. Konuşmalar tekrar başladı; bir akşam yemeği yenildikten sonra gece yarısı proje onaylandı ve ittifakla Beyazıt Meydanı için benim projem seçildi. Daha sonra projeyi o tarihte İmar İskân Bakanı olan Medeni Berk'e takdim ettik. Bir iki maket yapıldı, kendisine gösterildi. İhtilal sırasında burada değildim. İhtilalin ilk haftası, İtalya'da Bellacio'da cereyan eden bir bölge planlama

toplantısına katıldım. Toplantıdan dönüşümde, İstanbul'da Vali ve Belediye reisliğine Refik Tulga getirilmişti. Refik Tulga beni çağırdı. Beyazıt Meydanı projesinden haberdar olduğunu ve projeyi kendisine Prof. Piccinato'nun anlattığını söyledi. Kendisinin büyük bir ekiple bu kadar sene çalıştıktan sonra benim böyle bir şey yapmış olmamı çok büyük takdirle karşıladığını, yapılan projenin çok iyi olduğunu söylemiş Prof. Piccinato Refik Tulga'ya. Refik Tulga da bununla iftihar ettiğini vs. söyleyerek işi başlattı.

Beyazıt Meydanı 1957-60 arasında bütün dünyada bu derece önemli anıtlar etrafında meydana getirilmeye çalışılmış en büyük, en önemli yaya alanıdır. Ve tatbik edilmemiş olması hazindir. Tabiî ki, Aydın Boysan'ın söylediklerinde doğru bir şey var. "Caminin etrafı cascavlak bırakıldı" diyor, bu bakımdan haklı. Ama o yapıları yıkan ben değilim. Projede, "Burada önemli yapılarımız var, meydana ölçek veren" diyerek 16. asır başında, 1510'dan sonra camiyi çevreleyen yapılar gibi bir yapı grubu koydurmak istedim. Faruk Akçer ile ayrıldığımız noktalardan bir tanesi de buydu. Faruk Akçer o yapıların yapılmasını engelledi. Yapılar olmayınca da yol aksı, meydanın parçasıymış gibi algılanır hale geldi. Halbuki Ordu Caddesi'nin bir cadde olarak ele alınması ve buna mukabil, meydanın da, cadde, üniversite, medrese, kütüphane havasında bir meydan olması, Kapalıçarşı'dan, Fatih-Şehzadebaşı istikametinden, Fen-Edebiyat Fakültesi'nden gelenlerin rastlaştıkları bir sivil meydan olmasıydı. Velhasıl tatbik edilmedi. Proje tatbiki benim. Fakat tatbik edilmeyen bir diğer husus da projenin 'meyiller düzeni'dir. 'Meyiller düzeni' çok önemli doğrusu. Bugün medresenin kapısı önünde durup da camiye doğru bakarsanız, camiye doğru meyil tek istikamette olduğu için minareler eğri gibi gözükmektedir. Yine 1/100 ölçeğinde bir başka büyük maket üzerinde bu meyiller etüt edilmiş ve meydanın üzerinde bulunulacak her noktada meyiller arasında dengeler kurularak caminin herhangi bir şekilde bir optik yanılgıyla eğriymiş gibi gözükmesi önlenecekti; bu da maalesef yapılamadı.

Benim acıdığım hususlardan bir tanesi de, ODTÜ Kampusu'dur. Orada Behruz Çinici'nin herhangi bir sorumluluğu olmadığı kanaatindeyim. O, dışarıda bir meslektaş. İkinci müsabaka açılmış, ona katılmış, kazanmış. Öngördüğümüz hususlar o kampus için çok ilginç neticeler verebilirdi. Yazık ki yapılamadı.

Bu dönem içerisinde iki hususa daha işaret etmek isterim. Aydın Boysan ve arkadaşlarının o sıralar komite çalışmalarında yer alırdım. Bu çalışmalar 1956'ya yahut 57'ye kadar devam etti. Tam hatırlamıyorum, yönetim kurulunda bir değişme oldu, daha genç bir nesil, yönetim kurulunda yer aldı. Bu genç grubun yönetim kurulunda yer almasıyla birlikte Mimarlar Odası oldukça önemli bir atılım yaptı. Atılımın bir unsuru, ücret tarifesinin ciddi bir şekilde yürürlüğe getirilmesiydi. Rahmetli Tekin Aydın yönetim kurulu üyesi ve sekreter olarak bu çalışma içerisinde çok ciddi bir görev yaptı. Ben de 2 yıl, Süleyman Giritlioğlu ve Affan Kırımlı ile beraber asgari ücret tarifesini hazırlayan komitede raportörlük ve sözcülük yaptım. O hususta bayağı ciddi bir adım atıldı.

Yapılan bir diğer şey, müsabakalarda jürilerin mimarlık camiası tarafından seçilen az sayıda kişinin arasından oluşturulmasıydı. Otuz kişilik bir jüri listesi seçilmesi söz konusuydu. Bu, bütün Türkiye ölçeğinde yapılan bir anketle belirlendi. Bayındırlık Bakanı olan Tevfik İleri oldukça sert bir çatışma sonunda (Tevfik İleri'yi de burada, doğrusu minnet ve saygıyla yâd etmek isterim) müthiş bir anlayışla, Mimarlar Odası'nın getirdiği teklifi kabul etti, yürürlüğe koydu. İsmi lazım değil, tarifenin yürürlüğe girmesiyle üst düzey bürokratlar, bu kazançları tekrar kendilerine çevirmek için savaş verdiler. Doğrusu o noktada Aydın Boysan'ın durumu tam neydi, onu hatırlamıyorum. Tevfik İleri, bakanlığında Mimarlar Odası'nın önerilerine karşı çıkan kadroyu işten aldı. Ama o günkü kadro, 1957 yılında devrin kahramanı oldu. 1957-60 dönemini bilmem hatırlar mısınız? İTÜ'de o dönemde talebe ve asistan olan arkadaşlar bugün hocalar; onlar gayet iyi hatırlarlar. O yıllar son derece canlı bir fikrî çatışmalar ve konuşmalar dönemidir. Hiçbir zaman aynı yoğunlukta tekrarlanmamış, benzeri yapılmamış toplantılar düzenlendi. Proje müsabakalarından sonra jüri üyelerinin hepsi hazır bulundu. Müsabakaya katılanlar, üniversite öğretim üyeleri, genç mimarlar, öğrenciler, herkes jüri üyelerini teker teker 'siga'ya çekti.

Bugün biz de benzer tartışmaları objektif olarak gündeme getirmek istiyoruz ama korkmadan tartışmaktan, fikrî gelişmeden yana olanlar bir hayli az!

O zaman bir üye, bir yerde olumlu, öbür tarafta olumsuz oy kullanmışsa, o oyu niçin olumlu kullandığını, olumsuzsa da niçin olumsuz kullandığını açıklamak zorundaydı.

Yoksa bu durum, bir anlamda çifte standart oluyor. Oysa her şeyin açık seçik olması gerekir. Yani kişi verdiği oyu niçin verdiğini de açıklayıp bu durumu savunabilmeli. Oyuna sahip çıkabilmeli.

Bir müsabaka yapılıyor. Kim ne demiş? Neden seçilmiş? Bunların hiçbiri anlaşılmıyor. Müsabaka meslekî gelişmeye, mesleğin fikir temellerine en ufak bir katkıda bulunmadan sonuçlanıp bitiyor. Tabiî müsabaka için vakit kaybetmek, para harcamak, ondan sonra da meydana getirilmiş en iyi ürünün değil, rastgele bir projenin ödüllendirilmesi gibi bir netice ile karşı karşıya kalınıyor. Tevfik İleri'yi hakikaten tekrar burada saygı ile yâd etmek isterim. Kendi kadrolarını tasfiye etmek cesaretini göstermiştir.

Yapılan bir diğer şey de şudur: Gerze'de bir yangın olmuştu o sıralar. Sayıyı tam olarak bilmiyorum ama 150-200 kadar ev yandı. Bunların yerine inşa edilecek evler için Bayındırlık Bakanlığı Proje Tanzim Fen Heyeti'ne görev verildi. Cihat Burak bu grubun başkanıydı. Çok sık görüşüyorduk. Cihat Burak görevi alır almaz 100-150 evlik bir grubun planlaması için dört mimar, iki desinatör, bir yardımcı, zaman zaman müracaat edilecek bir mühendis bulunması, çalışmaya başlanması, bir ufak sosyal analiz yapılması için -kime, ne büyüklükte ev yapılacağı vs.- bir talepte bulundu. Bu talep bir sene zarfında, Bakanlık nezdinde belki on defa, belki on beş defa tekrar edildi. Birçokları da yazılı olarak! Tabiî, bunlar cevaplandırılmadı. Kabul edilmedi ve ev projeleri de yapılamadı. Bir perşembe akşamı, DP hükümetinde Devlet Bakanı olan çok güçlü bir insan, Cemil Bengü, Bayındırlık Bakanlığı'na geldi. Akşam beş sıralarında. "Gerze evleri ne oldu?" dedi. Dediler ki: "Kadro istedik, olmadı." "Ben anlamam!" dedi. "Cumartesi günü projeler hazır olacak!" Elini masaya vurdu ve cumartesi günü projeler verildi!

Kime ne büyüklükte ev yapmak gerekli? Gerze'de mimarî şartlar nedir? Ev grupları en iyi şekilde nasıl planlanır? Bunların hiçbiri düşünülmeden, hiçbiri gündeme gelmeden... Bu durum, 1957-58'lerde yönetim kurulunda görev alan arkadaşlar tarafından hassasiyetle ele alındı ve bu konu üzerinde bir çalışma kararı alındı.

Bu teklifi genel kurula götürdük. Genel kurulda iş karara bağlandı. Belli işler nasıl yapılmalıdır? Proje işlerine yeteri kadar zaman ayrılmazsa bunlar nasıl felakete dönüşür? Bu projelerin hazırlanması için devlet bürolarında gerekli kadroları ayırmak için kuralların olması lazım. Kısaca güzel bir proje çalışması, bir serbest büroda, bir uluslararası danışmanlık bürosunda böyle bir iş için ne kadar vakit ayrılıyorsa, teknik adam gün ve saatinin tahsis edilmesini sağlamak üzere iki projenin yan yana geliştirilmesine karar verildi. Bunlardan bir tanesi, devlet proje bürolarının reorganizasyonu tasarımı, ikincisi de Türkiye'de mimarlık işlerinin tevzii ile ilgili bir düzen. Bu düzen içerisinde devlet proje bürolarında tasarım yapacak insan kapasitesi neyse, o kapasitenin üstesinden gelebileceği kadar tasarım işini görev olarak veren, ücret karşılığında, yani bunları gerçekten özel işletmeler haline sokan, aynı şekilde dışarıda mevcut proje bürolarında da, yetenekleri, kapasiteleri ölçeğinde iş vermeyi düzenleyen bir proje. Hem devlet proje bürolarının reorganizasyonu tasarısı, hem de Türkiye'de serbest proje ve devlet bürolarına iş tevzi tasarıları da maalesef, 1960-1967 seneleri arasında gömüldü gitti. Bunlara benzer ana fikirleri Sedad Bey'in "Mimarlık Anahatları" broşüründe de göreceksiniz.

Bahsettiklerimiz tekil projeler. Sizin şehrin gelişimi ve şehircilik konularıyla da ilgilendiğinizi görüyoruz. Biraz da bu konuya değinsek.

Bu gelişmelerin yanında cereyan eden bazı hadiseler, Türkiye'yi bir felakete sürükledi. Özellikle de şehircilik konusunda 1946-50 seneleri arasında, biraz evvel bahsettiğim sebeplerle doğru dürüst mimarî proje yapmak imkânı olmadığı gibi 1957'den hemen sonra da İstanbul planlamasının yürütülme şekli, yine küçük bir grubu, yani Aydın Germen, Tuğrul Akçura, Esat Durak, Şevki Vanlı, Cihat Burak ve beraberinde başka bir kısım arkadaşı şehir planlaması üzerine düşünmeye sevk etmiştir. İstanbul'da Mukbil Gökdoğan, Mithat Yenen, Faruk Akçer, Cevat Erbel ve Mehmet Ali Handan'dan oluşan bir planlama grubu kuruldu. Prof. Prost da çalışması durdurulduktan sonra gruba katıldı. İşin fiilî yöneticisi Cevat Erbel'di. İstanbul planlaması olarak meselâ Beyoğlu'nu ele alıyor, her yapı adasını teker teker masanın üzerine koyuyor, orada mevcut parselasyon düzenini sıhhîleştiriyor ve her yapının cumbasını, komşu mesafesini,

aydınlığının nereye konulacağını, arka çizgi hizasını tayin ediyorlardı.

Yani bir üst plan olmadan, makro ölçekte temel kararlar almadan...

Evet, evet. Bir gün Cevat Erbel'e, "Bakın Cevat Bey, yaptığınız şey yanlış. Ben bir hesap yaptım. Yaptığım hesabı size anlatayım" dedim. Bir buçuk iki milyon için insan bir plan hazırlıyorlar. Ayrıntılarını şimdi söyleyemem ama bir hesap yaptık. Cevat Bey'in altı kişilik kadrosu bütün İstanbul'da dört milyar münasebeti kağıtlara çizmek durumundaydı. Buna göre oluşturulan planlarda mimarlık yapmaya imkân kalmıyordu. "Mimarlık nasıl yapılmalıdır?" sorusunu gündeme getirdik. Abdurrahman Hancı, Maruf Önal, Süha Toner, Şahap Arel ve benim bir ufak büromuz vardı. Galatasaray'daki Yapı Kredi Bankası'nın yerinde bulunan eski Kurtuluş Hanı'nın çatı katında toplantılar yapmaya başladık. O vesileyle Aydın Germen ve Esat Durak'la tanıştım. (O büro bir yerden sonra faaliyetini durdurmuştur.) Bizim Aydın'la ve diğer arkadaşlarla ilişkilerimiz devam etti. İmar ve İskân Bakanlığı'nın kuruluş yasasını Aydın Germen'le beraber yazdık. Aydın Germen daha sonra bunların yasalaşması için Bakanlık temsilcisi olarak Meclis Komitelerinde gerekli şekilde izahat verdi. Velhasıl evvela "Tatbikî şehir planlaması hangi şekilde yapılmalıdır?" gibi konular üzerinde konuşuldu, çalışmalar yapıldı, yazılar yayınlandı... Fakat hemen fark ettik ki, şehir planlamasının doğru yapılabilmesi için hem şehrin büyüme temposunun bilinmesi, hem de gerekirse kontrol edilmesi lâzımdı. Bunun iktisadî ve sosyal faaliyetlerle ilişkili olduğu hemen karşımıza çıktı. Esat Durak Harvard'dan yeni gelmişti. Bölge planlamasıyla ilgili ilk Amerikan denemelerini bizlere anlattı. Buradan hareket ederek şehirlerin hem nüfus büyüklükleri, hem de iktisadî faaliyetlerinin yapısal özellikleri göz önünde tutularak büyümelerini, gelişmelerini düzenleyecek bölgesel planların gerektiği fark edildi. İmar İskân Bakanlığı Yasası'na konulan bir maddeyle İmar İskân Bakanlığı'nın bölge planlarını yapması kararlaştırıldı.

Konunun Türkiye'de ilk kez gündeme gelmesi bu şekilde mi oluyor? Yani bölgesel kararların verilmesi ve bunun bölgesel ölçekte

planlanması?

Evet. Esat Durak, Ankara'da Bölge Planlama Şube Müdürlüğü'ne getirildi, ben de İstanbul'da danışmanlık görevini yapıyorum. İstanbul Üniversitesi ile çeşitli konularda İktisat, Coğrafya, Sosyoloji ve Orman fakülteleriyle temaslarımız oluyor. Belediye ve Bakanlık yazışmaları ile Bölge Planlamasını böylece başlattık. Allah rahmet eylesin, Selahattin İnan o zamanlar Orman Fakültesi Dekanı, daha sonra bakan oldu biliyorsunuz. Savunma Bakanı Hayrettin Kayacık ve onların çok samimi katkılarını burada zikretmek isterim. Tamamen memleket sevgisi ile tek kuruş almadan senelerce bu komitelerde değerli çalışmalar yaptılar. İstanbul Üniversitesi ciddi ve tamamen bilimsel, hiçbir politik veçhesi olmayan uyarı raporları verdi Menderes hükümetine, "Bölge ölçeğinde planlama çalışmaları zaruridir. Haliç kaybolmuştur, ama İzmit Körfezi ve Marmara da tehlikededir. Bunun için yerleşmelerin, iktisadî faaliyetlerin, yerleşme şeklinin düzenlenmesi gerekir" diye.

Bölgesel planlama olarak Türkiye nasıl bir sistem içerisinde düşünülüyordu? Planlama kararları nasıl oluşturuluyordu?

1960'da belediye planlarının da 1957'den sonra başlayan küçük adımları öyle bir noktaya gelmiştir ki, Türkiye on bir makro yönetim bölgesi olarak düzenlenmiş, bu genel proje içerisinde doğu illerine, Orta Anadolu'dan hangi iktisadî yatırım programlarından hareket ederek 4 ilâ 6 milyon insanın çekilebileceği hesaplanmıştır. Doğrusu 1960'da Refik Tulga'nın bu çalışma çevresinde gösterdiği ilgiyi yine saygı ile yâd etmek isterim. Böyle bir planlamanın nüfus dağılışının Türkiye'nin geleceğinde oynayacağı rol çok önemliydi. Bunu çok büyük bir ciddiyetle fark ederek çeşitli valileri, milletvekillerini, bakanları, askerî otoriteleri davet edip bize onların önünde bu konuları açıklama fırsatı verildi. Maalesef 1964'den sonra DPT'nin bazı grupları, fizikî planlamayı âdeta reddeden bir tavır içerisine girdiler ve bütün çalışmalar akim kaldı.

Ama bir anlamda o dönemdeki belirli kişiler son derece önemli olan uyarı görevlerini, tarih içerisinde yerine getirmiş oluyorlar.

Bunda hiç şüphe yok. Bunlardan bir tanesi olmakla da ben kendi hesabıma hem bahtiyarım, hem de şeref duyarım. Çalışmalarımız

yine devam etti. Çeşitli dergilerde, hiçbir politik kaygı gözetilmeden, bu düşüncelere hangi politik grup ilgi gösterdiyse o politik gruba memlekete ait bu meseleler anlatılmaya çalışıldı.

Bu tavra bir bilim adamının titizliği ve ciddiyeti diyebilir miyiz? Çünkü bilim adamının görevi her şart altında bilimsel titizliğinden, sorumluluğundan taviz vermeden uyarı görevini yapabilmesidir.

O tarihlerde, yani 1955'lerde babamın kütüphanesinde gördüğüm bir kitabın bir cümlesi beni çok etkilemiştir. Mevlânâ Celâleddin-i Rumi'nin *Mesnevî*'sinin birinci cümlesi, bir Hadis-i Şerif. Bütün kitap, bu hadisin açıklaması. Hadis, "Hükümdarın iyisi, âlimin ayağına gider, âlimin kötüsü hükümdarın ayağına gider" der. Kitap beni müthiş ilgilendirdi. O vesileyle İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devlet Teşkilatı* adlı kitabını karıştırma gereğini hissettim. Ve bir taraftan da Uzakdoğu dinlerinde ve İslâmiyet'te otorite ilişkisinin nasıl temel mesele olduğunu ve bu ilişki doğru bir şekilde kurulmadığı takdirde başarının imkânsız olduğunu gördüm. Burada da doğrusu, hadis-i şerifin, Konfüçyanizm'in yahut modern yönetim sisteminin, 'çağımızın demokrasisinde' anlatılan bir demokratik ve bilimsel çözümlemenin topluluğu yönlendirmede oynayacağı önemli rolü fark ederek kesin olarak meslekî faaliyetin, herhangi bir politik grubun arkasına takılarak değil, aksine bütün politik gruplara önderlik görevini yerine getirmesi gerektiğini öğrenmiş oldum.

Bilimin uyarıcı görevinin yanı sıra topluma önderlik görevinin olduğuna ilişkin teorik çalışmaların benzeri bir yaklaşım biçimini benimsediniz.

Bütün politik grupların üstünde yer almanın lazım geldiği benim temel inancım oldu. Tabiî, Aydın Boysan'ın sözünü ettiği bir meseleyle ilgili olarak da bir şeyler söylemek isterim. Hikâyesi de önemlidir. Garaudy İstanbul'a geldiğinde, toplantıda kendisine tevcih edilen soru şuydu: "Siz gençliğinizde Hıristiyan eğitimi almışsınız, sonra Komünist Parti Genel Sekreteri olmuşsunuz, sonra da Müslüman olmuşsunuz, bunu nasıl izah ediyorsunuz?" Cevabında şunu söylüyordu: "Gençliğimde, Katolik ayinlerinde inançlı bir Katolik olarak büyüdüm. Sonra fark ettim ki, Hıristiyanlık toplumun maddî meselelerini, insanlarla ilişkili taraflarını hiç gündeme getirmiyor.

Bunlar çözümsüz olduğu müddetçe de hayatın düzenlenemeyeceği, dünyanın güzel bir yer haline getirilemeyeceği kanaatine vardım. Ve bu beni Marksist yaptı. Fakat Marksizm'in her şeyin iktisadî ve maddî temel üzerinde oluşacağı düşüncesinin yanlış ve eksik olduğunu gördüm. Nihayet bunların hepsini kapsayan ve bütünüyle evrensel bir çözümleme sunan İslâm'ı seçtim. O zaman Müslüman oldum." Gayet tabiî. İnsanın kendini geliştirmesi...

Bunu bir gelişim olarak mı değerlendiriyorsunuz?

Bir bakıma; bir bina için yaptığımız etütler, tashihler de hayatımız için kaçınılmaz bir yükümlülüktür. Babamın kütüphanesinde her çeşit kitabın bulunması beni başından itibaren çok farklı istikametlerde metinleri okumaya sevk etti. Talebeliğimde Eflatun'un *Devlet*'inden, Frederich Nietzsche'den Kur'an-ı Kerim'e ve Uzakdoğu kaynaklarına kadar metinler elimin altındaydı. Talebeliğimizin oldukça zengin geçen lise döneminde, İlhan Usmanbaş evimizde bir sene kadar kaldı. Nietzsche'yi, Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri deşifre etme çabasıyla geçiyordu günlerimiz. Ama doğrusu ilk yoğun çalışmam doktora tezim oldu. Çok bahtlı, çok şanslı bir insan sayarım kendimi, doktora çalışmamı Ernest Diez ile yaptığım için.

Viyana Arkeoloji Enstitüsü'nden Diez'le mi?

Ernest Diez Viyana Arkeoloji Enstitüsü'nün 3 kurucusundan bir tanesi. Zigorsky başkan, daha yaşlı olduğu için Diez ve Gluck da enstitünün müteakip yöneticileri. Kaybolmuş kültürler, step kültürleri, göçebe kültürlerin yüksek düzeyleri, Atlantis kültü gibi düşünceler Zigorsky'den gelenler. Ama Batı Avrupa'ya hâkim olan 'kültür Batı Avrupa kültüründen ibarettir' gibi bir düşünceyi tasfiye eden, bir sanat eserinin, kültürün kendi iç kriterleriyle anlaşılması lazım geldiğini, bir başka kültürün kökenleriyle anlaşılmasına imkân olmadığını ortaya koyan insanlardır.

Kültürel ilişkilerin diyalektiği içerisinde bölgesel kültürlerin üst kültürlere etkileri. Batı Avrupa kültürü hakkındaki yaygın kanıya karşı çıkan Viyana Grubu.

Bunlar içerisinde en ciddisi ve en önemlisi de bana göre Ernest Diez'dir. Ernest Diez'in Virginia Üniversitesi'nde hocalığı sırasında,

1938'de yayınladığı yazılar, *İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan çok sayıda madde, doktoram esnasında beni çok ilgilendirdi. Doktoram belirli bir süre içerisinde Selçuk ve Osmanlı mimarîsinde üslûp değişmesinin belirleyici yönlerinin bir mimarî eleman üzerinden takip edilmesiydi: Sütun başlıkları. Yani iki mevcut mimarî elemanın, kemer ile sütunun birleşme noktasındaki biçimsel çelişkiyi, birinin yuvarlak öbürünün dört köşe olmasında, biçimsel çelişkinin çözümlenmesinde ortaya konulan tavırların incelenmesi ile bütün bir üslûp gelişmesini tahlil etmeyi amaçlıyordum.

Sosyo-kültürel değişim sürecinin bunlara etkisinin incelenmesi yani.

Kültürel. Amerikan sosyolojisinde kültür, sosyolojinin içine yerleştirilmiştir. Onun bir parçasıymış gibi ortaya konulur. Bu ampirik-pragmatist Anglo-Sakson felsefesinin bir sonucu. Ama I. Dünya Harbi'nden beri kültür hareketlerinde en büyük rolü oynamış olan ve Samuel Alexander, Whitehead ve Nicolai Hartmann tarafından geliştirilen varlık felsefesinde, sosyolojiye atfedilen kültürü içerme vasfı tenkit edilmiş ve bunun geçerli olmadığı bir anlamda kabul edilmiştir. Doğrusu, Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun *Felsefe Arşivi*'nde Nicolai Hartmann'ın üç yazısının yayınlaması çok büyük bir katkıdır. Aynı şeyleri Whitehead ve Samuel Alexander'da da bulmak mümkün. Daha çok bio-sosyal varlık alanına ait kültürel hadise kendi altındaki varlık tabakalarının, yani maddî, bio-sosyal, psişik varlık âlemlerinin üstünde onların vücuda getirdiği temele basan fakat onlardan bağımsız ve kendi değişmesinden hareket eder niteliktedir, bütün bu tabakalar da insan davranışını yönlendirir ve şekillendirir.

Marksizm de bu konuyu daha net ve somut bir şekilde çözümlüyor.

Evet, ama kapalı bir şekilde. Altyapı, üstyapıyı etkiler diyerek. Bağımlı, yanlış bir tasavvurdan, varlığın iki kutuptan oluştuğu tasavvurundan doğan bir çıkmaz içerisinde.

Bunun diyalektiği söz konusu ama.

Bildiğiniz gibi Marksizm'in hâkim olduğu ülkeler yüksek bir sanat meydana getirememişlerdir: Ne mimarîde, ne resimde...

Doktoramdaki üslûp hadisesi, kültürde yani inanış sisteminde meydana gelen değişmelerle mimarî çözümlemede ortaya çıkan değişmeler arasındaki ilişkileri incelemeye yönelikti. Diez'in düşünce dünyasına yapmış olduğu büyük katkı, sanat eserinin üslûba ait genetik unsurları üzerine ortaya koyduğu birçoğu çok önemli düşünceleriydi. Doktora ve arkasından da doçentlik çalışmalarım, ortaya çıkan meseleleri aktüel hadiselere yansıtmaya yönelikti. Doktoramı ve doçentlik tezimi de felsefe bölümünde yaptım. Doçentlik tezim "Modern Mimarînin Temel Meseleleri" adını taşıyordu. Yani bir bakıma rasyonalizmin gözlem alanını daraltması sonunda gerçekte varolan, fakat gözlemi ve tartışması yapılmayan mimarîye ait meseleleri gündeme getirmek istedim.

Mimarînin temel sorunları ve çözüm önerileri?

Bunları takip eden mimarî mesele de hiç şüphesiz "Ne yapmalıyız?" sorusuydu. Şehir planlaması konusunda 1964'te kesilmesi zaruri olan bir yönelim, bana 1964'ten sonra tekrar mimarî ile meşgul olma fırsatını verdi. 1964-68 arasında, şehir içinde kısmen ayrık nizam yapıların taklit edildiği yerlerde yapı sürecine biraz rasyonellik kazandırmak ve tekrarlanabilen standartlar ve prefabrike mimarî elemanlar tasarımına bir giriş olmak üzere bir apartman projesinde bunu tatbik ettim. Bu projeler *Mimarlık* dergisinde, 1967-1968 yıllarında yayınlandı. Tabiî, bu binaların, kullanım şekli beni düşündürmeye başladı. Bunlardan bir tanesi, Göztepe'de bir mahalle arasındaydı. Yaptığımız işte çalışan ustalar buradan ev alırlar diye düşünüyorduk. Fakat bir mühendis ve bir film rejisörü buradan ev alınca, diğerleri almaktan vazgeçtiler. Dolayısıyla, "İnsanın çevresi ile bağlarını gerçek bağlar haline getirmenin yolları nedir?" sorusu beni ilgilendirmeye başladı.

Karşıma çıkan üç fırsat 1960-66 yılları arasındadır. İlk çalışma 1951 yılında başlamıştı. Orada mal sahibiyle ve usta gruplarıyla ilişkimiz, bugünkü konvansiyonel Amerikan menfaatler çatışması prensibi yerine 'karşılıklı hakların korunması' ile bir başka prensip üzerinde gelişti. Hiçbir çatışmaya yol açmadan bina tamamlandı. O günlerde, Kahn'ın "Mimarî, tasarım ve inşaat süreci içerisinde ortaya konulan tavırların meydana getirilen ürüne yansımasıyla teşekkül eder" sözlerini okudum. Bunun ne kadar ehemmiyetli olduğu beni

etkiledi. O dönemde Çürüksulu Yalısı'nı restore ettim. Bu çalışma, binanın içerisinde yaşayacak insanla tasarımcı arasındaki ahenkli diyaloğun bir örneği oldu. Ertegün Evi aynı şekilde çok kısa konuşmalar ve tam bir mutabakat ile bir mimarın evi kullanana nasıl büyük katkılar yapma imkânını verdiğini gösterdi bana. Bu çerçeve içerisinde mimarî için düşünürken, şimdi üzerinde çalıştığımız Demir Evleri projesine başladık.

1974'de Dünya Bankası projesiyle meşgul olma görevi bana verildi. Orada proje hakikaten kullanılabilseydi Türkiye'yi çok ciddi bir yere getirebilecekti. Bazı parçaları bugün yine gündemde. Ama konutla ilgili sanayinin yeniden değerlendirilmesi, yerleştirilmesi, değişmesine imkân verecek mekân düzenlemelerine eriştirilmesi söz konusu olmadı. Proje Marmara Bölgesi zemininde ele alındı. Yalnız İstanbul metropolü olarak değil, belirli bir zemine oturtularak. Bu proje de, yine çok önemli bir grupla, Harvard Çevre Tasarımı Departmanı kurucusu son derece önemli bir insanla birlikte yürütüldü. Konut projesi üzerinde yaptığımız çalışma, tüm dünya konut araştırma enstitülerinin bütün yayınları gözden geçirilerek ortaya konmuştu. Yine bu konu üzerinde genç iktisatçılar ve mimarlardan başka İsviçre'de Ümit Asutay çalışıyordu; bilhassa ben o çalışma için kendisini buraya getirttim ve çalışma içerisinde yer aldı. Orada geliştirilen düşünceler, bugün Demir'de yaptığımızla da örnek bir çalışma temelini oluşturmuştur. Batı Avrupa ülkelerinde emredici mimarî ve yönetim sistemlerinin meydana getirdiği Paris, Viyana, Londra ve Milano gibi şehirlerde oluşan mimarînin ve teknokratik tavrın kullanıcıyı nasıl esir aldığını fark etmek bu çalışmalar içerisinde mümkün oldu.

Bu bir yabancılaşma, insanın çevresine yabancılaşması.

Bunu fark ederken yine çok eski bir metni hatırlatmamak elimde değil. 1958'de yahut 60'larda Muhammed İkbal'in bir kitabı Türkçe'ye tercüme edildi *İslâm'da Din*î *Düşüncenin Yeniden Teşekkülü* diye. İkbal'in dedesi Brahman rahibi iken kendisiyle birlikte 50 kişilik klanı da Müslüman oluyor. Hindistan'da Anglo-Sakson etkisi altında İkbal, bütün modern felsefeyi, İslâmiyet'le beraber Anglo-Sakson ortamı içerisinden görerek yetişiyor. Konferanslardan oluşan kitabının bir bölümü Hz. Âdem'le Havva'nın memnu meyveyi yeme hikâyesiyle

ilgili. Olayın Kur'an-ı Kerim'de anlatılma şekli farklı. Hz. Âdem ile Havva işledikleri günahın, Allah'ın emirlerine karşı geldiklerinin farkına varıyorlar ve pişman oluyorlar. Pişman olunca, Allah affedici olduğu için günah kalkıyor. Fakat dünyanın farkına varıyorlar.

Bu, bilinç oluşumunun bir açıklaması mı oluyor?

Tabiî, dünyanın ve kendilerinin farkına varıyorlar. Dünyanın farkına varan, tek mahluk oldukları için onun sorumluluğunu da taşıyacak varlık haline geliyorlar ve insan bu sorumluluğu yüklenince yeni bir vasıf kazanıyor.

Nitel bir dönüşüm?

Evet nitel dönüşüm. Yaratılmış dünyanın sorumluluğunu yüklenerek Yaradan'ın bu dünyadaki halifesi oluyor. Bu yeni misyonuyla da, dünyayı güzelleştirmekle mükellef hale geliyor. Onun bir suretini tatbikî bir vazife saydığı andan itibaren yaradılmışların en yücesi haline geliyor. Bu 20. asırda büyük ölçüde kaybedilmiş bulunan çok saygıdeğer, nitel bir değişim. Bunun farkında olmadığımız için çevreyi tahrip ettiğimizin de farkında olmuyoruz. Bu açıdan bakılınca, İslâm düşüncesi, yani içinden geldiğimiz kültürün bir temel başlangıç inancı kanaatimce 20. asır insanlığını da aydınlatacak bir değer taşıyor. Süflî değil yüce; günahından yahut sefilliğinden dolayı ağlaşan zavallı yaratık yerine, kendisini sorumlu sayan; dengeli, parlak bir dünyayı hazırlamak vazifesini yüklenmiş insanın, bir bakıma modern dünyada Nietzsche'nin üst-insanına benzerlikler göstermesi de doğrusu, beni çok etkileyen bir müşahede olmuştur.

Epeyce bir zamandır bunun sözünü ediyorum, ama daha berraklaşmış bir şekilde geçen sene Ankara'da Mimarlar Odası'nın düzenlediği bir toplantıda kısaca anlattım: Türkiye, önümüzdeki 30 senede 60 milyon insana konut inşa etmek mecburiyetinde. Bugün 60 milyon olan nüfus, 30 senede 90 milyona çıkacak. Tabiî, bu miktarı azaltmak mı, yoksa eğitmek mi gerekir sorusuyla karşılaşırız. Elbette ki eğitmeye teşebbüs etmek lazımdır. Türkiye'yi daha dinamik, daha güçlü bir ülke haline getirmek için tercih edilmesi gereken alternatif budur. Bugün takriben 30-35 milyon şehir nüfusunun 10-15 milyonu, gecekonduda yahut sefalet mahallelerinde yaşıyor. Özellikle gecekondularda yaşayan nüfusun barındığı gecekondular, teknik katkıdan o kadar yoksun evler ki, bunların ömrü

20-30 seneyi geçemez. Dolayısıyla bu evlerin ömürlerini tamamlamasına razı olarak onların yerine tekrar ev inşa etmemiz lazım. Bu durumda rakam 40 milyon oluyor. Kırsal alanda 25-30 milyon insan yaşıyor. Kırsal alanda iş gücü kapasitesini sanayiye aktarmak ve modern tekniklerle, verim artmasını sağlayıp tüketimi azaltmak gerekli. İster yapalım, ister yapmayalım, ekonomik şartlar kırsal alanlardan şehre nüfusun en az yarısının kaymasını gerektirecek. Bu 15 milyon insanın şehirlerde ve kasabalarda oturacakları yerlerde barındırılmaları için inşa edilecek evleri ilave edersek, toplam 55 milyon insana ev inşa etmek gerekiyor. Tabiî, köylerde 1840'da yayınlanan Reşit Paşa Kararnameleriyle loncalar feshedildiğinden beri, köy evlerinin bakımı ve doğru teknik esaslarla meydana getirilmesi sona erdi. En az bir 40 senedir köy evleri her türlü teknik ihtimamdan yoksundur. Dolayısıyla en küçük deprem onları alıp götürüyor. Köylerde oturan 10-15 milyon nüfusun yalnız yarısının evlerini de yapacağız desek 5 milyon ev daha çıkar. Aslında köy evlerinin tamamını yapacağız desek, daha fazla. Şehirlerimizin gayrisıhhî mahallelerini, yani Nişantaşı gibi kaldırımında hava kirliliği ölçme makinelerinin çalışmadığı, ölçme sınırlarının kat kat üstünde kirlilik olan yöreleri ıslah etmek hariç.

Zaten oraların sıhhileştirilmesine girildiği anda olayın niteliği ve boyutu çok daha farklı bir hal alıyor. Çünkü aynı zamanda konunun ekonomisi de söz konusu. Bu anda var olan dokunun sıhhileştirilmesi ve ayrıca yeni gelişme bölgelerinde yeni yerleşim ünitelerinin yapılması. Kısaca, bir anda birbirinden farklı iki çözüm birden belirli bir plan doğrultusunda düşünülecek demektir.

Mevcut konutların kullanımı devam ederken, doğal ihtiyacı yeni bir hedefte inşa ederek, ülkenin mevcut şehir dokusuna, polarizasyon sistemine bir ikinci dokuyu ilave ederek Türkiye şehirlerini yeniden inşa etmek gerekmektedir. Eğer biz önümüzdeki birkaç sene içerisinde yozlaşan bir mimarî vücuda getirmek yerine, bu programı ifa etmek için harekete geçebilirsek, Türkiye'de bunu gerçekleştirecek mimarlık hayatını mümkün kılarsak, 30 sene sonra bir cennet inşa etmiş oluruz. Bu cenneti inşa ederken, biraz evvel sözünü ettiğimiz İslâmî modelde olduğu gibi modern Batı Avrupa'nın

peşinde koştuğu, kullanıcının katılımı, kullanıcının bilinçle çevresini yaşaması ideallerini, memleketimizin halkının ananesinde bulunan etkenlerle gündeme getirip, dünyaya örnek olacak bir şey yapabiliriz. Osmanlı döneminin bütün insanlığa ışık tutacak konut üretim metodolojisinin bizim için çok zengin örneklerle dolu olduğunu biliyorum ve bunları tartışmak gerektiğine inanıyorum. Bu arada bütün Türkiye tarafından desteklenen büyük bir millî mutabakatın tesis edilmesine ihtiyaç olduğuna inanıyorum. Bu millî mutabakatın meydana getireceği ödül, hiç şüphesiz ki yaptıklarımızın halkımızın geçmiş kültürünün temel ögeleriyle bütünleşmiş olması, onun üstüne basacak olması ve elimizdeki modern teknik araçlar nasıl çözümümüzün ayrılmaz bir parçası ise halkımızın geçmiş kültürünün de onun ayrılmaz bir parçası olmasıdır.

Sonuç, geçmiş kültürel değerler ile aktüel verilerin, imkânların üst üste çakıştırıldığı çağdaş bir sentez, özgün bir sentez olmalı.

Türkiye'de mimarînin gelişmesi içerisinde benim bakış açım, bu çizgidedir. Ben yaşadığım hayatı, pek çok sıkıntısı olmasına, pek çok haksızlıklarla karşılaşmama rağmen güzel bir hayat olarak kabul ediyorum. Aydın Boysan'ın dediği gibi, savaşmak, mücadele etmek niyetinde değilim. Ama büyük ciddiyetin beraberinde getirdiği şiiri yaşamayı herkese tavsiye ediyorum.

KONUT GELENEĞİMİZ VE MODERNİZM

"Konut sorununu aşmak, ancak toplumsal bir mutabakatla mümkündür"[21]

SÖYLEŞİ: SÖNMEZ TARGAN

Türkiye'de büyük bir konut açığı yaşanıyor. Bu açığı kapatmak için çeşitli modeller üstünde yoğun tartışmalar var. Bu konuda sizin yaklaşım ve önerileriniz nelerdir?

Türkiye'de bugün büyük bir konut sorunu yaşanmaktadır. Ancak konut açığı yaşanırken, bir yandan da inşaat alanları genişlemekte ve bu alanda herhangi bir boyut tasarrufuna gidilmemektedir. Araştırmalarım sonucunda Osmanlı evi konusunda önemli keşiflerim oldu. Osmanlı evinde ev halkının hayatını geçirdiği bir ortak alan bulunuyor. Bunun yanı sıra, kız ve erkek çocukların çalışması ve yatması için ayrı birer odaları bulunuyor. Ebeveynler için de ayrı bir

oda. Kalabalık bir aile dahi olsa, kişi başına düşen konut alanı miktarı açısından büyük bir tasarruf söz konusu.

Bugün İmar ve İskân Bakanlığı'nın kişi başına öngördüğü yaşam alanı 25 m2'dir. Bu da ortalama bir aile için 100 m2'lik bir konut demektir. Halbuki zaruri olan alan sadece 67 veya bilemediniz 74 m2'dir. İşte Osmanlı evinde kişi başına düşen alan ile bugünkü rayiç alan arasında korkunç bir fark ve fazladan harcama vardır. Buna çok önem vermeliyiz, çünkü konut açığımızı ancak inşaat metrekarelerinden tasarruf yaparak ortadan kaldırabiliriz. Böylece 19. yüzyıl Fransız evi örneğini terk ederek mahallelerin çok maksatlı kullanımını sağlayabilir ve gerçekten büyük tasarrufa gidebiliriz.

Ayrıca dikkatinizi çekmek istediğim bir husus daha var; Osmanlı evi, prefabrikasyon sistemdi. Daha önce bir yerde, 1915 yılında 25 bin nüfusu olan Afyon'da, erkekler silah altına alındığı için sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlıların yanan evlerini yeniden, hem de 8 ay gibi kısa bir dönem içerisinde inşa ettiklerinden söz etmiştim. Hem de her yapılan ev, tam bir mimarî şaheser. Bunun nedeni, evlerin taşıyıcı sistemlerini oluşturan inşaat elemanlarının Tahtakale'de hazır, kesilmiş olarak bulunması. Dikmeler, pencere, kapı kasaları Tahtakale'den hazır geliyor. Bunları sadece birbirlerine takıyor, bir araya getiriyorlar. Böylece yüksek bir mimarî tarz oluşuyor.

İskandinav ülkelerinin de kooperatifçilik kanalıyla sağladıkları başarı buna dayanıyor. Bugün, betonarme ve çok katlı yapı tekniklerini Türkiye'ye getirenler modernleşmeden bahsediyorlar ama bunun gerçekte modernleşmeyle alakası yok. Batılı ülkelerde, Osmanlı'da olan sistemdeki gibi modüler elemanlar öncelikle hazırlanıyor, bu nedenle de müthiş bir endüstri doğmuş durumda. Biz de bu sisteme girmek ve uygulamalarımızı buna göre yapmak durumundayız.

Türkiye'deki uygulamaları dünya ülkelerindeki uygulamalarla karşılaştırdığımızda hangi sonuçlara ulaşıyoruz?

Batı Avrupa ülkelerindeki mahallî idarelerde ön plana çıkarılan husus, kullanıcının kararlara katılması. Daha evvel kooperatifler yalnız tek meslek grubuna hitap ediyordu. Buna diğer meslek gruplarını da katmak son derece önemli bir adım. İnsanın, evinin yapımına katılması çok önemli. Amerika ve Japonya'daki konutların bütün malzemesi Osmanlı evlerinde olduğu gibi önceden

hazırlanmış vaziyette; yapımcılar bu malzemeleri birleştirerek evleri yapıyorlar. Yapım şeklinde de, yapımcılar kullanıcıyla doğrudan doğruya karşı karşıya geliyorlar.

Osmanlı evlerini bugün hayata geçirsek arazi kullanımı açısından nasıl bir durum ortaya çıkar? Çünkü bu sistemde yaygın bir yatay yapılaşma söz konusu.

Yıllar içinde zihnimde berraklaşan bir konu da arazi kullanımı, yoğunluk. 1979 yılında Batıkent için Ali Dinçer bizi çağırmıştı ve 6 aylık bir çalışma yapmıştık. O zaman maliyetleri çıkardığımızda tek katlı evlerin, kaloriferli olmak üzere metrekare maliyetleri 8.700 lirayken, çok katlı binaların metrekare maliyetleri 22.000 liraya ulaşıyordu. Ama biz bu fikrimizi kabul ettiremedik ve sonunda çok katlı bina yapım tekniği bu bölgede uygulandı. Biz çok katlı binaların yapım yanlışlığını dile getirmiş, ama bu konuda bir muhatap bulamamıştık. Halbuki 1975'lerde, Batıkent'teki olaydan 5-6 yıl önce Thatcher iktidara geldiğinde, kuruluşlar arasında bir milli mutabakata gidilmiş ve 1946'dan itibaren inşa edilmiş olan çok katlı konutlar birbiri ardına yıktırılmaya başlanmıştı. Hâlâ her sene yıkıyorlar. 25-30 sene içinde İngiltere'de çok katlı konut bırakmayacaklar.

Amerika'da yapılan çalışmalar sonucunda çok katlı binalarda çocukların oyun ihtiyaçları çözümsüz kalmakta, yaşlılar sosyal bunalımlar yaşamaktadırlar. Bütün bu araştırmalar İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılmış olan çok katlı konutların hem maliyet, hem de sosyal açıdan çok büyük sorunlar yarattığını ortaya koymuştur.

Bir başka husus ise, fark ettiğim zaman beni çok ilgilendirdi. Bugün belediyelerde ciddi bir ahlâkî sorun olduğunu hepimiz biliyoruz. Bunu açıkça ifade etmek gerekir. Bu ahlâkî mesele, aslında inşaat işiyle, konut ruhsatıyla ve yoğunlukla ilgilidir. 1928-1933 yılları arasında Bursa'daydık ve sokakta tek bir çöp yoktu. 1933'te İstanbul'a geldiğimizde, yine sokakta tek bir kâğıt parçası göremezdiniz. Bursa'ya gelmeden önce babam, Ankara'da Türk Ocakları'nın kâtipliğini yapıyordu. Burada çok etkiliydi, Türk Ocakları da o zamanın en büyük kültür kuruluşuydu. Bursa'ya geldiğimiz 1928 yılında 2 önemli yasa çıktı. Bir tanesi Belediyeler Yasası, diğeri İçişleri Bakanlığı Yerel Yetki Yasasıydı. Başka bir yerde de anlattığım

gibi bizim eve 1.5 yıl boyunca çeşitli heyetler geldiler ve babamla görüştüler.

İstedikleri şuymuş: Çöpçünün, muhtarın, bekçinin parasını bizler vermezsek bu insanlara nasıl iş yaptırtırız? Bunları biz tayin ve azletmezsek ne olur bu şehrin hali? Bunda hükümetimiz ne kötülük bulur ki, muhtarımızı, bekçimizi, çöpçümüzü tayin ve azletme hakkını elimizden alıyor? Ve babamdan da 'Sizin Ankara'da sözünüz geçer, bize yardımcı olun' diye ricada bulunurlarmış.

Bunu tamamlayan bir başka olayı daha yaşadım. 1975-1980 arasında İstanbul'un mimarî mirasının korunması ile ilgilenen Avrupa Konseyi tarafından, mahallî idareler konusunda konferanslar vermek üzere İtalya'ya gittik. Toplantıda İtalyanlar ile Almanlar arasında çok heyecanlı konuşmalar oluyordu. Bu konferanstan sonra da 1980 yılında İtalyan Komünist Partisi mahallî idarelerin yüzde 70'ini ellerine geçirdi. Velhasıl heyecanlı tartışmalara biz de katıldık. Böylece bazı şeyleri öğrenme fırsatı bulduk. Daha sonra da öğrendiğimize göre, İtalyan Komünist Partisi'ne bağlı yerel yöneticilerin başarılarının, kararları kendi başlarına almak yerine halka aldırmalarında yattığını öğrendik.

Halk şûraları...

Halk şûrası, halk meclisleri, mahalle şûraları... Arkadaşım Nezih Eldem de 1965'lerde Polonya'da böylesi bir mahalle meclisi toplantısına katılmış. Bu meclisteki bir yaşlı kadın kürsüye çıkarak, "Ben 60 senedir o evde oturuyorum, oturduğum evden karşı sokağı seyrediyorum, oradan geçen insanları görüyorum, oradaki ağaçları, ağaçların gölgelerini, taşlarını seyrediyorum. Sizin bu görüntümü bozmaya ne hakkınız var?" diyormuş.

İşte İtalyan Komünist Partisi bu noktadan hareket etmiş. Onların da hareket noktası Osmanlı mahalle teşkilatının yok olmadığı tek ülke olan Arnavutluk. İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar hangi İslâm ülkesine girdilerse, öncelikle mahalle teşkilatını lağvetmişler. Çünkü mahalle teşkilatlarını dağıtmadıkları takdirde, bunların kendilerine karşı bir dayanışma içine girebileceklerini düşünüyorlardı. Enver Hoca Arnavutluk'ta hâkim olunca, mahalle teşkilatlarının işlediğini görüyor ve bundan da müthiş etkileniyor. Stalin'in Başyardımcısı Jdanov ise bütün Doğu Avrupa ülkelerinde Stalin yasalarını

yerleştirmeye çalışıyordu. Bu noktada bir çatışma çıktı ve uzun yıllar boyunca da sürdü. Enver Hoca bu konuda çevresine, “İşçi partisi diktatöryasını kuracağız, bu devam edecek ve daha sonra insanlar kendi kendilerini idare edecekler, diyoruz. Ancak bu insanlar kendilerini idare ediyorlar” diyor. O dönemde Enver Hoca ile Stalin arasında çatışmalar olduğu gibi Stalin ile Mao arasında da bazı tartışmalar yaşanıyordu. Velhasıl o dönemde Enver Hoca, Stalin yasalarını kabul etmemiş ve çatışmalar başlamış. İşte İtalyan Komünist Partisi de bu çatışmanın farkına varıp diğer komünist partilerinden ayrılarak Avrupa Komünizmi dönemini açtı.

Mao ile Stalin arasındaki tartışmanın dışında, Arnavutluk model olarak ayrı bir öneme sahip.

Modelin esası, halkın katılımını gündeme getirir. Bugün Batı Avrupa’daki modellerde de bu yönde büyük gelişmeler vardır. Bu gerçeği öğrendikten sonra şunu fark ettim: O dönemde Batıkent’in imar planı yapılmıştı. Ancak imar planı, sadece cetveller konularak, doğru çizgiler çekilerek yapılmıştı. Orada ODTÜ kökenli işletmeciler vardı. Bunlar daha radikal görüşlere sahiplerdi ve inşaat üretim sürecindeki verimliliği işletmecilerin sağlayacağına inanıyorlardı. Tabiî, yapı teknikleri, malzeme, ekonomi gibi şeylerin farkında değiller. Diyorlar ki: ‘En iyi ev, cephesi 6.5 m, derinliği 18 m olan evdir. Buna arka tarafta 7 m de bahçe ayırırsanız, o zaman ideal şehir parseli 6.5 x 25 m’dir. Böylece araziyi 6.5 x 25 m’lik evler gereğince yapı adaları şeklinde parselliyorlar. Sonradan araziyi tetkike gidiyor, yolları açıyorlar. Yollar açılırken bazen evler yoldan 8 m aşağıda kalıyor. Hatta Jandarma Astsubayları Kooperatifi’nin bulunduğu alanda, evler yoldan 3.5 ile 7.5 m arasında aşağıda kalıyor. Ben bunun korkunç bir yanlış olduğunu belirterek bu yanlışı yapmamalarını anlatmaya çalıştım.

Bu, 1974-75 arasında gündemde olan bir meseleydi. Halbuki topoğrafyaya uymak ve ona göre plan yapmak gerekirdi. Yollar yağmur sularını kolayca tasfiye edecek şekilde yapılmalıydı. Yani araziye uyarak plan yapılmalıydı. Hatta binaların birbirine olan yakınlığı en büyük sorundu. Halbuki bizim gecekondu oluşumumuz son derece etkili. Gecekonduları güzel yapan faktör de komşuyu rahatsız etmemek için evi, o parselin bir başka noktasına yapmaktır.

Yani belli bir uzaklık önemlidir. Sosyal münasebetin güzel olmasını sağlayacak belli mesafeler aynı zamanda sosyal mesafeler, bu noktadan itibaren kurulur. Bu ahenk de katılımı en iyi şekilde oluşturur. Osmanlı şehirleri bu katılımı sağlayacak bir şekilde yerleşmişlerdir. Muntazamlığın bir meziyet olduğunu zannetsek bile, şehir dokusunda binalar, dikdörtgen esaslara göre biçilmiş olsalar bile, onların üzerine oturdukları arazi parçalarının topoğrafyadan, belli münasebetlerden doğan farklılaşması, ideal olan şehir dokusunun toplumsal ve kültürel kalitesiyle vücut bulur. Her ev sahibi için belli bir hürriyet ve aynı zamanda sorumluluk sağlanıyor. Ancak ev yapılırken komşuluk münasebetleri ön planda tutuluyor.

Örneğin merkezdeki arsalar daha küçük olurken, merkezden uzaklaştıkça büyüyor. Fakat bu parsellere verilen para, aşağı yukarı aynı kalıyor. Ancak merkezde bahçe küçüldüğü için 2 katlı, bazen 3 katlı bina yoğunlukları olurken, merkezden uzaklaştıkça yoğunluk azalıyor. Ama hiç kimse bu sistemde evini yaptırırken, arsadan daha çok yararlanma isteğini gündeme getiremiyor. Bu gündeme gelmediğinde de insanların tek amacı daha güzel ev yapmak oluyor. Hac'da şeytanı taşlama olayı vardır. Biz burada kendi getirdiğimiz şehirleşme nizamıyla, şeytanla kucak kucağa oturuyoruz. O insanlar ise o günkü şehir nizamıyla şeytanı uzakta tutuyorlardı.

Bu arada DPT için halkın konutla ilgili taleplerini öğrenmek amacıyla bir proje sipariş etmişlerdi. Sorulara göre apartman önemliydi; "Apartmanın kaçıncı katında oturmak istersiniz?" tercih sorusuydu. Biz bunları sormadan önce insanları bilinçlendirmek amacıyla birkaç ön soru sorulmasından yanaydık. Meselâ apartmanın birinci katında otururken bahçeye daha yakınsınızdır, ama apartmanın altıncı katında otururken de daha çok manzara görürsünüz. Bunlardan hangisini tercih edersiniz? Bahçesi olan bir veya iki katlı evde mi oturmak istersiniz, yoksa bir apartmanda mı şeklinde ön soruların sorulmasından yanaydık. DPT'deki arkadaşlarımız bu ön soruları kabul etmediler. DPT'nin hazırladığı şekilde anketler yapıldı ve sonuçta halkın yüzde 98.2'si bahçesi olan bir evde oturmayı tercih etti. Ama gelin görün ki imar planları buna müsaade etmiyor.

Osmanlı evleri bahçeli ve çevresi duvarla çevrili. Bunda dinsel inançların bir etkisi var mı?

Kesinlikle var. Harem, selamlık olmasa bile çocuklarımız, eşlerimiz bahçede güneşlenirken çevreden görülmek istemezler. Bu Kopenhag'da oturanlar için de geçerlidir. İnsanın kendisine ait bir dünya istemesi doğaldır. Buradaki önemli yanılgı şudur: Geçen asrın ortasından itibaren sanayileşmenin getirdiği felaketi konut şartları ile aşmak isterken, yeşilliği, tabiatı düşünmeden, tabiata uygun olmayan vahşi mahalleler meydana getirdik. Buna karşı da bahçeli evler yapılmaya başlandı. Bu bir tepkiydi. Ama bunlar da çok geniş bahçeli evlerdi ve buralarda insanî münasebetler oluşmuyordu. Buna da bir başka tepki veya tedbir geldi ve böylece yoğun şehirlerin felaketini aşmak için insanların tabiatla temas etmesine imkân veren park ve bahçelerin yapılması gerekli bulundu. Örneğin ben Fransa'da Montparnasse civarında bir apartmanın altıncı katında oturuyordum ve yeşil görmek için bir kilometre yürüyerek Lüksemburg Parkı'na gidiyordum.

Evlerin yeşil alanı yerine ortak yeşil alanlar üretildi. Ortak yeşil alan üretmek temel amaç addedildi. Halbuki Dünya Bankası'nın bu alanda yaptığı bir araştırmaya göre inşa edilen bir şehrin maliyet hesaplarına bakıldığında en büyük masrafın yollar, ikinci büyük masrafın ise yeşil alanlar olduğu ortaya çıktı. Çünkü belediye olarak suyun, elektriğin parasını alıyorsunuz ama yollara ve yeşil alanlara harcadıklarınızı geri alamıyorsunuz. Halbuki paket yeşil alanlar dediğimiz yeşil alanlara, yani evlerin bahçelerine herhangi bir harcama yapılması söz konusu değil. Ayrıca parklar belli nizam içinde oldukları için çeşitli güzelliklerin sergilenmesine imkân da vermiyor. Ayrıca bu paket yeşil alanların, kışın ısıtma sırasında doğan kirliliğin hemen yanında, çok katlı binaların hava hareketlerini nasıl engellediği de ortada.

Peki Türkiye'de şehirleşmede, konut üretiminde takip edilecek yol ne olmalıdır?

Bugüne kadar takip edilen şehirleşme politikalarını bertaraf etmek, konut üretiminde çok katlı konut yapımından ve yık-yap yönteminden vazgeçmek, Fransız konut üretim modelinden modern konut üretimine yönelmek, tasarruf tedbirlerini gündeme getirmek

gibi konulara hep birlikte eğilebiliriz. Meselâ çok maksatlı kullanış söz konusu olsa ve bu sistem Türkiye'nin üreteceği konutların yarısına uygulansa, yaptığımız hesaba göre yüzde 50nin üzerinde mekân tasarrufu sağlanır. Bu da milyarlarca lira tasarruf demektir. Konvansiyonel konut üretimi yerine Osmanlı, Amerikan, Japon ve Alman şehirleşme modelleri gündeme gelirse, İstanbul'da haftanın 6 gününü baz alırsak bir yılda 90 trilyonluk bir tasarruf söz konusudur. Şehirler küçüldükçe ulaşım harcamaları da düşmekte, tasarruf da buradan gelmektedir.

Bu nedenle, bu modelden hareketle Türkiye, teşekkül etmiş şehirlerine yeniden nüfus yerleştirmemeyi ve yeni şehirlerin nerelerde kurulacağını kararlaştırmalıdır. Orta Avrupa ve özellikle Alman şehirlerinde olduğu gibi her şehir bir fabrikanın, bir üretim sürecinin etrafında teşekkül etmelidir. Bu noktada kooperatifçiliğe büyük görev düşmektedir. Sizin Halkalı'daki oluşum da bunlardan bir tanesi, ama şehir içinde.

Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi konusundaki yaklaşımınızı öğrenebilir miyiz?

Kooperatifçilik hareketine yeni bir şekil vermek mecburiyetindeyiz. Bu da bize dünya kooperatifçiliğine önderlik etme fırsatı verebilir. Örneğin belli meslek gruplarına değil de, kurulacak yeni şehrin ihtiyaç duyacağı sayıda doktor, avukat ve benzeri mesleklere sahip insanların üye olabilecekleri yapılara imkân veren bir kooperatif yapısına ihtiyaç var.

Diğer yandan Osmanlı yapısına benzer bir şehri, bugünkü Amerikan müesseselerinden yararlanarak gerçekleştirebiliriz. Amerika'da belli kuruluşlar arsayı alıyor, altyapıyı getiriyor, planlıyor ve bunları parçalara bölüyor. Bu parçaları inşaatçılara satıyor. İnşaatçılar da aldıkları bu parsellere imar planına uygun inşaat yapmak zorunda kalıyorlar. Böylece de imara uygun konutlar ortaya çıkıyor.

Bizde bu planlama devlet tarafından yapılması nedeniyle olumsuz sonuçlar veriyor. Devlet yerine kooperatifler, kooperatifler birliği ya da üst birlikler bu organizasyonu sağlayabilir. Bunu da üyelerin tercihleri ve katılımlarıyla ortaya koyabilirler.

KONUT SORUNU

"Konut meselesi sil baştan

ele alınmak mecburiyetindedir"

SÖYLEŞİ: İHSAN BİLGİN

"Konut her şeyden önce bir barınma, bir ikamet aracı olma işlevini sürdürüyor. İkincisi, kent kuran artifaktların başında geliyor. Üçüncüsü, bir toplumsal prestij sembolü. İnsanların, ailelerin topluma karşı kendi kendilerini sunma, yerini ispatlama aracı olarak işlev görüyor. Bir başka işlevi, ekonomik yatırım aracı olması. Bir diğer işlevi de arazi rantlarını gerçekleştirmeye aracılık etmesi. Son olarak da emeğin yeniden üretiminin, yani ücretin başlıca bileşenlerinden bir tanesi olarak işlev görmesi."

Bunlar, İlhan Tekeli'nin Toplu Konut İdaresi için yaptığı kapsamlı bir çalışmanın girişinde yer alıyor. Bu işlevler birbirini tamamlar nitelikte olsalardı problem olmayacaktı. Ama birçoğu birbirinin önünü keser nitelikte. Verili koşullar altında, mevcut realite içinde konutun bu işlevlerini yeniden tanımlamak, bazılarını geri almak, diğerlerinin ağırlığını artırmak mümkün olamıyor.

Öte yandan mimarın formasyonu ilk iki işlevle uğraşmaya göre kurulmuş; biz konutun ikamete aracılık eden ve kültürel artifakt özellikleriyle ilgilenmek istiyoruz; dolayısıyla da bir yatırım, bir spekülasyon aracı, bir gösteriş nesnesi olması bizi her zaman zorluyor. Bu çelişik ve birbirinden farklı işlevler üzerine nasıl bir söylem ve tavır üretmek gerekir sizce?

Söze Konfüçyüs'le başlamak istiyorum. Rastladığı dört öğrencisine soruyor: "Bir hükümdar, devletin idaresini size bıraksaydı ne yapardınız?" İlk öğrencisi, "Bir ordu kurar, düşmanları uzaklaştırıp halka huzur ve sükûn sağlardım" diyor. İkinci öğrencisi, "Halkın refah ve saadetini sağlayacak işleri yapar, merasim ve musikiyi düzenleyecek büyük insanın yetişmesini beklerdim" diyor. Üçüncüsü "Omuzları köşeli, kırmızı merasim elbisemi giyer, hükümdarın önünde durur, ona sadıkane hizmet ederdim" diyor. Dördüncü öğrenci o sırada saz çalıyor. "Ben bu önerilerin hiçbirine katılmıyorum. İlkbaharın son aylarında saf ırmakta yıkanır ve genç

insanlarla beraber eve doğru yürürdüm” diyor. Üstada soruyorlar “Sen ne düşünüyorsun?” diye. Konfüçyüs: “Ben son öğrencimin söylediğine katılıyorum” diyor. İlk üç öğrenci üzülüyorlar.

Sonuncusu üstada, “Benim düşünceme katıldığınız için çok memnun oldum, ama anlamadığım birçok şey var. Birinci öğrenciniz düşüncelerini söylediği zaman “neden tebessüm ettiniz?” diye sorunca Konfüçyüs, “O musikinin ve merasimlerin önemini hiç anlamamış.” İkincisi için de, “Merasim ve musiki düzenlenmeden refah ve saadeti sağlayacak işleri yapmak nasıl mümkün olur?” diyor. (Türkiye’de bütün iktisadî imkân ve teorilerin sahipleri, yöneticileri ikinci kategoriye mensuptur.) Üçüncüsü içinse, “Bu şahsiyet hükümdara hizmet ederse, merasimleri ve musikimizi kim düzenleyecek?” diye soruyor. Konfüçyanist düşüncede musiki, insanları birbirine yaklaştırır, merasim de uzaklaştırır. Bunun için de dünya musiki ile idare edilir.

Kısacası esas olan merasim ve musikinin düzenlenmesiyse, onun da yolu evden geçiyor. Yani ev, hangi şartlar ve hangi çağ söz konusu olursa olsun, toplumun insan münasebetlerini düzenleyen en önemli öğesidir. İnsanlar birbirlerinden uzak olmak istiyorlar. Fizikî olarak mesafeler düzenlenirken sosyal mesafeler de düzenlenerek insanların bütün sosyal ilişkileri biçimlendiriliyor, üslûp kazandırılıyor. Bu bakımdan, asrın başından beri söylendiği gibi yalnız insanları barındırmak için konuttan bahsetmek, insanları, insanî ve toplumsal varlık addetmemekten kaynaklanan bir yanlıştır. Gününüzde biz de modern çağın, öncelikle Batı dünyasına yaptığı bu katkıdan nasibimize düşeni almak tehlikesiyle karşı karşıyayız, hatta bir miktar da almış durumdayız. Modern dünyanın bu konudaki yanılgı sebebiyle başarısızlığa uğradığını hatırlamalı ve bu yüzden konut meselesini yeni baştan düşünmeliyiz.

Buna bir yanılgı diyebilir miyiz? Yani, bütün dünyayı kuşatmış, evrenselleşmiş olan bir modernleşme gerçeğinden mi yoksa bir yanlış anlamadan mı söz etmemiz daha doğru olur?

Modernizm, Batı kültürleri içinde, hem Hıristiyan değer yargıları, hem Marksist değerlendirme içerisinde, hem de modern felsefe içerisinde yerden yere vuruldu. Biz farkında değiliz, Türkiye’de aydınlar hâlâ Batı’nın Hıristiyan değer yargılarını Batı başarısının

kökeni gibi görüyorlar. Oysa onunla alâkası yok; oradaki yanılgıyı düzeltmek bakımından modern felsefe, modern mimarî çok büyük bir katkı yaptı. Ama bunu tam anlamıyla evrensel bir şey olarak düşünmek de doğru değil. Modern mimarînin karakteristiği, üstündeki süslerden temizlenmek, arındırılmaktır; moredn çağın, 19. yüzyılda mühendislikle mimarînin birbirinden kopmasını, binaların üstüne dekorasyon diye nesneler yapıştırılmasındaki hastalığı, içeriksiz, bütüncül olmayan yaklaşımın yanılgılarını aşma teşebbüsüdür.

Tanzimat'tan sonra gelen etkiler hariç tutulursa, Osmanlı dünyasında zaten yanılgılar aşılmıştı. Tanzimat'ta, gelen etkilerle Batı'nın bu yanılgısı Osmanlı dünyasına ikame edildi. Ama Bursa, Diyarbakır, Safranbolu, eski İstanbul gibi bozulmamış yörelerin mimarîsi, saf ve berrak artifaktlar dünyasını sürdürmüştür. Bu berrak yapının bir bütünlük içerisinde çözümlenmiş olması, parçalarının birbirleriyle münasebetlerde eşit değerde tutulması yani bir kitle (mass) kolektivite oluşturması, Osmanlı dünyasının kopamadığı aslî bağlarıydı. Bunların birçoğu Tanzimat sonrası etkiler içerisinde de devam etti.

Evrensellikten kastım biraz daha farklı idi: Birbirinden çok farklı mekânlar ve zamanlarda da olsa hep tekrarlanan sonuçlar var; meselâ Londra'nın nüfusu 19. yüzyıl içinde 1 milyondan 7 milyona çıkıyor, 50 yıl içinde. Bundan 100 yıl sonra Kahire şehrinin nüfusu 1 milyondan 10 milyona çıktığında ortaya çıkan konut sorununun boyutları Londra'dakiyle paralellik gösterebiliyor. Sadece konut sıkıntısı açısından değil, konuşmanın başında değindiğimiz konutun toplumsal işlevlerinin çeşitlenmesi ve bu işlevlerin de harmonik değil, çelişik bir bütün oluşturması açısından da. Birbirinden çok farklı ortam, zaman ve kültürlerde benzeri sonuçlara yol açabilen bir ortak zemin var. Gittikçe genişleme ve yayılma eğilimi taşıyan bu ortak zemini 'modernleşme' diye adlandıracak olursak iradî bir tavır olan 'modernizmi' de ondan ayırmak, hatta modernleşme sürecine verilen bir tepki olarak görmek mümkün olur.

Bizde meydana gelen büyük konut sorunu, modernleşmenin ve modernizmin gündeme geldiği çağda yaşanan sosyo-ekonomik bir kriz, çözülemeyen bir kriz. Kökenine inerseniz, o kriz, diyelim ki aya gitmek için sarf edilen para sebebiyle öbür tarafın maddî kaynaklardan mahrum hale getirilmesinden oluşuyor.

Bunu biraz açabilir miyiz?

"Bir koltuk için bir manda" deniliyor, Le Corbusier'nin tasarımını yaptığı koltuk için. Üretimin, erişilmesi çok güç bir mükemmeliyeti hedeflemesi sonucunda çok büyük kaynak israfı olabiliyor. O kaynağın karşılığının da başka yörelerden edinilmesi (dolayısıyla da kaynakların dengesiz bir şekilde dağılması) sömürgeciliğin getirdiği bir şey. Kaynakların eridiği yerlerde, toplum sefaletinin yaşanması, öbür taraflarda ise olmayacak yaptırımların, olmayacak harcamaların yapılması söz konusu. Binanın her tarafını cam yapıp sonra da kaybedilen ısıyı makinelerle o binaların içerisine taşımak için yapılan harcamalar örneğinde olduğu gibi... Tüm bu terslikler, modern dünyanın antitezini yarattı.

Le Corbusier'nin koltuğu, cam gökdelenler gibi israfa yol açan eğilimler modernizmin bir yüzü. Öteki ve bence daha egemen olan yüzünde ise konut yatırımları var. Avrupa'da 19. yüzyıl müteahhitlerinin sadece kâr amacıyla ve minimum standartlarda ürettikleri konutlara karşı, 1920'lerden itibaren kamu kaynaklarının konut sektörüne kaymaya başladığını görüyoruz. Bunda da modernist mimarların öncülüğü çok önemli bir rol oynuyor. Bu mimarlar gösterişçi tüketim, silah sanayii, uzay araştırmaları gibi sizin israf olarak adlandırdığınız yatırımların bir kısmının dar gelirliler için konut yapımına kaydırılmasına aracılık ettiler ve tüm enerjilerini düşük maliyetle iyi bir ikamet ortamına imkân veren konutların araştırılması ve üretilmesi yönünde harcadılar. İsraf edilebilecek kaynakların rasyonel kullanımını hedeflediler. Bu, modernist mimarînin hiç de ihmal edilemeyecek bir yüzü. Ancak yine de, özellikle de 1950'lerden sonra içinde oturulmak istenmeyen

konutların kitlesel olarak üretilmesinin önüne geçilemedi. Burada aksayan neydi sizce?

Burada sorun şu: Biraz evvel sıraladığınız listede, ikinci noktadan sonrakilerle ondan evvelkilerin farkını tespit etmemiz gerek. Yani hepsi konut meselesi etrafında düğümleniyor, ama iki farklı davranış, iki farklı tavır, iki farklı ilgi alanı gündemde yer alıyor. Barınmak, barınan insanı ve onu barındırmak isteyen mimarı ilgilendiren bir mesele. İnsanlar arası münasebetin iyi olması için yapılacak bu düzenlemede, yine mimarla kullanıcıların amaçları ortak. Güzel dünyayı zenginleştirecek bir kültürel katkı olarak, artifakt olarak bir ev, keza o da bu kişinin ortak amacı. Ama bir yerden sonra bu ortak amaçla alâkası olmayan, tamamen başka amaçlara yönelik bir tavır gündeme geliyor. Bu tavrı tahlil edersek, bunun 19. asır sömürgeciliğinin mikrokosmosa yansımış biçimi olduğunu görürüz. Yani sadece ülkelerarası değil, aynı zamanda da toplumlar içi, gruplar arası. Kimisi yalnızca yatırım yapıp para kazanmak istiyor, binayı inşa edip gidiyor, kayboluyor. Gittikten sonra da o binada oturanlar ne olmuş, ne bitmiş, hiç alâkası kalmıyor.

Bir de makine üretimiyle ev üretiminin farkının gözetilmemesinden kaynaklanan yanlışlar var. Fabrikalarda olduğu gibi birbirine benzer evler üretmek amaç gibi gözüküyor. Kapitalist ekonomik felsefenin de ürünü bu durum. Orada evin özellikleri vs. de bir kenara bırakılıyor. Hangi şart altında olursa olsun, yalnızca üzerinden daha fazla para kazanılabilecek, daha fazla sermaye birikimi sağlanabilecek bir faaliyet alanı gibi görülüyor.

Osmanlı şehrinde tıpkı modern teorilerde olduğu gibi iskân alanları var. Bir de şehrin iktisadî faaliyet alanları var. İskân alanları içerisinde, yalnızca o alanın günlük ihtiyacını karşılayacak bakkal, fırın gibi faaliyetlerle mahalledeki bakım hizmetlerini yapacak marangoz, ayakkabı tamircisi gibi üç beş tane dükkâna müsaade ediliyor. Modern dünyada mahalleyi planlamak söz konusu olduğu zaman da benzeri modellerden hareket ediliyor.

‘Benzeri modeller’den hareket ediliyor. Ancak modern dünyada bu hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşemedi değil mi?

Özellikle bizim ülkemizde. Bu noktada Orta Avrupa farklı. Çünkü Orta Avrupa, büyük ölçünün zaruretini takip edip nasıl

biçimlendirileceğini tahayyül ederek harekete geçmiş, bir toplumun çözümlenmesini gerçekleştirmiş. Almanya; İngiltere'de ve Fransa'da cereyan eden 19. asır sonu ve 20. asır başı olayını çok dikkatli takip edip, sanayileşme döneminde şehirlerin nasıl düzenleneceği, metropollerin nasıl yapılandırılacağı hususunda doğru kararlara varmış ve bunu uygulayabilmiş bir ülke. Almanya'nın feodal yapısının gecikmiş sanayileşmesinin adem-i merkezî yapısının bu meseleyi görmeye yardımcı olduğu da aşikâr. Meselâ Japonya bile Tokyo'yu kurtaramamış aslında. Dünyanın en şık manzaralarına sahip, dünyanın en büyük sermaye merkezi ama şehir insan için değil.

Osmanlı şehir yapısında toprağın tamamı, İngiliz hukukunda olduğu gibi şahısların malı olamıyor. Yani Osmanlı'da mülkiyetin özü, Roma hukukuna değil, İngiliz hukukuna benzer. Sadece kullanma hakları veriliyor insanlara. Kullanma hakları da ancak toplumun, dünyanın, insanlığın lehine kullanılması halinde devam ediyor. İslâm'ın daha evvelki kültürlere yaptığı en önemli katkı, güzelliğin sevgisi ve terbiyenin yüceliğidir. Bu durumda mülkiyet hiçbir zaman Allah'ın yarattığı dünyayı kirletmek için kullanılmıyor. İşte bu çerçeve içerisinde insanlar ev inşa edebiliyorlar. Evin, biraz evvel bahsettiğimiz kapitalist ekonomi tarafından rant sağlamak, para saklamak, kiraya vermek için kullanılması engelleniyor.

Türkiye'de şehirli nüfusun yaklaşık %60-70inin en azından bir mülk konuta sahip olduğu bir sistem var, yani geçen yüzyılda Berlin'de veya Londra'da olduğu gibi küçük bir azınlığın bütün evlerin mülkiyetine sahip olduğu ve nüfusun %90ına kiraya verdiği bir düzen değil bu. Herkesin birçok ara yolu deneyerek ev sahibi olma imkânı, en azından umudu var. Bunun bedelini de kentin bütünü ödüyor.

Bir gözlemimi anlatmak istiyorum. İznik Gölü kıyısında bir yazlık evimiz var, aşağı yukarı 15 yıldır oraya gider geliriz. Bu zaman zarfında da Orhangazi'den geçeriz. Orhangazi küçük bir kasabaydı. Buraya nüfus gelmeye başlayınca Orhangazi'nin dışına doğru şehirlerarası yol boyunca apartmanlardan oluşan mahalleler gelişmeye başladı. Bu doğaldı ancak bununla birlikte Orhangazi'nin

içindeki eski doku da çok hızlı bir şekilde birkaç sene içerisinde apartmanlaştı.

Gölün çevresindeki köylerde, özellikle Almanya'da yaşayan işçiler yazlık ev olmak üzere apartmanlar inşa ettiler. Yeni bir ev yapmak durumundaki köylü, evini apartman olarak inşa ediyor. Orhangazi'deki oluşumu bir rant gelişmesi olarak değerlendirebiliriz ancak köylerdeki oluşumlar spekülatif değil.

Şu noktaya gelmek istiyorum: Türkiye'deki konut sunum biçimleri 1940'lardan, 50'lerden itibaren daha hızlı bir şekilde sürekli olarak apartmana yönelik çözümlemelerle buluştu. Bunlardan birincisi yap-sat üretimdi, apartmanla buluştu. İkincisi gecekonduydu, gecekondu yasallaşma süreci içerisinde apartmanlaşmayı getirdi. Devletin sunduğu konut sunum biçimleri, kooperatifler ya da devlet eliyle yapılan konutlar hepsi apartmanı vaat etti.

Bu, çok doğru. Bakın, bir kere Tanzimat'la başlamakla beraber özellikle Cumhuriyet'ten itibaren topluma "iyi yaşama biçimi apartman içinde mümkündür" kanaati zerk edildi. 1920'lerde İstanbul'da Beyazıt'ta, Fatih'te, Süleymaniye'de 200-300 metrekarelik harika konaklarda yaşayanlar, o konakları bırakıp Osmanbey'de 100 metrekarelik ışıksız apartmanlara yerleştiler. Bu kültürel yanılgı, imar planlarında zorlayıcı kuvvet haline geldi. İmar planlarında şehirlerin eski dokularını yok etmek üzere cetvelle üzerlerine yazıp çizmek, 1960'lara kadar tek planlama şekliydi. Kargacık burgacık yolların üzerinden düz yollar geçirildi; tüm o tarihî dokular yok edildi. O kadar ki, İstanbul Koruma Planlaması'nda, Haçlıların tasfiye ettiği, sonra Osmanlıların geliştirdiği ve kısmen Ortaçağ şehir dokusu yerine Roma aksları tesis edilmeye çalışılıyor. Tabiî, Roma aksları, Paris için düşünülen akslarla aynı sebeplerden kaynaklanmamıştı ama her ikisinde de imparatorluk fikri vardı, her ikisinde de görkem vardı.

Bakınız, Muğla'nın korunması için çalıştık. Muğla'nın korunan bölgesi içerisinden geniş yollar geçirildi. Hiç değilse ovaya bakan tarafında apartmanlar yapılmasın dedik, ama yalnız apartman yapıldı. Çünkü imar planları, imar planlama düşüncesi köklü bir şekilde genel bir kültürel yanılgının ürünü.

Halkın iki katlı, toprakla ilişkisi olan evleri talep ettiğini söylüyorsunuz. Mimarlar da, ister geleneksel mirası sürdürmek, isterse de bahçe-şehir gibi, 1920'lerin "Siedlung" anlayışı gibi modern zamanlara ait kavramlara bağlanmak adına olsun, bu anlayışa pekala yatkın olabilirler. O zaman buna engel olan kim?

Konfüçyüs der ki: "Erişilen noktayı bilmek, gayeyi bulmaya yarar. Gaye bilinince sükûnete erişilir. O sükûneti barış takip eder. Barış düşünceye imkân verir, o düşünce de insanı ulaşmak istediği yere ulaştırır."

Şu an içinde yaşadığımız Türkiye, böyle bir uyumdan çok uzak görünmüyor mu?

Zaten dünyanın gerçeği bu. Dünyada insanlar zenginleştikçe, imkân buldukça çocuğunun bahçesinde oynayacağı bir eve kavuşmak ister. Bütün Batı dünyası, bütün bir kent gelişmesini şu ya da bu şekilde buna göre oluşturmuştur. Almanlar başka bir yerden giderek, İngilizler ya da Amerikalılar Anglo-Amerikan kültüründen yararlanarak aynı sonuca ulaşmışlardır. Siz de söylüyorsunuz, Türkiye'deki bütün veriler de insanların tek ya da iki katlı konutlarda oturmayı tercih ettiklerini gösteriyor. Ama Türkiye'de insanların tercihleriyle sosyal düzenin yarattığı dünya arasında nasıl bu kadar büyük farklılık oluyor?

Hazret-i Muhammed, "Ümitsizlik kâfire hastır" diyor. Umudun kaynaklarından bir tanesi de şu: Halk taşıyıcıdır, en büyük taşıyıcıdır. Onun içerisindeki eğilimleri doğru tahlil etmek zorundayız.

Hazret-i Muhammed'in sözünde şu var: Varlığın yapısı, varlığı idame ettirecek namütenahi sistemler dokusudur. Dolayısıyla varlığın yapısına uygun bir çözüm için bizim bilgilenmemiz şarttır. "Bilinç tamamlanınca iyi niyet teşekkül eder" diyor Konfüçyüs. Nitekim hadisleri değerlendirdiğinizde "Her işin başı niyettir!" sonucu çıkıyor. O zaman, mevcut akımların neler olduğunu tahlil etmemiz lazım. Türkiye'de halkın %92.8'inin ev talep edeceğini tahmin etmiyorsunuz. Korkuyorsunuz; biraz evvelki endişeleri söylerken o korkuyu taşıyorsunuz. Herkes apartman yapıyor veya yapmak istiyor.

Bu durumda, “Biz nasıl olur da doğru çözümü halka anlatabiliriz?” diyorsunuz.

Öneriniz bu yüzyılın başında Howard tarafından geliştirilen “bahçe-şehir” düşüncesiyle büyük ölçüde çakışıyor. Yani mevcut şehrin kontrolsüz ve boşluksuz bir biçimde büyümesine karşı, şehirden ve birbirlerinden yeşil bantlarla ayrılmış küçük şehirler. 2-3 katlı, bahçeli evlerden oluşan, ancak sadece konutlardan ibaret olmayıp kentsel aktiviteleri, çekicilikleri de içeren, dolayısıyla da sürekli şehre gidilip gelinmesini gerektirmeyen şehircikler. Ama bu şehirciklerin büyük ölçüde konut mahallelerinden ibaret kaldıklarını, yani uydu-şehirlere dönüştüklerini de biliyoruz. Bu eğilim nasıl telafi edilebilir, nasıl aşılabilir sizce?

Genel şehirleşme meselesiyle metropolleşme meselesi birbirinden biraz farklıdır. Büyük metropoller, pek çok üst düzey fonksiyonu ifa ediyorlar. Bu metropollerin bu üst düzey fonksiyonu ifa etmeleri için 3-3.5 milyonluk bir nüfusu barındırmaları gerektiği saptanmıştır. İstanbul için 1960’larda hesaplar yapılırken bu saptamadan hareket edilmişti. Şehrin daha fazla büyümemesi için de farklı ağırlık merkezlerine ihtiyaç olduğu ifade edilmişti. Bunun için herhalde İstanbul’un üzerine gelen nüfusu yaymak, bunun için de başka metropoller meydana getirmek lâzımdır. Bunlardan bir tanesi Güneydoğu metropolüdür. Adana bir başka merkezdir, İzmir, Ege’nin ağırlık noktası, karayolunun denize açıldığı ucudur. Malatya’da, Diyarbakır’da düzenli bir şehir geliştirin, birkaç asır idare eder. Ancak İzmir, Adana ve Antep’in dışında yeni çekim merkezlerine ihtiyaç var. Dolayısıyla Marmara ve Kuzey Ege Bölgesi’yle Orta Anadolu Bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nin dengesinin nasıl kurulacağına dair bir stratejik yatırım, yeni şehirleşme politikaları için alanlar tanımlamak gerekiyor.

Bu nasıl olur?

Herhalde hazine arazilerini kullanmakla olmaz. Bunun için şehir arsası üretilmesi gerekiyor. Şehirleşme ve sanayi bölgeleri için yeterince arsa üretirseniz, Karayolları’na, Devlet Su İşleri’ne, TEK organizasyonlarına öncelik tanıyarak yatırım yapılmasını

sağlarsanız, vergi indirimi gibi teşvikler de koyarak üretilmiş arsalar üzerinde planlarınızı uygulayacak bir zemin yaratmış olursunuz.

Amerika'da imar planı yapılıyor: Arazi bu kadar, şu kadar nüfus yerleşecek, daha fazlası değil, iş alanı budur, sanayi bölgesi budur diyor ve genellikle mahalle sınırlarını işaretleyerek belirliyorlar. Sonra hangi binanın nereye konacağını belirleyip veriyor, yani belgeleme, bir arazi kullanış haritası gibi bir şey oluyor bu. Kalkıyor, getiriyor, şu bölgeyi yap-satcılara veriyor. Kooperatif mi var, kooperatife veriyor, Emlak Kredi Bankası ev mi yapacak, ona da veriyor; şahsen ev yapmak isteyen mi var, ona da veriyor.

Bu, Paris Halinde uygulanan ilginç sisteme benziyor. Her türlü üretim ve her türlü pazarlama kanalını açık tutuyorlar orada. Meselâ adam bir sepet domates getiriyor, Paris Halinde satıyor. Perakende olarak satmıyor, toptancı olarak da değil, üretim kooperatifi geliyor, o da satıyor; pazarlama kooperatifi geliyor, o da satıyor; büyük şirket geliyor, o da satıyor. Buraya herkes geliyor, herkes de alıyor, yani herkese açık. Onun için genel meseleleri hallettikten sonra bütün üretim kanallarını açık bırakarak bu kanalları birbirine yapıştırmak icap ediyor. Yani hangisinin daha yüksek performans ortaya koyduğunu görmek üzere.

Şimdi, yap-satçılar içinde de yeni bir üretim mekanizmasını gündeme getirmeye ihtiyaç var. Yani yüksek maliyet, büyük iş makinelerine dayalı bir üretim sistematiği yerine, evi teşkil eden her unsurun sanayi tarafından üretilmesini temin ettiğimizde mesele kalmayacak.

Bugün de standart gerekiyor. Ama nasıl bir standart? 20. asrın standardında esneklik yok. Halbuki bizde bunun esnekliği vardı. Bu esnekliği sağlayacak bir standartlar düzeni bölgesel bir özelliğe sahip olmalı. Ford fabrikası ürünü gibi her yer için geçerli olmamalı. Güneydoğu'da işleyecek olanla Erzurum'da yahut İstanbul'da işleyecek mekanizmanın farklı olması lâzım... Bölgesel standartları oluşturmamız lâzım. Bu bölgesel standartları da bir araya gelerek yapabiliriz. Bunu da mimarlardan başkası yapamaz.

Bunu zengin ülkelerin tüketim için ürettikleri yeni gösterişli mamullerin Türkiye'ye aktarılması olarak kabul etmek, standartlar sistemini kurarken böyle bir yolu geçerli kabul etmek en ciddi yanlış. Türkiye, kendi içerisinde kendi standartlarını üretmek

mecburiyetinde. Burada doğrusu, mahallî tecrübeden hareket ederek ona ilave edilecek unsurları yahut mevcut olanın yerine neyin yerleştirileceğini araştırıp, bazı sistem denemeleri ortaya çıkarıp, test edip uygulamak gerekiyor. Mümkün olduğu kadar hafif prefabrikasyon sistematiğini kurarak önümüzdeki otuz senenin konut meselesini aşmak imkânı vardır.

Şimdi öyle bir noktadayız ki, bütün bu çözüm önerileri yine bir zaman ve toplumsal mutabakat gerektiren ve topluma tek tek aşılanması gereken ahlâktan, ahlâkî yapıdan sosyal yapıya kadar birçok şeyin şırınga edildikten sonra meyvesini verebilecek olan çözümler. Oysa bu söyleşiye bir şehrin içinden geçerek geliyoruz. Konuştuğumuz süre içinde bilmem kaç tane kaçak yapı yapılmakta. Bu durum 50 senedir her an ivmesi artarak sürdü. Burada şu anda sonuca varabildiğimiz şey, dışarıdaki şehrin gerçeğinden çok uzak olan Batı'nın bulduğu kendi çekirdeği etrafındaki küçük konut yerleşmesi ya da sizin sözünü ettiğiniz bunun Osmanlı versiyonu; tek katlı ya da iki katlı, içinde mutluluğun bulunabileceği aile evi. Ortada bir gerçeklik var, bir de düşünce ve söylemimiz. Ben bunların zaman geçtikçe birbirine yaklaştığını değil, birbirinden iyice uzaklaştığını düşünüyorum.

Bakın, halkın bu talebi çok önemli. Bizler İmar ve İskân Bakanlığı'nın ya da Bayındırlık Bakanlığı'nın önüne gidip şunu söyleyebilirdik: "Bundan böyle apartman yapılmamalıdır; imar planları tamamıyla yanlıştır". Bütün şehir plancıları, mimarlar, odalar, onların etrafında toplanacak bütün politik gruplar Bayındırlık Bakanlığı'nın şehirlerin yoğunluğunu artıran planlama tekniklerine son vermeliler. Çünkü yoğunluğu artırmaya müsaade eden teknikler, esasında bu ahlâkî çöküntünün kaynağını teşkil etmektedir.

Şimdi, halkın %92.8'i bunu söylüyorsa, insanlara neden güvenmeyelim? Konfüçyüs'ün söylediği gibi, akıntılara bakmak gerekiyor. Ne olursa olsun; her insan geleceğe yönelik bir varlıktır; bu müthiş bir teşhistir. Her insan çocuğunun kendisine göre daha mesut bir dünyada yaşamasını isteyecektir. Onlara bunun nasıl

yapılacağını anlatmak mecburiyetindeyiz. Bunun için de kendi aramızda bir mutabakata ihtiyaç var.

O mutabakat olduğunda üretici olan sanayicilere, otomotiv sanayiinden çok daha büyük olacak Türkiye Konut Birimleri İmalat Sanayiinin açıklanması gerekir. Biz eğer standartlar birimimizi kurmuşsak, o zaman pencere, kapı, duvar elemanları, tavan ve döşeme için de dünkünden daha gelişmiş, daha iktisadî olabilecek bir parça üretim sanayii açılabilecektir. Bunun bölgesel bir senaryo olması mecburiyeti vardır. Bu yaklaşım, sanayicileri yanımıza almak imkânını sağlar bize. Meselâ halka, metrekaresi 22 bin lira yerine, aynı standartlarda 1700 liraya konut vermekten söz edersek, halk bizden yana olacaktır.

Şimdi ahşap, iki katlı ev yaparsanız, aradaki döşemeler için ne su izolasyonu gerekli, ne de ısı izolasyonu. Halbuki apartman yaptığınız zaman her katta su ve ısı izolasyonu gerekiyor. Yaptığım bir hesaba göre iki katlı ev düzeni apartmana göre takriben yüzde 30 tasarruf sağlıyor. Türkiye'de bu tasarrufların eğitime, kültüre, sağlığa harcanması imkânı doğacaktır. Türkiye bunu yapmak mecburiyetindedir. Bu bir gelecek tasavvuru olarak ortaya konursa, bütün iktisatçıların yanımızda olacağını sanıyorum. Eğer sektörün yeni üretim alanlarını ortaya çıkartma imkânı varsa, o zaman sanayiciler yanımızda olacaklardır. Eğer konut sektörü, kullanıcının taleplerine de cevap verecek şekilde düzenlense ve her mimara senede 50 evlik bir kompleksin projelendirilmesi tevdi edilebilse, mimarlar camiası herhalde buna çok sevinir, değil mi? Sizin böyle peş peşe 3 sene her yıl 50 ev yapma imkânınız oldu mu? Benim hiç olmadı. Sedad Hakkı Eldem, "Hayatımda en çok istediğim, şöyle 30-40 evi bir arada yapmaktır" demişti bana, ama yapamadı.

Ben yine de kentlerin bozulmasının küçük bir azınlık tarafından değil de, yaygın bir suç ortaklığı ile gerçekleşmesinin küçümsenmeyecek bir engel olduğunu düşünüyorum.

Bakın, katılım çok da, "Bak, bundan ümidini kes!" denirse insanlar ümitlerini kesmezler mi? Yani, bu küçücük arsadan kazanç sağlamak ümidi içerisinde olan kişiye "Kardeşim, sen bu durumdan vazgeç, burası kazanç yolu değildir" denilse durum değişmez mi?

O kadar yaygın ki, bunu engelleyecek kayda değer bir güç kalıyor mu geriye?

İşte o, aslında bağın kopmasından doğan bir şey. Özellikle imar planlarında yapılması gereken çok önemli bir yaklaşım değişikliği de bu. Biz yalnız hiç yeşilliksiz İngiliz, Fransız sanayi şehirlerinin tabiatla ilişkisi olmayan, cehennem ortamına yeşillik ilave etmek isteyen Batı'yı taklit ederek apartmanlar inşa edip aralarına yeşil koymayı amaçladık. Halbuki Osmanlı yerleşmesinde zaten her evin yeşilliği vardı. Kadın, çocuk, ihtiyar herkes yeşille temasa geçebiliyorlardı.

Ama Osmanlı hâlâ geleneksel dünyanın içinde duruyordu, yani zaten şehirleşme ve konut sorunlarının yaşanmadığı bir dünyanın parçasıydı. Tıpkı Batı'nın sanayileşme öncesindeki Ortaçağ şehri gibi. Bu Ortaçağ şehrinin içine sanayinin hücum etmesi ve şehrin 18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılda sorunla karşılaşması ile o sorunu çözmeye çalışan Batı'da, meselâ sosyal ütopistlerin sorunu çözüş şekliyle bizim Anadolu'daki geleneksel Osmanlı dünyası içerisindeki sorunun çözülmüş hali arasında fark vardır. Zaten uyumlu, ahenkli olan bir ortamın sonuçlarını, uyumsuz ve devingen bir ortamın sorunlarını çözmek için nasıl kullanabiliriz?

Bakın, benzer noktalara sevk eden güçler ne olursa olsun, bu güçlerin taşıyıcısı insandır. Bir tanesi belirli inanç sisteminin idrakinden hareket ederek çözüme gidiyor, ama çözüme gittiği zaman insan için bir tasavvuru var. "İnsan şöyle bir yaratıktır, şu vasıflara sahiptir, şunu ister, bunu istemeye hakkı vardır, şunu yapmaya hakkı yoktur" diye tahliller sonunda o çözüme erişiyor. Öteki de bir yanılgı yaşıyor. Yanılgıdan sonra düzeltilmesi için harekete geçiyor ve çözümü arıyor. Bozucu güç, yani şeytan hepsinin içinde var. Tarihî süreçler içerisinde oluşum var. Osmanlının çözümlerini aynen tekrar etmek diye bir şey söz konusu değil.

Sizin bu tavrınızı yeni-rasyonalistlerin düşüncelerine yakın buluyorum. Biraz önce tarif ettiğiniz konut yapısı, içindeki yapı bileşenleri tek tek sanayileşmiş olan konut yapısı. Zaten

modernistlerin de söylediği buydu, ama "yanılgıydı, başaramadılar" dedik. Niçin başaramadılar? Çünkü daha önceki mahalle kavramını unutmuşlardı. Yeni-rasyonalistler de, örneğin Rossi de dedi ki: "İşte o unutulan şey buydu, mahalle kavramını unuttukları için modernistler başaramadılar." Bununla sizin söylediklerinizi arasında bir paralellik kuruyorum. Siz de diyorsunuz ki: "Şu anda çözüm olacak şey tek ya da iki katlı evdir, ama bir de Anadolu'nun Osmanlı yapısı içerisindeki mevcut bir şehir dokusu, şehir yapısı vardır. O yapıyı yeniden kurabiliriz ama yeni sanayileşmiş yapı bileşenleriyle oluşmuş konut yapılarıyla." Öyle değil mi?

Tabiî, tabiî. Şimdi bakın, burada tekrar Konfüçyüs'ten bir örnek vermek istiyorum ki, bu bütün peygamberlerin ortak tavrıdır. Diyor ki: "Çu Hanedanı ne güzeldir. O kendinden evvelki iki hanedanın kültürünü birleştirdi." Bu iki kültür, biri 4 asır, biri 3 asır yaşamış. Kendinden evvelki iki kültürü birleştirmiş Çu Hanedanı. Bunun için "Çu Hanedanını takip ediyorum" diyor. Hz. Muhammed kendi dininin Hz. İbrahim'in dini olduğunu söylüyor ve İsa olsun, Musa olsun tüm dinler geçmiş tecrübenin üzerinde yeni adımın nasıl atıldığını anlatıyor.

Bütün mesele, temel özelliklerinin süreksizlik ve yer değiştirme olduğu söylenen modern dünyada bu uyumun nasıl sağlanacağı. Örneğin üzerinde konuştuğumuz çoğu şey, hafif fabrikasyon, bahçe-şehir fikri gevşek ve boşluklu şehir dokusu, israftan kaçınma vb. yüzyılımızın temel uğraş alanları olmuş; hepsi denenmiş. Başarılamamış olan, bunların birbirini tamamlayarak, bütünleyerek, harmonik bir dünyanın kurulmasına aracılık etmeleri olmuş; yani parçalar, kastedilen bütünlüğün parçaları olamamış bir türlü. O zaman belki konuşmanın başına yeniden dönüyoruz: Modern dünyada, -İslâm dünyasını da bu modern dünyanın içinde görüyorum- bütün bu bileşenler nasıl bir araya getirilebilir?

Bütüncül düşünme olmadan bu başarı sağlanmaz. İhtisaslaşma bu bütüncül düşüncenin önünde önemli bir engeldir. İhtisaslaşmanın başarıları her gün basın tarafından, bunları üretenler tarafından esas başarılarmış gibi gösterildi ve bütüncül düşünce etkenliğini hiçbir şekilde korumadı.

Oysa bu bütünlüğü kurmasını bilen, bunun için yetiştirilmiş insanların, onlara bu hizmeti verecek mimarların hazır olması lazım. Peki nasıl hazır ederiz? Bir kere bu alandaki ihtisaslaşma bir rezalet... İki katlı ev için betonarme mühendisi, betonarme hesabı yapıyor. İki katlı bir ev için betonarme hesabının anlamı mı var? Daha 100 sene evvelsine kadar kalfalar altı katlı binaları, iki katta bir duvarı inceleterek yapıyorlardı...

TOPLU KONUTLARIN SOSYAL BEDELİ

"Sorumsuz insanlar olduk"[22]

SÖYLEŞİ: OSMAN İRİDAĞ

Devlet teşvikiyle yaptırılan toplu konutlar, Türk insanının karakterine ne kadar uygun? Bu binalar yapılırken içinde oturacak insanlar ne kadar düşünülüyor?

Olayın iki boyutu var. Birincisi mimarî, ikincisi insanî. Mimarî açıdan baktığımızda tam bir fiyasko ile karşılaşıyoruz. Hiçbir estetiği olmayan, sadece duvarlarla çevrilmiş, kocaman, ürkütücü yapılar. Bakınca içiniz kararıyor. Oysa eski mimarîde konutlar yapılırken etrafa güzellik katması, bakanın zevk duyması düşünülürdü. Artık mimarlar tamamen bu kaygılardan uzak. Onların amacı daha az emekle daha fazla para kazanmak.

Amaç para kazanmak olduğu için de, içinde oturacak insanlar düşünülmüyor. Mimar 'Ben yaparım, insanlar oturur' mantığında. Her şeyi planlama yetkisinin kendinde olduğuna inandığı için evin nasıl kullanılacağına kadar tek başına karar veriyor. Bence bu çok saçma! Mutlaka yapılan evin içinde yaşayacak olan insanların görüşü alınmalı. Mimar gerekirse onlarla beraber bir plan çizmeli. Böyle olursa, yapılan konutlarda oturan insanların komşuluk ilişkileri daha iyi olur, evinde daha bir huzurlu oturur. Olaya insanlar açısından baktığımız zaman da ona etrafının oluşmasında aktif katkıda bulundurmuş oluruz. Bu da insana bir sorumluluk yükler.

Apartmanların insanları sorumsuz yaptığını mı söylüyorsunuz?

Eski evler karşı komşunun haremini görmeyecek şekilde yapılırdı. İnsan o tarafta güzel bir manzara olsa bile komşusunu rahatsız etmemek için bu güzellikten feragat ederdi. Apartmanda yaşayan insanın ise böyle bir sorunu yok. Onun penceresi her tarafa bakabilir. Zaten karşıdaki konut da kendi haremine bakmıyor mu? Onun tek sorunu, belli bir parayı belli bir tarihte ödemektir.

Toplu konutlar ucuz ve az bir alan kapladığı için hızlı nüfus artışına karşı bir çözüm olarak gösteriliyor. Oysa siz bunun tam tersini söylüyorsunuz. Peki sizce çözüm nedir?

Bir kere toplu konutlar ucuza mal edilmiyor. Bilinenin aksine yüksek binalarda katlar arttıkça maliyet de artar. Çözüm, şehir içine yüksek binalar yapmak yerine, şehrin kenarına yeni şehirler kurmaktan geçiyor. Eğer insanların merkezle olan ilişkilerini kesebilir ve ihtiyaçlarını yeni kuracağımız şehir alanlarında karşılarsak konut sorununu çözeriz. Trafik problemini de büyük ölçüde halledebiliriz. Ama bugünden şehir merkezlerinden ayrı merkezler oluşturularak bu konutları yapmaya başlamak şartıyla.

Bu konutlar nasıl yapılmalı?

Oldukça sade ve güzel bir mimarî ile. Çok kat yerine iki kat ve toprağa yakın olarak inşa etmeliyiz. Çünkü bizim insanımız toprakla birlikte yaşamak istiyor. Buna özen göstermeliyiz. Mahalle iklimine uygun kapı ve pencereler imal edilerek yapılacak binalarda bunları kullanmalıyız. En önemlisi de, konutu yapanlarda para kazanmak yerine, insana iyi bir ortam hazırlamak düşüncesi hâkim olmalı.

KONUT SORUNU

"Şehirler zorunlu iskân alanlarıdır"[23]

KONUŞAN: EYÜP CAN

Halk arasında 'Dünyada mekân, ahirette iman' şeklinde bir söz var. Mekânla imanı birlikte ele alan bu toplumsal bilinci, bir mimar olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu, bir halk cümlesi ama dünyada mekânın düzenlenmesinin son derece önemli olduğuna işaret ediyor ve barınma ihtiyacımıza dikkat çekiyor. Ancak insan mekânı, çevreyi düzenlerken hayatını da tanzim etmiş oluyor. Ayrıca bu ameliye ile insan dünyayı hüsn-ü muhafaza etme vazifesini de ifa etmiş oluyor.

Bu nasıl tezahür ediyor?

İçinde yaşadığımız dünyanın yapısını, varlığın yapısını ve varlık içerisinde yerimizin ne olduğunu bildiğimiz, yaradılışın kanunlarına uyarak çevremizi düzenlediğimiz ve yaradılıştan gelen gerçekliğin icaplarına uyduğumuz zaman, o gerçekliğe karşı olan bozucu faktörleri bertaraf etmiş oluyoruz ve dünya güzelleşmiş oluyor. Yaradılışın aslî iradesi tezahür ediyor.

Mesken ve mekâna dinî bir hüviyet mi kazandırılıyor?

İnsanın aslında dünyada yaptığı her şeyin İlahî emre uyma karakteri oluşuyor. Bu da yapılan ürüne, düzenlenen mekâna yansıyor.

Bu karakterin temel özelliği nedir?

Bu anlayış her dine göre ayrı şekilde tezahür eder. Bu farklılığı İslâm ve Hıristiyan anlayışında bariz biçimde müşahede edebiliriz. Hıristiyan inancına göre insan dünyada günahkâr bir varlık telakki ediliyor.

Teolojideki bu farklılık Batı felsefesine trajedi biçiminde mi yansıyor?

Hıristiyan anlayışına göre dünya trajikken, İslâm inancına göre dünya güzelleşecek, düzenlenecek mutlu bir hayatın yaşanacağı bir yerdir.

Bu teolojik farklılık mimarîye nasıl tezahür ediyor?

Mimarî bütün varlık tabakalarının üzerinde inşa ediliyor. Maddî varlık tabakası mimarînin taşını, statiğini, yapı fiziğini vs. içeriyor. Bu durumda Hıristiyan inancında, dünyaya varlığın telakki ediliş tarzıyla bakan insan, dünyaya ait aslî unsurlardan biri olan maddî varlık tabakasını kirli kabul ediyor. Taşı da maddî varlık tabakasına ait bir

unsur olarak, taş olma vasfı yok edilmesi gereken bir nesne addediyor.

Buna bir örnek verebilir miyiz?

Bir Ortaçağ katedralini düşünün. Taşların üzerinde bir sürü düşey çizgi, taşı görmemize, idrak etmemize mani olur. Dolayısıyla maddî varlık tabakası bize orijinal haliyle hitap etmez, taşa müdahale eden irade ön plana çıkar. Maddî varlığı yok edip hasselerimize hitap eden ışık-gölgeyle, yine bizim irademizin sonucu olan çizgiler düzeni, bunlarda yerden göğe doğru yükseliyor. Bir nevî dünyadan uhrevî âleme kaçışı ifade ediyor. Bu anlayış insanın günahkâr olduğu inancına dayandığına ve kilise de günahkâr insanı yönlendirecek kurum olduğuna göre, binanın giriş kapısından ileriye doğru insanı alıp bir taraftan uhrevi planda, bir taraftan düşey istikamette harekete geçiriyor. Burada insan gayriiradî olarak Hıristiyan mimarîsinin sürüklediği bir varlık haline geliyor. Halbuki İslâm mimarîsinde yapı son derece sade ve bîtaraftır...

Mimarîde bîtaraflık (tarafsızlık) nasıl oluyor?

İnsanı alıp şuursuzca sürüklemiyor. Eserin güzelliğini seyrediyorsunuz. Yapı, İslâmî kozmolojinin yansıması olarak fikrî âlemin, transandantal bir sistematiğin objektif âleme yansıması olarak düşünüldüğünde, bir sunî ürün olarak tezyini oluyor. Yapının her unsuru saygı değer nesneler addediliyor. İslâm inancındaki tezyini bütünlükle trajik bütünlük birbirine taban tabana zıttır.

Bu zıtlık Gotik bir katedralle Süleymaniye Camii arasındaki farklılık gibi mi?

Aynen... Bir Gotik katedrali düşündüğünüzde, burada unsurların dünyayı süsleyen varlıklar olma vasfı yoktur. Buna karşılık Süleymaniye'ye bakarsanız, kemerlerin altındaki pencerelerin dizileri, pencerelerin içindeki fil gözlerinin dizileri, kubbeler, minareler, her biri kendi şahsiyetine sahip unsurların ilişkisinin uyum içinde olduğunu göreceksiniz. İşte bu trajik değil, tezyinidir. Böylelikle insan dünyayı güzelleştirme vazifesini ifa etmiş oluyor. Bu ahengi, estetiği herhangi bir Osmanlı sokağında veya Bursa'da herhangi bir evde de görebilirsiniz: Transandantal düzenin objektif âleme yansıması ve eşyanın İslâm kozmolojisinde gerçek varlıklar olması. Meselâ

duvarın içindeki taş bütün hüviyetiyle size hitap eder. Bunu Rönesans'taki bir taşta göremezsiniz.

Bunun taşta bile farklılaşması nasıl oluyor?

Rönesans maddî varlığı tek ilgi alanı addettiği için âdeta taş olması sebebiyle kendisine ibadet edilecek bir nesne gibi taş olma vasfını birinci derecede önemli bir şey olarak gündeme getirir. âdeta dağdan çıkartılmış kayalar gibi, onun taş vasfını tüm özelliği ile ortaya koyan şekliyle kullanılıyor. Buna mukabil bir Beyazıt Camii'nde taş taş olmakla beraber, duvar içerisinde var oluyor. Duvarın mahiyetine uyarak, duvara göre şekil alıyor. Buradaki her taş, diğer malzemelerle beraber saygıdeğer varlıklar haline geliyor. Varlık tabakalarından bir üstte olan bir alttakini, en üstte olan ise hepsini belirliyor.

Duvar veya mimarî bir yapı aynı zamanda insanın biyolojik ihtiyaçları için yapılmaz mı?

Tabiî... Duvarı yaparken taş için, biyo-sosyal ihtiyaçlarımız için yapıyoruz. Zaten o zaman taş, varlığını devam ettirmekle beraber üst tabakanın gereklerine göre şekillendiriliyor. Fakat burada insan olarak bir ruhî hayata sahip olduğumuz unutulmamalı. Ruhî hayatımızın şartları, yaptığımız işleri etkiliyor. Çevremizden korkuyorsak duvarlarımızı kalın yapıyoruz. Ancak bu en iptidaî hislerimizin ötesinde insan, ruh âlemini terbiye ederek şekillendiriyor. Bu terbiye sonucunda insanda tevazu, çekingenlik, gerçeğe yakın olmak, yanlıştan kaçınmak gibi ihtiyaçlar oluşuyor. Gerçeğe yakınlık ayrı bir zaruret oluyor, israftan kaçma, az ile yetinme, zühd bir unsur olarak devreye giriyor. Bunlar bu defa binaya şekil veriyor.

Günümüzde ise insanların her fırsatta büyük şehirlerden kaçtığı, şarkıların bile insanları köylerine dönmeye davet ettiği bir ortama dönüştü yaşadığımız mekânlar...

Yaşayamadığımız mekânlar demeniz gerekiyor artık. Şehirler zorunlu iskân alanına dönüştü. Yaşayabilsek niye kaçalım? Az önce konuştuklarımız, geleneksel toplum yapılarında geçerli olan anlayışlardı. Bugün ise durum çok farklı...

‘İnsanlarımızın bir kısmı modern teknolojinin ürünü olan, gayriinsânî kulelerin mağaralarında yaşamaya, pek büyük bir kısmı da gecekondularda, sefalet mahallelerinde yaşamaya mahkûm bulunuyor’ diyorsunuz. Nasıl bu kadar çarpık bir konuma geldi mimarî?

İnsanlar günümüzde kendilerine yeni ilahlar imal etmiş bulunuyorlar. Teknolojinin yapabildiği her şeyin iyi olduğu zannediliyor. Bu aletleri ortaya koyanlar ise kısa vadeli amaçlarına hizmet ediyorlar. Gökdelenleri yapanlar iki şeyi amaçlıyor: Birincisi, para kazanmak. İkincisi bu kadar yüksek yapı yapmakla başkalarından daha büyük, daha güçlü olduklarını ifade etmeye çalışmak. Bu gururu mimarla mal sahibi bölüşüyor.

Büyük ölçüde pay mimara mı ait?

Hayır, mimar katılıyor bu işe. Yalnız şehir içerisinde büyük binaların çevresindeki 2 katlı bina 2 kat ölçek kullanırken, 50 katlı bina 50 kat ölçeğinde altyapıdan yararlanıyor. O altyapı da halkın paralarıyla karşılanıyor.

Daha baştan bir adaletsizlik söz konusu yani.

Onların emeği ile meydana gelen ürünü, 50 katlı binayı yapan insan, iki katlı binayı yapan insanın kullandığından 25 kat fazla kullanıyor. Bu da o binanın maddî değeri olarak teşekkül ediyor. O değer de, o kişiye servet transferi sağlıyor. Yani nerede Osmanlı’nın şehir düzeninden farklı olarak bir yükselme söz konusu ise orada insanlar kendi haklarından bir kısmını o yapıyı yapana devretmiş oluyorlar. Bu mekanizma bir kere işlemeye başladıktan sonra, imarı hazırlayan kimse buna evet dediğinde o kişi bu transfer ameliyesinin hizmetkârı oluyor. Çağımızın şehirleşme sistematiğini yanlış belirlediğimiz için öyle güçler ortaya çıkmıştır ki, o kuvvetler bu transfere kim müsaade ederse onu başlarına getiriyorlar. Kapalı kapılar ardında gelişen olaylardan insanların haberi de olmuyor.

Bu bir rant spekülatörlüğü mü?

Tabiî... Ve küçük rakamlar değil. Meselâ 1974-94 yılları arasında 1974’te para değeri ile transfer edilecek rakam 400 milyar lira

hesaplanmıştı. 1974'te dolar 25 lira idi. Yani bugünkü değerle yaklaşık 800 trilyon.

Neredeyse Türkiye'nin yıllık bütçesi kadar. Bu süreç nasıl işliyor?

Esas itibariyle İngiliz, Anglo-Sakson toprak hukukuyla İslâm toprak sistemi arasında çok fark yoktur. İslâm toprak hukukunda toprak insanın malı değildir. İnsan toprağı muhafaza ederken kullanma hakkına sahiptir. Şehrin iskân alanlarında insanlar kendilerine bir ev yapma hakkına sahipler o kadar. Şehrin merkez alanı, şehrin varlığı ile bir gayrimenkul değeri kazanıyor. Çok-katlılık, transferin bir alanı. Çok-katlı olmasa bile ticaretin yapıldığı yerde pazar teşekkül ediyor ve pazar o yere bir değer katıyor. İslâm hukukunda pazar değerinden oluşan toprak kıymet artışı, oradaki yapıların sahipleri şahıslar olmadığı için şahıslara değil, vakıflara transfer ediliyor.

Ticaret merkezinde özel mülkiyet yok mu?

Ticaret merkezinde mülkiyet vakıflara ait. Yani şehrin merkez alanı vakıflara ait hanlar, hamamlar ve çarşılardan oluşuyor. İnsanlar buraları kullanıyorlar. Burada teşekkül eden fazla değer, vakıflar aracılığıyla tekrar topluma dönüyor. Şimdi yapı böyle olunca insanlar evlerini güzel yapmaktan başka bir şey düşünmez hale geliyorlar. O zaman güzel bir dünya ortaya çıkıyor. Halbuki şehrin oluşumuna ait bu aslî kuralı yıktığımız an, bazı güçler alt yapıdan ve pazar değerlerinden yararlanmak istiyorlar. İki katlı evin yanına beş katlı ev yaparsanız, diğeri 'Niye ben de beş katlı ev yapmayayım ki?' diyecektir. Diğeri 'Beş kat oluyor da on beş kat neden olmasın?' diyecektir.

Bu bozulma ne zaman başlıyor?

Tanzimat'tan hemen sonra 1850-60'larda çıkan çeşitli yasalarla başlayan bu bozulma süreci, Cumhuriyet döneminde Medeni Kanun'un kabulü ile zirveye ulaşır, Osmanlı toprak sistemi ortadan kalkar. Özel mülkiyet her şeyin hâkimi haline gelir. Evler için özel mülkiyet var ama özel mülkiyet faydalanma hakkını devrediyor. Mülkün esasına sahip addedilirseniz, o zaman sizin yapma hakkınız esas oluyor.

İnşa etme hakkı yok mu?

Müsaade verme hakkı var. Osmanlı'dan kalma Zagrep İmar Yönetmelikleri'nin ilk maddesine göre Zagrep'te yapı yapmak yasaktır. Yapılan yapının ise Zagrep şehrine faydalı olacağının ispat edilmesi lazım. Bugün Türkiye'deki mevzuat bunun tam tersine işliyor. "Toprak benim, yapı yapma hakkı da benim." diyor insanlar. Bu tersine dönüş 1938'de başladı. Bolu'da imar planına göre yol sayılan bir yere bir adam ev inşa ediyor. Belediye ile mahkemelik oluyorlar ve temyiz mahkemesi, toprak adamın olduğu için adamı haklı buluyor.

Ondan önceki dönemde böyle bir şey yok muydu?

Osmanlı döneminde halk son derece bilinçli ve saygılı. Hukuk da buna müsaade etmiyor. Ama Cumhuriyet'le birlikte bu mevzuat adamakıllı zedeleniyor. Meselâ ilginçtir, Atatürk Ankara'da beş katlı bir binaya yapılan kaçak ilaveyi yıktıramıyor. Diğer binalara nazaran o binanın yüksek olması Atatürk'ü rahatsız ediyor. Yıkılması için emir veriyor ama yıktıramıyor.

Neden yıktıramıyor?

Yıktıramıyor, çünkü yeni mevzuatta adamın yapı yapma esası var. Bunu aşmak için daha sonra mevzuat düzeltilmeye çalışıldı. Ancak bu düzenlemeler esnasında bazı problemlerle karşılaşıldı. Medenî Kanun ve daha önemlisi, karşılarında ters işleyen sistemi buldular. Meselâ 1957'de İmar Yasası çıktı. Bu yasayı çıkartan üç kişiden birisi de benim. Şehirlerin büyümesini düzenlemek için şehrin kendi hareketlerini ve şehrin dışındaki ortamı düzenleyen kanunlarla uyum içinde yasalar çıkartmak gerekiyordu. Buradan hareketle şehrin sınırı dışındaki alana 'iskân dışı alan' ismi verildi. Burada da yeniden yapılacak parsellerin 20 dönümden az olmaması esas olarak alındı. Bakanlık bürokrasisi bu yasal tedbiri çiğneyen ve kendilerinin onayladıkları yönetmelikler çıkardılar ve tüzüğü değil, yönetmeliği işlettiler. 1957'den sonra şehirlerimizin dışında cereyan eden bütün olaylar yasaya aykırıdır.

Halen böyle mi?

Halen böyle. Olay 1950'lerde birkaç masum gecekondudan ibaretti. Bugün İstanbul'un %55'i gecekondudur. Gecekondu derken

tek katlı evler akla gelmesin. Rasgele yapılmış 4-5 katlı evlerin hepsi gecekondu kapsamına girer. Allah göstermesin, yüksek şiddette bir deprem olsa bu gecekonduların hepsi yerle bir olur.

Sadece gecekondular mı?

Hayır, bugün Ataköy'deki büyük binaların bulunduğu zeminde yapılan araştırmalarda çıkan sonuç şudur; ya bu apartmanların temeli parçalanıp çökecek veya bloklar birbirlerinin üzerlerine devrilecekler. Şimdi en son teknik bilgilerle yapılan yapıların oluşturacağı facia bu iken, gecekonduların meydana getireceği faciayı tahmin etmek hiç de zor değil.

Gecekondu yapılırken bazı önlemlerin alınmaması olabilir de, bir uydu kent olarak sunulan Ataköy'de depreme karşı önlem alınmaması biraz anormal olmuyor mu?

Zemin basıncı incelenmiş. Zeminin çok kuvvetli olmadığı tespit edilmiş ve ona göre temel yapılmış. Bu, basit mühendislik bilgisidir. Yalnız genç bir teşekkül olan toprak, Ataköy'de 18-20 metre derinliğindeki yumuşak zeminin altında içi su dolu bir kum tabakası, onun da altında bir balçık tabakasına rastlanmış. 6.5-7 şiddetindeki bir deprem bu kum tabakasını ve altındaki balçık tabakasını yukarıya doğru hareket ettirip gevşek toprağı da çamur haline dönüştürür. Bu çamurun üzerine gelen binaların da ya temelleri parçalanır ya da birbirlerinin üzerine yıkılır. Bu, kaçınılmaz son olur.

Bu durum sonradan mı tespit edilmiş?

Ben daha önce bilmiyordum. Yeni öğrendim. Hayatın, varlığın her alanına ait bilginin kullanılmaması, hatta teknik bilginin bile yeterince kullanılmaması durumu ile karşı karşıyayız.

Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde metropolleşme sürecinden bahsediliyor. Siz bu sürece nasıl bakıyorsunuz?

Metropol lafını bolca kullanıyoruz ama İstanbul bir metropol değil, bir nüfus yığılma ortamıdır. *Metropol,* organize olmuş yerleşim birimidir. Altyapısı, çevre düzenlenmesi, trafiği ve konutlarıyla organize olmuş bir şehir akla gelir. İstanbul'da gecekondularda

yaşayan 5-5.5 milyon insan organize olmuş bir yerleşim biriminde yaşamıyor. Burası vahşi bir nüfus yığılma ortamıdır.

Bu vahşi yığılma Türkiye'nin şehirleşmesini nasıl etkiler?

Bugün Türkiye'de gökdelen, biçimsiz apartman, havasız sokaklar, evler... şeklinde 200-250 bin konut inşa ediliyor yılda. Halbuki 500 bin konut inşa edilmesi gerekiyor.

Şehirlerin durumu zaten felaket olduğuna göre bu konutlar nereye inşa edilecek?

Asıl bu konutları şehirlerde inşa edersek korkunç bir felaket olur. Şehirler ekonomik açıdan felç olur. Şehirlerimizdeki enerji ve emek israfını hesaplarsanız değer kaybı yüzlerce trilyon edecektir. Hastalıklı şehirlerimizi iyileştirmenin zorluğu aşikâr. Ama bu iyileştirmeyi yapamazsak 30 sene sonra her yer gecekondu olacaktır. Böyle bir durumda da Türkiye'nin kalkınması, güçlenmesi imkânsızlaşır.

Peki çözüm nedir?

İnsan ölçeğinde yeni şehirler kurmalıyız. Mevcut şehirleri ve yerleşim birimlerini birleştirerek büyüttüğümüzde, ölçek büyüdükçe yatırım ve maliyet artacağı için içinden çıkılamaz bir hâl alır. Hâlâ bunda ısrar etmenin bir mantığı yok. Meselâ Orta Avrupa 19. asırda vahşi kapitalizm, vahşi sömürü olayını yaşarken Almanya feodal sistemiyle bunun gerisinde kalmıştı ve bunun avantajını kullandı. Yıldız kümesi, galaksi biçiminde dediğimiz metropolleri tesis etti. Hamburg, Münih, Frankfurt metropollerinin aslî iki büyük vazifesi var. Biri kültürel faaliyetlerin bir kısmını üzerinde toplamak, diğeri de büyük ticarî kararların alındığı merkez konumunda olmak. Bundan sonra 20 milyonluk metropoller ihtisas şehirlerinden oluşuyor. Kimi kimya, kimi maden, kimi matbaa alanında ihtisaslaşıyor. En büyükleri ise 300-500 bin kişilik şehirler. Bunların da yine bir kısım ticarî ve kültürel fonksiyonları oluyor.

Daha sonra daha küçük ihtisas şehirleri oluşuyor. Bunlar kendi içlerinde bütün ihtiyaçlarını karşılıyor. Ancak ticarî, iktisadî münasebet bakımından merkezlere bağlı olabiliyor. Tabiî zaruret halinde. Ama günlük işini yapması için bir insanın İzmit'ten İstanbul'a gelmesi gibi bir olay kesinlikle yaşanmıyor. Çünkü Frankfurt'taki 20

milyonluk nüfusun 12 milyonu işlerine yürüyerek veya bisikletle gidiyorlar.

Mimarî sosyal ve siyasal hayatımızı nasıl etkiliyor?

Ankara'ya karayolundan gidildiğinde akıl almaz, vahşi Babil kulesi türünden binalar görülüyor. Bu yapı faaliyetinin demokrasi, liberalizm denilen ortamda ne anlama geldiğini ifade etmek güç. Prof. Dr. Sacit Adalı'nın önderliğinde DPT ve Aile Araştırma Kurumu tarafından ortaklaşa yaptırılan 'Türkiye Şehirlerinde Halkın Yaşadığı Mekânlara, Konutlara İlişkin Eğilimleri' adlı çalışmada şehirlerde yaşayan Türk halkının %92.8'i küçük de olsa bahçesi olan iki katlı evlerde yaşamak istediği belirlendi. Buna karşılık devlet, konut politikalarıyla nerede iki katlı ev varsa yok ediyor ve apartman dikiyor. Bunun ne demokrasi, ne piyasa ekonomisi, ne de insanlıkla bir alâkası var.

Peki bu rasyonel mi?

Tamamen irrasyonel. 1980 ilkbaharında Ankara Batıkent için çok katlı apartman inşa eden iki firma fiyat verdi: Eston ve Messan. Verdikleri fiyat 1 m2 binanın maliyetinin 22 bin lira olacağıydı. Aynı gün Sosyal Sigortalar'a fiyat verdiler: 1 m2 bina için 25 bin lira. Ayrıca bana, "Bunlar bizi masaya oturtmak için ucuz fiyat veriyorlar" dendi. Aynı tarihte iki katlı aynı teknik standartlara sahip evin m2 maliyeti 8 bin lira idi. Yani üçte biri.

Çok katlı binaların yapılmasında bir gerekçe de yerden tasarruf edildiği iddiası...

Dünyada çok az yeri olan dört ülkeye bakalım. Hollanda, Belçika, Japonya ve İngiltere'nin Türkiye'ye nazaran çok az yerleri var. Meselâ İngiltere'de 1946'dan sonra inşa edilen çok katlı ikamet binalarını Thatcher, başbakanlığa geldiğinde toplumsal bir mutabakatla yıkma kararı aldı.

Yıkma sebebi ne?

Çünkü bu binalar insanların yaşaması için uygun yerler değil. İnsanî ve sosyal tercihlerle alınmış bir karar. Halbuki eski Osmanlı şehirlerinde her insan evini, komşusuyla iyi münasebet kuracak şekilde ve estetik olarak uyumlu yapmakla mükellefti. Evini boyarken bile bitişiğindeki evle uyumlu bir renk seçme bilincine sahipti.

İnsanlar kendilerini toplumun, cemaatin bir parçası addediyor ve iç ilişkileri bozmayacak bir anlayışa sahip oluyorlar. Oysa teknokratların meydana getirdiği gökdelenlerin deliğinde, mağarasında yaşamaya mahkûm edilen insanın, çevresiyle bu tür bilinçli bir ilişkisi kalmıyor. İnsanın dünyanın oluşumuna olumlu katılımının kapıları kapatılıyor. İnsanın elinden bu hakkı almak, insana ve insanlığa karşı yapılmış en büyük haksızlıktır. 14. katta oturan kadın çocuğuyla da olsa 500 metre ötedeki yeşil alana gitmiyor. Nasıl gitsin? Oysa 25 m2 bahçesi olan, zemini 50 m2lik bir evde insanlar yaz-kış bahçesini kullandığı gibi maydanozunu, yeşilliğini de ekebiliyor. Her fırsatta şehirden kaçmaya çalışmıyor.

Çağımızın kutsadığı birey ve kitle anlayışının bir sonucu mu bu?

Gerçek anlamda birey, yani fert-şahıs-şahsiyet İslâmiyet'te ve Osmanlı'da var; yığınlaşmış kitle değil, cemaat ve toplum var. İbn-i Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* adlı kitabında Hz. Peygamber'e atfettiği iki büyük hikmetten birisi, ferdiyetin yüceltilmesidir. Bugün ise bütün yüceliklerinden arındırılmış fert ve kitle var.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / HABİTAT VE ŞEHİR

HABİTAT II ÜZERİNE

"Devlet, konut konusunda
yönetici değil, yönlendirici olmalı"[24]

SÖYLEŞİ: UĞUR TANYELİ

Sizin, Habitat'ın İstanbul'da yapılacak toplantısının ulusal raporuna muhalefet ettiğinizi ve bu konuda ciddi eleştirileriniz olduğunu biliyoruz. Bu toplantının arka planına böyle bir itirazı niçin yönelttiğinizi kısaca anlatabilir misiniz?

Ben arka planın ötesinde önemli odak noktasına itiraz ediyorum. Çünkü ülkeler bu raporla, gelecek için amaçlarını, yeni politika ve stratejilerini belirleyecek. BM bunun belirlenmesini ve bunların bir uluslararası platformda tartışmaya konularak, bütün dünya yahut dünyanın çeşitli bölgeleri için, çeşitli şartları haiz vakalar için uygulanabilecek stratejileri ortaya çıkarmak istiyor. Türkiye, dünyada

olandan farklı olmayan bir trajik gelişmeyle karşı karşıya. Önümüzdeki 30-40 yıl içersinde şehirlerde 55, köylerde 15 milyon kişiye ev inşa etmek mecburiyeti olduğunu kabaca hesaplıyoruz. Geçen gün Sanayi Odası'nda bir toplantımız oldu. Atilla Karaosmanoğlu oradaydı. Ben "50 yılda bu miktarı gerçekleştirmek zorunda kalacağız" deyince, o, "50 değil, 20 yılda olma ihtimali var" dedi. Bütün dünyada oluşumlarda öngörülemeyen yeni bir hızlanma ile karşı karşıyayız. Mesela siz kırsal alandan 15 milyon insanın şehirlere göçeceğini düşünüyorsunuz. Bu 15 değil, 20, 25 milyon olabilir. Ülke Raporu Türkiye'nin karşılaşacağı böyle bir sorunu hiç gündeme getirmiyor. Cumhuriyet'ten günümüze kadar şehirlerimizde 30-35 milyon insan varsa, bunun 13-14 milyonu gecekondularda oturuyorsa, üç milyonun Osmanlı'dan kalma şehirlerimizde, kasabalarda geleneksel konut stokunun içinde oturduğunu kabul edersek, son 70 yılda aşağı yukarı 16-17 milyon insanı barındıran bir konut stoku meydana getirmiş bulunuyoruz.

Resmi yollarla.

Resmen, yani ruhsat vererek, 15-17 milyon arasında bir konut stoku; bu da havasız, bahçesiz, sosyal donanımsız. Bugüne kadar izlenenlerden çok farklı politikalar izlemek gerektiği açıktır. Burada, BM'nin şehirleşme ve konut meselesini gündeme getirdiği, üzerinde tartışılacak üç politika ve üç strateji var. Bunlar, katılım, sürdürebilirlik ve hak üzere olmak, adaletli olmak. Bu üç politik temel tercihe, üç strateji ekleniyor. İnsanların ve toplum içersindeki mevcut güçlerin yapabilir kılınması stratejisi. Bu özellikle sosyalist ülkelerde devletin erimesinden sonra karşılaşılan durumda çok bariz bir şekilde gözüküyor: İnsanlar hiçbir şey yapamıyorlar. Türkiye gibi bir ortamda insanlar kalkıyor, Romanya'nın bakkaliye ya da Rusya'nın inşaat işini yapıyor.

Ama oradaki insanlar yapamıyorlar.

Ne Rusya yapabiliyor, ne de diğerleri. İnsanların yapabilir kılınması çok önemli. İkinci husus şeffaflık, bu beraberinde ölçek meselelerini getiriyor.

Ne gibi?

Ölçü küçüldüğü zaman küçülen organizasyonun ölçüsü içerisinde şeffaflığı sağlamak daha kolaydır. Sonuncusu da bir devlet felsefesi, yönetim felsefesi; yönetmek değil, yönlendirmek, yani *government* değil *governance*. Konferansa ülkenin hazırlanması öngörülüyor. Konferans, hükümet raporlarının değil, ülke raporlarının tartışılacağı bir ortam olacak. Ülkenin bütün sosyal ve ekonomik grupları, dinî gruplar her biri ayrı ayrı…

Hatta marjinal gruplar...

Marjinal grupların hiçbiri dışlanmadan. Bu grupların, bütün toplumun meseleden haberdar edilmesi, meselenin tartışılması, tartışmalar sonunda bazı düşünceler, bazı tercihler etrafında konsensüsler oluşması ve konsensüslerin ortaya koydukları düşüncelerin ülke raporunda yer alması isteniyor. Bütün bu açılardan Ülke Raporu bir kere BM'nin öngördüğü yaklaşımlara tekabül etmiyor. Konuşuyoruz arkadaşlarımızla. Yiğit Gülöksüz, "Belediyeler Birliği'ne yazdık, onlar da üç tane belediye görevlendirmiş; onlar geldiler, ben ne yapayım?" diyor. "Üniversiteye yazdım, üniversite de iki tane doçent seçmiş, onlar yazmış, imzasını basmış altına" diyor. Tabii, ben de diyorum ki: "Bu yanlış." "Mektup yazdım, iki milletvekili yolladılar bana Meclis'ten" derseniz, bu milletvekillerinin tüm politikacıları temsil ettiğini söyleyebilir misiniz? Bu ancak laf olur. Yapılan iş nasıl ilerlemiş, raporu hazırlayanların büyük bir sıkıntıları var; o sıkıntıyı Yiğit Gülöksüz, İlhan Tekeli, İhsan Bilgin ifade ediyor; en çok üçüyle temasım oldu.

Diyorlar ki, "Biz önce 70-80 derneğe gittik, onlar geldiler, sonra başkaları katıldı, 150'ye çıktı sayıları. Onlara, "şüphelerinizi söyleyin", dedik, onlar da raporlar yazdılar, binlerce sayfa. Onların içersinden cümleleri alıp bütün haline getirmeye çalışıyoruz. Kimse de memnun değil. Ben diyorum ki, bu yaklaşım tarzı yanlış. Önce, bu mesele hakkında bazı düşüncelerin, teorik planda, üst düzeyde bu meseleyle ilgili kişiler tarafından alternatifler üretilerek formüle edilmesi ve topluma duyurulması gerekirdi. "Aklımıza gelen bunlar var. Bu mesele karşısında sizler neler söylüyorsunuz?" diyorlar. O zaman istikametler, amaçlar, politikalar için alternatifler bulup onların üzerinde tartışıp, halktan gelen bilgiyle derinleşmek imkânı vardı. Bunun dışında tartışmalar sırasında cereyan eden başka bir şey

daha var. Mesela raporda “katılımın ideal şekli kooperatif üyesi olmak” diye tarif ediliyor. Kooperatife para verirseniz katılmış oluyorsunuz!

Şunu mu diyorsunuz; çeşitli gruplardan, sivil toplum örgütlerinden raporlar alıp bunları uzlaştırmaya çalıştığınız zaman aslında zaten davayı kaybetmiş oluyorsunuz. Çünkü size, uzlaşmayacak derecede ilişkisiz birçok seçenek gelecek. Oysa siz onların içinden kendi yaklaşımınız doğrultusunda bir seçim yapıyorsunuz. Bu haksızca oluyor. Onların yalıtılmış ifadelerinden kompoze ederek hiçbir raporun söylemediği bir şeyi söylüyorsunuz. Başkalarının ifadelerinden oluşan, ama aslında sizin söylediğiniz bir söz var.

Her sayfada bir cümle var, o cümlenin yanına bir yıldız konmuş, altında falanca dernek denilmiş. Ama o sayfayı ve bütün diğer sayfaları siz düzenlediniz. O derneklerin mesajları da buraya girmemiş oldu. Şimdi BM, katılımı sağlamak için toplumun yedi kesiminin platformlarını hazırlıyor Habitat’ta. Bunlar, mahalli idareler, araştırmacılar, akademisyenler, profesyoneller, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, özel sektör, sendikalar, parlamenterler, hükümet dışı kuruluşlar. Burada toplumun bütün kesimleri, merkezî bürokrasi hariç, kapsanmış oluyor. Her toplum kesimi için 20 kadar konferans var. Dolayısıyla her ülkenin mali idarelerinin, politikalarını, karşı karşıya bulundukları meseleler açısından görüşlerini tartışarak, bunlar etrafında alternatif çözümler ortaya koymaları ya da hemfikir oluyorlarsa, hemfikir olarak bu düşünceleri dile getirmeleri gerekiyor. Mali idarelerin, meseleleri, iki saat sürecek bir toplantıda görüşmek imkânı olmadığına göre, çeşitli salonlarda çeşitli meseleler görüşülecek. Merkezî hükümetle ilgisi, ekonomisi, içerisinde fonksiyonu olacak kuruluşların yapıları, planlama, vb. Aşağı yukarı her kesim 20-30 toplantıya katılma ve düşünce ortaya koyma imkânına sahip. Bunların hiçbiri “Hazırlanıp bu iş için çalışın” diye haberdar edilmiş değil. Mısır’da iki yolda 10 kadar uluslararası konferans yapıldı. Tibet’te de öyle. Türkiye’de davet edilip katılan millî kuruluşlardan bir tanesi Bahâiler. New York’ta Bahâiler’in raporu herkese dağıtılıyor. Ama, Türkiye raporunun özeti bile yok. Şimdi

bunlar genel yaklaşımlardaki çok vahim boşluklar. Ayrıntılara da girmek lazım.

Ayrıntılara girmeden önce, bugünün dünyasında böyle bir fikir birliğine ulaşma imkânımız olup olmadığını sormak istiyorum. Ulusal bir rapor yazma çabası da çok olanaklı değil sanki. Nasıl bir ulusal ortak fikre ulaşacağız? Aslında mümkün olmayan bir şeyi yapmaya çalışmıyor mu ulusal rapor? Bu, raporu yazanların kabahati değil belki de.

Bugün verimsizliği ortaya çıkmış politika ve stratejiler uygulamadaysa, bunların aşılması için politika ve strateji alternatifleri gündeme getirmek mümkün. Ayrıca burada büyük kitlelerin tercihlerine dayanan çözümler de gündeme gelebilir. Oysa genellikle 20. asırda elitist, ekstremist davranışlar sergileniyor. İşte bu hâkim elitist tavır da, diyelim ki, Türkiye nüfusunun yarısını gecekondularda, yarısını da havasız, güneşsiz, sosyal donanımsız, hiçbir kültürel terbiyesi olmayan şehirlerde oturmaya mahkûm ediyor. Mesela Mimarlar Odası, bizim gündeme getirdiğimiz ana meselelerin üç tanesini ele alıyor. Bunlardan bir tanesi için "Türkiye'de bölgesel dengesizliğin aşılması lazımdır" diyor. İkinci olarak "Tarihî mirasın korunması lazımdır" diyor, bir de "Konut yetersizdir" diyor. Konut yetersizliğinin nasıl aşılacağına dair öneri getirmiyor. Ayrıca, "Türkiye'de yapılan yapıların yalnızca %20'si mimarların elinden geçiyor" diyor. Mimarlar Odası'nın, "Öyle bir konut üretim sistematiği tasarlayalım ki, her yapı mimarların elinden geçsin" demesi lazım, ama her yapıyı biz bugün bir multimilyardere villa tasarlar gibi tasarlarsak, o yapıların mimarın elinden geçmesine imkân yok. O zaman nasıl bir yapı sistematiği tasarlayalım ki, mimarlar insanlara tek tek değil, 30 evi bir arada planlasınlar? Evlerin inşa sistemlerini planlamasınlar, onlar bölgelere göre gelişmiş bulunsun. İnsanlarla birlikte, mahallî meselelerde onlarla konuşarak çevre tasarlasınlar; aileyle, komşusuyla ilgili gerçek mahallî, insanî meseleleri çözümleyerek sonuç üretsinler. Bugün bizim yaptığımız apartman inşaatında bu mahallî mesele hiç gündemde yok. Yani mimarların mahallî meseleyi gündeme getirmelerine imkân verecek bir şehirleşme ve konut üretim sistematiği olsa, bazı meselelere önceden çözülmüş bir yaklaşım, bir sistematik olsa, o zaman mimarların mahallî realitelere çözümler ortaya koyma imkânı

olacaktır. Bu da, gerçekte tek tek binaların güzel olmasının ötesinde, şehirlerin de güzel olmasını getirecektir. Mesela bu noktada mal sahibi gündeme gelebilir. Evinin bir kısmı şimdi inşa edilse, öbür kısmı biraz sonra inşa edilecek diye düşünebilir. Komşusuyla münasebetinde bazı kararlar verir mimarla beraber. Mesela bizim bakanlıkların, komşudan üç metre, filanca yerden beş metre uzak olacak gibi dünyanın her tarafında geçerli olacağını zannettiği akılsızlıklar için, tasfiye imkânları olacaktır. Yani bu raporu üst, elit grup hazırladığı zaman, Mimarlar Odası'nın bu engelleri aşacak kapıları hazırlamaları lazım.

"Rapor bugüne kadar denenmiş olanları bir kez daha yineliyor, biz zaten bunları denedik" diyorsunuz.

Zaten biliyoruz bunları. Raporu incelersek, 50 sayfası dünyanın her tarafında şehircilik kitaplarında yer alan şeyleri anlatıyor. İşte şehirlerin kademeleri böyle olurmuş. Beni en çok şaşırtan olay, 4 Ağustos'ta oldu. 3-4 Ağustos günleri ülke raporu için iki günlük bir çalışma yapılacaktı. Daha önce, Hak-İş'ten bana geldiler, "Biz hiçbir şey anlamıyoruz, burada ne cereyan ediyor, yardım eder misiniz? Ne söylememiz lazım. Bize söyler misiniz?" dediler. Bütün dokümanları getirdiler, bu insanlarla 2-3 toplantı yaptık. Haziran sonunda bir şey yazmamı istediler. Ben de Temmuz'da BM'nin belgeleri, Türkiye'de yapılan rapor ön hazırlıklarından hareket ederek, genel formata uymaya çalışarak, bu eleştirel raporu yazdım. Teksir edildi. Ertesi sabah gittim. Yiğit Gülöksüz ve İlhan Tekeli'nin anlattığı şey şu oldu: "Bir ülke raporunun ülke meselelerini ele alıp ortaya koyabilmesi için geçmişin anlatımına, naratif bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Biz bunu rapora koymayı gerekli bulduk." O noktadan itibaren de geçmişi anlatıyor: "Başlangıçta tek tek evler yapılıyordu; tek tek evler yapılarak bir ülkenin konut meselesi çözülmez". Aksine bunun başarılı olduğunun dünya kadar delili var. Bugün Amerika'da konutların, kabaca, %96'sı bir-iki katlı evlerden oluşuyor. Bunların %50'ye yakını fabrikada bitirilip, treylere konup, götürülüp yerine yerleştirilen; geri kalanı da yerinde yapılan yapılar. Çok katlı binalarda oturan insan sayısı da sayılacak kadar az, %3, %4 mertebesinde. Bunun da yapının sanayileşmesine, standartlar düzeyinin oluşmasına imkân verdiğini biliyoruz. Amerika bu

standartlar düzeyinde başarılı mı, o ayrı sorun. Ama sanayileşmenin getirdiği çok önemli bir netice var. Türkiye'de "Amerikalıların getirdiği ve üç günde monte ettikleri evi biz kaç paraya mal ederiz?" diye en ucuzundan hesapladığımız zaman, bizim maliyetimizin %30 daha pahalı olacağı ortaya çıktı. Yani Amerika'da yapılıp, taşınıp, gemiye konulup, buraya gelip, üzerine gümrük konup Türkiye'de satılacak evden %30 daha fazla. Şimdi sen kalkıyorsun, daha işin başında "böyle olmaz" diyorsun. Bu dönemden sonra yap-satçılık oluşmuş, yap-satçılık ahlâksızlığa dönüşmüş, onun için o da olmamış. Peki acaba yap-satçılığın gayriahlâkî olmasını önleyecek bir şey var mı yok mu, olur mu olmaz mı?

Tartışılmaksızın atlanıyor.

Üçüncü olarak kooperatifler geliyor gündeme. Hemen bu sözlerinin arkasından, raporda Toplu Konut İdaresi'nin Türkiye'de konut meselesini nasıl çözeceğinin örnekleri veriliyor. Doğrusu, ben o gün bu sözler söylenince söz almak ihtiyacını duyarak, "Katılım çok önemli bir hadise" dedim. "Tek tek inşa edilen gecekonduların katılım potansiyeli, anlattığımız örneklerin hiçbirinde izine rastlanmayacak kadar yoğun. Bu kadar yoğun katılım potansiyeli olan toplumu tamamen dışlamaya nasıl imkânımız olabilir? En az katılımcı olan modeli devlet eliyle, Toplu Konut İdaresi eliyle, müteahhitler eliyle uygulamaya nasıl cüret edebiliriz? Aşağıdaki stratejilerde yer alan şeffaflık, katılım olduğu nispette sağlanabilir. Katılımın kooperatif üyesi olarak tanımlanması, kooperatif üyesi olduğu zaman insanların katılımının gerçekleşmiş olduğunu söylemek kabul edilebilir bir şey değil. Katılımın çeşitli düzlemleri vardır; o düzlemlerin ne kadar zenginleştirilebileceğine bakmak lazım. Sonra yazdığınız yazıda diyorsunuz ki, dünyanın en iyi örneği Ankara Batıkent'tir. Prens Charles ödül vermiş diyorsunuz."

Bu herhalde kriter olamaz.

Olamaz. Sürdürülebilirlik ilkesine gelince, rapor yalnızca ekolojik bir yaklaşım içeriyor. Halbuki ekolojik yaklaşım savunucuları ekolojistler; ama sürdürülebilirlik, dünyada var olan kaynakların yok edilmeden kullanılabilmesi demek, meydana getirdiğimiz şehirlerin de sürdürülebilir olması demektir. Yani şehirlerin dışındaki tabiatın zedelenmemesi sürdürülebilirliği temin etmeye yetmez. Onun

varlığının çeşitli alanlarda tezahür şekillerinin de neler olabileceğini düşünmemiz lazım. Türkiye, eğer bir yapıyı 70 yıl kullandığı için ancak bu kadar bina üretmiş, stok ortaya koyabilmişse sürdürülebilirliği sağlamak için mesela bugüne kadarki yık-yap politikasının tamamen terk edilmesini mümkün kılacak programları, tercihleri, çözüm yollarını ortaya koymamız lazım. 50-55 milyon insan şehirlere gelecek, hiçbir önlem yok bunlar için. Bunlar için dünyada 40 yıldır konuşulan konu mahallilik -mahallilik aynı zamanda o yörelere ait uygun teknolojileri beraberinde getiriyor- hakkında tek söz yok. Raporda kaynakların iyi kullanılmasının sözü ediliyorsa, bir diğer kaynak hiç şüphe yok ki mali kaynaktır. Mali kaynağın yık-yap ile tüketilmesinden, şehirlerimizin biçimlenmesinden doğan korkunç israfa nasıl son vereceğimizi gündeme getirmemiz lazımdır.

Aslî bir politika iki kelimeyle ifade edilebilir; bir tanesi israfı önlemek, öbürü de tasarrufu sağlamak. Bu iki temel yaklaşımı içermeyen bir politika iktisadî temellerinden yoksun politikadır ve geçerli olamaz. Yılda 20 bin konut yaptığınızdan bahsediyorsunuz, “Toplu Konut bu işi başaracak” diyorsunuz. Toplu Konut İdaresi 20 bin değil de, 120 bin konut üretse, yılda 300-400 bin konut açığı kalıyor demektir. Halkın katılımı olmadan bu açığı kapamayı tasavvur etmek mümkün bile değil. Halkın katılımı olacaksa o zaman da bunun nasıl çözümleneceğini gündeme getirmek zorundayız. Halkın katılımının sözü edildiği zaman, stratejilerde idare etmek ve yapmak değil, yapmayı mümkün kılacak emirleri almak, halkın önündeki engellerin kaldırılmasını, halkın yapabilir kılınmasını sağlamak gerekir. Oysa rapor, katılım ve yapabilirlik konusunda, katılımın ve yapabilirliğin kötüye kullanılması karşısında ‘kontrol tedbirleri’ diyor.

Örnek verebilir misiniz?

Mesela konut için hiçbir şekilde konut ekonomisinden söz edilmiyor. Konutların daha küçük kaynaklarla üretilebilmesi için yapılması gerekenler hakkında konuşulmuyor. Ne tip konut üretilmesi gerektiğinin de sözü yok. Ama Türkiye şehirleşmesi bugüne kadar olduğu gibi devam ederse iki tip konut inşası kaçınılmaz oluyor; birisi gecekondu, diğeri çok katlı apartmanlar. Yani bir yeri

yoğunlaştırmaktan başka çare kalmıyor. Öbür tarafta da ihtiyacı olanlar gelip işgal ediyorlar.

Sonunda ikisi aynı şey oluyor. Çünkü gecekondular da zamanla apartmanlaşıyor.

Gecekondu yapılırken bir servet transferi, sonra apartmanlaşırken tekrar servet transferi oluyor. Raporda adaleti sağlamak açısından 'şehir rantlarının regülasyonu' diye bir madde var. Burada getirilen politikaların açık seçik anlatılabilir, herkesin anlayıp destekleyebileceği bir yapıya ulaşması gerektiği gibi, bunların birbirleriyle münasebetlerini de gündeme getirmek lazım. Bu münasebetler içerisinde en önemlisi toplum içerisinde var olan eğilimler, güçler, temayüllerdir. Spekülatif oluşumları önlemek için spekülatif ortamdan yararlanan şehirlilerin verdikleri oylarla oluşan politik yönelişleri, belediyeleri ikna etmeye çalışıyoruz.

Bu olanaklı mı?

"Peki başka hangi yol olabilir?" sorusunu sormak lazım. Yani bu alternatifi bir tarafa koyuyorsak o zaman başka ne olabilir? Başka alternatif karşılığın olmaması, yalnızca 'regülasyon' diye bir kelimenin var olması, bu meselenin kenara bırakılacağı anlamına geliyor. Peki, kenara bırakılırsa bu üretim sistematiğinin ülkede meydana gelecek şehirleşme süreci içerisinde ortaya çıkartacağı netice ne olur? O da meçhul. "Yerleşmelerin arasında yeşil alanlar bırakmalı." deniliyor. Peki, bugünkü şehirleşme süreci içerisinde bu nasıl olur? Diyorlar ki, plancılar bunu göz önünde tutmalıdırlar.

Plancılar bunu 50 yıldır göz önünde tutuyorlar.

Ama, istiyorlar da yapamıyorlar. Neden yapamıyorlar? Türkiye'de şehir kuracak arsalar nerede, var mı? Şimdi neden şehirlerde kaçınılmaz bir şekilde yoğunlaşma ve gecekondu oluyor. Çünkü şehirleşmek için, 30-40 yıldır söylediğimiz gibi, arsa açılmıyor. Arsa açmada bizim 40 yıl önce yaptığımız yanlış ne? 1960'ta "Arsa Ofisi kurulur, araziyi kamulaştırır, şehirleşmeye açar" dedik. Bunun parası nereden çıkar? Bu küçük mekanizma nasıl işletilir de bu mesele çözülür, başka alternatif yok mu? Bütün bu boyutlar bir kenarda kalıyor. Şimdi önemli soru şu: "Türkiye'de bütün dünyada var olan, Fansa ve Orta Avrupa'nın bazı ülkeleri hariç, bir-iki katlı evlerden

oluşan şehirlerin alternatifi olarak bugün apartmanlar, çok katlı ikamet blokları gündemdeyse, İngiltere, Amerika çok katlı binaları 20-25 yıldır yıkıyorsa, Türkiye halkı ne istiyor bu konuda?" Bunu sormak esastır. O tarihten 25 yıl kadar önce bir Fransız anketi var.

Türkiye'de mi yapılmış?

Hayır, Fransız şehirlerinde yapılmış. Fransa, dünyada apartmanı şehirlerine getiren ilk ülkedir. Fransa'da halkın %65'i, "Küçük de olsa bahçesi olan evde oturmak isterim" demiş. Fransız şehirleşme ve konut politikalarının değişmesine yol açan bir anket bu. Anketi halkın isteklerini test edip tekrar düzenlemek için yapıyorlar. Türkiye'de yapılan bir ankette çıkan netice şu: Türkiye şehir halkının %92.8'i 1-2 katlı, bahçeli ev almak istiyor. Ama raporda halkın bu temayülünden tek söz yok. Başka şeyler de var tabiî. Eğer ekonomiden söz ediyorsak, konut alanında hayli yeni standartları teşvik etmeliyiz ki, bu talebi karşılayabilelim. Bizde şehir planları yaparken konutlar için kişi başına zorunlu rakam 25 m2 . Japonya'da 9,5 m2. Dünyanın en zengin ülkesi Japonya'da alt gelir grubu çok büyük bir darlık içerisinde yaşıyor ama Toyota'nın sahibi, gazetelerde yazdılar, Sakıp Sabancı'nın evi için, "Akıl almaz bir saray. Ben 60 m2'lik evde oturuyorum" demiş. Türk toplumunun yalnız yarısının ya da %40'ının evlerinde odaların çok maksatlı kullanış için planlanacağını öngörsek… Gecekonduların hepsi çok maksatlı kullanılıyor. Eğer orada %40'ının çok maksatlı kullanılacağını düşünüp kişi başına düşen m2'yi 12 m2'ye indirsek, bu, Türkiye'de inşa edeceğimiz konut inşaatın döşeme alanını %20 azaltmak demektir. Dolayısıyla 60 milyon insana konut inşa edermişçesine yalnız 45 milyon insanın inşa edebileceği kadar döşeme alanı meydana getireceğiz demektir.

Raporun bu türlü sorunları ele almadığından söz ettik. Mesela Türkiye'nin iktisadî imkânlarının ne kadar konut üretmek için yeterli olabildiği; bu kadar insanı barındıracak, ihtiyaç duyulan konutları inşa etmek için yapı teknolojisinde, sosyal organizasyonda, planlamada, konut planlamasında ne gibi yeni politika ve stratejilerin uygulamaya konulmasıyla tasarruf sağlanabileceğini de hiç zikretmiyor. Aynı şekilde, böyle bir operasyonun başarılabilmesi için halkın içinde var olan temayüllere aykırı davranmamak lazım geldiği de gündemde değil. Halkın rağmına yeni bir şehirleşme politikasının, yeni konut

üretim politika ve stratejilerinin, gelişecek teknolojilerin, bunlar için yapılacak araştırmaların hangi amaçlara yönelik olacağına dair de hiçbir söz söylemiyor rapor. Böyle bakıldığı zaman rapor, ülkenin gerçeklerinden tamamen kopuk bir ürün olarak karşımıza çıkıyor. Raporun son şeklinde bazı istatistikler ve rakamlar yer alıyor. Ama kesin olarak bir gelecek projeksiyonu yapılmadığı gibi, tarihçede de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlıyor. Asır başından itibaren bir tarihçe anlatılıp bugüne gelinse, bugün insanların davranışlarında, akıllarından geçen tercihlerde var olan değişmenin nedenleri araştırılsa, bunlardan çok önemli neticeler çıkabilir. Bursa'da, 1930'larda bile, kendisine ev yaptıracak kişi, mahallede komşusuyla iyi ilişki içerisinde olmayı, evin sokağa mimarî bir katkı, bir güzellik unsuru olarak eklenmesini yegâne amaç olarak tasarlardı. Bugün barınmak için ev yaptıracak kişi, kendi barınacağı dairenin hemen üstüne beş daire daha yapıp köşeyi dönmeyi düşünür hale gelmiş bulunuyor. Bunun nedenleri tahlil edilse, bütün planlama kararlarımızı allak bullak eden spekülatif güçleri doğuran şartların tasfiye edilmesine imkân verecek proje türleri, politikalar, strateji alternatifleri geliştirilebilir. Raporun bunlarla hiç alakası yok.

Rapor gerçekte Türkiye'nin mevcut durumuna katlanmayı, bugüne kadar uygulanagelen politikaların devamını mı öneriyor?

Neredeyse aynen devamını. Bir ufak farkla; kooperatiflerden sonra toplu konut olarak. 70 yılda Türkiye'nin imkânlarıyla yalnızca 16 milyon insan için konut inşa etmedi, kat kat fazlasını inşa etti ama inşa ettiği kadar da yıktı. İki defa yıktı 70 yılda; akıl almaz bir konut stoku ömrünü doldurmadan yok edildi. Şehirlerin yoğunlaştırılma politikası devam ettiği takdirde önümüzdeki 30-40 yıl içerisinde Türkiye şehir nüfusunun neredeyse 50 milyon kişilik kısmının gecekondularda, sefalet mahallelerinde, nefes alınamayacak ortamlarda, hava kirliliği içerisinde, kültürel, sosyal donanımdan tamamen yoksun yerleşimler içerisinde yaşamasına razı olacağız demektir. Buna razı olmak ne demektir? Raporda bunun da tahlili yok. Buna razı olmak, bu toplumun yok olmasına razı olmak demektir. Bir ülke düşünün; nüfusunun %75'i gayrimeşru yollarla, gayrimeşru şekilde inşa edilmiş ortamlarda yaşıyor. Hiçbir kültürel,

insanî, sosyal ilişki düzenlenmemiş. Buna toplum demeye imkân yok.

Böyle bir toplumda gayri meşrunun anlamı da yoktur, çünkü gayrimeşru meşrudur artık. Sadece konut alanında değil, bütün alanlarda…

Bütün alanlarda 'meşruluk- gayrimeşruluk' kavramları ortadan kalkar, her şey meşru hale gelir; bu tam bir kargaşadır. 9.-10. yüzyıllarda İslâm-Arap taarruzlarıyla Anadolu'da şehir ve köy hayatının tahrip olduğunu biliyoruz. Bu boşlukta iki asır çeteler teşekkül etmiş, 300, 500, 1000 kişilik erkek çeteleri ve bunlar hiçbir teminatı olmayan köyleri, şehirleri basıp ürünleri yağma ediyorlarmış. Bugün neredeyse böyle bir kargaşanın içerisinde Türkiye. Buna da razı olmak mümkün değil.

Buna yönelik bir alternatif getirmiyor mu diyorsunuz rapor?

Türkiye için buna ihtiyaç var ve Türkiye'yi geliştirici bu istikametteki alternatifleri Habitat'ta tartışma imkânı bulursak, oradan gelecek destekler, tenkitler geliştirilmiş projenin doğru ve yanlış taraflarını ortaya koyar. New York'ta Habitat'a hazırlık bağlamında 3-17 Şubat 1996 tarihleri arasında cereyan eden dört faaliyetin birinden söz etmek istiyorum. Dünyadan çok seçkin insanlara bazı konferanslar verdirdiler. Bunlardan biri "Şehirlerin Rönesans'ı" ismini taşıyordu. Hollandalı bir mühendis tarafından New York'ta bir konuşma yapıldı. Bizim bugünkü şehirlerimizde var olan zorluklar gibi, Batı Avrupa, Asya şehirlerinde var olan zorluklardan söz etti. Habitat'ın da, bugüne kadar gelenlerden hareket ederek küresel eylem planına yerleştirilmiş ilkelerle bu krize nasıl çare bulmak istediğini anlattı. Ben dedim ki: "Anlattığınız, bugün var olan şehirlerin sorunları. Ama biliyoruz ki, bütün dünyada şehirler bugün dünya nüfusunun %20'sini barındırıyor; 20 yıl içinde ise %50'sini barındıracak. 20 yıl içinde şehirlere, nüfuslarının 1,5 katı kadar daha nüfus gelecek. Türkiye de bunlardan birisi. Bu yeni oluşumun sorunları üzerine hiçbir şey söylemiyorsunuz. Yani gelecek nüfusun yerleştirilmesiyle ilgili ne yeni politika, ne strateji, hiçbir şey söylemediniz, halbuki konunuz buydu. Öyle bir krizin altından Türkiye kalkabilir mi?". Dedi ki: "Almanya üç kere kalktı, Napolyon

harplerinin büyük tahribatından, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı şeyse mucizedir. Dünyanın en iyi şehirlerine, en iktisadî işleyişe sahip şehirlerde Almanya yaptıysa, bunu yapmaya karar veren başka ülkeler neden yapmasın?" Doğrusu, bu bile BM'den bir mesaj olabilir bize.

Bütün bu söylediklerinizin tartışılabileceği bir platform olabilecek mi acaba Habitat II?

Üç düzeyi var tartışmaların. Biri küresel eylem planının, ikincisi ülke raporlarının tartışılması (ülke raporlarını üreten eylem planı iç içe tartışılacak), üçüncüsü de hükümet dışı kuruluşların, yani sivil toplumun, (ama belediyeleri, akademisyenleri hükümet dışı kuruluş saymak da mümkün değil!) raporları tartışılacak. Çünkü bu yeni kesimin raporlarından çıkan mutabakatlar ülke raporunun ve küresel eylem planının tartışılacağı platforma gidecek. Orada paslaşmak bile önemli. Politikacısının, belediye başkanının, tüccarının önüne buna benzer yüzlerce teklif gelecek.

Bugün Türkiye'de sivil toplum örgütü denildiği zaman âdeta iki şeyi tartışan grup çıkıyor. Bir, liberal kadınların liberallik hakları; ikincisi de, söz hakkı. Halbuki, çocuk hakkı sorunu bizim karşı-raporda gündeme geldi. Küresel eylem planında yoktu, son raporda geldi. İlginç bir şey oldu, koza arıyorlar BM'de. Amerika'da çok daha önce gündeme gelmiş bir örgütlenme sorunu bu, ilk defa bu dönemde Amerika'da rastladım. Cumhuriyetçilerin başkan seçiminde her namzedin kozaları var: İktisat kozası, maliye kozası, sosyal işler kozası, çocuk kozası, kadın kozası, seçim kampanyasını idare kozası. Bunlar çalışıyorlar ve kampanyaya düşünce desteği veriyorlar. Şimdi 'koza', tanımı icabı, dışa kapalı, içinde hayatiyeti olan bir organ. Bugüne kadar oluşmuş şakulî (dikey) ihtisaslaşmanın bir ürünü. Bir çocuk kozası toplantısından sonra birisi, "Hiç memnun değilsiniz galiba?" dedi. "Evet" dedim, "Burada çocuk haklarından şöyle bahsediliyor. Öbür tarafta ailenin çocuğa karşı haklarının hiç mükellefiyeti olmadığı söyleniyor. Birbirinden tamamen kopartılıyor, birbiriyle ayrılmaz bağı olan iki şey". "Çok haklısınız" dedi çocuk meselesi araştırmasının yöneticisi. Bakın bu konferans hiçbir şeye yaramazsa, dünya basını orada bulunacak. Ama eğer Türkiye böyle tenkide açık olarak, katı, mutaassıp bir savunma havasına girmeden bu alternatifin tartışmaya konulmasını talep ederek, o tartışmadan

neticeler çıkarmaya kararlı olarak, halkın çeşitli kesimlerini hazırlayarak oraya gitmiş olursa konferanstan sınırsız yararlanabilir. Tabii, bu hazırlığın dört yıl önce başlaması gerekiyordu; iki yıl gecikme olmuş.

Tüm sorun da bundan kaynaklanıyor. Habitat'ın düzenlenmesi işini yıllarca hiçbir devlet örgütü üstlenmemiş. Sonunda sadece Toplu Konut İdaresi bunu yapma cesaretini göstermiş.

Onun da yetkileri yedi ay sonra verilmiş.

Peki son bir söz olarak…

Son söz olarak yine raporla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Bir kere böyle bir rapor 200 sayfa değil, 30-50 sayfa olmalıdır. Bunun için azami miktar 70-80 sayfadır. Bu rapor en basit insan okuduğu zaman da ona ışık tutacak bir ifade taşımalıdır.

Bu, İnsan Hakları Beyannamesi gibi bir şey mi olmalıdır?

Neredeyse öyle olmalıdır. 30-40 yıl devam edecek bir politika akılda kalıcı olmalıdır ki, halkın bilinçli desteğine sahip olsun. Dolayısıyla, öyle küsuratlı rakamlarla dolu, anlaşılmaz, basit insanların anlamasına imkân vermeyen tablolarla dolu, âlimâne bir yapıda olmamalıdır. Gerçekten bir değişime, ülkenin 40-50 yıl sonra çok mesut bir ülke olmasına imkân verecekse, şehir nüfusunun %70'i güzel şehirlerde yaşayabilecek hale gelecekse böyle bir programla, o güzelin ne olacağını anlayacak, onu destekleyecek bir rapor olmalıdır. Böyle olması, raporun başarısı için aslî şarttır. Çünkü toplumun içinde oluşacak temayüller, insanların kalplerinde oluşacak istekler bu neticeyi bize verir. İş öyle bir noktaya gelmiştir ki, böyle bir programın oluşumunu desteklemeyenler, yani şehirlerdeki bugünkü trendin devam etmesine razı olanlar, milyonlarca insanın felaketine razı olma durumunda kişilerdir.

Bu durumda benim arzum, ümidim ve bu raporu yazanlara teklifim şudur: "Gelin masaya oturalım, sadeleştirelim ve başka alternatifler varsa onları da ortaya koyalım. Ayrıca yalnız benim çabamla değil. Toplu konut üreticileri grubu… Kooperatifler memnun değiller, Mimarlar Odası değil, Sanayi Odası bir çalışma grubu teşkil etme

kararı aldı. Mimarlar Odası değil. Bir araya gelip Mayıs'ın ortalarına kadar bir başka metin yazalım."

Amaç, çok daha geniş bir konsensüs aramak olmalıdır. "Konsensüs olmasa bile en azından seçeneklerin çok sayıda olduğu ortaya konulmalıdır" mı diyorsunuz?

Ayrıca, "hiçbir seçeneğin, her şey tam benim söylediğim gibi olacaktır demeye de hak sahibi değildir" diyorum.

HABİTAT II KONFERANSI

"Habitat'ın amaçladığı çokseslilik Osmanlı'da zaten mevcuttu"[25]

KONUŞAN: MUSTAFA ARMAĞAN

Hak-İş tarafından Habitat II Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler adıyla yayınlanan raporun hazırlanmasına bir grup arkadaşınızla öncülük ettiniz. Şimdi isterseniz Habitat'ın hikâyesini, Türkiye'de ve dünyada Habitat toplantısının gelecekteki ve günümüzdeki önemi hakkındaki düşüncelerinizi alalım.

20. asrın, insanların gerçekleştirdiği en büyük gelişmeler çağı olduğu düşüncesi tartışılmadan kabul edilmiş bulunmaktadır. Gerçekte teknoloji, fizik, kimya ve biyoloji alanlarında durum böyledir. Fakat insanların dünyada yaşama düzenleri açısından bakıldığında durumun tamamen farklı olduğunu görürüz. Hiçbir çağda dünya nüfusunun üçte birine yakınının sefalet mahallelerinde yaşadığı vaki değildir. Bu bizim ülkemiz için çok daha doğru olan bir hususdur. Oysa bugün 20. asırda 1 milyara yakın insan evsiz. Bir o kadarı da son derece yetersiz sağlık şartları içerisinde sefalet mahallelerinde yaşıyor.

Habitat II, BM tarafından bu meseleye yönelik olarak düzenlenen ikinci uluslararası konferanstır. Bu konferansın birincisi 1976'da Vancouver'da yapıldı. BM'nin konuyla ilgilenmesi ise hemen kurulduğu tarihlere rastlar. Kanada'nın Vancouver şehrinde yapılan ilk konferans büyük bir ön hazırlık sonrasında toplandı. 1975 yılının galiba Mart ayında Venezüellalı bir büyükelçi, bütün dünyada konut ve insan yerleşmeleri ile ilgili olarak konferansın amaçlarını, tartışılacak ana meseleleri ilgili kuruluşlara, mesele hakkında

düşünce geliştiren araştırmacılara, akademisyenlere duyurmak üzere dolaştı. Ankara'da bazı bakanlıklarla da temasta bulundu. İstanbul'da ise Nazım Plan Bürosu Başkanı olarak benimle görüştü. Dünya Bankası'nın finanse ettiği projeyi 3 gün bu zatla konuşma imkânımız oldu. Konunun büyük boyutlarını ondan dinledim. Şehir ve konut, insan çevresinin aslî iki unsuru. Ancak daha da önemli unsuru, tabiattı. O tarihte meselâ Amerikan otomotiv endüstrisinin dünya hava kirlenmesinin %9.60'ına sebep olduğunu ve hava kirlenmesinin, atmosferin yapısının bozulmasının bütün insanlık için ne gibi meseleler ortaya çıkartacağını, dolayısıyla bütün dünya ülkelerinin bu kirlenmeyi durdurmak için bu konferansta elbirliğiyle hareket etmeleri gerektiğini anlattı.

O tarihlerde büyük sıkıntılar içerisinde olan bir ülke Hindistan'dı. Ve Hint düşünürler, politikacılar meselelerini âdeta dünyanın meseleleri şeklinde dünyanın önüne koymuşlardı. Meselâ büyük iktisatçı J. Kenneth Galbraith, önemli ölçüde Hindistan meselelerinden hareket ederek gelişme çözümleri, modelleri ortaya koymayı kendisine vazife bilmişti. Vancouver Konferansı'nda bu atmosfer içerisinde, meselâ Hindistan'da son derece kıt olan enerjinin, para kaynaklarının en iyi kullanılmasına yönelik, fakir ailelerin yemeklerini güneş enerjisiyle nasıl pişirebileceklerini yahut pis suların en ucuza nasıl yok edileceği gibi konuları ön planda tutuyordu.

Bu tür meselelerin bir tanesi, BM'de konut departmanının kurulmasından hemen sonra gündeme gelmişti. İsrail yeni kurulmuştu. İsrail'in hâkimiyet tesis ettiği yerlerdeki Arap nüfus, yeni göç ettikleri yörelerde kerpiç kullanarak evlerini hemen inşa ettiler. Buna karşılık, İsraililer kendilerine bir memleket kurma peşindeydiler. Fakat kerpici bilmiyorlardı. Arapların yaptığı gibi onlar da kerpiç evler yaptılar. Fakat ilk yağmurda İsrailllilerin evleri çöktü; Araplarınkine ise bir şey olmadı. Bunun üzerine BM'de kurulmuş olan ilk konut departmanının vazifesi kerpicin nasıl kullanılacağı ve nasıl işe yarayacağını araştırmak olmuştu. Bu tecrübenin de Vancouver Konferansı'nı yönelttiği yer, büyük fakir insan kitlelerinin kendilerine istediklerinde en ucuz malzemeyle konut üretiminin sağlanabileceği oldu. Konuta bağlı olarak atıkların yok edilme yahut da güneş enerjisinden büyük ölçekte yararlanma tekniklerinin, evle

ilgili olarak yerleşme birimleri içerisinde neler olabileceği araştırması, Habitat I Konferansı'na hâkim olan yaklaşımdı.

Bu arada 'evlerin birbirleriyle münasebetinin ne olabileceği, yeni teknolojilerin konut üretiminde rolünün ne olabileceği' şeklinde birçok konu da Vancouver Konferansı'nda gündeme getirildi. Bunu takiben Rio'da en önemli konferanslardan bir tanesi yapıldı. İnsan yerleşmelerinin Vancouver'da tartışılanlardan çok daha ötede birçok yeni sorun ile yüklü bulunduğu ortaya çıktı. Birkaç karar dizisi, şehirleşmenin meydana gelmesi sırasında çevrenin ve yerleşme esnasında tabiatın korunması ile ilgili tedbirleri ön plana almayı, uluslararası düzeyde gündemin önemli bir maddesi haline getirdi.

Bu mesele Batı dünyası için de vahamet arz ediyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği tahribat giderilirken, çeşitli ülkeler çeşitli deneyimleri gündeme getirdiler. Öncülüğü bir bakıma İngiltere yaptı. Savaş esnasında İngiliz inşaat işçileri silah imal etmek için fabrikalarda, kapalı mekânlarda görevlendirildiler. Savaş sonrasında yıkılan İngiliz şehirlerinin inşası söz konusu olduğunda, işçilerin dış hava şartlarında çalışmak istemedikleri ortaya çıktı. Bu durumda bu insanların yapı sektöründe verimli olabilmeleri için yapının çeşitli parçalarının fabrikalarda imal edilmesi, zamanla yerinde imalatın gerçekleştirilmesi amaç haline geldi. Le Corbusier'nin de teorilerine uyarak tabiata daha az zarar vermek, tabiatı binalar arasında daha büyük boşluklar halinde bırakmak, insanlara Paris'te olduğundan farklı olarak daha fazla yeşille temas imkânını vermek üzere yeşil alanların bütün zeminini teşkil ettiği, yeşillikler içerisinde zeminde çok az yer işgâl eden gökdelenlerde insanların yerleştirilme fikri İngiltere'ye bir çözüm olarak geldi.

İngiltere'de başlayan bu hareket birkaç sene sonra Fransa'da etkisini gösterdi; Fransa, başından itibaren betonarmeye aşina bir ülke, betonu kullanmakla meydana gelen imkânları daha evvel denemiş. Çok yüksek vasıflı mimarî ürünleri, Le Corbusier'nin elinden üretmiş bir ülke olarak bu teknolojilerin geliştirilmesini bir görev bildi. 1965-67 senelerinde bir Fransız yetkilinin İstanbul'da Fransız Konsolosluğu Kültür Merkezi'nde verdiği 3-4 konferansı dinledim. Evvelce Fransa'da var olan tuğladan binaların üzerine çatılar örterek, bu yeniden inşa faaliyetinin başında sadece 70 bin kadar konut üretmişken, Fransa'nın, apartman blokları inşa ederek

senelik üretimini bunun üç misli civarına çıkardığını anlattı. Bu verimlilik artışı şantiyede makinelerin kullanılması, önceden imal edilmiş ağır parçaların o büyük iş makineleriyle kaldırılıp yerlerine konulması, bu üretim hızının sağlanması bakımından Fransa için bir başarı olarak görülüyor, yeni tekniklerin dünyaya yayılması da öngörülüyordu.

Nitekim Almanya bu teknikleri büyük ölçüde tekrar etti. Çok büyük bir yaygınlıkla Amerika'da da ele alındı. Sosyalist blokta müthiş bir itibar gördü ve Rusya, şehirlerini yeniden inşa ederken neredeyse yalnızca bu teknikleri kullandı. Batı ve Doğu Avrupa da bu teknolojiyi gözü kapalı bir şekilde benimseyen bir tavır içerisine girdi. Bu teknoloji bir grup yüksek vasfa sahip mühendisin çözümlemelerini ve güçlü makineler kullanılmasını içeriyordu. Enerji kullanarak makinelerle büyük parçalar kaldırılıp binalar üzerine yerleştiriliyordu. Bu tarihlerde, hemen şunu da eklemek gerekir ki, Batı Avrupa kendisini dünyanın önderi sayıyordu. 19. asır üstünlüğünün ve sömürgecilik döneminin sona ermeye başlamış olmasına rağmen sömürgecilik döneminin servetlerine tekrar sahip olacağı kanaatindeydi. Rusya da kendisini dünyada ideolojik açıdan önder sayıyordu. O da bu mekanik güçlere güvenme felsefesi nasıl orduyu kuvvetli yapıyorsa, yeni teknolojilerin de insan çevresini aynı şekilde yücelteceği kanaatindeydi.

Bu arada Batı Avrupa ülkelerinde bir başka sorun gündeme geldi: Tarihî mimarlık mirasının nasıl korunacağı. Çünkü Batı Avrupa ülkeleri bu mimarlık mirasının, kültürün en önemli ve en etkili ürünü olduğunu anlamış idiler. Henüz Avrupa Konseyi'nin ilk adımları atılırken bütün çaba, bu tarihî mimarlık mirasının korunması meselesine yöneldi. Bunun iki yahut üç tane önemli sebebi vardı. Bir tanesi, büyük yapı stokunun tamir edilerek kullanılması daha ucuza geliyordu. İkincisi, bu kültür mirasının korunması ülkelerin şahsiyetlerini korumalarına imkân sağlayacaktı. Kendilerini insanlık tarihinin en üst kültürünü meydana getirmiş kabul eden bu ülke insanları, bunların restore edilmesiyle bu üstünlük ve şahsiyetlerinin devamlılığını temin edeceklerini düşünüyorlardı haklı olarak. Üçüncü olarak da, iki korku Batı Avrupa ülkelerini bu işi yapmaya sevk etti: Bir taraftan Marksist-Leninist teorilerin Batı Avrupa'da etkili hale gelmesi, İkinci Dünya Harbi'nden sonra Sovyet etkilerine karşı

şahsiyetlerini korumak. Aynı şekilde savaşın esas galibi olan Amerika'nın Anglo-Sakson kültürünün Batı Avrupa'yı kontrol altına almasına karşı şahsiyetlerini korumak amacıyla mimarlık mirasını koruma çabası gündeme geldi. Aslında bu, mimarlık mirasını koruma çabasıydı. Amerika için daha eski bir hadiseydi bu. 1870'lerdeki askerî antlaşmanın imza edildiği bir kasaba olan Williamsborough'un bütün binalarını, Amerikan tarihinin bir parçası olduğu için aynen koruyorlar.

Hâlâ korunuyor mu o kasaba?

Hâlâ korunuyor el sürmeden. Hatta içerisinde cereyan etmiş olan antlaşmanın akdedildiği tarihte bu binalarda hangi şekilde yaşanıyor idiyse, aynı yaşama tarzı devam ettiriliyor. Yani evin yanında nalbant varsa, orada hâlâ nalbant bütün insanlara gösterilmek üzere at nallıyor. Demirci demircilik yapıyor.

Müze şehir yani...

Tamamen müze şehir; ama tarihî olaya gösterilen saygının, o olayın hangi çerçeve içerisinde oluştuğunu, Amerika'yı bütünleştiren çabayı unutturmamak için devam ettirilmesi öngörülüyor. Buna benzer birçok örnek var. Tabiî bu arada dünyanın en büyük koruma programı var. San Francisco'da Birinci Dünya Harbi'nden sonra büyük bir felaket cereyan etmişti. Deprem ve yangından itibaren İkinci Dünya Harbi'nden sonra, Batı Avrupalı koruma girişimlerinin başlamasından en aşağı 30-40 sene evvel San Francisco'da koruma ciddi bir mesele olarak gündeme gelmiş oldu. Japonya gibi bir ülkenin ise ananesini koruma diye bir meselesi yoktu. Zaten ananesinin içinde yaşıyor ve devam ettiriyordu.

Bu ortamda Habitat I Konferansı'nı takip eden günlerde birkaç konferans yapıldı ve koruma ile ilgili çabalar sürdü. Bu çabalar Batı Avrupa ülkelerini gerçekten çok yakından ilgilendiriyordu. Bu çabalar esnasında binaların tek başlarına korunmasının koruma sorununu çözmeye yetmediği fark edildi. İkinci Dünya Harbi'ni takip eden ilk 10 yılda binaların korunması ve restore edilmesi için bina sahibine kredi türünden katkılar sağlanırken, 10-15 sene sonunda bina içinde yaşayan insanların onun bakımını idame ettirmek için gerekli mali kaynaktan yoksun olmaları sebebiyle, koruma için sarf edilen çabanın bir yerden sonra işe yaramaz hale geldiği tespit edilince o

insana bağış niteliğinde yardım ettikleri görülüyordu. Böylece fiziki çevre ile insan arasındaki münasebetin bağları bir kere daha bilfiil uygulama ile ortaya çıkıyordu. Özellikle Amerikan şehir planlamasında planlamanın, şehre biçim vermenin fiziki biçimlerle onların içerisinde cereyan edecek sosyal ve ekonomik hadiselerin münasebetleri gündeme gelmişti.

19. asır içerisinde en vahşi, en ıstırap verici, en tahripkâr şehirleşme olayını yaşamış olan ve merkezî bir devletçi ananeye sahip olmayan, aynı zamanda da modern felsefenin bütüncül yaklaşımının önemini fark eden bir ülke olarak planlamanın sosyal, ekonomik ve fiziki boyutlarını bir arada ele alan; hatta meydana getirilecek çözümlemenin gerçekleştirilmesi için gerekli idarî şekillenme ile onun idame ettirilmesi gibi meseleler, işletilmesi için gerekli idârî yaklaşımın da tartışıldığı bir ülke olarak Amerika'da ve insan, yapı, toplum, yapı maliyeti vs. gibi meseleler de Batı Avrupa'da gündeme geldi.

Almanya, Fransız ve İngiliz etkisinden kendisini kurtaran ilk ülke oldu Batı Avrupa'da. Aynı tarihlerde İtalya da aynı tavrı gündeme getirdi ve Güney İtalya planlaması girişimi, İtalyan kaynaklarının diğer Batı Avrupa ülkelerine göre daha kötü durumda olması, tasarruf düşüncesini ön plana çıkardı. Bunlar da daha çok üretmekle beraber daha ucuza üretmek düşüncesini gündeme getirdiler. İngiltere'de olay kısa bir süre sonra gündeme geldi. 1970'lerde hükümet kurulduğu sırada bütün politik gruplar arasında tesis edilen bir toplumsal mutabakatla İngiltere'de 1946'dan o güne kadar inşa edilmiş ne kadar çok katlı ikamet bloku varsa bunların 30-40 senelik bir program içerisinde muntazaman yıkılıp yok edilmesi kararlaştırıldı.

Yerlerine yeni bir şey yapılmadan mı yıkıldılar?

Onların yerine yüksek binaların yapılmaması hususunda toplumsal mutabakat tesis edildi. O tarihten beri, yıkılmalar için millî bütçeden para tahsis edildi. Bu sıralarda Mısır'da Necip öldü ve Enver Sedat onun yerine geçti. Necip'in politikaları ile Enver Sedat'ın politikaları farklıydı. Enver Sedat Arap dünyasından ziyade Batı dünyasına daha yakın gözüküyordu. Suudi Arabistan, astronomik bir parayı Mısır'a konut meselesini halletmek için hibe etti. Bu yeni

teknolojiyi geliştirip uygulayan Batılı dev müteahhitlik firmaları, özellikle de Almanlar bunu kendi ülkelerinde artık tatbik etme imkânını kaybettikleri ve bir taraftan İran'da, bir taraftan da Mısır'da bunu tatbik etmek imkânı ortaya çıktığı için, bu iki ülkeyi söz konusu teknolojileri kullanmaya ikna etmek üzere Hamburg'da bir konferans düzenlemeye karar verdiler. (Bu arada bir hususa daha işaret etmek isterim: Bu yanlışı başlatan ve yürüten ülkelerden bir tanesi de Brezilya idi. Brezilya'nın merkez şehri Brasilia, Le Corbusier'nin şematik düşüncelerinin arkasından gidilerek meydana getirildi. Tabiî arka planını, muhtevasını okumayı bilmeyenler oraya gidip güzel, beyaz boyalı yüksek yapılar, büyük parklar gördükleri zaman Türkiye'de hayran hayran yazı yazıyorlardı, "Aman ne güzel yapılmış" diye. Fakat Brezilya, insan münasebetleri bakımından, toplumun oluşması ve hayatın idamesi bakımından tam bir başarısızlık oldu. Bu başarısızlık da 1980'lere gelinirken artık açık seçik ortaya çıkmıştı.) Hamburg belediye başkanı, bu konferansın Hamburg'da yapılmasına altı ay, bir sene karşı çıktı. Kendi ülkemizde deneyip bunun yanlış olduğunu görüp tashih etme kararı aldıktan sonra bu yanlışları o ülkelere ihraç etmek gibi bir gayriahlâkî tavra müsaade etmeyeceğini söyledi. Politik baskılar karşısında Hamburg belediye başkanı mağlup oldu ve yalnızca konferansın açılış konuşmasını yapma hakkını elde etti.

Hangi senelerde vuku buluyor bu olay?

Galiba 1970'li yıllar. Habitat I'den önce. 1977 senesi Ekim ayında Amerika'ya davet edildim. Üniversitelerde, belediyelerde temaslar yapmak üzere gerçekleştirilen 1,5 aylık bir seyahatti. Bunun bir haftası Boston'da geçti. Büyük bir fırsat olarak BM, 1975'de İran ve Mısır'ın konut meseleleri için ortak bir çalışma yapmak üzere MIT ve Harvard üniversitelerini Mısır Teknoloji Enstitüsü'yle görevlendirmişti. Onlar da kendi kaynaklarıyla yetinmemişler ve Batı Avrupa'nın, Amerika'nın son derece önemli düşüncelerini geliştirmiş, tespitlerini yapmış uzmanlarını çalışmaya katmışlardı. Bu vazife niçin verildi BM'ye? BM, İran ve Mısır'ı ikaz etti. Batı Avrupa'dan sözünü ettiğim şekilde Mısır ve İran'a ihraç edilen fabrikalarla başlatılan konut üretimi inşa faaliyeti, daha evvel konut üretimi için kullanılan çok çeşitli malzeme ve tekniklerin var olduğu Mısır'da bir anda yalnız

çimento ve demire dayalı teknolojiyi gündeme getirince, korkunç bir demir ve çimento karaborsası oluştu ve Mısır'ı sarstı. Yalnız o kadar da değil. Bir firma, Fransa'da önceden imal edilmiş, içerisinde penceresi, kalorifer birimi vs. olan duvarlarla evler inşa ediyordu. O teknolojiyi Yeni İskenderiye denilen yerde tekrar ettiler. Fakat yapılan binalar, tamamlandıktan sonra bir kaç ay içinde sıcakların artmasıyla günde meydana gelen 50-60 derece arasındaki ısı farkları sebebiyle korkunç sesler çıkartarak çatlayıp çöktüler. Dolayısıyla Fransa'da günde birkaç derecelik ısı farklarına göre tasarlanmış olan teknikler Mısır'da işe yaramadı.

Modernizmin yan etkileri diyebiliriz bunlara...

Getirilen bu yeni 'sözde' (aslında Batı Avrupa'nın başından atmak istediği) teknikler Mısır için tam bir felaket oldu. Burada DPT'nin bu konudaki katkısını şükranla yad etmek gerekir. Bu gruplar 1983 yılına kadar Türk hükümetinin kapısını arşınladılar. Fakat DPT, bu teknolojinin ve çok katlı binaların getireceği sosyal sorunları bilmemesine rağmen bir başka sosyal mülâhaza ile bu teknolojilerin Türkiye'ye girmesine o tarihe kadar müsaade etmedi. DPT'nin gerekçesi şuydu: Türkiye'de çok büyük bir işsizlik vardır. Yapı sektörü konvansiyonel teknikleriyle iş arz eden en büyük sektördür. Bu sektörde insan gücü yerine makinelerin yerleştirilmesi, işsizliği artıracaktır. Bu bakımdan buna müsaade etmedi. Ama bu, 1980'lere kadar Türkiye'de, İran ve Mısır'ın yaşadığı tahribatın önlenmesi için bir vesile oldu.

Bu arada İtalya'da cereyan eden bir hadise Batı Avrupa'yı etkiledi. Arnavutluk'ta 1945-50 arasında, Doğu Avrupa'da Stalin'in çok muktedir bir yardımcısını, Jdanov adlı teorisyenini Doğu Avrupa ülkelerindeki komünist rejimden önce varolan yasaları tasfiye etmek, bunların yerine Stalin yasalarını ikame etmek üzere görevlendirmişti. Aynı tarihlerde Çin'le SSCB arasında bazı teorik çekişmeler de başlamıştı.

Doğu Avrupa ülkeleri, Tito'nun hâkim olduğu Yugoslavya da Jdanov'un tedbirlerine karşıydı. Bu arada Arnavutluk, Yugoslavya'nın doğrudan doğruya müdahale edemeyeceği bir noktada komünist rejime, Enver Hoca'nın elinde geçmişti. Bu tartışmaların içerisinde Enver Hoca Arnavutluk toplumunun nasıl işlediğine bakınca,

Osmanlı mahalle teşkilatının lağvedilmediği tek yer olarak insanların kendi kendilerine mahallelerini idare ettiklerini gördü ve şöyle bir mülâhaza yürüttü: “Biz Marksist-Leninist teorilerimize göre işçi sınıfını iktidar yapacağız ve iki asır sonra insanlar kendi kendilerini idare eder hale gelecekler. İki asır beklemek niye? Bizim diktatörlüğümüzden sonra bile bu adamlar kendi kendilerini pekâlâ idare ediyorlar. Ben buna el sürmem.” Bu durumda Jdanov ve Stalin’le Enver Hoca arasında bir çatışma doğdu. İtalyan Komünist Partisi bu çatışmayı fark etti ve merakını celp etti. İtalyanların sürekli Arnavutluk’la ilgileri olduğundan Osmanlı mahalle teşkilatını keşfettiler. Stalin’in merkeziyetçi, mutlakıyetçi, bir parça Bonapartist ve başarısız olduğu fark edilen tavrına karşı bu çözümle ilgilendi. Bu ilgi 1950’lerin başlarında Komünist Partisi’nin birkaç şehirde yerel iktidarı kazanmasına sebep oldu. Orada Arnavutluk mahalle teşkilatına benzer mahalle komiteleri kuruldu. Yerinde yapılan uygulamada mahallelilerin düşünceleri alınmaya başlandı. Bu yönetim ve teknik karar mekanizmaları, daha doğru ve daha olumlu karar verdiklerini fark ettiler. Bologna gibi bir şehirde bu tatbikat müthiş bir başarıya dönüştü. Bu başarı hızla bütün İtalya’yı etkiledi ve bildiğiniz gibi son mahalli idare seçimlerinde İtalyan Komünist Partisi, İtalya’daki belediyelerin %85’inde bu felsefenin ve bu idare biçiminin etkisiyle iktidara geldi.

İtalyan solunun, genel seçimlerde 1996’ya gelinceye kadar hiçbir zaman önemli bir başarı kazanamamalarına rağmen mahalli seçimlerde sürekli başarılı olmasının altında bu faktör yatıyor olsa gerek.

Bu gayet şaşırtıcı bir şey. Genel seçimlerde, yani devletçi teorileri hâkimken, seçimi kazanamıyorlar, oysa mahalli idarelerde halkın katılımının var olduğu bölgelerde başarılı oluyorlar. Bu, Batı Avrupa’nın Protestan ülkelerini; Almanya’yı, Fransa’yı, İngiltere’yi, Belçika ve diğerlerini müthiş bir şekilde kaygılandırdı. İster istemez İtalya’da ne olduğuna bakmaya başladılar. Katılım fikri buralarda da gündeme geldi. “Katılım nasıl daha fazla geliştirilir? Bu meseleler nasıl ele alınır?” diye düşünülürken 1957’de bir başka olay cereyan etti. Bir çevre yolu sisteminden Boston’a giriş yollarının inşası söz konusuydu. Bunun için birkaç senelik çabayla bir proje hazırlanmıştı.

Çevre yolu, tarım arazilerinden geçiyordu. Köylüler buna karşı çıktılar ve bazı yerlerde bu tatbikatın yanlış olduğunu ortaya koymak için protestolarda bulundular. Direnişe geçtiler. Bunun üzerine federal karayolları teşkilatı tarım uzmanları, plancılar, karayolcular, iktisatçılar, mühendisler, sosyal bilimciler ve şehir planlamacılarından oluşan geniş bir kadro kurdu ve bir seneyi bulan bir çalışma yaptı. Ve hayretler içerisinde köylülerin itirazlarının doğru olduğu ortaya çıktı. Bu deneye paralel olarak da Tito Yugoslavyası fabrikalarda, tarım alanlarında yeni işletme teorilerini gündeme getirdi. Yani merkezin bütün kararları vermesine karşılık işletme birimlerinde kararlar alınmasına yönelik düşünceler gündeme geldi.

Önemli bir teorisyen olan Drucker, 1960'larda Türkçeye tercüme edilmiş bir kitabında Amerikan elçiliğinde sevk ve idarenin merkezî kararlarına karşılık, üretim birimleri içerisindeki kişilerin ikazlarının getirdiği faydalardan söz ediyordu. 1960'da başlattığımız bölge planlama çalışmaları sırasında kendisiyle tanıştığımız Amerikan İlmî Araştırmalar Merkezi'nin başkan yardımcısı Lloyd Rodwin Türkiye'ye geldi. Bu zatla evvela Hilton Oteli'nde yarım saat çay içtik. Bir iki gün sonra Amerikan Kültür Merkezi'nde bir konferans vereceğini bana bildirdi ve davet etti. Konferans "İlmî Araştırmaların Geleceği" başlığını taşıyordu. Alman ve Amerikan atom bombası araştırma idaresinin yapılaşma biçimini anlatıyordu. Amerikan ilmî araştırma yapılanmasını, Amerikan sevk ve idare (işletme) teorisyenleri düzenlemişken, Alman araştırmacıları ordu teşkilatı biçiminde teşkilatlandırmış. Ama ortaya çıkmış ki, Alman atom bombası araştırmacıları, atom bombasını vücuda getirmek için bütün bilgiyi Amerikalılardan evvel elde etmişler. Ne var ki, alt kademeler bu bilgiyi silsile-i meratip kuralları sebebiyle kararı verecek mevkilere ulaştıramamışlar. Buna mukabil Amerika'da en küçük bir asistan dahi en üst kademeye ulaşma hakkına sahipmiş.

Habitat II'nin katılım ve yerinden yönetim gibi konulara neden ağırlık verdiği böylece anlaşılmış oldu.

Bu konuda ortaya çıkan sonuçlar çeşitli uygulama alanlarında kanıtlandı ve Habitat I'in daha çok teknik meselelerle meşgul olduğu, dünyada konut sefaletine, çevre meselelerine bunlardan çözüm çıkartılamadığı bir ortamda Habitat II, bütün bu meseleleri içeren ve

bunların çözümlenmesine yönelik hedefleri belirleyen bir platform olarak tasarlandı. Habitat II'nin ele aldığı konuları üç temel politika ve üç temel stratejik tercih içerisinde topladıklarını görüyoruz: Katılım, sürdürülebilirlik ve adalet üzere olmak. Üç temel strateji de şu üç konu etrafında yer alıyor: İnsanların ve toplum içerisinde var olan teşekküllerin önlerindeki engeller kaldırılarak bunların yapabilir kılınması, şeffaflık ve idare etme yerine yönlendirme.

Sanırım bu noktada Habitat II'nin Türkiye için neden önemli olduğundan da söz etmek gerekiyor.

Türkiye Tanzimat'tan itibaren gittikçe güçlenen bir şekilde merkeziyetçi idare felsefesinin etkisi altına girmiş bulunuyor. Bugün politika adına yön vermek için çok ciddi vazifelerle yükümlü bulunan üniversitelerin bu vazifelerini ifa edememesiyle, toplum hayatının gelişmesinde çok önemli roller oynayabilecek medyanın bu rolü oynayamamasıyla sorunlu bir noktaya doğru ilerliyoruz. Çok mütevazi karakterli yapılardan teşekkül etmiş olmakla beraber bir Bursa'da, Kayseri'de, Amasya'da, İstanbul'da, Edirne'de, Erzurum'da ve Adana'da gecekondunun olduğu bir tek bölge yokken, toplumun, sokakta dilenen insandan müthiş bir utanç duyduğu bir dönemden, 70 senede, 30 milyon insanın yaşadığı şehirlerde 13-14 milyon insanın gecekondularda yaşadığı ve korkunç adaletsizliklerin bulunduğu, yaptıklarımızın İstanbul'da, Ankara'da dünyayı nasıl çirkinleştirdiği ve kirlettiği, İstanbul'da hava kirliliğinin dünya standardında kabul edilebilir sınırın en üst seviyesinden 7-8 kat daha fazla kirliliğe ulaştığı bir dünyaya gelmiş bulunuyoruz. Dolayısıyla halkın yapma gücünün değerlendirilmesi ihtiyacını şiddetle yaşıyoruz.

Ayrıca 1980'lerde rahmetli Turgut Özal'ın, insanların yapma gücünü harekete geçirmesiyle Türk müteahhitlerinin bugün dünyada nasıl bir başarı sağladıkları, bunların önündeki engellerin kaldırılması sonucunda neler yapılabildiği bunun bir kanıtı. 70 senede Türk şehirlerinde inşa edilen yapıların, şehir yapı stokunun %14-15'ini teşkil ettiğini biliyoruz. Bu yapılar yalnız bizim hazırladığımız yasalar, talimatnameler ve planlara göre inşa edilmiş bulunuyor. Bundan daha fazlası ise herhangi bir şekilde hazırladığımız yasalara uymadan, onlar çiğnenerek meydana getirilenler. Böylece binaların

%60'a yakını gayrimeşru bir şekilde meydana getirilmiş oluyor. Meşru olan kısmı bunun %40'ı kadarı. Dünyanın en büyük sanayi ülkesi Amerika, aynı zamanda en büyük tarım ülkesidir. Amerikan nüfusunun %6'sı, yani takriben 15 milyon Amerikan çiftçisi, dünya tarım ürünü toplamının %60'ını üretiyor. Pennsylvania civarında Söke vadisinin üç dört misli büyüklüğündeki bir vadinin 40-50 dönüm arazi üzerinde yaptıkları tarımda her sene tarım tesisat ve teknolojisini geliştirmek için harcadıkları para 80 bin dolar civarında.

Bu şartlar altında açıkça görülüyor ki, Türkiye aç kalmamak için tarım topraklarını korumaya ilaveten, tarım teknolojisinde de ciddi gelişmeler gerçekleştirmek zorundadır. Bu da tarım alanındaki nüfusun azaltılmasını kaçınılmaz hale getirecektir. O zaman 30-40 sene içinde, 30 milyon nüfusun takriben yarısının, tarım alanından şehirlere göç kaçınılmaz olacaktır. Bu göç ayrıca bir zaruret. Çünkü Türkiye, nüfusu genç bir ülke olduğu için sanayide ve şehirlerde hizmetlerde ihtiyacı olan işgücünden (işsizlik var olmasına rağmen) mahrum bulunmaktadır. Şöyle ki, Türkiye bugün Pakistan'dan, Filipinler'den işçi ithal etmektedir. Önümüzdeki 40 sene içerisinde tarım alanlarından, her sene, aşağı yukarı 400-500 bin kadar insan şehirlere aktarıldığı ve tarım teknolojisini uygulayacak araçlarla takviye edildiği takdirde köylerde yaşayan nüfusun da sorunları çözümlenmiş olacaktır. Bugün bu 30 milyon kişi, 60 milyon kişi için ürettiğinin yarısını kendisi tüketip, sattığının parasıyla hayatını idame etmekte ama evlerini inşa edememektedir. Bu evler Tanzimat'ta loncaların feshinden itibaren hiçbir teknik katkı görmemiş; ancak Tanzimat'tan evvel loncaların sahip olduğu bilgi, birkaç nesil devam etmiş, köy ustaları bu binalara kısmen bakmışlar; fakat en az 50 senedir bakımı yapılmayan köy yapıları her depremde on binlere varan zayiata sebep olan bir felaketin kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla 90 milyon için üretim yapıldığında bunun 15 milyonluk kısmını köylüler kendisi tüketecek ve ürettiklerinin %80'i yahut %75'i kendilerine servet olarak döneceği için evlerini yenilemek ve şehirli gibi yukarı seviyede bir hayat yaşama imkânına sahip olacaktır. Bu, BM'nin sözünü ettiği adalet üzere olma ilkesinin, köy ve şehir meselesini bütünüyle ele alarak çözülecek bir veçhesine tekabül etmektedir. Adalet ilkesinin icabı köy ile diğer şehirler arasındaki adaleti tesis etmenin Habitat II çalışmalarının çok ciddi bir boyutu

olduğu gibi elbette gecekonduda yaşayacak ve âdeta felakete terkedilmiş bulunan çok geniş bir halk kitlesinin meselelerini çözmek de adalet ilkesinin icabıdır.

Bu durum göz önünde tutulduğunda önümüzdeki 30-40 sene içinde 55 milyon kişiye şehirlerde, 15 milyon kişiye ise köylerde konut inşa etmekle yükümlü bulunan bir toplumun, bunu adalet çerçevesi içerisinde yapması ve toplumun üretim kapasitesinin bütünüyle harekete geçirilerek gerçekleştirilmesi, her türlü olumsuz, gayriahlâkî gelişmeden arınmış bir şeffaflık içerisinde olması gayretleri yanında, yapılanın, kısa bir süre sonra yanlış ve yetersiz olması sebebiyle yıkılmasına yol açacak israf gibi tahribatın bertaraf edilmesi bu büyük meselede başarılı olunabilmesi için ana şartlardır. Bu ana şartların gerçekleşmesinde yukarıda sözünü ettiğimiz katılım, sürdürülebilirlik ve adalet üzere olma, insanların yapabilir kılınması gibi durumlar, şeffaflık ve idare etme, yönlendirme yerine bu 6 şıkkın birincisi ile sonuncusu arasındaki münasebette yatmaktadır. Her şeyi ben yaparım diyen idare felsefesinin en küçük idare birimimizde dahi hâkim olduğu ülkemizde, bugüne kadar yönetim sistemimizin bizi getirdiği nokta apaçık ortadayken, Habitat; “Ben yaparım” demek yerine yönlendirmeyi üstlenecek, şeffaflığı sağlayacak ve halkın yapabilme potansiyeli önündeki engelleri kaldıracak, adaletin nasıl gerçekleşeceğinin, sürdürülebilirliğin ilkelerini ortaya koyacak ve katılım ile gelişmenin gerçekleşebilmesi için de katılımın nasıl sağlanacağını ortaya koyacak bir uluslararası düşünce mübadelesi olmaktadır. Bu da bu konuda bizden daha fazla yanlışlar yapan diğer ülkeler için de bir hatalarını düzeltme, doğru yönde hareket etme fırsatı olacaktır. Bu bakımdan Habitat, var veya yok olma noktasında bulunduğumuz bugün, Türkiye’yi 30-40 sene sonra bir cennete dönüştürecek ilkelerin oluşturulabileceği bir ortam yahut bu ilkelerin oluşturulmasında kararlı olmazsak Türkiye’nin bir sefalet ve felaketler dünyasına dönüşmesine sebep olacak bir durumun devam etmesi demektir. Bu bütün insanlık için geçerlidir. Ülkemiz için burada doğruları tesis edebildiğimiz takdirde bu doğrular bütün insanlığın doğruları olacaktır.

Bu noktada siz Osmanlı modelini öneriyorsunuz. Bu modelin Habitat çerçevesindeki yerini nasıl konumlandırıyorsunuz?

Osmanlı mahallesinin işleyişinin Batı dünyasında fark edilmesinden sonra Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde doçentler, asistanlar ve yardımcılardan oluşan ekipler, senelerce Osmanlı mahalle teşkilatı üzerine araştırmalar yaptılar. Hâlâ Osmanlı Arşivi'nde Amerikan üniversitelerinden, Japonya'dan pek çok araştırmacı bu kendi kendisini idare edilebilen teşkilatın yapısını araştırmaktadırlar. Bu meselenin öneminin fark edildiği günlerde Harvard'da bir Osmanlı araştırmaları birimi kuruldu.

1983'te Mekke Üniversitesi Mimarlık Fakültesi eğitim programına katıldığım ve eğitim programının hazırlanması için görevlendirilen heyet ve üniversiteye danışman olarak bulunduğum sırada Mekke'de bir apartman dairesini, Hebrew Üniversitesi'nde güneş enerjisi dersleri veren Yahya isimli Pakistanlı bir profesörle paylaşmıştık. Kendisiyle sık sık bu konuları görüştük. Mekke'de bir sürü Şimali Afrikalı hoca da vardı. Bunları görüşürken Yahya Bey dedi ki: "Siz ne zannediyorsunuz kendinizi. Fransız ve İngilizler, Hollandalılar hangi Müslüman ülkesini işgal ettilerse ilk bir hafta içerisinde mahalle teşkilatını lağvettiler. Sebep çok açık görünüyor. Eğer böyle yapmasalardı bu teşkilatın kendilerine karşı hareketleri teşkilatlandıracağını biliyorlardı. Dolayısıyla işgal ettikleri ülkede halkın herhangi bir şekilde kendilerine karşı bir teşkilatlanma imkânı olmasın diye bunu yaptılar." Cumhuriyet'in kurucuları da kendi ideolojilerine karşı halkın herhangi bir karşı çıkışının oluşamaması için ve kendi ideolojilerini III. Napolyon'un Paris modelinde olduğu gibi merkeziyetçi devletin her şeye güç yetirdiğini zannettikleri için, halkın katılımı ile yapılacak her şeyi tasfiye etme kararı aldılar. Ama bu kararları almak yanlıştı. Çünkü İbrahim Titus Burckhardt'ın, son 10 asırda insanlık tarihinde kaleme alınmış en önemli metinlerden biri dediği Muhyiddin-i Arabi'nin *Füsusu'l-Hikem*'inde denildiği gibi Halkı Hakk'a davet etmenin riya olduğunun bilinmesi bütün elitist tavırların nasıl önemli bir yanılgı olduğunu da anlatmaktadır.

Bu noktadan hareket ederek BM'nin Habitat iddiası iki önemli yaklaşımı içermektedir: Konferansta tartışılacak asli meselelerin çerçevesini veriyor. Bu bir yerden itibaren halkın kendi kendisine erişebildiği bir şeydir. Bu vazifeyi üstlenerek katılımcılık, sürdürülebilirlik, adalet üzere olma, halkın önündeki engelleri kaldırarak onu yapabilir kılma, şeffaflık ve idare etme değil,

yönlendirme vazifelerini ifa edeceklerdir. Bundan sonra da her ülkenin raporunu hazırlarken bu meselelerin hazırlık safhasının başında topluma duyurulmasını, meydana getirilecek tartışmalarla ortaya çıkacak düşünceler etrafında konsorsiyumların oluşturulmasını, bilinçli halk yönelişlerinin teşekkülü ve bunların toplamından da ülke raporunun meydana getirilmesini istiyor. "Hükümet raporu istemiyorum", diyor. Halkın içerisindeki bu tartışmalarda aydınların, konu hakkında bilgi sahibi olanların, uzmanların da rolleri olacaktır.

Raporun nerede işe yarayacağını, konferansın nasıl bir ortamda cereyan edeceğini de anlatıyor. Ülke raporlarının müzakere edileceği bir platform oluşacak. Ayrıca 7 ana başlık altında takriben 150 kadar forum düzenlenecek. Bu forumların başlıkları şunlar: Mahalli idareler forumu, yani yönetim açısından bugün ülkemizde var olan, ben yaparım diyen mahalli idareler yerine yönlendiren mahalli idareler. Merkezî hükümetin de çoktan kendiliğinden yönlendirir olması, yetkileri mahalli idarelere devretmiş olması kaydıyla. İkincisi, araştırmacılar, akademisyenler ve profesyoneller forumu. Yani ileriye bakan, araştıran, eğiten, öğreten ve kendisi de araştırmaya devam eden, sonra da uygulayanların forumu. Üçüncü olarak, kâr amacı gütmeyen kuruluşların, yani getirdiği düşüncelerin herhangi bir şekilde kâr etkisi altında olmayan kuruluşların forumu (vakıflar ve dernekler gibi). Dördüncüsü, özel sektör forumu. O da halkın üretici kesimi ama yukarıda sözü edilen idare, bilgi ve kâr amacı gütmeden davranan kuruluşların forumları. Sonra sendikalar ve parlamenterler forumu. Hepsinin bilgisinden yararlanarak yapılması düşünülen son derece bilinçli bir sıralama. Sonra da hükümet dışı kuruluşlar.

Şimdi BM'nin getirdiği genel teorik çerçeveden hareket edilerek her ülke bu forumların oluşmasını ve çalışmasını başlatmak yoluyla bu alanlarda teorik meselelerin tezahürlerini ortaya koyarak her alan için teorik alternatif çözümler bulup tartışacaklar. Bu meseleler Türk toplumuna duyurulmadan bugüne gelinmiş bulunuyor.

O noktaya geçmeden önce kafama takılan bir başka noktayı sormak istiyorum. Türkiye raporunun BM'nin raporuyla birbirini tutmayan yerleri var. Meselâ BM raporunda mimarinin ve şehirlerin mevcut kültürel ve dinî bağlantılardan kopuk olmaması gibi bir ilke

öngörülmüşken ülke raporunda bu ilkenin bilinçli olarak atlandığı görülüyor. Bunun gibi birtakım ayrılıklar söz konusu. Bu noktayı biraz daha açıklığa kavuşturalım.

Bakınız, bu kadar uzun bir geçmişi şunun için anlattım. BM'nin bu meselelere yaklaşımı bugünkü BM'nin üç beş yöneticisinin kararının değil, neredeyse yarım asırlık bir sürecin sonucudur. Hatta bunun arkasında 1-1.5 asırlık dünyanın gelişmiş denen ülkelerinin tecrübesiyle felaketi yaşayan ülkelerin; Hindistan'da 130 senelik, bizde de Tanzimat'tan beri devam eden yanılgılarının bilincinden hareket ederek çözüm araştırma iradesi vardır. Şimdi BM'nin sözünü ettiğiniz ilkesi açık seçik bir şekilde görülüyor. Fakat konferansa hazırlık ilkesi de bunun bir parçası. Biraz evvel söylediğim gibi konsorsiyumlar oluşacak denildiği zaman toplum içerisinde politik ve kültürel yönelişler sebebiyle farklı konsorsiyumların oluşması ve bunların muhassalası olarak, tümünün içerisindeki belli zıtlıkların çözümlenmesi şeklinde bir ülke raporunun oluşturulması gerekirken, son derece sınırlı bir çevre içinde kaleme alınan ve Türkiye'nin eğilimlerinin yansıtılmadığı bir rapor ortaya çıkmış oldu.

Hazırladığımız raporda, söylediğimiz gibi çok küçük bir teknik kadro teşkil ediliyor. Bu teknik kadronun kendisi bir konsensüsü içermiyor. Yalnız bir düşünme istikametini temsil ediyor. Böyle dar bir grup teşkil edince bunlar bir dizi derneği davet ediyorlar. Davet ettikleri, kendi yönelişlerine yakın dernekler. Sonra bunlara katılımlar oluyor; fakat çağrılan 250 kadar derneğin içerisinde aile, kadın-erkek ilişkisi vs. gibi konularda liberal yönelişleri hâkim olan 120-130 dernekle pek liberal olmayan birbirinden kopuk 15-20 kuruluş bulunuyor.

Hak-İş de bunlardan bir tanesi. 3-4 ay kadar evvel Hak-İş, BM taslak raporu ile Habitat II Türkiye danışma grubunun hazırladığı metnin arasındaki farklılıktan şaşkınlığa düşmüş vaziyette bize yardımcı olmamız için başvurdu. Ben de bu tarihten sonra haberdar oldum. Filvaki Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşmasını yaptığı toplantıya davet edilmiştim. Bu davetten ayrılırken "Siz olmadan bu işler olmaz, mutlaka sizin katkınızı rica ediyoruz." demişlerdi ama sonra hiçbir davet almadım. Danışma grubunun yaklaşımı sonunda, toplum meseleden haberdar edilmedi ve harekete geçirilmedi. Bu

durumu bir süre önce çok yakın arkadaşım Ali Topuz'a naklettim. O zaman öğrendim ki, bir zamanlar İmar ve İskân Bakanlığı yapmış (bakanlığı sırasında şimdiki Habitat II danışma grubu üyelerinden bir tanesi olan Toplu Konut İdaresi başkanı Yiğit Gülöksüz'ü benim tavsiyem üzerine yanına almıştı) bir parlamenter haberdar edilmemiş. 22 ay çalışarak düşüncelerin meydana çıkartılması gereken bir yerde bütün devletin idare felsefesi, öncelikler, şehirleşmenin amaçları, politika ve stratejilerini kesinleştirecek yasaları hazırlayacak kişiler bile haberdar edilmemiştir. Benim haberdar edilmemem son derece normal bu ortamda.

Demek ki daha kimler haberdar edilmedi?

Mesela Türkiye'de nüfus hareketleri ile ilgili ilk çalışmayı yapan bir uzman ve halen İmar ve İskân Bakanlığı'nda müsteşar olan arkadaşım Cevat Geray davet edilmemiş. Yine Türkiye'de nüfus hareketleri ile ilgili en geniş araştırmalarından birini yapan Ruşen Keleş davet edilmemiş. İkisinin de kendi ağızlarından dinledim bunları.

Bu derece dar bir kadro kabul edilebilecek bir şey değil ve konferansın düzenlenme amacına tamamen aykırı. Ayrıca biraz evvel dikkat çektiğiniz gibi BM taslağı açıkça "dinî cemaatler de davet edilmeli" diyor. Farklı kültür yönelişlerine de sahip kuruluşların temsil edilmeleri gerekirdi. Demek ki, onların haberdar edilip düşünmeleri ve çalışmaları, öneriler ortaya koymaları, ortaya çıkan konsensüslerin, birbirinden farklı önerilerdeki çelişkilerin çözümlenmesi suretiyle ülke raporunun yazılması gerekiyor. Halbuki gerek forumlara, gerekse ülke raporunun tartışılacağı platformlara kimlerin gidebileceği hâlâ vuzuhla tespit edilmemiş durumda. Mayıs ayında bu defa TürkKonut'la bazı temaslarımız oldu. TürkKonut'un yöneticilerinden bir tanesi Habitat II danışma grubunda yöneticiydi. "Resmî temaslarda her şey bitmiştir. Kimse bir şey yapamaz bundan sonra. Bu küçük grubun hazırladığı şeye de cümleler ilave edebilirsiniz ancak" diyordu.

Bu noktada çalışma sistematikleri hakkında da sormak isterim. Türkiye Komitesi nasıl bir politikayla hareket etti?

Bazı derneklerle birlikte hareket edildi. Dernekler hiçbir zaman meseleleri bütünlüğüyle bilen kuruluşlar olamazlar. Kendi alanlarında faaliyet gösteren kuruluşlardır. İçinde bulunduğumuz çağda uzmanlaşmanın bütüncül bir yaklaşımı zorlaştırdığı, her uzmanlık alanına mensup birinin diğer uzmanlık alanına mensup kişiden birbirini anlayamayacakları kadar uzak düştüğü bir ortamda, belirli alanlarda faaliyet gösteren derneklerin raporlar vermesi istenmiş. Bunların verdiği raporlar gelmiş. Ülke Raporu'nu hazırlayanlar gelen raporlardan cümleler almışlar ve bununla ülke raporunu oluşturmuşlar. Birbirinden kopuk bilgiler yan yana getirilmiş. Halbuki bütün dünyada merkezî hükümetteki yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi operasyonunun cereyan ettiği bir sırada muhtemelen yeni yapma ve karar verme mihrakları olarak teşekkül edecek mahalli idarelerin ne tür idarî yapılar olması lazım geldiği meselesinin konuşulmasıyla işe başlayıp, araştırmacılar, akademisyenler ve profesyonellerin bu mesele etrafında ittifakını sağlayacak görüşleri ortaya çıkarmak, sonra da sözünü ettiğim 7 forumda tartışılacak meselelere toplumun bütün kesimlerinin katılmasını sağlayacak bir çalışma düzeni gerekiyordu. 4 Ağustos 1995 günü, ülke raporu ikinci taslağının tartışılması için davetli olduğumuz bir toplantıda, bahsettiğim bu konuları özet bir şekilde anlattım. Toplantıyı yönetenlerin açıklamalarından sonra tereddütsüz bir şekilde ilk elini kaldıran insandım. En yaşlı insan olduğum için de bana söz verdiler. 15 dakikalık bir konuşma yaptım. Dile getirdiğim düşünceler daha sonra sizin de bildiğiniz gibi Hak-İş tarafından yayınlandı.

Doğrusu ülke raporunun üç temel noksanını özet olarak söylemek istiyorum. Toplumun bütün kesimleri çalışmanın başından itibaren haberdar edilmemiştir. Sözünü ettiğimiz süreç konsensüslerin oluşması, bunların geliştirdikleri düşüncelerin ve aralarındaki karşıtlıkların aşılarak ülke raporu içerisinde bütünleştirilmesi için harekete geçilmemiştir. Bunun yerine çok dar sayıda dernek ve kuruluş davet edilmiş ve onların verdikleri raporlarla iş oldu-bittiye getirilmiştir. İkinci olarak bunlardan gelen bilgiler, öneriler çok küçük bir grup tarafından biçimlendirilmiştir.

Peki ne yapılması gerekiyordu da yapılmadı?

BM'nin tartışmayı başlatırken yaptığı gibi bu 7 foruma mensup kişilerin katılımıyla, (ama bu araştırmacı, akademisyen ve uzmanların evvela daha küçük bir araştırma kadrosu olarak oluşturulmasıyla) teorik bir modelin yahut alternatif modellerin vücuda getirilmesi, BM'nin ortaya koyduğu modelle beraber alternatif modellerin de toplumun bütün kesimlerine sunulması gerekirdi. Böyle bir model ortaya konulmadan toplum, tamamen tek taraflı olarak şekillendirilmiş olur. "Bu konuda da şekillendirebilecek olanlar yalnızca biziz. Bunu halkın bizim yanımızda olanlarına haber verelim. Söylediklerinin içinden cümleler alıp onların içerisine yerleştirelim" diyenler, ülke raporunu gerektiği şekilde hazırlamadılar.

Raporun muhtevası üzerinde de biraz konuşalım isterseniz.

Hak-İş'in yayınladığı raporu hazırlayan grup olarak buna kalkıp da 'ülke raporu' değil, 'düşünceler' dediler. Ama kesin olarak düşündüğümüz şey şu ki, *buna cümlelerle değil, düşüncelerle katılınır diyoruz*. Söylediklerimizde hakikat payı olmayan noktalar varsa bunların da değiştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Ali Topuz'dan, her politik partiden konuyla ilgilendiği kabul edilen parlamenterlerden, parlamenterler forumu için çalışma grubunun teşkil etmesini rica ettim. Aynı şekilde arkadaşlarımız milletvekili arkadaşlarına müracaat etmeğe başladılar. Belediyelere meseleyi duyurmak istedik. Meselâ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, katılımcıların misafir edilmesi, ulaşımın sağlanması, otellere yerleştirilmesi gibi meselelerle ilgilendirildi. Hükümet dışı kuruluşlar olarak bugüne kadar çalışmayı yürüten grubun davet edildiği derneklerin ilk toplantılarından birine katıldım. Bu toplantıda 6 yahut 8 tane mesele vardı. Bunlardan birincisi ile sonuncusu, kongrede tartışılması gereken meselelerin bir yahut iki tanesine temas ediyordu. Geriye kalan 6 tanesi misafirleri getirip götürmekle ilgiliydi.

Teşrifat elbette ki yapılmalı. Ama kongrede yeni yasalar, yeni tüzükler, yeni idare biçimleri, bütün bunları gerçekleştirecek fikrî, teknik ve kültürel çabayı ortaya koymak üzere de teşkilatlandırmak gerekiyor. İstanbul Belediyesi fikrî çaba için toplantıya davet edilmedi. Türkiye'de 1000 küsur belediye var. Bunlardan sadece 3-4 tanesi davet edildi. Diyorlar ki: "Belediyeler Birliği'ni davet ettik, Belediyeler Birliği onları davet edecekti, biz ne yapalım?" Bunun

mazur görülecek tarafı yok. Hak-İş, Allah razı olsun, yazdığımız rapordan 5000 tane bastırdı. Bedava dağıtıyoruz her isteyene. Raporlarını, Hak-İş tarafından yayınlanan kitabın yazılmasından dört ay sonra, yayınlamamızdan ise bir ay sonra 1000 adet bastılar ve parayla dağıtıyorlar. Ama İstanbul Spor ve Sergi Sarayı'nı, kendilerine metrekare maliyeti 50 ile 70 milyon lira olan granitle kaplıyorlar. Sanki bir binanın cephesi granit kaplanırsa mimarisi iyi olurmuş gibi! Ve bu, onlara verilen mali imkân içerisinden yapılıyor. İstanbul Belediyesi'ne, yazdığımız rapordan defalarca gönderdik. Bu sayede onlar da çalışmaya başladı. Ankara'dan Hak-İş bu raporu bütün belediyelere tevzi etti. Çeşitli kuruluşlar, vakıflar konuşma yapmamı istediler. Yıldız Üniversitesi çevre kulübü, hocalar, bölüm başkanları ve talebeler gibi birkaç yüz kişiye hitap edebilmek imkânımız oldu. Konu, Mimarlar Odası, KonutBirlik ve MÜSİAD'a anlatıldı. TÜSİAD ve İstanbul Sanayi Odası'na da anlatılacak.

Sizin haberiniz oldu mu ondan bilmiyorum. İstanbul Belediyesi, raporun kendi katkıları olmadan BM'ye gönderilmemesi konusunda baskıda bulunmuş. Buna karşılık onlara "Siz de bir rapor hazırlayın, biz o rapordan da bazı cümleler dahil edelim" demişler. Ve belediye bünyesinde bir çalışma başlatılmış.

Başkan yardımcısı Ömer Dinçer bizim raporu okuduğunu söyledi. Doğrusu ben, "Raporunuzdan şu şu fikirlere katılmıyorum" gibi bir cevap beklerdim. Katılmadıkları noktalar varsa bize bu konuda bir ikaz getirmelerini isterdim. Gelmedi. Genellikle raporda söylediğimiz şeylerin küçük bir kısmını Samanyolu TV ve Kanal 7'deki toplantılarda kendisi söyledi.

Koruma meselesi de konut stokunun doğru oluşturulmasında çok önemli bir yer işgal ediyor. Mevcut yapı stokundan yararlanmak bakımından önemli, fakat yeni üretilecek konut stokunun da tarihî, kültürel birikimin içinden hareket edilerek vücuda getirilmesi gerekli. Bu da, 1975 Avrupa Mimarlık Mirasını Koruma Yılı dolayısıyla bir vakfın yaptırttığı çalışmadan ortaya çıkan bir şey. Nasıl Batı Avrupa, mimarî mirasını korumayı kendi kültürel şahsiyetini korumak şeklinde ele alıyorsa, dünyanın bütün ülkeleri de aynı şekilde hareket etmelidir. Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri, kendi kültürel yönelişlerini

tarihî mimarlık tecrübeleri temelleri üzerine kurarak, onu devam ettirerek gerçekleştirmelidirler diyor. Bizim raporda da yeni konut mimarisi bu esaslar üzerine oturtulmuş bulunuyor.

Ömer Dinçer "Bulgaristan yahut Yunanistan'daki Türk köyleri, şahsiyetleri varmış gibi Bulgar veya Yunan köylerinden fark ediliyor, o şahsiyet devam ettirilmeli." dedi. Onun nasıl devam ettirileceği, uzmanlar, araştırmacılar, akademisyenler, profesyoneller forumunda tartışılacak. Mesele yalnızca onlardan ibaret değil. Onun teknolojisi, standartları, bir sürü derinliği var. Bizim söylediklerimizi de değerlendirseler… Bir düşünceyi biz dile getirmişsek, o düşünceyi "Ben dile getirdim" şeklinde bir başkası söylememeli. "Ona katılıyorum" diye söylemeli. Fikir haklarına saygı bunu gerektirir. Yoksa bizim söylediklerimizi başka kelimelerle yazarak tekrar yayınlamak doğru değil. Yanlışlarımız varsa onun düzeltilmesini de onlardan istemek hakkımızdır. Ya çalışma grubunun söylediklerine hiç katılmıyoruz yahut da benzer şeyler söylüyorsak, şu noktalarda katılmıyoruz ya da şu ifadenin öyle değil böyle ifade edilmesi daha doğrudur derlerse biz de yayınladığımız metinde gerekli düzeltmeleri yapmaya hazırız.

TÜSİAD, İSO, Odalar ve Borsalar Birliği, İTO ve bilfiil konut üreten grupları harekete geçirmeye çalışıyoruz. Belediyeler kısmen işe başlamış bulunuyorlar. Bu sevinilecek bir şey. Çeşitli vakıfları ilgilendirmeye çalışıyoruz. Sendikalar olarak konuyu Hak-İş üzerine aldı. Dolayısıyla bugün yapmak istediğimiz şey, bundan 22 ay evvel yapılması gereken işi hemen başlatmak. Eğer önümüzdeki 2-3 ay içerisinde gruplar yoğun çalışma birimleri oluşturur, düşüncelerini ortaya koyar, bizim düşüncelerimizle onların bağdaştıkları yerlerde mutabık kalıp her forum için daha derinleşmiş çözümlemeleri hazırlayıp götürebilirsek bu çok büyük bir katkı olacaktır Türkiye'ye. Tek başına böyle bir çalışmanın yapılmış olması, bu fikirler etrafında oluşacak düşüncelere sahip çıkacak bir parlamenter grupla, Türkiye'nin şehirleşme meselesine yepyeni bir yön kazandırabilir. Bunun namütenahi büyük önemi var. Çünkü bizim gibi ülkelerde genel politika için organizasyonlar var. Fakat teknik politikaların oluşturulması için hiçbir çaba yok. Teknik politikaların oluşması için yalnızca DPT'nin memur kadroları var. Bu kadrolarsa hükümetteki politik partilerin genel politik amaçlarına hizmet eden teknik

politikalar üretebilirler. Aksi takdirde kabul ettirme şansı yok. Ama böyle olduğu takdirde çeşitli politik partilerin kendi genel politikalarını düzenlerken toplum tarafından benimsenmiş teknik politikaların üzerine genel politikaları bina etmesi imkânı doğacaktır. O zaman da toplumda politik gruplar arasında bugün olduğu şekilde çok düşük düzeyde polemikler ve tartışmalar yerine, teknik politikaların değerlendirilmesi suretiyle halkın karşısına çıkabilecek yeni bir düşüncenin oluşması mümkün olmayacaktır.

Ülke Raporu daha evvel ülkede yapılmış çalışmaların bazılarına temas ediyor, bazılarına ise hiç temas etmiyor. Temas ettiği noktalardan bir tanesi, yeni iş makineleriyle ilgili. Halbuki "Türkiye'de halk neyi tercih ediyor?" sorusunu sormuyorlar. İmar planlarına uygun olarak inşa edilenlerin neredeyse %100'ünün apartman olması öngörülüyor. Hatta imar planları nerede birkaç katlı ev varsa onları yok etmeye çalışıyor. Bu planları yapanlar III. Napolyon'un Paris'i gibi bir şehir düşünüyorlar. İki tarafı apartmanlardan oluşan yahut bu asrın başında Le Corbusier'nin kule şehirleri gibi. Washington, San Francisco yahut Alman metropollerinde olduğu gibi bir veya iki katlı evlerden oluşan eski şehirlerimizi mamur addetmiyorlar. Onları mamur hale getirmek üzere caddelerini cetvelle çizilmiş gibi dümdüz hale sokmaya, evleri yıkarak apartman inşa etmeye çalışıyorlar.

Sanki şehirlerimiz çölün ortasında yapılıyormuş gibi hiçbir öncesi olmadığı varsayılarak 'planlanıyor' ya da 'mamur hale getiriliyor'.

Çölün ortasında bile yeni bir şehir planı gerekiyor. Halbuki imarda eskiden mamur değilken onu imar etme fikri var. Yani eskiyi kötüleyen, değiştiren bir plan seçiyorlar.

Özetleyecek olursak raporu şu bakımlardan eleştiriyoruz:

a) Teorik çözümlemelerin alternatiflerini ortaya koymadan halktan, ihtisas gruplarından, ihtisasları olmayan derneklerden bir rapor istenmiş olması. b) Buradan gelen bilgileri kendilerinin ilgi ve yönelişlerine göre yönlendirerek içlerinden seçme yapılması. c) Bu alana ait, Türk halkının yönelişlerini ortaya koyan araştırmaları göz ardı etmesi. ç) Forumların ön hazırlık çalışmalarında teşekkül edecek bilgilere ulaşmak için toplumda mevcut olan çeşitli yönelişleri

temsil etmeye çalışmayıp aynı görüşe sahip insanlardan bir kurul teşkil edilmesi.

Sistematiğindeki bu yanlışlardan sonra raporun içeriğiyle ilgili eksikliklere girebiliriz sanıyorum. Mesela dili çok eleştirildi. Raporun dili nasıl olmalıydı?

Yeni politikalar geliştirecekse politikacıların anlayacağı bir dil olmalıydı. Yalnız politikacıların tercih ettikleri ve ortaya koydukları yeni kararların, politik tercihlerin halk tarafından da anlaşılmasına imkân verecek bir dil olmalıydı. En basit insanlar bunu anlamalıydı. Halbuki raporda, "arsa arzının regülasyonu ve bu regülasyonun optimizasyonu sağlanmalı" diye bir cümle geçiyor. Yarısı İngilizce, Fransızca, yarısı yeni uydurulmuş Türkçe. Halkı hasta, kendisini de doktor konumunda gören aydınımızın tipik tavrı söz konusu burada. Halkı, halkın kuruluşlarını, hatta parlamentoyu haberdar etmeyi, katılımını sağlamayı birinci vazife saymamak.

Rapor bazı başlıklar seçmiş ve başlıkların altına durumu, önerileri açıklama, yapılacak iş için bir program verme, bu işi yapacak olanları tarif etme, hangi görevleri üstlendiklerini ifade etmeye çalışma gibi ifadeler yazılmış. (Yapılacak en önemli iş, yeni yasaların çıkarılmasıdır. Bunun için de parlamento ve hükümetler lazım. Hükümet var, çünkü İller Bankası, Bayındırlık Bakanlığı ve İmar ve İskân Bakanlığı'nın memurları toplantılara gelmişler. Dolayısıyla bu bürokratik kadroların etkileme gücü çok büyük olmuş, teknik kadrolar ve diğer kuruluşları aramaya da tenezzül edilmemiş. Onların birliklerine bildirilmiş; gelen gelmiş, gelmeyen gelmemiş.) Şimdi bu formatta çeşitli başlıklar altında çeşitli meseleler alınıp açıklanıyor. Bu başlıkların bazılarını söyleyebilirim. Meselâ ilk ön taslak, "birinci iş şehirlerin ülke içi ve ülkelerarası ilişkiler kurma potansiyelinin geliştirilmesi" diye başlıyor. Bugün 30 milyon kişi var şehirlerde. Bunların yarısı gecekonduda oturuyor. Diğerleri de hava kirliliği ve çirkinlikler içerisinde yaşıyor. Bunların dünya ile ilişki kurma yeteneklerinin azamileştirilmesi birinci başlık. Türkiye'nin korkunç derecede bir kaynak eksikliği var. Bugüne kadar, şehirleri yoğunlaştırma dolayısıyla evvelce var olan yapıları yıkıp üzerine iki kat fazla yapı yapılarak korkunç kayıplar verilmiş. Yoğunlaştırma sonunda var olan altyapı, sosyal donanım, hastane, mektep, yollar

yahut su, kanalizasyon, elektrik, telefon yetersiz hale geldiği ve sökülüp baştan yapıldığı için kaba bir hesapla Cumhuriyet'in başından günümüze kadar İstanbul'da 1995 Haziran ayı Türk parası değeriyle 2 katrilyon civarında bir millî servet heba olmuş durumda. Bu, yapılanmanın ne kadar korkunç bir şekilde gerçekleştiğini gösterir. Bu yanlışın düzeltilmesi birinci meseleyken, ülke içi, ülkelerarası ilişkilerin azamileştirilmesinden bahsedilebiliyor.

Ayrıca insanların yaşama biçimleri, hayat düzeni, ev ve şehir konuları ele alındıkça ciddi kabul edilmesine imkân olmayan tek taraflı görüşlerin bu öncelikli konu başlıkları altında ele alınmış metinlere yerleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Oysa parlamentonun o yasanın gerekliliğinden haberi yok. Parlamentonun gerçekleştireceği yok ama gerçekleştirilecekmiş gibi laf edilmiş oluyor.

Konunun kökeninin Osmanlı dünyasında bulunması önemlidir. Çünkü esas itibariyle katılım fikrinin özü İslâm inancında yatıyor. Böyle bir insan telakkisi yüce, güvenilir ve yapabilir varlık olma telakkileriyle, ayrıca bazı insanların öbürlerini idare etme gibi haklara sahip olmadıkları inancı İslâm devlet, insan ve kültür telakkisinin temelini oluşturuyor. Çevrenin oluşumuna katılmak, bir insan hakkıdır. Hıristiyanlık yahut Yahudiliğin günahkâr insanının böyle bir katılımda bulunması felsefî olarak mümkün değildir. Dolayısıyla çevresinin oluşumuna katılan, onun sorumluluğunu üstlenen insan, raporda 'kooperatif üyesi' olarak tarif ediliyor. Kooperatife aidat ödediği için katılımcı oluyormuş!

Bursa ve İstanbul gibi, Osmanlı şehirlerinde kendi evini inşa eden insanın komşularla daha iyi münasebetler içerisinde bulunmasını hesaplama geleneği, birinci, ikinci nesil gecekonduların Türkiye'de 1970'lere kadar tabiî bir tavırla insanların komşularına mesafelerini ayarlama uygulamasında devam ediyordu. Bu katılım varsa, yani insan kendisini çevreden sorumlu sayıyorsa, o zaman çevre yalnız bir mekân kategorisi üzerinde değil, aynı zamanda bir *zaman kategorisi* üzerinde de var olan bir oluşum olduğu için gelişmenin sürdürebilir olmasını, meselâ tabiatın tahrip edilmemesini gerektiriyor. Nitekim Osmanlı şehirlerinin hiçbirinin tabiat tahribi veya kirlenme diye bir sorunu yoktu. Orada meydana getirilen gelişme yık-yap gibi süreçler de söz konusu olmadığı için devam edebilir süreçlerdi.

Bugün Çukurova'da yılda üç ürün veren topraklar üzerine fabrikalar kuruluyor ve onların kirlilikleriyle tarım topraklarını öldürülüyor. Bu yanlışın önlenmesi için İslâmî inanç içerisinde bütün temeller mevcut iken, bu temellere kendisini yabancı hisseden Türkiye bunu bütün şuuruyla ortaya koymaktan uzak bulunuyor. Zaman açısından konuyu düşünürsek bir çağın ürettiği ürün, o çağın ihtiyaçlarının cevabı olursa takip eden dönemde değişen ihtiyaçlar, bir evvel yapılanın değişmesini gerekli kılıyor. Şehirlerimizde sürekli birbirini tutmayan plan kararlarıyla yık-yap'ın oluşması bu hadisenin ta kendisi. Bu anarşinin oluşmasını ve buradan doğan israfı önleyebilmek için mutlaka uzun vadede geçerli olabilecek çözümler üretmek mecburiyetindeyiz. Bu çözümler de iki açıdan özel yapıya sahip olabilirler. Bir merkez etrafında planlanmış Cumhuriyet dönemi şehirleri gibi üzerine ilave alma imkânından yoksun bütünlükler yerine, üzerine ilave alabilecek 'açık bütünlükler' tasarlayarak âdeta her biri bir tektonikten oluşan şehir birimleriyle çözüm araştırmayı başarabilirsek, zamanla yenileri bunların aralarına ve etraflarına yerleştirilerek şehirleri büyütmeye ihtiyaç olmadan büyük ölçülerin getirdiği olumsuzluk ve israfların önüne geçmek imkânı olabilecektir. Ancak bundan sonra şehirlerimize mimarî özelliklerini kazandıracak temelleri, evrensel geçerliliği olan esasları düşünebiliriz. Bu esaslar toplumun bir nebze de olsa içine yerleşmişse bunu hesaba katmadan o toplumun farklı kültürel temeller üzerine oturtarak bir şey yapmasını istemek, bunu yapmak isteyenlerle bu temeli taşıyan büyük halk kitlelerinin çatışmalarına yol açıyor. Dolayısıyla bugünden sonra meydana getirilecek şehir dokularının, Türk-Osmanlı mimarî analizinin en azından muhtevasıyla uyumlu bir çözümleme olması gerekir. Meselâ Osmanlı prefabrikasyon versiyonunun, standartlar düzeninin, 20. asra damgasını vuran standartlar ruhunun eriştiği noktalardan kat kat ötede, daha kapsamlı ve başarılı çözümler ihtiva ettiğini biliyoruz.

Bu noktada "Ne yapılmalı?" sorusunu sormak kaçınılmaz hale geliyor.

Eğer bugün mevcut şehirlerimizi büyütürsek, onları birer İstanbul haline getirmek, İstanbul'u bugün olduğundan kat kat büyük ve dolayısıyla kat kat yaşanmaz bir duruma getirmek, İstanbul'un

gayriiktisadîliklerini, irrasyonalitesini bütün Türk şehirlerine teşmil etmek, birinci sınıf tarım topraklarını yok etmenin ötesinde ikinci ve üçüncü sınıf tarım toprakları halkalarını da yok edecek yanlışları devam ettirmek Türkiye'de tam bir felaket olacaktır. O zaman bugün mevcut 30 milyon insanın yaşadığı, gerçekte 15 milyon kişi için inşa edilmiş ve her türlü teknik bilgiden yoksun olarak vücuda getirilmiş bulunan gecekonduların oluşturduğu şehirlerin üzerine şehirlerin büyütülmesi suretiyle yeni eklerin yapılması mı, yoksa başka bir çözümün aranması mı doğrudur?

O zaman açıkça şunu söylemek mecburiyetindeyiz ki, birçok dünya şehrinde ve kültürel gelişme aşamasında olduğu gibi, Türkiye bugün karşı karşıya bulunduğu şehirleşme meselesinde mevcut şehirlerin gayriiktisadîliğini, mevcut şehirlerin kültürel ve sosyal sorunlarını daha fazla büyütmemek, yaşanılamayacak kadar korkunç bir şehirleşmenin devam etmesini durdurabilmek için şehirleşecek yeni nüfusu yeni şehirlere yerleştirmek mecburiyetindedir. Bu, Türkiye için müthiş bir fırsattır. Çünkü yeni şehirlere yerleştirildiği takdirde bugünkü şehirlerde spekülasyon ve kâr transferi için planlama ve uygulama kararlarını etkileyen güçlerin olumsuz etkileri yeni şehirlerde bertaraf edilmiş olacaktır. Mevcut şehirlerden, gecekonduda yaşayan 10 milyon kadar insanı sanayileriyle beraber yeni şehirlere nakledersek bu şehirleri büyük ölçüde sıhhîleştirmiş oluruz. İstanbul'dan da bu yolla 2 milyon kadar insanı dışarıya çıkarmış oluruz. Sanayiyle beraber inşa edeceğimiz yeni şehirler tamamen düzenli şehirler olacaktır.

ŞEHİR KÜLTÜRÜ

"Şehirleri ihanet vurdu"[26]

KONUŞAN: FEHİM TAŞTEKİN

Köy kültürü ya da hareketli kültürün çarpık yapılaşmada önemli bir etken olduğu şeklindeki düşünceyi nasıl buluyorsunuz?

Bu fevkalade yanlış bir düşüncedir. Hareketli kültür bütün dünyaya farklı istikametlerden bakmayı sağlıyor. Tek bir yönden bakılınca anlaşılmayan şeyler, hareketli insanın gözüyle bakılınca anlaşılır. Gerçek bir çevre bilincinin oluşmaya başladığı 20. asır, hareket eden gözle görme zaruretini ortaya koyuyor. Hareketli kültürde mekân

duygusu en yüksek düzeydedir. 1977'de San Francisco'da bulunduğumuz sırada iki bayanın haftada iki-üç gün gazetelere, "Falan sokakta filan bey evinin rengini mavi iken eflatuna dönüştürdü ve sokağın renk düzeni değişti" şeklinde yazılar yazdığını öğrendim, tıpkı 1928'de Osmanlı hanımlarının konuştukları gibi. Osmanlı mirası ne kadar hareketli kültürün ürünü ise, bugün Amerikan kültürü de aşağı yukarı üç asırlık bir göçebe kültürün mirasıdır.

Merkezî iktidarın belirli bir kentleşme politikasının olduğunu söylemek mümkün mü?

Şüphesiz mümkündür. Bu politika öncekinin aksine Tanzimat'tan itibaren getirilmiş bir politikadır. Tanzimat'tan üç asır önce İstanbul'un nüfusu 550 bin civarında tutulmuş. Tanzimat'tan sonra ise 30 sene içerisinde 870 bine çıkmıştır.

İstanbul'un nüfusunun artması ile bu politika arasında bir paralellik var mı?

Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması, ithalatı teşvik eden, üretimi ise tamamen tahrip edip ihracatı imkânsızlaştıran hükümler içeriyor. Bu anlaşma sonucunda Osmanlı ürünleri dünyada satılamaz hale gelince üretim merkezleri çöküyor. Buralarda nüfus, ithalatın yapıldığı limanlara kayıyor. Loncalar buna karşı çıkıyor. Osmanlı tarihinde ilk kez üretici loncalar, 1839'da İngiliz Ticaret Anlaşması müzakerelerine sokulmuyorlar. Bunun sonunda üretim alanları boşalıyor ve limanlar doluyor. 1912'de Balkan Harbi ile birlikte İstanbul'un nüfusu 1 milyon 120 bine çıkıyor. Bir yılda İstanbul'a gelen yaklaşık 300 bin insan müthiş bir sefalet ve fukaralık içinde ahşap yapılı semtlerde son derece yoğun bir şekilde yaşamak zorunda kalıyorlar. Yoğunluğun getirdiği sıkıntı, İstanbul'da büyük yangınlara neden oluyor, ahşap konut stokunun üçte ikisi yok oluyor.

Bunlar karşısında Cumhuriyet rejimi nasıl bir tavır alıyor?

Bu oluşum karşısında şehirlerin nüfusunu yönlendirmek için alınan ilk karar, Ankara'nın başkent olmasıdır. Ankara cazibe merkezi haline geliyor. Ayrıca Çanakkale savaşında ölenlerin büyük bir kısmının İstanbul'dan olması, nüfus mübadelesi sonucunda Rumların İstanbul'dan ayrılmaları ve Kurtuluş savaşında birçok

kişinin mücadeleyi Anadolu'ya geçerek sürdürmesi İstanbul'un nüfusunu azaltan etkenler olmuştur. Lamartine, Doğu Seyahati hatıratında toplumumuza ilişkin iki şey söylüyor: "Bu memleketin iki hususiyetini Batılıların anlamasına imkân yok. Bu memleket fakir bir ülke fakat temizliğini ve ikinci olarak güzelliğini hiçbir Batılının tasavvur etmesi mümkün değil." Lamartine'in güzelliğini bu şekilde övdüğü Osmanlı dünyasına Ziya Paşa, 1870'lerde 'harabe' diyor. Ne var ki, daha da fukaralaşmış ve harap olmuş Osmanlı dünyasından Le Corbusier, modern mimarînin esaslarını çıkarıyor. Cumhuriyet dönemi Ziya Paşa'nın fikirlerini devam ettiriyor. Şehirlere düzen getirmek istiyorlar ve şehir planlarına imar planı diyorlar: Dünyada bu planların adı 'şehir planı' iken burada eskiden bayındır olmayan yeri imar etmek için plan yapıyorlar. İnsan ölçeği ile topoğrafyanın realitelerine hürmet eden, her kişinin katılımını mümkün kılan akıl almaz bir standartlar düzeninin ve en zenginin konağının yanında orta hallinin ya da fakirin yaşayabildiği müthiş bir sosyal dayanışma ile kültürel bütünlüğün ürünü olan, fakir insanın evinin en yüksek mimarî kaliteye sahip olmasını mümkün kılan bütün eski şehirlerin üzerinden, masaya cetvel koyup yollar geçirerek yıkan planlara imar planı diyorlar.

Niçin böyle bir değişikliğe gidiyorlar?

Ayran budalası aydınlar Paris'te iki kenarı altı katlı binalarla dolu geniş caddeleri görüyor ve şaşkınlık içerisinde Türkiye'ye gelerek insan ölçeğindeki dünyanın güzelliğini bir kenara bırakıp, hayran olduklarının eşini burada yapmaya kalkıyorlar. Hükmedici kudretin her şeyi çözeceğini zanneden Osmanlı'nın 19. asırdaki hâkim sınıfı, bu aptalca şehir şekillendirme tavrını ülkemize getirmeyi marifet sanıyor. Modern metropolün en iyi çözümünü, birbirinden kopuk şehir birimlerinden oluşması olarak hesaplıyoruz. İstanbul böyle bir metropol iken Şirket-i Hayriye bir merkeze bağlamak için oluşturuluyor. Unkapanı Köprüsü birbirinden ayrı olan bu birimleri bütünleştirmek için yapılıyor. İstanbul'da çok merkezli bir strüktür yerine Sirkeci-Divanyolu merkezli bir strüktürün oluşmasına yöneliniyor.

Günümüzde çok katlı binalar ve toplu konutlar doğru kentleşme politikası olarak öneriliyor. Bu çözüm önerisini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok katlı konutlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hatta 1970-80'li yıllarda Türkiye'ye gelmiştir. Siz, "Şehirleri yeniden şekillendirme iradesi oldu mu?" diye sordunuz. Evet, eski şehirleri yok ederek Paris taklidi iki tarafında apartmanlar yapmak, Cumhuriyet'in getirdiği politika ve yaklaşım olarak gündeme geldi. Bu politika, az yoğun olan Osmanlı şehirlerini yoğun şehirlere dönüştürmeye dayalı bir politikaydı aynı zamanda. Osmanlı şehirleri bir hektar arazide 150-200 kişi barındırırken, mevcut politikalarla çok daha büyük nüfusları yerleştirmek gündeme geldi. Bunun ilk uygulaması da Tanzimat'tan sonra Galata'nın tamamen Pera olarak, yabancı kalfalar eliyle apartmanlar inşa edilmek suretiyle (Tarlabaşı'nın, Bankalar ve İstiklal Caddesi'nin) vücuda getirilmesi şeklinde oldu. O politika hiç değilse kendi içerisinde tutarlı bir yapılaşmayı mümkün kılmış iken Cumhuriyet dönemi şehirleşme politikası gerçekten istikrarlı ve nihai amaçlarını belirlemiş bir politika da değildir. İlk önce ahşap evlerin yerine 3 veya 4 katlı binalar inşa ediliyor. Sonra bunların yerine 6 katlı binalar, bunların yerine de 8-10 katlı apartmanlar geliyor. Her defasında daha evvelki yapı stoku yok ediliyor. 4 katlı apartmanların yerine 6 katlıları yapılınca konut stokuna yalnızca iki kat ilave edilmiş oluyor. Böyle bir yanlış ne Paris'te ne de dünyanın diğer yerlerinde karşımıza çıkıyor. Bu, Türkiye'nin şehir geliştirmek için gerçek bir tasavvurunun olmamasından doğan bir sonuçtur. Mevcut tasavvur, insanları Batı şehirleri gibi evlerde değil, apartmanlarda oturtmaya yönelik, kaba saba bir tasavvurdur.

Onun için Osmanlı şehirlerine, 'şehir değil köy' diyorlar. Başlangıçta tek tek evler inşa ediyorlardı. Sonra yap-satçılık gündeme geldi ve gayriahlâkî yollara saptı. Bunu aşmak için kooperatifçilik gündeme geldi. O da gayriahlâkîleşti. Şimdi "bu sorunu halledecek çözüm toplu konuttur" deniliyor. Tek tek ev üreterek konut sorununun çözülemeyeceğini ileri sürenler, bugün Amerika'da her yıl üretilen konutların %96'sının bir-iki katlı bahçeli ev olduğunu, Japonya'da aynı oranda üretilen evlerin tek katlı bahçeli

evler olduğunu, Almanya'da üretilen evlerin %85'inin bir-iki katlı bahçeli evler olduğunu görmezlikten geliyorlar.

Mevcut durum üzerine konuşursak, sürekli göç alan İstanbul'daki yoğun nüfusun tek katlı evlere sahip olması tüm Marmara'nın binalarla kaplanması anlamına gelmiyor mu?

"Tek katlı evlerle Marmara'nın binalarla kaplanacağı" şeklindeki bilgi yanlıştır. 1930'larda göç başladığı zaman bunun ülkeyi felakete götüreceğini o yıllarda Türkiye'de bulunan Alman hoca Kessler fark etmişti. Kessler, bulduğu her kürsüye çıkarak, "Bu şehre her gün insanlar gelerek barınmak için gecekondular inşa ederken, Taksim'de merdiven basamakları yapanları vatana ihanetle itham ediyorum" diyordu. Bu umursamazlığı devam ettirenler vatana ihanetle itham edilecek kişilerdir. Bu umursamazlık bugüne kadar devam ettiği için İstanbul'un nüfusu 18 milyon olacak ve o zaman içerisinde nefes alacak yer kalmayacak. İstanbul korkunç bur haydutluk, eşkıyalık şehri olacak. Bugün mevcut asayişin binde biri bile var olmayacak. Bu yalnız İstanbul için geçerli bir şey değil. Bütün Anadolu şehirlerinin aynı felaketle karşı karşıya olduğunu görüyoruz.

Türkiye'de insanlar göçe zorlanıyor. Bir taraftan da konut sorunları artıyor. Siz ise devletin tercih ettiği toplu konutların çözüm olmadığını söylüyorsunuz. 1996 Türkiyesi'nde devletin resmî şehirleşme politikasında herhangi bir değişim emaresi görülüyor mu?

Resmî şehir politikası çok küçük değişikliklerle Habitat II ülke raporunda yer alıyor. "Şehirler büyür ve büyüyen şehirlerin etrafına gelen yeni yerleşmelerle var olanların arasına yeşillik bırakılmalıdır" deniliyor. Ama şehirlerin yoğunlaşması esas kabul ediliyor. Almanya, şehirlerin ölçülerini yasalarla belirlemiş bulunuyor. Bu şehirlerin nüfusları sürekli takip ediliyor. Örnek olarak, Frankfurt'un ihtisas şehirlerinden birisinin 100 bin olan nüfusu 130 bine çıktığı zaman, artan 30 binin nereye, hangi teşvik politikaları ile yerleştirilebileceğinin hesapları yapılıyor.

Çarpık yapılaşmanın politik nedenleri nelerdir? Politik kaygıların çarpık yapılaşmadaki payı ne kadardır?

Bu alanda, hiçbir alanda olmadığı kadar, siyasî nedenlerden dolayı bozulma söz konusu. 1974'de yaptığımız bir hesaba göre, 20 senelik bir dönemde şehirlerde imar planında yoğunluk artışları ve inşaat müsaadeleri ile kişilere transfer edilecek kâr miktarı, bütçenin 200 kat fazlasını oluşturuyordu. Örneğin Park Otel'in yolu, altyapısı, elektriği var. Oraya 14 kat bina yapılmasına müsaade verildiği zaman yapılan binanın her metrekaresi, mevcut olan altyapıdan ve şehrin merkezî karakterinden faydalanıyor ve müthiş bir artık değer oluşturuyor. O değer arsa ve teşebbüs sahibine transfer edilmiş oluyor. Her yapılaşmada bu söz konusu. Bu transfer de politikacılar tarafından oya tahvil ediliyor.

Bu çarpık yapılaşmayı oya tahvil ederek meşrulaştıran bir zihniyet, ciddi bir kentleşme politikası üretmeyi düşünebilir mi?

Yalnızca, servet transfer mekanizmasını oya dönüştürmeyi düşünüyorlar. Şehir planları tamamen bu otoritenin oya transfer programının aleti olarak yapılıyor.

Çarpık yapılaşmayı doğuran popülist politikaların yanı sıra yasal alanın durumu nedir? Yasalar bu kadar istismara açık kapı bırakıyor mu?

Türkiye'de şehirleşmeyi düzenleyecek gerçek yasalar mevcut değil. Yönetmelikler tüzük ve yasaya aykırı olarak çıkarılıp tatbik ediliyor. Gayriahlâki bir politika anlayışı söz konusu. Bir ülkede teknik politikalar olmadığı zaman politika entrikaya dönüşür. Bugün Türkiye'de politikadan bahsetmek mümkün değil. 30 sene sonra şehirlerde 45 milyonu gecekondularda olmak üzere 75 milyon insan yaşayacak. İstanbul'da gecekondularda 5.5 milyon insan yaşıyor. Muhtemel bir depremde bunların büyük bir kısmı enkaz altında kalacaktır. Bu dehşet verici şey, 55 milyon insan için de geçerli. Sosyal depremi ise İstanbul şimdi yaşıyor. Bir ülke yönetim sisteminin buna razı olması hiçbir ahlâkî davranışla tevil edilemez. Onun için Türkiye, gelecekte karşımıza çıkacak bu meseleyi göz önünde tutarak yepyeni şehirleşme ve konut üretim stratejilerini ve politikalarını gündeme getirmek zorunda.

Türkiye'nin merkeziyetçi yapısının kentleşme üzerindeki etkisi ne olmuştur?

Yanlışı bütün Türkiye'de yaygın olarak uygulayarak hastalığı her yere götürmüş olması merkezî yönetimin olumsuz etkisidir. Bugün Türkiye'de spekülatif kazançları amaç edinmeyen hiçbir belediye başkanı yoktur. Bütün belediyelerde spekülatif girdiler sağlanmaktadır.

Yanlış yapılaşmayı önlemek için yapılması gereken ilk iş ne olmalıdır?

Mevcut durumun Türkiye'yi nasıl bir felakete götüreceğini elbirliği ile ortaya koyduktan sonra parlamentonun ciddi kararlar alması halinde bu felaket önlenir. Burada tedbirler bütünlüğünden söz etmek gerekir. Önce yeni şehirler kurma kararları alınmalı ve bunların dağılışını gösterecek ülkenin makro-fizikî strateji planı hazırlanmalıdır. Bütün dünyada merkezî planlama kurulurken, iktisadî planlama fizikî planlama ile beraber tesis edilmiştir. Türkiye'de DPT kurulurken fizikî planlama bunun dışında tutuldu. Devletin yeni şehirlerin kurulacağı araziyi halka açması gereklidir. Türkiye topraklarının %67'si hazine mülkiyetinde bulunuyor. Hektar başına 150-200 kişiyi yerleştirecek 55 milyon insanın kullanacağı arazi 4 bin kilometrekare ediyor, bu da hazine arazilerinin %8'i demektir.

İstanbul gibi artı bir yükü kaldıramayacak şehirler için acil olarak yapılması gereken nedir?

Bir defa İstanbul'a yeni göçü durdurmak lazım. Dünyadaki meseleler bütünlük teşkil eder. Tevhidî yaklaşım bu bütünlüğü gözetmeyi zaruri kılar. İhtisaslaşma buna karşı bir tavırdır. Sektörlere ayırma da öyledir. Sektörel yaklaşım kendi başına bütünlüğü gözetmeden karar alırsa yanlış yapar. DPT bizlerden gelen ikazlarla senelerce bu bölgelerde sanayiyi gelişmeye teşvik etmezken, Sanayi Bakanlığı'nın, İzmit ve Edirne arasındaki sanayiyi serbest bırakan kararları, İstanbul'a nüfus çekmektedir. Nüfus çekecek tesislerin yapılmasına son verilmelidir. Sanayi artık varlığını sürdüremeyeceğini fark ederek İstanbul'u terk etmektedir. İstanbul limanları da Tekirdağ ya da Ereğli'ye taşınmalıdır. Haydarpaşa

limanının taşınması yaklaşık 1 milyon insanı beraberinde götürecektir. Şu anda geri göç başlamış durumdadır. Bu acil bir durum olup, Doğuda yeni şehirlerin oluşması için hemen arsaların tahsis edilmesi gerekir. Aksi takdirde Diyarbakır'da kaybedilen korkunç fırsat bütün Doğuda kaybedilebilir.

1960'da yaptığımız bölge planlama çalışmalarında şöyle bir sonuç ortaya koymuştuk: İstanbul 5 ila 7 milyonluk düzenli bir şehir olursa Türkiye bütün Akdeniz'i üç asır idare edebilir. Diyarbakır ya da Malatya 3-3.5 milyonluk düzenli bir şehir olursa Türkiye bütün Ortadoğu'yu idare edebilir. Oysa Diyarbakır 3.5 milyonluk bir sefalet ve kargaşa şehri haline getirildi. Şehirlerin düzenlemesini sağlayacak çalışma Türkiye'nin kaderini tayin edecektir. Şehirleşmenin Türkiye'yi batıran iktisadî kayıplar ve israf yatırımları olmaması için konutların ucuza mal edilmesi gerekir. Şehirleşmede iktisadîliğin sağlanması lazım.

Türkiye'de konut üretiminde insanlar niçin katılımcı olamıyor?

Japonya'da Osmanlı kalfaları gibi küçük üreticiler konutların %95'ini, üstelik çok güzel bir şekilde yapıyorlar. Küçük üreticiler en büyük katkıyı yapacak olanlardır. Bunlar, bilfiil kullanıcı ile karşı karşıya gelecekleri için kullanıcıların katılımını mümkün kılarlar. Şehir planları ise kullanıcının katılımına müsaade etmiyor. Kim çok kata müsaade ederse o politikacı oluyor. Politikacıya en fazla hizmet eden, imar planlarını düzenleyen ve ruhsat veren kişi oluyor. Ruhsatı alırken karşımızda kullanıcı değil spekülatör var. Buna karşılık imar planlarının hepsi apartmanları mecburi kılıyor. Halkın istediği ile hiç alakası yok. Apartmanlar ise spekülatörler tarafından yapılıyor. Kooperatifler de spekülatörlerin sahip olduğu şartlar içerisinde çalışıyor.

İnsan tabiatına uygun konut üretimi nasıl sağlanır?

1974-75 yılında Dünya Bankası'nın finanse ettiği İstanbul Metropol Alanı Projesi'nde dünyanın en büyük uzmanlarından bir tanesi konut pilot projesinin başında bulunuyordu. Bu kişi Osmanlı ordusuna danışmanlık etmiş olan ve sonra Paris'i işgal eden Alman mareşali Moltke'nin yeğeni Prof. Wilhelm Moltke idi. Bu zat ile birlikte iktisatçı, mimar ve sosyal bilimcilerle yaptığımız çalışmanın sonucunda ve bütün dünya konut araştırma merkezlerinin yaptıkları

araştırmalarda ortaya şu çıktı: Bütün dünyada insanlar bir veya iki katlı evlerde oturmak istiyorlar. Bu evler altyapı masrafları da dahil en ucuza inşa edilebilecek evler olup insanın çevre bilincinin oluşmasına imkân sağlamaktadır. Doğru, gerçeğe uyarak elde edilir. Bir şehir de öyle. Bin kilometre ötede resim masasının üzerinde yolları çizen, sağından solundan şu kadar boşluk bırakacaksın diyenler, işin mahallî ve mikrokozmos gerçeğini bilemezler. Dolayısıyla çirkinlik ve iptidaîlik halka mecburi bir ölüm kefeni gibi giydirilmektedir.

Oldukça radikal bir çözümü öngören bahsettiğiniz yapı içerisinde merkezin fonksiyonu ne olacaktır?

Merkeziyetçi kararlar makrokozmosun kararları olur. Şehrin nerede kurulacağına ve yoğunluğunun ne kadar olacağına merkez karar verir. Şehrin mikrokozmosunu ise insanlar kararlaştırırlar.

HABİTAT, ÇEVRE VE ŞEHİR

"Mimarî, hayatın bütün alanlarını kapsayan bir hazinedir"[27]

KONUŞAN: ÜMMET KARAKOÇ

Yıllardır mimar olarak çalıştınız, kaliteli yapılara imza attınız. Üzerinde çalıştığınız plan ve projelerde neleri göz önünde bulundurdunuz?

Mimarî, hayatın bütün alanlarını kapsayan bir hazinedir. Mâlum-u âliniz mimarî taşa, toprağa, çimentoya, demire vs. ait meseleleri geleceğin meseleleri haline getiriyor. Sonra yapıyı meydana getirecek teknolojiyi iyi kullanmak, seçmek söz konusu. Bütün bunların yapılabilmesi için sosyal talebin olması lâzım. Toplumun ihtiyaçlarının da sebepleri vardır. O ihtiyaçları bilmeyen kişi, içinde yaşadığı anın ihtiyaçlarını gündeme getirir. Halbuki geçmişin ve bugünün meseleleri yanında sosyal konuları içeren çözümlerin gelecek nesillere de hizmet vermesi lâzımdır. Dolayısıyla bunu talep eden kişinin uzun vadeli değişmelere nasıl cevap vereceğini hesaplaması icap eder. Çünkü insanlar 40 yahut 60 yaşında ev sahibi olmak için yola çıkıyorlar. O evi ancak 20 yahut 30 sene kullanabiliyorlar. Ama bir ev, yapıldıktan itibaren bir asır yaşayan bir şeydir. Dolayısıyla bunun ömrünün üçte birini yahut beşte birini

geçirebilecek bir talebin, yapının ömrünün geriye kalan kısmında da insanların yeni ihtiyaçlarıyla çatışmadan hizmet vermesi diye bir meseleyi gündeme getirmek gerekir. Burada ihtiyacı tarif eden programın tekrar yorumlanması gerekiyor. Meselâ bir terzi bir kumaş satıcısından farklı bir durumdadır. Bir elbise, bir insana bir müddet için lâzım gelir. Ama bir ev, nesilleri kapsayan bir eserdir. Mimar bu meseleyi tartışırken kendisini o günkü sosyal meselelerin ötesine yerleştirmek ve bir gelecek kaygısını gündeme getirmek mecburiyetindedir. Onun gelecek kaygısına, bir tarih bilincinden kaynaklanarak olumlu bir kararla ulaşabilir. Bu, tarihin statik bilgisini değil, oluşumuna ait sürecin bilgisini de gerektirir. Savaşlar tarih diye öğretiliyor ama tarih sadece savaşlardan ibaret değildir. İnsan meselesinin tümünü kapsayan bir tarihin gündemde olması icap eder.

İnsanlar münhasıran et ve kemikten vücuda gelmiş varlıklar değildir. Onların ruhî âlemleri var, sevdikleri, korktukları şeyler var. İnsanların ruh âlemi diğer canlılarınki gibi değil. Hayvanların ruh hallerini terbiye ile değiştiremiyoruz. Fakat insanların ruh hallerini terbiye ile şekillendirebiliyoruz; dinî terbiye, ahlâkî terbiye, tasavvufî terbiye gibi yollar var. Terbiye gökten inen bir şey değil; insan bir inanç sisteminin icaplarına göre terbiye ediliyor. Ruh halleri, sükûnet, hareketlilik, tevazu, sadelik, çekingenlik, gösterişçilik gibi vasıflara sahip. Bunlar şekillere de yansıyor.

Meydana getirdiğimiz bir binanın maddî varlık alanı, yani teknolojinin realiteleri varsa, onlarda ilâhi varlığın tezahürlerini fark etmek de önemli. Yani bir bakıma takvaya tekabül eden ihlâsa tekabül eden başka bir biçim düzeninden söz etmek mevzu bahis olduğu gibi, tasavvufî mertebeler ve ruh hallerinin tezahürlerinin de yapılarda bulunması söz konusudur. Bunlar, biçim dünyasındaki tezahürlerdir. O zaman o tezahürler, biçimlerin ifadeleri olur. Bu ruh hallerini şekillendiren düşünce sistemimizdir; o da inanç sistemimizden yaratılışın, varlık tasavvurumuzdan İlâhî iradenin nasıl tezahür ettiği; onun karşısında konumumuzun ne olduğu gibi kâinat ve varlık tasavvurumuzun sonucunda sözünü ettiğim ruh hallerimiz yahut sosyal düzenleme ile ilgili kararlarımızın oluşur; teknoloji seçimimiz de Allah'ın yarattığı malzemeyi şu veya bu şekilde kullanma konusundaki kararlarımızla şekillenebilir. Ruh hallerimizi

düşünce sistemimiz şekillendirir. Düşünce sistemimizi ise inanç sistemimiz, varlık tasavvurumuzda İlâhî iradenin tezahür edişi, onun karşısında konumumuzun ne olduğu gibi kâinat ve varlık tasavvurumuzun sonucundan, sosyal düzenleme ile ilgili kararlarımızdan oluşur. Teknoloji seçimimiz de Allah'ın yarattığı malzemeyi kullanma şekli konusundaki kararlarımızla şekillenebilir. Hıristiyan dünyası maddî varlık alanını günah saydığı için taşı kullanıyor ama günahının ruhunu veriyor, bu yüzden müthiş bir hareketi gündeme getiriyor. O hareket insanı tutuyor ve kilisenin kapısından koridor kısmına yahut bulunduğu yerden göğe doğru sürüklüyor. Her ikisinde de kilisenin insanla ilişkisine ait tasavvurunu görüyoruz. İnsan günahkâr olduğuna göre, kilisenin insanı ensesinden yakalayıp sürükleme hakkı var, diye düşünüyorlar. Halbuki Sünnî düşünce de, Şiî düşüncesinden ayrılarak, felsefî noktada ulemanın kilise gibi teşkilatlanmasına karşı çıkıyor. Bir devlet gibi organize olması istenmiyor; halbuki Şiî düşüncesinde Hz. Ali sülalesinin bu dinî teşkilatın liderliğini muhafaza edeceği öngörülünce, teşkilatlanma kaçınılmaz bir yol oluyor. Buna mukabil, tahakküm edici bir kuruluş haline dönüşmesi tehlikesine karşı Sünnî düşüncede bu tür teşkilatlanmadan kaçınılıyor. Orada, insanın kendi kendisini, Allah'a yönelik bir varlık olarak terbiye edeceği, doğruyu bulacağı manası hâkim. Burada Hıristiyan mimarî telâkkisinden farklı olarak yapı yönlendirici değil. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in buyurduğu gibi bina, insanın esas vazifesine tekabül eder bir şekilde dünyayı güzelleştiren bir nesne olarak düşünülüyor.

Sorunuzda "imzanızı attığınız eserleriniz var mı?" dediniz. En azından üç tane Ağa Han Mimarlık Ödülü var. Bir tanesi Ankara'daki Türk Tarih Kurumu, ikincisi 1973'te Bodrum'da inşa ettirdiğimiz Ahmet Ertegün'e ait bir ev var. Üçüncü olarak da 35 evden oluşan Demir ev grubu. Tatbik aşamasında olan veya yarım kalan eserlerim de mevcut.

Habitat için hazırlanan ulusal rapora karşı alternatif bir rapor hazırladınız. Bunu hazırlamaktaki amacınız ne idi?

Ulusal raporu İlhan Tekeli, Mübeccel Kıray, Nejat Erder ve birkaç genç insan beraber hazırladılar. Çeşitli grupların fikirlerini alarak hazırladıklarını söylüyorlar. Bu toplantılara davet edilen, başta 35-40

dernektir. Sonra bu derneklerin sayısı, nerede ise 100 kadar oluyor. Daha sonra yine artıyor fakat hazırladıkları raporun ana hatlarında hiçbir değişiklik yapmıyorlar. Birleşmiş Milletler diyor ki: “Ülke raporu, hükümet raporu olmayacak. Bunun ülke raporu olması için çalışma döneminin başlamasından itibaren hükümetler, ülkenin mesken, ev ve şehirleşme meselelerini bütün topluma duyuracaklar, toplum bu meseleleri tartışacak ve bu meseleler etrafında ortaya fikirler çıkacak, bu fikirler etrafında gruplar teşekkül edecek ve grupların ortaya koyduğu düşüncelerin toplamı olarak rapor hazırlanacak.” Toplumun tüm kesimleri denildiği zaman çeşitli dinî grupların da olması gerekiyordu. Din grubu olarak bir tane dernek var: Bahâiler Derneği Sünnî cemaatlerden bir kişi yok, alevî cemaatten de yok. Bunun yanında belirli hanım grupları var. Toplumun dar bir kesimi muhatap alınmış, daha da ilginç olan tarafı ise rapordaki düşüncelerin çok büyük bir kısmında bürokrasinin, hükümetin, teknik kadroların düşüncelerinin kullanılmış olmasıdır. Türk halkının konuyla ilgili talepleri vardı. Raporu hazırlayanlar buna önem vermediler. Türk halkının %92,8’i bahçesi olan bir evde yaşamak istiyor. Onlar apartmanlar inşa edip Türkiye’nin en iyi yapıları diye takdim etmişler. Meselâ Batıkent tam bir faciadır. Bu derece kötü bir örneğin iyi bir örnek gibi takdime teşebbüs edilmesinde iyi niyetle hareket edilmiş olamaz.

Bir kere halkla bütünleşmeden hazırlanmış bir rapor, ikincisi halkın talebine cevap veren bir rapor değil, üçüncüsü şehirlerin oluşum veya ıslahıyla ilgili bazı hükümler ihtiva ediyor. Fakat şehirler aynı zamanda toplumların meydana getirdikleri en büyük ekonomi üreticileridir. Bir tüketim yapısı onların tavsiyelerinin Türk ekonomisine neyi yükleyeceğini, bunun ve başka alternatiflerin maliyetinin ne olduğunu hiç gündeme getirmiyorlar, bugüne kadar Türk şehir planlamasında süregelen alışkanlıkları aynen devam ettirme yaklaşımındalar. Meselâ İstanbul’daki sanayi tamamen hapsedilmiş ve büyüme imkânını kaybetmiş durumda. Büyüyebilmesi için Eskişehir’e, Kütahya’ya gitmesi gerekir. Sanayi buradan gittiği zaman, insanların bir kısmı da bununla beraber gidecek. Dolayısıyla bu hareketliliği de göz önünde bulundurursak o insanlara mesken inşa etmek mecburiyetiyle karşı karşıyayız. Bunun için konut teknolojisiyle ilgili düşünceler geliştirilmesi gerekiyor. En basiti,

Osmanlı dünyasında, bugün Amerika'da, Japonya'da olduğu gibi evin bütün parçalarının sanayide hazır hale getirilmesi gerekiyor. Ev inşasının, parçaları yerinde takmakla bitecek, son derece çabuk yerine getirilecek bir faaliyet olması gerekiyor. Kısacası bütün bu meseleleri hesaba katmayan, gelecekteki Türk halkını barındırmak için yapılacak işlemleri içermeyen bir rapor bu.

Habitat II'de gönüllü teşekküllerin etkisi ne derecede olacak? Varılan kararlar belirleyici olacak mı?

Habitat II çok yararlı bir vesile, çeşitli meselelerin tartışılmasına imkân veriyor. İki alanda belirleyici olacak. Bunlardan ilki, üç ilke ve üç politikadır. Bu üç ilke şunlar: Çevrenin oluşumuna insanın katılımı esastır. İkinci olarak sürdürülebilir bir değişme gerçekleştirilebilir. Üçüncü olarak da adalet üzere bir gelişme olmalıdır. Bu üç ilke, üç işlem tavsiye ediyor. "İnsanların yapabilir kılınması gerekir." deniliyor. Bir diğer husus, yapılan bütün işlerin şeffaflık içerisinde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Üçüncü olarak da yönetmek sona ermeli, yön verme sağlanmalıdır.

Raporu hazırlayan gruba "Türk halkının %93'ü iki katlı ev istiyor" dediğimiz zaman "Sen gel de sor bakalım, iki katlı evinin yerine apartman istemeyen var mı?" diye cevap veriyorlardı. Ben de onlara dedim ki: "Oturup bir düşünün. 40 sene evvelden başlayan bir tarihçe yazacağınıza 80 yahut 100 sene evvelden başlayıp bugüne doğru bir tarihçe yazsanıza… Bursa'da 1930'da kimsenin aklından apartman yapmak geçmiyordu. Herkes kendisine güzel bir ev yapmak istiyordu. Bugün dediğinizi kabul etsek ve herkes apartman yapıp köşeyi dönmek istiyor desek; 'Ne oldu bu insanlara da değiştiler, köşeyi dönmek istiyorlar?' diye sormak gerekmez mi? Çünkü Türk şehir planlaması gayriahlâkî, gayriâdil, insana gerekli olmayan çevreleri oluşturma tavrı içerisindedir. Birisine 2 kat verirken, yanındakine 12 kat verdiği zaman, 12 kattan oluşan açıktan kazanılan para, ona kazanç olarak kaldığında diğer insanlar da aynı kazancın peşine düşüyorlar. Daha evvel neden böyle değildi? Çünkü şehir üç parçadan oluşuyordu. Mahalleler, şehir merkezi ve imalâthaneler. Şehir merkezi fazla gayrimenkulün teşekkül ettiği alandı."

Bu merkezler gayrimenkul değerinin %85'ini üzerinde toplar. Bunu şahıslara verdiğimiz zaman herkes bunu yağmalamak ister. Osmanlı dünyasında bunun %15'i vakıflara verilirdi. Burada şehir merkezinin varlığının sonucunda teşekkül eden yüksek gayrimenkul değerleri vakıfların gelirine dönüşüyordu ve vakıflar o geliri şehre eğitim, kültür ve altyapı alanında hizmet vermek amacıyla kullanıyordu. Üretmeden oluşan serveti hangi kaynak yaratmışsa, onu vücuda getiren kaynağa o serveti iade etmek esas oluyordu.

Mahalle dediğiniz zaman da her ailenin bir ev yapma hakkı vardı. O zaman mahallenin boş arsasına köşe dönmek için değil, orada yaşamak için ev yapıyorlardı. Mesele orada yaşamak olunca "Ev alma komşu al" tabiri göz önünde tutulurdu. Ev yaparken komşusunun haklarını göz önünde tutan, komşularıyla barış içinde olan, o evin sahibinin ve çocuklarının, torunlarının olacağını bilen, ömürleri boyunca o komşularla iyi geçinebilecekleri tarzda ev yapmak sosyal bir ahlâk özelliği taşıyordu. Sokağı güzelleştirmek de bu amacın bir parçası oluyordu. Bunun yerine adaletsiz şehirleşme düzenini kurduğunuz zaman insanları adaletsizliğin beraberinde getirdiği yağma düzenine düşürmüş oluyorsunuz.

Düzen meselesine geçmişken sizce Habitat II modernizmin bir çıkışı mı, bir kurtuluşu mudur?

Modernizmi doğru tanımlamak lâzım. Modernizm, New York'ta başka, Paris'te başka, İstanbul'da başka şekildedir. Fransa ve Almanya'daki modernizm, bu ülke kültürlerine hâkim olan Hıristiyan etkileriyle 19. asır tutarsızlıklarının yok edilme çabasıdır. Türkiye'de ise modernizm, mimarî alanında birçok temel ilkesini işlemez hale getirmiştir. Modernizmin önemli insanları Kuzey Afrika'yı ve Osmanlı dünyasını görerek mimarîlerini geliştirdiler. Modern mimarînin birçoğu buradan oraya gittiğinde, orada var olan kültürün bazı unsurları da ciddi yanılgılara uğruyor. O güne kadarki Hıristiyan dünyasından gelen yapı teknikleri ve alışkanlıkları gibi şeyleri bir tarafa koyarken makine kültürüne dayanan, makineyi ilahlaştıran bir yanılgı içerisine düşüyorlar. Bizim için modernizm nedir? Nemiz var nemiz yok, kendimize ait onların hepsini bir kenara koyup onlar içinden ne çıkarılacağına dahi bakmadan varımızı yoğumuzu tahrip ediyoruz. Global düzenin İslâm'daki ciddi yapılar arasında tek örneği

olan Okçular Tekkesi'nin krokisini düşünebiliyor musunuz? Her şeyimizi tahrip edip kendimizi maymun düzeyine yerleştirmek bizim için modernizmdir. Habitat II'nin bana göre modernizm ile alâkası pek yoktur.

BM, şehir fenomeninin sosyal ve iktisadî veçhelerini gündeme getiriyor fakat fizikî meseleye yalnız genel bir ilke ile temas ediyor. İnsan telakkisiyle başlıyor ve insanın katılımı ile çözüm sağlanacağını söylüyor. Bu aslında tamamen İslâmiyet'in emridir. Katılım fikri 1945'lerden sonra İslâm dünyasından, Avrupa Konseyi ülkelerine yerleşiyor. Bazı yerel yönetimler bunu uyguluyorlar ve bugün oylarını arttırarak yerel yönetimde de iktidara geliyorlar. Bunlar Avrupa Konseyi'nden BM'ye geçiyor ve orada bahsediliyor. Bunun bir sebebi var. Onların sosyal iktisat içerisinde mikrokozmosa ait kabullenmeleri oluyor. Bir de mikrokozmosun genel bilgileri var. Yani her aileye uygun bir ev yapmak durumunda, o ailelerin meselelerine erişmemiz lazım. O zaman da bir şehir üzerinde karar vereceğimiz zaman meseleye şehirlinin katılması gerekiyor. Aksi takdirde mikrokozmosa erişmeden alınan o karar yanlış olur. İkincisi sürdürülebilirlik ilkesidir. Bu ilkeyi bugün İslâmî kurallar içerisinde anlamak lâzımdır. Allah bize güzel bir dünya emanet etmiştir. Biz ekmel-i mahlûkat sıfatına bu emaneti hüsn ü muhafaza sorumluluğunu yüklenerek erişmişizdir. Onun için Allah'ın yarattığı güzel dünyayı hüsn ü muhafaza etmek gerekir. BM, sürdürülebilirliği bugün böyle anlıyor. Sürdürülebilirliğin diğer yönü de dünyayı güzelleştirmektir. O zaman yaptığımızla dünyayı güzelleştirmeliyiz. Meydana getirdiğimiz binalar dünyayı nasıl güzelleştirmeli ki, bugün güzelse gelecek nesiller için de güzel olsun? Bu da evrensel değerler sistemine dayalı bir güzellik telakkisinin sürdürülebilirlik için şart olduğunu ortaya koyuyor. Mimarîsinin buna göre düzenlenmesi gerektiğini şart olarak gündeme getiriyor. Ama ulusal raporda bundan hiç söz edilmiyor. Yaptığımız şey, değişmeye mecburdur. O değişme nasıl sürdürülebilir, nasıl değişmeye imkân verilebilir? Bunlara hiç temas edilmiyor.

Başta sorduğumuz gibi o halde nasıl belirleyici olacak?

En azından dünyayı koruyarak… Gelecek nesillerin tarım alanları üzerinde hakları varsa bu alanlar üzerinde yeni şehirler

kurulmamalıdır. Hakça demek, yani birisi 10 katlı apartman yapıp köşeyi dönüp milyarder olurken, zavallı fakir insanın 25 bin liraya alınacak malı 1974-77 yılları hesabıyla 65 bin liraya almasına göz yummak, onu bu istismara alet edecek yolları açık bırakmak demektir. Devletin bir gayriadilliği, umursamazlığı vardır. Üst strateji bakımından bunun önüne geçilmesi lâzım. BM, halkın önündeki engelleri kaldırarak, halkı yapabilir kılmayı planlıyor. Buna mukabil Ulusal Rapor: “Halka katılım imkânı verirken, katılım hakkını kötüye kullanmasını önleyecek tedbirler de alalım” diyor. Halka hiç güvenmiyorlar. İkincisi; dev organizasyonlar meydana getirerek onların eliyle üretimi yapmaya teşebbüs ediyorlar. Bir organizasyon ne kadar büyük olursa onun içerisindeki işleri görmek o kadar zorlaşır. Bir organizasyon küçükse onun işleyişi de kolaylaşır. Dolayısıyla gayrimeşru, ahlâkî kararlar küçük organizasyonda daha zor alınır. Bu şeffaflığın sağlanmasında üretim ve üretimi yönlendirecek idarî yapının biçimlendirilmesi gerekir. Bunlar son derece önemli. Her ülkenin bundan çıkaracağı, tarihî tecrübesinden hareket ederek çözüm üreteceği esaslar olacaktır. BM bu devletlere “bunlara riayet etmeyenlere yardım etmeyeceğim” diyor. Krediler bu ilkeleri tatbik eden ülkelere verilecek. Şimdiye kadar kredi sistemleri çok yavaş işliyordu fakat Habitat II’den sonra bu kararlar için hızlı bir işleyiş olacak

20 yıl evvel Kanada’da yapılan Habitat I’deki kararlar amacına ulaştı mı?

Orada hükümetler arası işleyiş başarılı olmadı. Dolayısıyla bu defa halkların kendilerini teşkilatlandırmak yoluyla bir girişim yapılması kararlaştırıldı. Biz de meseleyi ortaya koymak amacıyla kendi raporumuzu yazdık. Tıpkı İslâmî tebliğ biçiminde olduğu gibi doğruyu ortaya koyup yaymaya çalışıyoruz.

Samanyolu TV’de Ömer Dinçer ile bir tartışmadaydık. O programda “Merkezî hükümet başarısız oldu, biz de merkezî hükümet gibi merkeziyetçi davranırsak biz de başarısız olacağız” diyordu. Ama bugün merkeziyetçiler… Bir yerin tepesine oturanlar hemen kendilerine hoş şeyler söyleyenlerle bir araya geliveriyor, “yaptığın yanlış” deyip eleştireni uzaklaştırıyorlar. Halbuki eleştirileri acı da olsa dinlemeleri lâzım. Başarmanın yolunu, öğrenmekle

bulabilirler. Hemen şununla bağlantı kurmak istiyorum: 3-17 Şubat 1996 günlerinde New York'ta yapılan son hazırlık toplantısında, BM'nin en seçkin iki üyesinden Dünya Bankası'nın yetkilisi dedi ki: "Bakın, dünyada şehirleri idare etmeyi bilen bir tek idareci yoktur". Gerçekten doğru bir söz. Türkiye'de şehri bilen ve yöneten bir tek belediye başkanı göremiyoruz. Öğrenmek isteyen de yok. Habitat II'yi düzenleyenlerden N'Dow geleceğin şehirleri hakkında şöyle diyor: "21. asırda savaşlar ülkeler arasında olmayacak, şehirlerin içinde insanlar birbirlerini boğazlayacak. Bu faciayı önlemek için şehir meselesini öncelikle gündeme getirmemiz gerekiyor." Geçmişte yaşadığımız 1 Mayıs olayları ileride hiç kalacaktır.

İleride böyle olayların yaşanmaması için Türk–İslâm şehirleri nasıl olmalı?

Temiz, ucuz evler ve mahallelerden teşekkül eden, gayrimenkul artı değerlerinin ve kirlilik yapmayan sanayinin çok yakınında insanların yerleştirilmesi suretiyle meydana getirilen bir şehir olmalı. Daha önce de defalarca ifade ettiğim gibi 20 milyonluk Frankfurt'ta ulaşıma yapılan harcama, 12 milyonluk İstanbul'da yapılandan çok düşüktür. İslâm'ın kuralı olan tasarrufu Almanlar gerçekleştiriyorlar. Onların şehirleri İslâmî şehirdir, bizimkisi ise küfür şehri.

Çevre ve şehrin insanlara ne gibi etkisi oluyor?

Çocuk Vakfı'nın verilerine göre İstanbul'da sokakta 150 bin çocuk yaşıyor ve ortalama 20 yaşında ölüyorlar. Amerikan şehirlerinde 1977 yılında anne ve babaların fuhuş için bir senede sattıkları çocuk sayısı bir hayli fazla iken, sokakta yaşayan çocuğun ömrü ancak 11 sene oluyor. Büyük şehirlerde böyle gayrimeşru olaylar daha fazla olurken küçük şehirlerde bunlar çabuk görülebileceği için pek fazla olmuyor. Bu şehirler hem ucuz da oluyor. Dolayısıyla Frankfurt metropolünde olduğu gibi galaksi biçiminde, yıldız kümesi biçiminde metropoller kurmalıyız. Şehirlerimizi büyütmemeliyiz.

Anadolu insanının Habitat II'den ne kadar haberi var? Habitat niye halka mal olamadı?

Yalnız Anadolu insanının değil, bütün bu girişimleri düzenleyecek milletvekillerinin bile haberi yok. Ulusal Rapor'dan da halkın haberi

yok. Fakat bizim yazdığımız bu rapordan ve yaptıklarımızdan halkın haberi vardır. Habitat II kararları halka şöyle mal olabilir. İbretli bir söz vardır: “Sabırla koruk helva olur, dut yaprağından atlas olur” derler. Yani yarın her şey halledilemeyecek; herkesin içten bunu duyurması, çözüm üretmesi lâzımdır.

Tarihte şehircilik ne düzeydeydi?

Çeşitli kültürlerin kendilerine göre şehir çözümlemeleri var. Sadece Bursa ile Isfahan ve Pekin’i mukayesemiz saatler sürer ama hiçbir şehirde insanlık tarihi boyunca Osmanlı şehirleri kadar tabiatla, insan eliyle üretilmiş sunî dünyanın yüce güzelliği bir araya getirilememiştir. Ne Roma, ne Bizans, ne de Avrupa şehirleri.

Dünyanın ekolojik dengesinin bozulmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Maalesef dünyayı hızla tahrip ediyoruz. 1974’de Dünya Bankası’nın finanse ettiği projenin başında iken bir büyükelçi, BM adına diğer büyükelçileri de Vancouver’daki Habitat toplantıları için ön ziyaretlerde bulunuyordu. Bana de geldi ve iki şey söyledi: “Savaş açın, Fransız ve İspanyollara karşı ittifaklar kurun. Akdeniz’i yok ediyorlar. Bu toplantıda Güney Amerika ve Akdeniz ülkeleri olarak Amerika’ya savaş açın. Hava kirliliğinin %60’ına Amerikan otomobilleri sebep oluyor.” Maalesef dünya bu bilinçten çok uzak. Hava kirliliği bir süre sonra ağaçlar tarafından yok ediliyor. Ya nükleer atıklar? Bunlar ancak 3 bin senede yok oluyor. Çernobil’den Türk topraklarına dökülen radyo aktif maddeler 3 bin yıl hayatı olumsuz şekilde etkileyecektir. Türkiye’de ise Gökova gibi nükleer santraller yapılmaya kalkışılıyor. BM’de konuşulan bir diğer husus, tarım alanları ile şehirlerdir. Türkiye, şehirleşmesinde, bir karış tarım alanını kullanmamalıdır. Çünkü tarım alanı gelecek nesillerin rızkıdır. Peki nereler kullanılmalıdır? Türkiye’nin tarıma kapalı alanları devletin elindedir ve bu Türkiye topraklarının %62’sidir. Devlet, işte buraları şehirleşmeye açmalıdır.

Şehirleşme ve çevre ne zamandan beri önem kazandı? İnsanlar tarihte çevreye nasıl bakıyorlardı?

Şehirlerin tahrip edilmeye başlanmasından çok daha önce, Hz. Peygamber'in şehir toprakları ve mülkiyeti üzerine aldığı kararlar, Hz. Ömer tarafından bütün Basra'da uygulandı. Hz. Osman tarafından genişletildi. Müslümanlar çevreye Allah'ın bir lütfu olarak bakıyorlardı. Hıristiyanlar ise dünyaya, günahkâr insanın kefaretini ödeyeceği bir alan olarak bakıyorlar.

Şehirlerimizi yıllardır cehenneme çeviren nüfus yığılmasını sona erdirmek, Türkiye'nin gelecekte çözmesi gereken birinci vazifesidir. Bu durumun devam etmesi mümkün değildir. Hangi politika, hangi parti iktidara gelirse gelsin bu hadise devam ettiği müddetçe Türkiye yok olmakla karşı karşıyadır. Nitekim Endülüs'te ve Hindistan'da öyle olmuştur. Endülüs bir bakıma iç bütünlüğünü kuramadığı, İslâm toplumu içerisinde sevgiyi, adaleti sağlayamadığı için Hıristiyanlara mağlup olmuştur.

Türkiye şehirleşme politikalarını değiştirmeye mecburdur. Öncelikle nüfus dağılımının düzeltilmesi, iktisadî faaliyetlerin dengelenmesi lâzımdır. Bu da yeni şehirlerle mümkündür. Bu yeni şehirleri devlet tahsis edecekse bunu kendi eliyle yapmayacak; 'şehir geliştirici' adı verilen bir grup şehir üreticisine tevdi edecektir. Doğrudan başbakanlığa bağlı Türkiye Şehirleşme ve Konut Müsteşarlığı Devlet Planlama Teşkilatı gibi 2000 tane memura sahip olursa hiçbir şey yapamaz. Gerçekten başarılı olabilmesi için teşkilat, bünyesinde Türkiye'nin en seçkin mimarlarının barındığı 30 kişiden oluşmalıdır.

Son olarak neler söylemek istersiniz?

Bu iş burada bitmiyor. Büyük halk kitlelerine, onların geleceği için Türkiye'de şehirlerin doğru kurulması, köylerimizin sağlıklı evlerle techiz edilmesi lâzım. Bu çözümlerin birinci unsuru, devletin, şehirlerin kurulacağı arazileri açmasıdır. Devlet, ailesine ev yapmak isteyen kişiye, ev arsasını şehir planının getirdiği kurallar çerçevesinde evini yapmak kaydıyla bedava vermelidir. Ama arsayı verdiği kişi mahallenin altyapı masraflarına, payına düşen ne kadarsa onu ödeyerek katılmalıdır. Sanayicilere arsa bedava verilmelidir. Fakat sanayi alanının altyapı masrafını sanayici karşılamalıdır. Türkiye'de bir sanayici fabrikasını kurabilmek için senelerce arsa arıyor. Halbuki ülkenin neresini isterse oraya

fabrikasını kurmalıdır. O yer, yalnız fabrikayla ilgili değil, yanında fabrikada çalışacak işçilerin mahalleleri olan bir şehir parçası olmalıdır.

Bu nedenle şehir ölçeğindeki gelişmenin makro stratejik planı sözünü ettiğim müsteşarlık tarafından Türkiye'de gerçekten bu işin uzmanlarına tevdi ederek yaptırılmalıdır. Halbuki böyle bir müsteşarlık çok gerekli olmasına rağmen yok. Çevre Bakanlığı da konuyu bilmiyor. Şehirleşmeyi ancak, bir ordu komutanının yetkileriyle donatılmış, bakanlıklar üstü kurulmuş bir müsteşarlık çözebilir.

MİMARî VE ÇEVRE

"İnsanlar, çevreyle aralarına sunî sınırlar getiriyor"[28]

KONUŞAN: ALİ GEVGİLİLİ

Çevresel bir bunalıma dönüşen çağdaş oluşum sancıları ne gibi özellikler taşımaktadır?

İnsan, bilinçli biçimde çevresiyle ilişkiye geçtiği andan itibaren kendisi için çevre sorunu başlar. İnsan, çevresi karşısında bir tavır alır ve çevresiyle arasına bazı sunî sınırlar getirir. Bu sınırlar, çevreye bakış açısına göre, dünya görüşünün sonucu olarak, biçimlenir.

Teknolojiye göre çevreye tavır alış, iki genel özellik kazanıyor: Teknolojinin üretim biçimi ya daha statik ya da hızla değişen bir dünya görüşünü beraberinde getirmektedir.

İnsanlık tarihinde, büyük tarım kültürlerine 'öküz' kültürleri, büyük göçebe kültürlere de 'at' kültürleri denildiği unutulmamalıdır. Hareketli kültürler, kaynakları daha çok kullanır, kullandıkları kaynakları da hızla tüketirler. Çağdaş insanlar suları ya da havayı, tekrar kullanılmasına bile imkân bırakmayacak biçimde kirletiyor...

20. yüzyıl, kesin olarak çok hareketli bir çağ... Teknolojiler, insan yeteneği ve kaynaklar çok hızla değişiyor ve bu değişme hızı, insanın çevresini düzenleme imkânını da kısıtlıyor. Genellikle gelişmiş ülkelerde -teknolojik gelişim zaten bu toplumlar tarafından yaratılmaktadır- teknolojinin getirdiği sorunların, çözümünü de beraberinde getirme imkânı bulunabilmekte ve çevreyi düzeltme bir maliyet sorununa dönüşebilmektedir.

Oysa az gelişmiş denilen ülkelerde, sosyal yapının sonucu olarak en hızlı değişen şey, nüfus yapısıdır. Nüfusun sayısal yapısındaki büyük değişme, yerleşme düzenindeki büyük değişmeyle sonuçlanıyor. Batı Almanya'da nüfus, 20. yüzyıl başından bu yana büyük değişme göstermiyor, tarım ile sanayi üretimi arasında belirli bir denge sürüyor. Az gelişmiş ülkelerde ise tarım alanında yaşama imkânına sahip olmayan büyük nüfus ister istemez şehirlere göçmek zorunda kalıyor. Gelişmiş ülkelerde benzerine ancak 19. yüzyılda rastlanan bir olay çıkıyor ortaya. Göç sonucunda, ilk aşamada eski kentleri besleyen kent çevrelerindeki en değerli tarım alanları, daha sonra da, bu yoğun kentleşme döneminde, eski kentin su, temizleme ve benzeri imkânları ortadan kaldırılıyor.

Özellikle İstanbul'da çevresel bozulma nasıl olmaktadır?

İstanbul'da dünyanın belki de başka yerlerinde pek rastlanmayan tipte üç kirlenme noktası karşımıza çıkar:

1) Haliç'teki kirlenme, 1970'lerde biyolojik hayata, hatta enfeksiyona bile son veren düzeylerdedir.

2) Kentte ağır madenler zehirlenmesi, çok üst düzeylere tırmanmaya başlamaktadır.

3) Yüksek gelir gruplarının yaşadıkları Nişantaşı gibi semtlerdeki hava kirlenmesi, ölçme aletlerinin çalıştırılamayacağı kadar artmış, dünyanın sayılı yerlerindeki yüksek hava kirliliği düzeyine ulaşmıştır.

İstanbul'da hava kirlenmesi bugün ölçme araçlarının ölçü düzeylerinin üstündedir. Bir zamanlar yüksek gelir gruplarının yaşadığı Bakırköy'de, 1970'lerde, bir fabrikanın dumanlarından dolayı gerçekleşen ölüm vakaları saptanmıştır. İzmit Körfezi kirlenmesi, dünyanın en büyük su kirlenmelerinden birisidir.

Tarım alanında yaşayıp da böyle bir sorunla hiç karşılaşmamış insanın, göç ettiği büyük kentteki kirlenme olayının sonuçlarını hesap etmesi mümkün değil. Kaynakları çok kıt olan az gelişmiş ülkelerde, kirlenme bilincinin ortaya geç çıkması, ileride dar boğazlarla karşılaşma ihtimalini arttırır. Bu ülkelerde kirlenme ihmal edilemez. İnsanlığın yapacağı bir atakla, az gelişmiş ülkeler sorunun bilincine ulaşabilirlerse bu alanda bir ilk adım atma fırsatını bulabilirler.

Büyük Avrupa kentlerinin 19. asır mimarîsini koruma sorunu, 1976 Nisan'ında Berlin'de bir toplantıda tartışılıyordu. Yüz yıl önce büyük

devlet fikrini sürdürmek isteyen Batı Avrupa burjuvazisinin Londra, Paris gibi büyük merkezlerde geliştirdiği kentsel biçimlerin, doğal olarak değişme niteliği yoktur. Oysa henüz gelişme halindeki ülkeler, çevrelerinin değişme sürecinden yeni bir yaklaşımla insanlığa çözüm getirme fırsatına sahiptirler. Türkiye, bu açıdan çok ilginç bir örnektir. Toplantı sırasında, özel konuşmalarda İstanbul'un gecekondularını anlattığımız zaman, Batılı uzmanlar, "Bu cennet nerede?" diye sordular. Gecekonduların teknik standartları değil ama tabiat ve komşuluk ilişkileriydi önemli olan. Aslında bu 'cennet sorunu' Osmanlı tarım kültürü ve kent düzeninde çözümlenmiş bulunuyordu.

İstanbul'daki gecekondular, kaybedilmiş bir kültürden önemli unsurlar ihtiva etmekteydiler. Eski İstanbul bu açıdan bir cennetti belki de... İstanbul'da insan-çevre ilişkisinin çözümlenmesi, boyutla ilgili olmaktan çok bir mekân düzenleme sorunu olarak karşımıza çıkıyor.

Son 20 yılda dünyada ortaya çıkan tekniklerle, 5-10 milyon kişilik metropoller, yüz bin ya da beş yüz bin kişilik birimlerin bir bütünü halinde meydana getirilip, oralarda modern örgütlenmenin gerekleriyle insan-dünya ilişkisinin gerekleri bir arada çözümlenebilir. Böyle yeni bir çözüm mümkün gözüküyor.

İstanbul'da da böyle bir çözüm başarılabilir mi?

İstanbul'da çevre sorunları gelecek 20 ya da 25 yıl içinde çok yeni ve çok büyük boyutlar kazanacaktır. Yapılan hesaplarda açıkça ortaya çıkıyor ki, Türkiye ölçeğinde nüfus dağılımı konusunda çok ciddi tedbirler alınmazsa, İstanbul'un nüfusu, tedbirler alındığı takdirde ulaşılacak olan asgari 7 milyon kişilik düzeyin kat kat üstüne çıkacaktır. Ülkenin bütün tarım alanlarından gelen nüfusun bir tek kentte yığılmasının bunalım yaratacağı ortadadır. Yığılmanın, öncelikle bir tek nokta üstünde yoğunlaşmasını önleyecek genel politikaların oluşturulması gereklidir. Bu, kaynaklardan daha dengeli bir şekilde yararlanmak için de zorunludur. Su, enerji ve hava kaynaklarından ancak bu yöntemle ölçülü olarak yararlanılabilir. Ayrıca, kirliliğin yine tabiat tarafından emilebilmesi için tabiatta kirlenme faktörlerinin de dengeli bir biçimde dağıtılması ve tabiatın bu yöndeki katkısının bilinçli olarak kullanılması şarttır. Bu sorunlar bölge, metropol ve ülke ölçeğinde çözümlenmelidir.

Çevre sorunu genellikle yakın döneme kadar sadece bir tabiat, su ve hava kirlenmesi niteliğinde görülmüştür. Oysa bir süredir, gürültü de bir çevre kirliliği faktörü olarak göz önünde tutulmaktadır. Bilinçlenme sonunda giderek tartışılan bir başka temel konu ise kültürel çevrenin kirlenmesidir.

Ne kadar yoksul olursa olsun, güzel bir dünyada yaşamak hakkına sahiptir insan. Dünyanın çirkinleştirilmesi ve dünyada yapılan şeylerin birbirleriyle gittikçe daha büyük çelişkiler içinde olması, insana güzellik amaçları yerine ancak umutsuzluk vermesi ve yaşama sevincini yok etmesi, insanın varabileceği en son ve en kötü düzeydir. Bu bakımdan İstanbul son 40-50 yıl içinde, dengelenmiş ve düzenlenmiş bir kültür düzeninden, akıl almaz bir yıkıntıya dönüşmüş bulunuyor.

Çevre sorunu bütün dünya için de çetin bir meseledir. Ama İstanbul gibi çok büyük bir kültür mirasını barındıran bir şehrin, insanlığa karşı önemli bir başka sorumluluğu da söz konusudur. Bu, İstanbul'u yeni çağa, uyumlu ve dengeli biçimde geçirme sorumluluğudur.

Çözüm daha toplumsal olarak bulunamaz mı acaba?

Ben biraz daha umutluyum, bilinçlendirme dışında başka dayanak noktaları da bulunduğu kanısındayım. Sözgelişi, gecekonduların maliyeti, normal yapı yöntemlerine göre iki kat daha fazladır. Şehirlerde, altyapıdan yoksun, geniş, kalabalık yörelerde, bu, gerçek bilinçlenmenin çok önemli bir dayanak noktasıdır. Konut sorununun çözümlenmesi İsveç'te de aşağı yukarı böyle bir tarihî gelişme içinde olmuş; konut kooperatifleri ile sendikal örgütlerin işbirliği, çözümü getirmiştir. Orada sendikalar, konut yapımında kooperatifleşme olayına destek verdiler. Türkiye'de de aynı yola gitme imkânı vardır ama bu yetmeyecektir. Buradan itibaren, toplum olarak sorumluluk taşıyan kurumların da yeni atılımlarına ihtiyaç var. Sendikalaşma bu yönde belirli bir gelişme düzeyini ortaya koymaktadır. Önümüzde şu meseleler bulunmaktadır:

1) Kırdan şehre göçenlerin örgütlenmesi nasıl olacak? Bu kişilerin, özellikle sanayileşmiş kesimlerdeki işçilerin düzeyine nasıl getirileceğini hesaplamak gerekmektedir. Şehre sonradan

katılanların bazısı çok dinamik, bazısı ise çok hareketsiz kalmaktadır. Bu, çözümü zorlaştırıyor.

2) Bilinçlenme, uygulamadan önce gelebilir mi? Türkiye'de uygulamanın zaten içindeyiz. İçinde bulunduğumuz durumun bilincine de varmış bulunuyoruz.

Şehirlerin, eğilimlere göre düzensiz gelişmesi kabul edildiği takdirde, ülke ekonomisinin taşıyamayacağı masraflar karşımıza çıkacaktır. O zaman, mevcut yapı stoklarını yok edip yeniden inşa etme gibi bir şehirleşme biçimi ile karşı karşıya kalacağız. Bu da, son derece açık bir tehdittir. Bu nedenle, şehirleşme biçiminin genel bir politikaya bağlanması zorunluluğu vardır. Bu, mimarların da boylarını aşan bir iştir.

Burada, toplumun örgütlenmesi ve iç hiyerarşilerini kurmasının gerekliliği söz konusudur. Bu gelişim, geniş kitleler lehine ve azınlıklar aleyhine olacaktır. Bu azınlıklardan bir tanesi mimarlar azınlığı bile olabilir.

Çevrenin yapılması elbette herkesin katkısıyla olacaktır. Çevrenin yapılmasına katkıda bulunma hakkını, insanın elinden almak kimsenin hakkı değildir. Bu, bir bakıma, yerel karar alma sistemleriyle merkezî karar alması sistemleri arasında yeni bir denge araştırması olacaktır. Geçmişte, kentsel planlamada merkezde oturanlar, yerel kararları vermeye çalıştılar ve Türk şehrinin dramı biraz da buradan başladı. Şimdi, insanları yerinde, kendileri için, toplulukla ilişkilerinin bilinci içinde karar vermeye yöneltebilecek yeni bir ilişkiler sistemi kurulmalıdır. Gecekondu alanlarının, bütün istismara rağmen bir Nişantaşı'ndan daha sevimli, daha insanca çevreler olmaları, orada insanların, bir ölçüye kadar, tek tek karar verme imkânına sahip olmalarından geliyor. Bu katılış gerçekleştiği takdirde, *kârkent*'in büyüme ve gelişme yolları da önemli ölçüde kapatılabilir.

İSLÂM: DÜN, BUGÜN VE YARINI

"Varlığın bütününü görememek şirke açılan bir kapıdır"[29]

ALİ GEVGİLİLİ'NİN YÖNETTİĞİ
BİR AÇIK OTURUMDAN DERLENMİŞTİR.

İslâm toplumları sahip bulundukları kültür, uygarlık ve sanat birikimiyle, kendilerine özgü bir dünya alanını oluşturmaktadırlar. İslâm'ın bu alanlarda dünyaya ve topluma yaklaşım biçimi ne olmuştur? İslâm sanatı ve uygarlığı neleri amaçlamış, bunları hangi yollardan nasıl gerçekleştirmiştir? İslâm toplumlarının dünya açısından özgüllükleri nelerdir?

Her kültür ve sanat, 'varlığın' yapısı hakkında, kendisine özgü bir görüşün ürünüdür. Böylece her kültür, kendisine ait bu varlık görüşünün sonucu olan çözümlemelerin de bir toplamıdır.

İslâm kültürü de, kendi varlık görüşünün ürünlerinin bir toplamı olarak tanımlanabilir. Ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı günden beri, 15 yüzyıllık bir tarih süreci içinde, rastladığı türlü dış olayların etkisi altında İslâm, sürekli bir gelişme, yenilenme ve yeni çözümler oluşturma süreci olarak meydana çıkmaktadır. Bu noktada İslâm, Hıristiyanlık için düşünülenden farklı bir görünüm kazanmaktadır.

İslâm, Hıristiyanlığın kendi gelişimi içinde özünden uzaklaştığını savunur. İslâm kültürünün ise ürünlerini verdiği tüm alanlarda, bir 'özünden uzaklaşma' olayından söz etmek zordur. Bu, İslâm'ın yapısındaki bir özellikten kaynaklanmaktadır. Doğuşundan kısa bir süre sonra İslâm çok geniş alanlara yayılmış ve buralarda büyük halk yığınlarının kültürünün bütünlüğünü kurabilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi, İslâm'ın getirdiği evrensel çözümlerin yerel alanda doğabilecek çelişkileri ortadan kaldırabilme yeteneğinde yatmaktadır.

İslâm'ın evrensel çözümleri nelerdir?

a) Tüm insanlar, Allah katında eşittirler.

b) İnsanlar, birey olarak Allah'a karşı bir sorumluluk yüklendikleri için 'yüce' varlıklardır.

Toplumlar da insan ve tarih karşısında, İslâm'ı benimsediklerinde, onun yerel gerçek içinde çözümlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Böylece bir yandan 'toplumun yüceliği', öte yandan da insanların bu sorumluluğu fert olarak yüklenmesinden doğan 'fert olmanın yüceliği', insanın dünyayı güzelleştirmekle sorumlu olduğu yolundaki bir İlâhî emirle birleşmiş ve İslâm kültürünün temel öğelerini oluşturmuştur.

Ferdin yüceliği aynı zamanda insanın bir başka fert tarafından güdülmemesi kuralını da birlikte getirmiştir. Kur'an'ın emirleri, Allah'ın emirleri olup Peygamber bile onun yalnızca aracısıdır. Bu durumda insan için gerekli olan şey, varlığı bütünlüğü ile kavramak, emirlerin bütünlüğünü anlamak ve bu sorumlulukları tümüyle taşımaktır. Bu, birbirine eş olan insanların oluşturduğu ortaklığı, başka bir deyişle 'varlık-insan bütünlüğü'nü, ortaya çıkartmaktadır. Bu bütünlük, 'merkezî' olmayan bir nitelik taşımaktadır.

Sanat eserinin yapılmasında esere özelliğini kazandıran bu bütünlük, İslâm'a bir 'kitle bütünlüğü' görünümünü kazandırmaktadır. Bunun sağladığı başka bir imkân, bütünlüğün ulaşabileceği yeni boyutlarda da temel niteliğini sürdürebilmesidir. Bu nedenledir ki, İslâm, ilk başladığı günkü niteliklerini, yaygınlaştıktan sonra da yitirmemek imkânını bulmuştur.

Ferde tanınan haklar nedeniyle İslâm'da her zaman gerçeğe mutlak açıklık getirilmiştir. Varlığa 'yabancılaşma'ya kapıları kapatan, varlıkla doğrudan doğruya ilişkili bir insan yapısının oluşturulması, İslâm kültürünün temel niteliklerinden birisi olmuştur. Böylece sanat, bir olayı gidermeye, kültür de bir başka olayı ortaya çıkarmaya dönük olmuştur. İslâm'ın çözümlemeye özen gösterdiği olay, sanat ve kültürün insanı bilinçten uzaklaştırmamasıdır. Tasvirin yasaklanması, esas olarak, bu sebepten kaynaklanır. İnsan, varlığın doğrudan doğruya kendisiyle ilişkili bulunması gereken bir yaratık olarak, onun dolaylı anlatımından ya da 'aracı' ile tanıtımından uzak durmalıdır.

İnsan, varlığın sorumluluğunu taşıdığı için varlığı daha güzel yapmakla da yükümlüdür. Dünyayı güzelleştirme yükümlülüğü, insanı yaratıcı ve yapıcı bir davranışa yöneltmektedir. Böylece insan elinden çıkan şeyin suniliği yerine, tabiîliğine ulaşılır. İslâm'ın bir başka kuralı, dünyayı güzelleştirmeye dönük insan davranışına herkesin katılması gereğidir. Tüm fertler, kendi evlerini biçimlendirirken bunun sorumluluğunu da taşımalıdır. Böylece sanat, İslâm'ın getirdiği evrensel çözümlerden çıkarak en basit ve yalın insanın bile katıldığı 'yaşanan' bir olaya dönüşür.

Son 50-60 yılda yapılan araştırmalarda, Doğu sanatlarının genellikle yaşanan dünyanın 'yapılması'na dönük, Batı'daki Hıristiyan sanatlarının ise 'telkin'e yönelik olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. İslâm böylece, bazı kişilerin insanları bilinçlendirmeden

telkin ile yöneltmesini gideren, bundan ‘temizlenmeyi’ amaç alan yaklaşımı içinde bir kültür geliştirmiştir. Bu kültürün tüm insanlara açık olabilmesi için zorunlu olarak uyması gereken bazı kurallar vardır. İslâm, insanları biçimlendirmeden, sadece ‘telkin’ ile yöneten ve böylece ‘temizlenmeyi’ amaçlayan bir yaklaşım içinde kendi kültürünü geliştirmiştir. İslâm’da sanat, açıklığa, kolay anlaşılabilir ve ulaşılabilir bir niteliğe sahip olmalıdır. İslâm’da ayrıcalıklılar sanatı olmadığı için, İslâm dünyasında halk düzeyindeki sanatlar ile yüksek düzeyde oluşan sanat biçimlerinin nitelikleri aynıdır. Sözgelişi, halk şarkıları ile yüksek müzik kültürünün üslûp özellikleri birbirinin eşidir. Başka bir örnek mimarlıktan verilebilir. En basit bir ev ile en büyük bir dinî anıtın üslûp özellikleri ayrılmaz bir bütündür. Hatta İslâm sanatı daha da ileri giderek, bunlardan birinin ötekinin taşıyıcısı olması imkânını sağlar. Örneğin, evler ile toplumsal amaca yönelik olan bir ‘külliye’nin yapım biçimi farklıdır. Geçici malzeme ile yapılmış olan, kalıcı malzeme ile yapılanın yücelmesine, kalıcı malzeme ile yapılmış olan da geçici olanın ‘geçiciliği’nin güzelliğinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır.

Bu kültür olayı, ilk Emevî-Abbasî dönemi, Selçuk-Orta Asya, Endülüs-Kuzey Afrika, Hint-Moğol ve Osmanlı sentezleri olarak bugüne kadar ulaşmıştır. Ancak tüm İslâm dünyasında 19. yüzyıl, büyük bir durma ve erime dönemi olmuştur. 20. yüzyılda ise nasıl petrolün getirdiği büyük bir ekonomik patlama olmuşsa, insanlığın gelişme çizgisinde İslâm’ın çözümlemeleriyle insanlığa ışık tutacak bir kültür ve uygarlık fırsatı da oluşmaktadır.

İslâm’ın uygarlık, sanat ve kültür alanındaki genel değerleri, yeni dünya koşullarına ne ölçülerde uyum göstermektedir? Dünyanın bugün içinde bulunduğu durumda, insanlığın geleceğini düzenlerken İslâm’ın yapabileceği katkının doğrultusu ne olabilir?

20. yüzyıl, insanlık tarihinin en dramatik çağlarından birisi olmuştur. İnsanlığı bu yüzyılda böylesine tehdit eden etkenler acaba nelerdir?

a) Nükleer silahlar, bir anda insanlığı yok etme korkusunu yaratmaktadır.

b) Büyük sermaye, bilgi ve güç birikimlerinden çeşitli kuvvetler oluşmuştur.

c) Devletler, merkezî etkileme yeteneklerini geliştirmişlerdir.

d) Özgürlük ve insana saygı özlemlerine zıt olarak ‘varlığa saygısızlık’ gelişmiştir.

Güç artırma özlemi, gerçekte dünyayı etkisi altında tutan Batı kültürlerinin oldukça eski bir özlemidir. XIV. Louis’nin her şeyi bir noktadan yönetme tutkusu ile başlayan bu ihtiras, zamanla, insanların varlığı anlamalarını zorlaştıran Barok kültüre dönüşmüştür. Bugün dev şirketlerin, akıl almaz teknolojilerin, güçlü devletlerin ve her şeyi bir noktadan planlama isteklerinin kaynağı, yine geçmiş çağlarda bulunmaktadır. İnsan, kendisi için hiçbir şey kararlaştıramayacak bir noktaya itilmiş ve 20. yüzyılın ikinci yarısında buna âdeta isyan etmiştir. Çok büyük anarşik davranışların ortaya çıkması, bu dev güçlere karşı gösterilen bir tepki olmuştur.

Öte yandan, haberleşme organlarının insanları etkileme yetenekleri de geniş çapta güç kazanmıştır. Ticarî amaçlarla, reklamlarla davranış biçimlerine yön verme istekleri ise büyük karşı çıkmalara yol açmıştır. Tepkilere neden olan bir başka olay da, yine büyük güçlerin oluşturduğu, ‘çevre kirlenmesi’dir.

20. yüzyılın her anında temel özlem ‘insan özgürlüğü’ olmuş, ancak tüm tartışmaların sonunda hep çok büyük umutsuzluklar baş göstermiştir. Batı kültürünün II. Dünya Savaşı’ndan bu yana verdiği eserlerin çoğunda bu umutsuzluk yansımaktadır. Batı’da gelişen ‘soyut’ resim, insanın etki altında bırakılmaması amacını ortaya koyarken, soyut resmin bir sapması, özellikle ABD’de akıl almaz dramatik ortamları yaratmayı sanat olarak kabul etme yönünde sahneye çıkmıştır. Böylece güzel dünyanın yapılmasının ilk adımı olmak umudunu veren soyut resim, bu büyük güçlerin baskısı altında ezilen insan tarafından, felâketlerin feryadına dönüşen bir sanat türüne yönelmiştir. Aynı durum, Batı edebiyatının çeşitli alanlarında da kendisini göstermektedir.

Bu aşamada İslâm’ın, ‘umudun, varlığın esas öğesi olduğu’nu haber veren mesajını dünyaya yeniden duyurma görevi Müslüman ülkelere düşmektedir. Umudun, varlığın yapısının kaçınılmaz şartı olduğunu açıklamak gerekmektedir. Umutsuzluğun getirdiği sonuçlardan birisi, çevre kültüründe ortaya çıkmıştır. Yoksul kişilere ev sağlamak söz konusu olduğunda, bir konut politikası gelişmiştir. Bu politikanın temeli, ihtiyacı olan insanlara, tümüyle maddî bir

çerçevede konut sağlamaktı. Bu ise, insanların hiçbir tabiat ve güzellik ihtiyacı olmadığını varsaymak demektir. Böyle bir sosyal konut politikasının, tüm dünyada mutlak iflâsı kaçınılmazdı. Beklenen olmuştur. Bugün artık, insana kendisinin de oluşmasına katkıda bulunma hakkının verileceği, güzel bir dünyanın nasıl sağlanacağı konusu yeniden tartışılmaktadır.

Otomobillerin her şeyi ezip geçeceği yollar yerine, hep birlikte yürüyecekleri yaya alanları istemektedirler. Bu alanların çevresinin güzel ve tabiata bağlı olmasını beklemektedirler.

Bu dev güçlerle yapılan mücadele, kuşkusuz en sonunda insan tarafından kazanılacaktır. İnsanlık, İslâm'ın getirdiği imkânlardan ve açtığı ufuklardan yola çıkarak güzel bir dünyayı yaratmaya yönelecektir. Bu noktada, dünya kaynaklarıyla en önemli kaynak olan insanın karşılaşması, bir hesaplaşma anını oluşturacaktır.

Batı dünyasında ve sosyalist ülkelerde, konut yapımında, insanlara yapılacak evlerinin duvarının rengini tespit yetkisi bile yeni verilirken, gecekondularda, Türk insanı komşusuna zarar vermeden bahçesine dikeceği ağacın yerini bile düşünmektedir. İnsanın dünyasını düzenleyerek daha güzeli elde etme çabası, bugün Türkiye'de denenmektedir. Bu fırsatın oluştuğu ülkenin, hem İslâm ülkelerine, hem de dünyaya yeni ışıklar tutması, görevi ve kaçınılmaz kaderi olacaktır.

20 Mimarlık - Dekorasyon, sayı: 4, Mart 1991, s. 49-53 ve 98-99.
21 Konutbirlik, Mayıs 1994.
22 Aksiyon, 1-7 Nisan 1995, s. 19.
23 Zaman, 14 Mayıs 1995.
24 Arredamento Dekorasyon, Sayı: 80, Nisan 1996, s. 97-100.
25 İzlenim, sayı: 33-34, Mayıs-Haziran 1996, s. 31-40.
26 Yeni Şafak, 28 Ocak 1996.
27 Kadın Kimliği, sayı: 15, Haziran 1996, s. 6-11.
28 Milliyet, 6 Haziran 1976.
29 Milliyet, 25 Kasım 1979.